

2449171
Т. XC.

Р. 1909, кн. IV.

Рік XVIII.

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬЛОЛІОПІ Й ЕТНОГРАФІЇ

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

BEDIGERT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

В. XC.

1909, IV B.

XVIII Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під надзором К. Беднарського.

← → Заповнені 31/VIII с. с. ← →

Т. XC.

Р. 1909, кн. IV.

Рік XVIII.

ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬБОЛІЦІ Й ЕТНОГРАФІЇ

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE

DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

BEWEGT VON

MICHAEL HRUŠEVSKYJ.

В. XC.

1909, IV B.

XVIII Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під надзором К. Беднарського.

—•— Закінчено 31/VIII с. с. —•—

НБ ПНУС

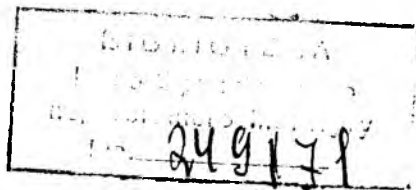
249171

Зміст ХС тому.

1. Зміст тому	с.	3—4
2. Студії з історії церковної унії. III. Місцелів лист, написав Богдан Бучинський (кінець)	с.	5—24
3. Матеріяли до історії суспільного та економічного побуту Лівобережної України в XVIII ст., подав Виктор Барвінський	с.	25—32
4. Студії над галицько-українськими граматами XIX в. III—VIII, написав Михайло Возняк (далі буде)	с.	33—118
5. Деканальні й парохіяльні бібліотеки перемиської єпархії, написав Михайло Зубрицький	с.	119—136
6. До психології 1848 року (Справа Ст. Гоповского), подав Іван Кривецький	с.	137—157
7. Miscellanea: а) Кілька документів до історії 1848—49 рр., под. Ів. Созанський; б) Матеріяли до біографії Е. П. Гребінки, под. В. Доманицький; в) До історії українського театру в Галичині, под. Мих. Возняк	с.	158—178
8. Наукова хроніка: Праці археологічних візтів у Харкові й Катеринославі, подав Мик. Залізник	с.	179—212
9. Бібліографія (рецензії та справоздання, зміст на с. 241)	с.	213—242
10. Оголошення	с.	243—244

Inhalt des XC Bandes.

1. Inhalt des Bandes	S.	3—4
2. Studien zur Geschichte der kirchlichen Union. III. Misael's Brief, von Bohdan Bučynskýj (Schluss)	S.	5—24

3. Materialien zur Geschichte des sozialen und ökonomischen Lebens der transborysthenischen Ukraina im XVIII Jahrh., von Viktor Barvinskýj . . . S. 25—32
 4. Studien über die ukrainischen Grammatiken in Galizien im XIX Jhrh., von Michael Voznjak (Fortsetzung folgt) . . . S. 33—118
 5. Dekanal- und Parochial-Bibliotheken der Peremyšler Diocese, von Michael Zuhryčkyj . . . S. 119—136
 6. Zur Psychologie des Jahres 1848 (Affaire des St. Hošovski), von Ivan Krevečkyj . . . S. 137—157
 7. Miscellanea, von I. Sozanskýj, V. Domanyčkyj und M. Voznjak . . . S. 158—178
 8. Wissenschaftliche Chronik: Arbeiten der archäologischen Kongresse in Charkov und Katerynoslav, von M. Zeliznjak . . . S. 179—212
 9. Bibliographie (Register siehe S. 241) . . . S. 213—242
 10. Annoncen . . . S. 243—244
-

Студії з історії церковної унії.

НАПИСАВ БОГДАН БУЧИНСЬКИЙ.

III. Місцелів лист.

I.

Признанє Григорія правним митрополитом з боку патріарха Діонісія зустрінули єрархія й суспільність на Україні й Білій Русі з запалом. Ми завважуємо під час переговорів про признанє Григорія в 1469 р. замітний підєм на душі в найбільше західній із усіх єпархій, єпархії перемиській. Довгий спір між єпископом перемиським Антонієм і латинськими духовними та світськими Перемищанами за його наслідника, висвяченого в 1458 митрополитом Григорієм, скінчив ся рішенням короля Казимира в 1459 р. Се рішення короля має те значінне, що вибігає поза галицькі рамці: в них вперше висказує ся польське правительство, що його обовязок боронити православну церкву і її вірних. Рівночасно польське правительство робить цінне признанє, що вказує на чинники, з котрими воно, займаючи отаке становище, мусіло числити ся: свої клерикальні круги й Рим. Але й на другій точці правительство короля Казимира пішло — останній раз за життя короля — на уступки Русинам, а саме в новгородській справі. В одному часі в посольством Мануїла й патріаршого посла в Московщину й землі вел. Новгорода, розпочали противники московських впливів в Новгороді та проводирі литовської Русі обопільні зносини, що при кінци літа 1470 настільки були дозрілі, що Михайло Олелькович 8 падолиста 1470 війшов в Новгород й сів на

Городищи, яко намісник короля Казимира. Рівночасно й старший брат його Семен видає дочку за вел. кн. Твери, що після трактату литовсько-московського 1447 був в сфері політичних впливів Литви. Сей крок був би неможливий, коли-б на него не дав санкції король Казимир. Останній власне появився весною 1470 р. в пограничних територіях вел. кн. Литовського в Новгородом.

Тим часом в першім дні по приїзді Михайла Олельковича в Новгород помер архієпископ Іона (8. XI. 1476) і плани Григорія на підчинення собі новгородської архієпархії були тим ближчі реалізації, що при новім виборі владики дійсно виринувало питання, у кого має елект висвячувати ся. Одначе ланцюх подій, навязаний 1470 р., урвав ся знову, на самім вступі. В перших днях грудня не стало кн. Семена. За тим пішла конфіскація Київа. За нею пішло захитане становище Михайла Олельковича в Новгороді. Новгородці ще за його побуту почали політувати супроти Москви і вислали ними посольство Микити Савіна просило пропуску для новгородського електа на Москву. Далі, хоч Михайло Олелькович кинув Новгород і хоч партія антимосковська була так сильна, що сама собою навязала в друге зносини з королем Казимиром і панами радою вел. князівства і весною 1471 станув оборонний союз між Литвою і Новгородом, то для розширення київської митрополітальної юрисдикції навіть ся кульмінаційна точка в новому курсі новгородської політики перейшла без результатів. Перестороги в боку московського митрополита перед латинством Руси литовської не перейшли безслідно. Грамота новгородська в справі юрисдикції митрополії заявляє: там де буде випадати висвятити владику, там його висвятить ся. Така заява з боку Новгородців в моменті їх союзу з королем вказує, що вже ослабло змагане віддати Новгород під владу Київа. З другого боку можливо шукати того не так в ситуації в Новгороді, де Григорій втратив підпору через виїзд М. Олельковича, а в ситуації в вел. князівстві Литовським, де при нагоді конфіскації Київа прийшло до напруження між руським і литовським елементом, руський елемент почув себе слабшим і міг представляти для Новгородців менше важний атут політичний, ніж литовські пани, що також ревно занялись думкою борби з Московщиною за Новгород¹⁾. Тай сама грамота союзу вказує безперечно на те,

¹⁾ Напруження між литовським і руським елементом констатує Длугош в оповіданю про київські події з початку 1471 і в промові ко-

що новгородські сторонники Литви, в момент союзу з Литвою числили ся більше з литовським як з руським характером вел. князівства Литовського¹⁾.

Одначе хоча й пани рада вел. кн. перли до війни, король на те не годив ся, найправдоподібніше з двох мотивів: розстрою в вел. князівстві і його слабости мілітарної, та династичних плянів в чеській справі. І коли настав оружний конфлікт між Москвою і Новгородом, Казимир ніякої помочи не прислав і з погромом Новгородців на Шелони розвіяли ся плани руської єрархії й суспільности у вел. кн. Литовським.

І так з царгородських переговорів остав ся перший їх результат: признание Григорія законним митрополитом. Але всеж таки се був важний результат. На ново були навязані в момент розриву з Московщиною єрархічні звязи з Царгородом, а поруч нього із останнім православним сходом. Не забуваймо, як Московщина добивала ся признання в Царгороді, а не добившись його навязала зносини і дістала признання у иньших східних патріархів. Приклад Московщини міг в тім напрямі вплинути на Русь вел. князівства. В світлі відносин між Московщиною і східними патріархатами поза Царгородом стає ясным загадковий на перший погляд факт, що висилаючи 1476 р. послів в Рим, православні вел. князівства кажуть, що Русь приняла хрещене від 4-х вселенських патріархів. Далі офіційально признаючи зверхником руської церковної організації одного із вселенських патріархів Русь вел. князівства знов входила в контакт з Москвою та одиноким її ще кілька літ соперником Тверею, в контакт з православними Балкана. Падали тяжкі перегороди, котрі унія в 40-их рр. здавало ся позабивала між славянський Схід. А в середині вел. князівства православна реакція втягала в справи церковні світських людей так на ділі, як в очах правительства Казимира Ягайловича. Останне зовсім ясно здавало собі справу з ситуації: Русь була, як показало ся при нагоді київської й новгородської справи, за слаба, щоб власними силами опертись впливам папським в короні і впливам литовських католиків у вел. князівстві. Але вже під 1471 р. вкладає Длугош в уста короля важний висказ: нехай

роля Казимира до литовських католиків панів-ради в справі евентуальної боротьби з Москвою.

¹⁾ Застереження проти використання кор. Казимиром — хоч намісник був би православним — ситуації в користь латинської пропаганди.

Литва не зривається до бою з Москвою без помочи з Польщі покладаючи ся на Русинів: „ті через ріжниці у вірі були їм радше неприхильні й на випадок війни з Москвою, готові радше причинити ся до загибелі, ніж до побіди Литовців“. Значить: перед усуненем обох причин не зривати ся до війни з Москвою. Сей *raison d'état* став дійсно для литовських політиків вихідною точкою.

В рр. 1479—1485 війна дійсно гровить, але паматаймо, що король аж до серпня 1479 не має вільних рук в своїй західній династичній політиці і відразу, як лиш дістав вільні руки, став ладити ся до борби. З того можна прийняти, що оба погроми Новгороду 1471 і 1478 дійсно освоїли литовських політиків з думкою боротьби з Москвою. Але поруч польської помочи (се впрочім доволі проблематичне, чи тут не говорять у Длугошу польський патріот) оставалась друга поважна перепона в боротьбі з Москвою: розділ релігійний між Руссю і Литвою. Повстанє в тих обставинах в державних кругах вел. кн. думки — ще раз спробувати в унію — ставало тільки ділом часу. Але король Казимир мав звязані руки чеською справою, значить ся, він поки що старав ся війну з Москвою як можна дальше протягнути, а з тим і з пробами унії не поспішав ся. Поки що сам митрополит Григорій (король признавав його митрополитом не тільки в вел. князівстві, але й короні) навіть робив йому деякі чести. Одначе рівночасно він не спинав клерикальні сфери в короні робити в Римі дуже виразні заяви: король добре обчисляв, що Рим з огляду на прецеденти своєї номінації 1458 р. не спроможен на офіційальне сконстатованє, і Рим не тільки Григорія від церкви офіційально не вилучив, але що більше — 1472 папа так говорив про нього, мов би він був уніятим! Ми не можемо сконстатувати, чи ще перед смертю митрополита Григорія почались важкі репресії з боку латинської церкви против руського обряду і силувани перетягання з православя на латинство; але констатуємо значний підєм на душі в сучаснім поколіню Бернардинів: відгук його в традиції ордену в першій чверти XVI в. приписував пробу унії в 1470 рр. агітації Бернардинів в Києві і своєю акцією на Русі польські Бернардини добре записались в Римі.

Григорій, що через свою галицьку єпархію міг мати контакт з Руссю коронною і міг завважати, що король поки що має руки звязані, а через зносини з світськими членами ради вел. князівства міг мати докладні відомости про настрої в на-

прямі війни з Москвою між панами радою та про залежні від того пляни унії, мусів добре призадуматись над долею митрополії. Головні його підпори — єрархія й руська суспільність вел. князівства та царгородські сфери не були величинами, на котрі би можна було безпечно покладатись. В такій ситуації а ргіогі зовсім правдоподібно, що в нього повстала думка дипломатизувати й далі з Римом і що він її переказав своєму оточенню. Він помер при кінці 1472, а в першій половині січня 1473 православний собор в Новгородку звертається вже до папи Сікста: значить можна припустити, що плян отсей — звернути ся в Рим з декларацією й поклоном папі зародив ся вже за його життя. В таким разі, з огляду на те, що неможливо припустити, аби собор прийняв проєкт противний покійному митрополитови, виходить що Григорій на плян згодив ся. До сего могла спонукати митрополита зміна на престолі патріаршим: 1472 патріархом став чоловік, від котрого посол Григорія дармо добивав ся посвячення; був він, о скільки мож виміркувати, для руської церкви неприхильний, що найменше апатичний. Та й важке ровчарованне, котре Руси вел. кн. приніс рік 1471, могло обявитись у пляні: при нагоді змін на митрополії всіми силами стреміти до вибору нового митрополита. Заінтересованє між світською суспільністю до отсеї справи, що виявляєть ся в її участі на соборі в січні 1473, поруч змагань єпархії оперти ся на ній супроти латинської церкви й правительства, могло випливати зі змагань спонтанічних в самій суспільности — шукати терену до обєднення у спільній акції.

Рік 1472, що приніс руській суспільности зі зміною патріарха в Царгороді отсей новий плян, приніс і ситуацію, що силувала руську суспільність й церковну єрархію як найскорше реалізувати отсей плян: престол митрополії став порожним десь в осени, як судити із того, що в грудни 1472 знали про те в Пскові. Я не маю ніяких документів психольогічних до розв'язаня темного питання, чим властиво в глибині своєї душі оставав ся Григорій по своїм потвердженю в Царгороді? Для мене певним остаєть ся тільки зовнішній факт: офіційально ні він з Римом не зірвав, ні Рим з ним. Виказати, з митр. Макарієм, що Григорій мав намір злучити ся з православною церквою, а на основі даних притягнених до отсеого питання Макарієм не могу¹⁾.

¹⁾ Митрополит Макарій виводив, що митрополит Григорій „скончав ся въ общеніи съ православною церквію“, на основі того, що його

Інші джерела про те, що настало по смерті митрополита, дуже скупі. Вона — а властиво одно одиноке джерело, грамота Місаїла подає ось що. В січні 1473 православний собор, правдоподібно той, що зібрався до обсади митрополії, як влучно зазначає проф. Грушевський, передає через посла папського Антонія послання до папи¹⁾. До пояснення скупої звістки можу притягнути тільки ці факти: що посилка відбулась через папського легата, що вертав з Москви, і що вона відбулась перед самим соймом у Вильні²⁾.

Коментуючи нашу звістку одним фактом, ми з правдоподібністю будемо могли при помочи обіцянок московських в Римі 1471 та змісту грамоти Місаїла 1476 конструувати основні лінії грамоти з 1473, значить прийняти з деякою правдоподібністю, що її головними точками були: обговорення теоретичної сторони флорентійського декрету і правильного переведення унії присланим легата. Коментуючи її тим фактом будемо могли замітити дещо до істези нашої петиції: чи з факту, що її довершення відбулося при нагоді переїзду через Москву папського легата, не можна виказати, що зносини вел. кн. московського з Римом в рр. 1439—1472 не осталися в цілості тайною для литовського правительства і воно рішило не оставати за московським?

З тим виводом збігаєся другий, коли будемо інтерпретувати нашу звістку тим фактом, що собор звернувся до папи на короткий час перед соймом виленським. Король по соймі вертаєся в коронні землі і оставляє добра галицької митрополії в руках людей, що завідували ними за життя Григорія; після 1475 надає їх кому иньшому. Король рішився ждати відповіді від папи, і ждав її майже два роки. З другого боку на інтенцію міродатних сфер вел. кн. вказує бернардинська традиція з кінця XV в.

І так вважаю можливим здогади проф. Грушевського про зміст грамоти 1473 розширити на точці її змісту і істези. Завважити мушу, що сей крок руського собору відбувся зі

поминали з иньшими православними митрополитами: доказом служебник в рр. 1489—1526 і суботник з першої чверти XVI в. Однак ми в помянику в рр. 1486—1526 зустрічаємо митроп. Ісидора і тільки пізніше його імя затерли. Отже матеріал джерельний Макарія сам собою не дає підстави до його виказу.

¹⁾ У Грушевського V. 531.

²⁾ Зверну увагу, що послани московські обіцяли: прийняти декрет собора, прийняти папського легата, і ті-ж думки зустрічаємо в посланні Місаїла 1473.

значною участю суспільности вел. князівства, що слова грамоти Місаїла потверджує пізнійший відгук в традиції бернардинській. Завважу далі, що найбільш інтересне, що як раз західня Україна — Галичина й Холмщина стояли осторонь; в січні 1473 р. подибуємо обох єпископів холмського й перемиського в Галичині, а трудно припустити, щоби за оден місяць подорож на собор і в собору відбули. Той факт знаменито гармонізує з ситуацією в грамоті Місаїла, де також між людьми, що підписали її, нема нікого з країв коронних. Завважу під кінець, що король Казимир був тоді сам дуже поважно зайнятий також справою чеською; воно мусіло мати свій вплив на становище короля в сій справі¹⁾.

Цілий 1473 і 1474 рік справа осталася в завішеню, аж 1475 рік вводить зміну в ситуації. Причина лежала в Римі: він не дав відповіді на послання Русинів. Проф. Грушевський добачив причину в тому, що папу звела Москва: в такому разі однак можемо припустити, що папа не спішився з відповіддю на лист Русинів, бо чейже аж згодом показалося, що Москва не думає придержувати своїх обіцянок на тему унії²⁾. Значить аж 1474 року Рим в тій справі здецидував ся і вона стала звісна на Руси³⁾. Найскорше витягнув консеквенцію з того король Казимир: він надає галицькі митрополічї добра А. Свистельницькому. Митрополія була вповні здезорганізована і Свистельницький de facto заряджуючи добрами кридоськими, пишаєся, виступаючи 8 мая 1475 між судьями мировими на другім місці по латинським арцибіскупі, яко „митрополит“ і повинить на пів духовну функцію. Але в кінці року того пишного титулу не має, хоч в актах виступає і має в завідуваню добра кридоські: видно що з липня 1475 стало заносити ся на вибір кийвського митрополита. Дійсно елект виступає в марті 1476 в первий й останній раз, кладучи підпис на звісному „листі Місаїла“⁴⁾. Король сим своїм кроком давав до піанання, що

¹⁾ Папа в грудни 1473 р. заняв прихильне для короля становище в справі гнєзненського арцибіскупства; сей факт можна ваяти в становищем короля в акті 1473.

²⁾ Ще в січні 1474 виказує папа свого посла на Москву.

³⁾ Можливо, що ці звістки, котрі посол папський Антія Венеціани привів з своєї подорожі через вел. кн. Литовське в Московщину — настрйоли Рим на ще більше вижидачу ноту.

⁴⁾ Мусимо не забувати при тім ще одного чинника: відносини між короною і вел. князівством, що знов заострилися 1474 року. Посеред ноголосок „що пани литовські стягнули напад Татарви на землі руську

обсаженне київського стола по його думці не зараз відбудеться — але як бачимо православні думали инакше.

На літо 1476 приходять дві акції, що мали одну ціль, обсаду митрополії, але стремили до неї неоднаковими дорогами. Перший раз — коли на ґрунті справи ривалізації між київською й галицькою митрополіями Русини розбилися на два табори. Перший невеликий: з одного єпископа-кандидата на митрополію, двох архимандритів королівського подавання, трохи „уміркованих“ княжих династій, вісьмох урядників вел. княжих і двох боярів звязаних інтересами з вел. князем. Як бачимо, гурток людей звязаних матеріальними інтересами з вел. кн. правительством, яке як раз в тих роках було вельми лояльне супроти західних інтересів вел. князя і короля. Одначе склад осіб вперше висуває перед нас внутрішні мотиви: виступають люде, що дійсно своїми симпатіями були на боці Заходу. Другий табір звисний нам з акції в Царгороді, з прийняття його вибраня на Литві, з переговорів його ще в р. 1481 з вел. кн. московським. Він впрочім остає в тіни — на сцені являє ся одна особа, Спиридон Сотона. Родом з Твери, він мовою та політичними поглядами притикає до літератури московської, освітою та діяльністю до кругів руських у вел. князівстві. Нарешті між обома крайніми напрямками знаходять ся і посередні, що 1481 р. виступили поза особою Спиридона з кандидатурою нового чоловіка на митрополію.

Те що доперва 1476 в марті виступає новий елект, воно зрозуміло супроти того, що він собі десь аж в лютім 1476 здобуває галицьку митрополію, коли вже від липня 1475 сподівались в Галичині вибору нового митрополита. Видко перешкоди й далі були, і се кидає світло на становище нового митрополита. Ті перешкоди з боку латинської церковної єрархії вел. князівства, отже в першій лінії біскупа виленського Яна Лосовича (біскупом від 1467) не могли-б бути проти волі кор. Казимира, котрому тоді послужними були коронні кашітули й біскупы. Можемо прийняти, що вони відбувались за відомостию короля тим більше, що в акті Місаїла маємо точки звязані з антигурецькою політикою короля в сих роках. Вкінці папа Сикет IV в 1475 і 1476 р. оставляв вільну руку королеви в його внутрішній церковній політиці.

й подільську і в тій цілі слали кн. Глинського з царем до Татарни“ могла виринути в останнє думка церковної окремішности руських земель Корони.

Значить в лютім 1476 король згодив ся на вибір нового митрополита, але згодив ся під умовою, що митрополит зверне ся до Риму. З другого боку факт, що виленський синод зібрав ся в неприсутности кор. Казимира давав синодови деяку самостійність.

Щоб оцінити ситуацію, посеред якої відбулась отся перша заява, яка вийшла з поміж Руси вел. кн. в користь унії, треба кинути оком на внутрішню та загальну ситуацію в вел. кн. 1476 р. Вважаю се потрібним ще більше задля того, що инакше друга акція 1476, акція противників унії, стає незрозумілою. Пани-ради вел. кн. були переважно Литовці. Уряди низші мали більшу примішку Русинів²⁾. Поміж князем удільним Русини мали перевагу. Міста хоч переважно руські — при слабім розвою права маїдебурського й слабім розвою економічним взагалі, оставали ся в тіни, а ще більше маса селянська. Між верхньою верствою — від бояр в гору, перебігали слабі конвульсії антагонізма русько-литовського; 1471 заявляють Кияни: „воліємо радше смерти позжити, або вибрати иньшого володаря, як бути підданими Литвинам і голови перед ними схилати“. Длугош бачить головні причини в тім, що „Гаштольд був їм рівня й иньшої віри“, хоч наведений ним постуял Київлян вказує, що з під покришки релігійної став виступати національний антагонізм: „Русини не терпіли Литвинів як ізва ріжниць у вірі так для свого рода нерівности, бо давними часами Литовці були данниками Киян, а тепер Русь мала слухати Литви“.

Розбите в середині — вел. кн. Литовське на виї провадило політику мирну. Москва спалила вел. Новгород, Турки заграбили Кафу. Біля тих важких неповоджень на ділі якимсь дивним контрастом являєть ся плян війни на двох фронтах, з котрим зустрічаємо ся в цілій останній четвертині XV в.

¹⁾ Воеводи Ян Несутич нам. берестейський 1475, Мартин Гаштовт воевода витебський 1471—1480, Михайло Монтовтович староста луцький 1463—1475, Олізар Шилович староста володимирський 1461—1485, маршалок 1475—1481, староста луцький 1480—1485, кн. Іван Юрієвич намісник минський 1468—1473, полоцький Олекно Судимонтович 1465—1476, смоленський Микола Немирович 1467, каштелян троцький васат? воев. виленський і канцлер в вересни 1476 Михайло Кезгайлович, каштелян виленський Радивил Остикович к. 1475 † 1477, Ян Кезгайлович староста жмудський, канцлер Михайло Кезгайлович 1446—1479, маршалок земський Радивил Остикович 1468—1477, маршалок дворний Ян Кучукович 1473—1478, підскарбій Олександр Юрєвич 1474. Як бачимо, з поміж панів-рад Литовці мати величезну перевагу.

²⁾ Гл. реєстр низших урядників у Бонєцького.

Чотири підставні групи фактів політичної історії вел. княвства лягли в основу історії обох замітних проб піддати руську церкву Риму в 1476 і 1500 рр. З поміж груп фактів руської церковної історії та єрархічних відносин, унії, тон надають біля унії єї єрархічні відносини: тою прикметою ті події в рр. 1476 і 1500 замітно в'яжуться в відносинами 1457 р. Зате тут, як доведено ся мині замітити, виступає ще один фактор: внутрішні мотиви. Акт 1476 р. підписують люди, що побували на Апенінському півострові, бачили красу відродження, та вже передше, не оглядаючись на загал, склали послух (oboedientia) папі.

II.

В марті 1476 собор, що вибрав митрополитом Місаїла єпископа смоленського і мабуть дістав на те признане з боку короля тільки під умовою дальших кроків в напрямі признання старшинства папи, — а радше та його частина, що рішилась на той важний крок: вислав послів в Рим з листом до папи, мабуть в інструкціями, але ті до нас не дійшли.

Спогляньмо на людей, що вчинили отсей — на перший погляд многоважний в історії руської церкви — крок, а відтак на нього самого. По всій правдоподібности, старшинство єпископа Місаїла між руським єпископатом, що тоді вже в цілости складав ся зі ставлеників Григорія, поруч із його можливими зв'язами, вивели сього першого із довгої нияки митрополитів Білорусів на ширшу арену зі смоленського закутка. Між тими, що акт підписали, єдинокі його країни кн. Федір Більський та кн. Семен Вяземський; було занадто мало сих *minorum gentium* щоб витягнути чоловіка на широку арену: тим розбором обставин вважаємо можливим ствердити погляд про участь короля в виборі Місаїла на митрополита. В тіни смоленського владика криють ся два иньші достойники церковні — архимандрит печерський й виденський; тільки перший встиг дістатись на карту літописей, та крім печерського каталогу і в писцеву записку Маргарита 1474 р.: се разом з деякими натяками самого послання насуває думку про його участь в авторстві нашого пам'ятника. За єрархами висуває ся трьох князів, а десять панів: мов символ занепаду князівських земель, занепаду верстви княжої, а зросту верстви пансько-боярської. Кн. Михайло Олелькович, кн. Федір Більський, кн. Вяземський — се знов пишне князівство трьох ріжних типів

між удільним князем: экс-князь „київський“, экс-намісник новгородський, „брат короля Казимира“, володар величезних волостей Копиля й Слуцька, що печатував свої акти княжою печатю і був „государем отчичем“ для своїх підданих; малий але все ж таки ще удільний князь Білої, і зовсім дрібний, мабуть без уділа князь Вяземський. Степень їх сили зависимий і від короля й від становища супроти загалу. Теж саме можна сказати й про людей в верстви пансько-шляхотської. Біля урядників: намісників витебського, каменецького й путивльського, писаря вел. княвства та Івана Ходкевича стає двох поважних волинських бояр, та трьох людей на дорібку. Тільки й усього; по землям було трьох Смольнян, п'яток з вовв. виленського, трьох Киян і двох космополитів, Михайло Олелькович і Іван Ходкевич.

Гляньмо-ж тепер в кількох хвилях на їхнє становище супроти питань політичних й культурно-національних 1476 р. Біля людей королівських (Ходкевич, Якуб, оба Івашенцовичі) виступають єрархи (два в корпорації, оден вибраний землею), князі удільні й бояри земські. Біля людей що побували на Заході (Ходкевич, Олелькович?, Якуб, оба Олександровичі), стають єрархи й люде закопані в глуші земель. Але всі вони біля цивілізації західної стояли певно (Місаїл, Солтан, Іоан Ходкевич). Становище їх до суспільности ріжнородне: свої суспільні позиції позаймали одні в поміж них ласкою королівською, иньші уродженем, на своїх позиціях суспільних одні були в більшим, другі в менші контактї з суспільністю. В кождому разі та невеличка група людей, що виступає перед нами — на місце загальникових висловів (пр. єпископів, князів, панів) — нараз показує нам, як з індивідуально здебільшого аморфних середньовічних груп-станів виривають одиниці: чуємо, що ми наближаємо ся на землях руських до ренесансових часів.

По людях гляньмо на їх діло. Воно перед нами тільки в половині — тільки в листі до папи; інструкції до папи дані послам пропали, а з переговорів маємо ледви слід. Оцінки кроку їх з боку сучасників ми майже не маємо: я притягнув вже висше справу Спиридона в серпни 1476 в Царгороді до оцінки їхнього кроку останньою руською суспільністю, але се тільки імовірна констукція фактів, бо наші джерела обох фактів зі собою не в'яжуть; я притягнув тимже робом справу вибору Симеона архієпископа полоцького. До оцінки їх кроку з боку

латинської церкви й литовсько-польського правительства — маємо знов тільки дорогу ще більше непевних конструкцій.

Послание до папи само від себе мотивує своє вислання в Рим двома висказами: одним виразно, другий можна вчитати між стрічками (Арх. 206 і 229). Але рівночасно оба ті вискази мають інші завдання: перший мотивує „вірую“ зложено перед папою, другий мотивує домагане від папи, щоб пояснив, ізза чого православні не одержали відповіді на лист з січня 1473 р. З тою диспозицією вяжуться друга, принципіальної натури, вона знов заложена на представленню, чим є папа і чим є Русини вел. кн., щоб з того вивести „вірую“ Русинів і постуляти предложені папі.

Обі диспозиції прислонені навмисно неясністю форми, спонуканою многословністю та недостаткою спрецизована правної підстави обох сторін і жаданя Русинів. Подууставні букви кривської книги відкривають нам документ історичний писаний красками письменства XV в. Се многословіє, ті пишні фрази, те аморфне представлення правної підстави постулятів та самих постулятів — воно таке близьке своєю формою до середно-болгарського стилю. Але де шукати змісту, де шукати думки, що нараз дала таке а не иньше поставлення постулятів і зладженне дипломатичного акту? Її пошукати-б в обставинах 1476 р.: так можна вивести із того, що 1500 р. митрополит Йосиф Болгариневич користував ся нашим актом для зладження свого і як раз ті характерні прикмети кинув: значить ся, порівнянне обставини 1500 р. і становища Йосифа Болгариневича з обставинами 1476 р. і становищем Місаїла, рішить нам цілу справу. Місаїл рахує ся зі своєю суспільністю і з Царгородом, рахує ся тому, що король Казимир дальше як 1500 р. в. кн. Олександр. Неясне поставлення цілої справи — неясне з розмислом, стає доказом рахования з чинниками, котрих ясне поставлення цілої справи могло б спровокувати, і числення з тим, що кор. Казимир має руки заняті на Заході. Рівночасно таке поставлення справи як раз ясне для тої ще напів індивідуалістичної генерації 1470 рр., ще чверть віка до 1500 р., коли в історії України-Руси прийдуть часи одиниць.

Від загальної конструкції перейдемо до деталей змісту і форми. Представлення обох головних факторів: Русинів і папи висуває ся на перший, представлення короля й латинського духовенства, вел. кн. московського та східної церкви стає на другому плані. Образ правного стану річи на першому плані

— образ постулятів руських на другому: тим вичерпують ся всі деталі. Таке уіруповане деталів само собою з одного боку дасть ся пояснити змаганем в зносінах із папою бути самим на першому плані.

Послание насамперед густо накладаючи барви і тони брані з псалмів Давидових нарисувало загальний образ Руси вел. князівства. Але він випадає за густою верствою тих колірів браних з псалмів вповні невиразно. Ясною остаєть ся тільки телеологічна історіозофія душі: Бог відібрав руську землю діяволу, хрестить Русинів і хоче їх привести, не зважаючи на перешкоди, в зєдинену церков.

Далі послание розводить неясні зариси, котрими воно в тім першій образі представило Русь. Воно розвиває його в напрямі становища руської церкви супроти латинської церкви руських земель і супроти східних церков, переходить через неясні з фактичного боку паралелі, змістом і формою виняті з євангелія Матвія, щоб дати кілька конкретних черт в послісловію.

Звідки взяли автори таку концепцію представити Русь? Ми чуємо тут про мову „россійську“, чуємо про обряд східний, але ані сліду инших прикмет, що чейже різко відрізняли культурну фізіономію Руси від Заходу. Я вважав би ниткою до знайдєня джерела отсеї концепції ту манеру, котрою послание навязує Русь до останнього східного словянства, а за ним до грецьких східних церков; значить ся, я би бачив в тім думку сьвідому — звернути увагу папи через Русь на схід. Формально таке представлення могло бути взяте не з руської а швіденно словянської літературної манери.

Зате яркими красками браними із апостольських листів і послань начеркнув „лист Місаїла“ становище папи, формальний вигляд папської влади і її правні справи. Я би вважав можливим припускати звязь отсеї концепції правної підстави влади папської з булею флорентийського собора та сліди проповіді Ізидора: може не оставались автори листу незвітною мова Славян, може є в тім й відгук мови Русинів 1435 р. Ті прикмети, що вказують на те, що авторам листу не оставала ся незвітною історія францісканського ордену, зіставлені з пізними відгуками бернадинської традиції, отвирають перед нами ще одно вповні імовірне джерело. Бо ж у чім шукати тих ярих красок на представленне урочистої служби правленої папою і римського ювілею (211). Чи се не безпосередні вражєня тих з поміж Русинів, що то бачили власними очима, чули слова quattrocento?

Де шукати причини такого а не іншого представлення папи. Може не оставався незвідним й індивідуальний характер Сикста IV і той дух італійського ренесансу XV в. охочий до кадил, похвал і т. д. Русини в третє звертають ся до папи з постулатами: нічого й дивного в тім, що стремлять його зеднати собі кадилами.

Король Казимир враздується тільки наставанем на нього: мова про круціату; зате латинські єрархи зображені хоч неясно в контурах, та ясно в їх відносинах до руської церкви. Автори послання мотивують їхніми вихватами саме висланє послання, їхнім перехрещуванем поясняють свій постулат, щоб папа рішив, чи годить ся хрестити вдруге. Автори не пожалували красок, щоб змалювати лихі поступки папських єрархів — але тільки й всього. Вони остають на другому пляні: мабуть щоб заслонити перед папою стан річий на Руси. Так само на другому пляні стають східні церкви і велике князівство московське. Тільки неповні й принагідні вискази доторкують ся справи. Причину можна бачити в тім, що се були вельми ненаручно розводити ся про грецьких патріархів перед папою ще й в обставинах 1476 р.

Збираючи все сказане посланієм про фактори, що виступають в справі 1476 р., стає замітною з одного боку безпосередність, однакж з другого боку недостача історичної перспективи. Перший факт стане важним для оцінки самого кроку Русинів 1476 р., другий є в гармонії з релятивним вбожеством історичної літератури переходових століть в порівнаню зі староруськими чи пізнішими часами.

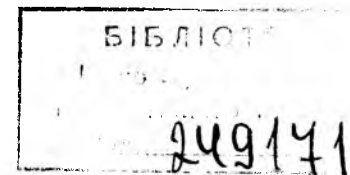
З інших деталів стан правний стоїть на першому місці: руська церква, правовірна і зі свого боку і в очах східної та західної церкви атакована безправно на точці своїх вірувань та обрядів звертає ся до одинокого компетентного судії, папи. Представленє правного положеня руської церкви виступає на обох точках, на догматичній і обрядовій, зовсім ясно і докладно, однакж з навмисне поданою і навмисно зміненою історичною перспективою. По їх представленю Русь пасивно реципувала християнство від 4-ох патріархів, перейняла їхню науку, обряд і празники церковні. Тут свідомо за чотирма патріархами укритий патріарх царгородський: про причину імовірну буду говорив понизше. Далі виводить посланіє слова апостольського листу: нема ріжниць о Христі Грекам і Римлянам, і додає: і нам руським Словянам. А на основі того воно конклюдує: всі одно

і те саме, а кожний нехай в тому остає ся, в чім був призначаний. Потім йде в противнім того правильного вивода, много говорить про Рим і латинських єрархів і апелює до папи, яко до того, що є заступником Христа на землі. Вкінці конклюдує: супроти правовірности Русинів папа повинен їх допустити до благодатей ювілея.

По тій черві преміє і конклюзій йде друга. Русини зараз по постулаті в напрямі благодатей ювілея виголошують своє „вірую“, по всій правдоподібности оперте на компромісовім проєкті Греків 1439 р., вірую вповні однакж католицьке й по їх думці, бо по щоб його подавали, коли б його вважали не католицьким? Вірую обмежено до одной правди про Тройцю — на боці оставлено опрісноки і найвисше становище папи, але їх другою дорогою на інших місцях признає посланіє. З наукою о Тройці посланіє лучить справу хрещеня руського і подає постулат: висланя інших двох летатів. Значить ті дві точки: одна догматична, друга обрядова були в фокусі спорів про унію на Україні й Білій Руси XV в. Як пояснити повстанє думки про двох летатів? Яко уаргументованє постулатів виступає небезпека від Турків і плян хрестового походу. І потім ще раз збір всіх мотивів в парафразі про 6 добрих діл в просьбі відповіди.

Таким виступає представленє правного становища руської церкви. Поруч недостачі жерел світської історії вражає перевага елементу правного над ідеологічним — в тіни лиш стрінемо представленя догми, явно одно основне бажанє задержати свою догму, обряд, організацію, як мога більше. Руська церков виступає яко церков фундована зі сходу: важне воно мemento для папи і його бажань централістичних. Руська церков виступає як рівнорядна з латинською і східною: важна прикмета індеферентивизму культурного, над котрою міг привадумати ся і гордий квінтоцентин. Руська церков змалювана неслухно крикунами від латинської провінціоналії, складає поклін централістичному Римови.

Латинська церков виступає в двох зовсім інших формах папської і латинської церкви вел. кн. Литовського. О скілько правні прерогативи першого в річах віри і морали (не в справах організації церкви) виступають як мога лучше, о стільки друга оставлена в тіни і доволі аморфна. Форма незвичайно принижена для папи, стає гордою, далі й іронічною й саркастичною супроти латинської церкви.

Перейдемо до постулатів. Їх диспозиція подає постулати догматичні з обрядовими та звязаними з питаннями організації руської церкви. По постулаті, щоб папа вглянув в справу перехрещування, йде постулат, щоб папа влучив Русинів до тих, що дізнаватимуть ювілейних благодатей. По тім іде жаданє вислана папою двох відпоручників, щоб з задержанєм догми обряда і організації руської і латинської церкви уможливити *modus vivendi*, вкінці просьба відповіді.

Як бачимо постулати догматичні на першій місці, обрядові на другій, організаційні на третій — одначе як вважати на інтензивність постулатів, та на подрібне представленє способів, як їх перевести, то побачимо, що точкою кульмінаційною стає третя точка.

Коли зважати на те, що з представлена чинників інтересованих в тій цілій справі впливає представленє правного стану, а з того знов виводить посланіє свої постулати — то в постулатах бачити мемо кульмінаційну точку всього змісту нашої грамоти. А основна точка постулатів стає таким чином *succus rei*.

Воно пояснює нам ціле навмисне тушованє фактичних подробиць: по що-ж в посланію, що є тільки, так сказати б, преліминарем, виповідати отсї подробиці ясно й виразно. Буде час їх витягнути, коли лєгати стануть на ґрунті. А знов *implicite* в тій точці містить ся домаганє признаня Мисаїла митрополитом: лєгати не мають власти юрисдикційної, а тільки догматичну, обрядову, реформаційну. Тим чином з поза форми висшої, неясної, притемненої, з поза змісту навмисне неясно розложеного виступає головна причина, ізза котрої собор 1476 р. виступив з поклоном папи. Сей поклін се категоричне на ділі хоч скрите під неясною формулою проголошенє принципів флорентийського собора — але внесене тільки невеликою горсткою людей, дізнає з усіх боків неприхильної оцінки.

Посли, що вибрали ся в Рим, вернули звідти з порожніми руками, хоч мабуть сповнили совісно свої завданя. Папа Сикст став згодом для Русинів вельми неприхильний — як се показав аж в 80 pp. Одначе посольство все-ж таки без результатів в Римі не перейшло, папа наказав Русинів хрестити вдруге — своєю дорогою, що з сього скористали не Русини, а хто инший, і що папа се вчинив зовсім неясно.

Але фїяско, котре зустрінуло послів собора в Римі, було зовсім зайве, щоб викликати реакцію, до кількох місяців ми зустрічаємо ся з митрополитом висвяченим в Царгороді.

Значить маємо до діла із фактом безпосередної реакції на сам акт 1476 р.

18 серпня 1476 р. висвятив патріярх Рафаїл чернця із Руси вел. кн. Литовського на митрополита всеї Руси. Спиридон Сотона, чоловік освічений і образований в подвійнім, агіографічнім і так сказати політично-історичнім напрямі, здатний до зведеня тяжкої боротьби з латинським духовенством вел. кн. Литовського, до відограня ролі „возбранятеля противляющихся ся закону нашему и уста таковѣмъ затыкаться“, явив ся в Царгороді на короткий час перед своїм посвященєм яко простий чернець. Коли патріярх його поставив митрополитом, на се видно крім його особистих чеснот впливало і поперте з боку православних вел. кн. Литовського ¹⁾.

Його протектори остали ся в тіни, але їх істнованє певне. Спиридон остає далі митрополитом всеї Руси; се разом із його тверським походженєм вяже його з тверською династією, котра була знов споріднена з Олельковичами. Не забувати, що Твер знов став ся хилити до Вел. Кн. Литовського, і що в Новгороді перед погромом 1478 р. були ще замітні останки партії литовської. Хоч голова його військ Михайло Олелькович підписав акт Мисаїла, то вдова кн. Семена, теща вел. кн. тверського могла як раз попірати Спиридона, — але то тільки здогади.

В марті 1477 р. Спиридон явив ся на Руси. Наші уважали цілком його прихід правильним, але Москва хоче се заперечувати, а митрополит московський зажадав від єпископів своєї митрополії присяги, що не муть признавати Спиридона. Значить Москва числить ся з ним; характеристичне, що 1477 ще не вплинув закид, що він поставлений на мзді. Так Спиридон знайшов собі сторонників, і на хвилю був грізний для Москви — і може пособляло йому фїяско місії собора 1476 р. в Римі. Але за хвилю все присло як банька в жила. Патріярх Рафаїл вправ весною 1477 неввичайно скандально, се захитало становище Спиридона, стали кружити звістки перенесені з того патріярха на нього самого, що його поставили неправно підкупством ²⁾. Потім на розказ неприсутного короля його арештували і замкнули —

¹⁾ 1477 кажуть серіозно, що він хотів простягнути руку на московську митрополію; ще 1482 має він своїх прихильників.

²⁾ Завважу, що ті поголоски повстали аж по тім, як московський митрополит казав присягати йому. Як би вони істнували вже тоді, він би їх зовсім певно не лишив.

може в одному із городів властивої Литви. Став ся факт нечуваний від часу арештованя Парасима: Русь московська протестувала (се зовсім правдоподібно з огляду на те, що весною 1478 нани литовські чули себе захитаними у вел. кн. Литовським, а Іван Василевич також констатував, що вел. кн. Литовське не здібне йому помішати звести остаточної рахунки з Новгородом). Одначе протестом і то здасть ся слабким все й покінчили. Спиридон ще найменше одно літо перебував у вязниці і вже 1478 р. уступив ся в історичної сцени.

Одначе здобутки, які поробив вел. кн. московський 1478 р., відбивали ся голосним ехом на вел. кн. Литовським, Польщі й решті Європи: вже давніше рішена війна із Москвою опанувала голови панів Ради і мусіла з хвилею своєї реалізації довести до якогось бодай хвилевого *modus vivendi* з Русію вел. кн. Актуальною стала знову справа аж у серпни 1479 р.: король мав вже зовсім вільні руки на Западі і ніщо не ставало на перепоні борбі з Москвою. Весною 1480 стає кор. Казимир у вел. князівстві, але ще не чув ся на силах перед своїм поворотом в Корони вести борбу і провізорія в обсаді митрополичого стола триває ще цілий рік 1480. В кінци весни 1480 р. король уступив: зібраний собор вибрав єпископа полоцького Симеона й післав послів в Царгород.

Переговори потягнули ся: що найменше від лютого по червень, а може почали ся ще борше; причиною крім того, що патріарх мав по акті Місаїла доволі оправдане підозріне в правовірности Русинів, було ще й те, що патріарх Максим, іменував далі 1477—1480 якогось Галектіона київським митрополитом і він був признаваний в печерському монастири, що був тоді в живих зносинах з патріархом. Вкінци патріарх міг перечувати автономічні стремління Русинів, що почали ся зараз таки від Симеона, що сам не йшов в Царгород, а заняв ся посвяченем на Руси.

Переговори перетягли ся довгенько і дали себе перегнати дальшим подіям політичної історії.

Весною 1481 р. викрито конспірацію Одельковича, Гольшанського, Більського. Вона сама по собі мала ціли політичні, але король Казимир, що без доказів жорстоко покарав конспіраторів, не був в силі стримувати антируську течію в своїм оточеню. Уважаймо як оден із його довголітнього оточення Длугош, чи там де говорить про убийців в. кн. Жигмонта, чи там де мова про замах на жите Казимира, додає *ritu et gente Ruthenus*.

Від таких натяків до цілої тої заяви вчиненої 1500 р., що руські князі хотіли погубити короля „ізза католицької віри“ недалеко, і король Казимир, що не посунув ся до такої заяви, яку вчинив його сина, що 1481 р. оставав ся при батьку, вчинив щось аналогічне. Король в рр. 1481—1483 дозволив собі релігійну репресію проти найціннішого скарбу руської культури, а рівночасно проти релігії і національних чувств Русинів. Така репресія на культурно-церковному полі без ясно висловленої звязи між нею і конспірацією 1481 р. стоїть в повній аналогії з висказом 1500 р., тільки король більше обережний від сина: річи поіменно не назвав й мотива не дав. Деся в рр. 1481—1483, а мабуть таки 1481 р. в осени, рівночасно в Короні вийшло право земське, а в Литві статутове рішення короля змірене проти церкви руської. При тім на Литві король рахуючи із консерватизмом вел. князівства, покликав ся на традицію! Закона в оригінальним тексті не маємо, маємо принагідні згадки і дуже тяжко собі виробити о нім суд з тими фактами в руках. Два одначе факти певні — закон викликаний конспірацією 1481 і даний *cum tacito consensu* папи. Останне хоч і як неімовірно для величного протектора архітектів ренесансу, стає зовсім певне з того, що 1500 р. старий митрополит Йосиф просив його про скасування того права і папа обіцяє йому без згадки про згоду великого князя, ставлячи то в залежність від себе самого.

Так сказати б інтерференційний вузол виступає в нашій історії 1480 р.: змагане до помирення між Русію й Литвою нагло сплело ся в руською іредентою. Одначе, хоч і які далі ще були зневаги, котрих король не поздержав ся нанести руській церкві й народности, — вони не вкрили під собою важного факту, великого значіння в культурній історії українських й білоруських земель. Вони ще в 40-их роках ведені на царгородській нитці, в 70 рр. йдуть на власну руку, і поколіне Місаїла, Одельковичів, Спиридона пережило найважнішу із всіх культурних криз на Україні від часів св. Володимира. Вони полишені на власну руку укладають ся з вел. Новгородом, Москвою, Римом, Царгородом, годосять в церковнім житю принци індеферентизма руської церкви, а в тих роках являють ся перші переклади з західних мов на руську мову, а зараз дальше поколіне видасть Франца Скорина.

Дві прикмети одначе лягають на ту першу самостійну фазу культурного розвою українських й білоруських земель; обі вони

спонукані відносинами в вел. кн. Литовським. Митрополити стають святити ся на Русі в Русинів, але аж до 30 рр. XVI в. виступають з ними Білоруси; не на Україні, а на Білій Русі дуже розвили брацтва; в Полоцька — не з Київа або Львова вийшов Францисок Скорина.

Друга прикмета — се повільний нахил до Москви. Знов патологічний витвір відносин у вел. кн. Литовським. Як раз і се дуже важне: Галичина й Холищина в цілій тій криві брали зовсім другорядну пасивну участь, і та добра $\frac{1}{4}$ українського елемента не входила в гру.

Нам остає ще останніх 8 літ панованя Казимира Ягайловича: від переїн в його державній політиці 1486 р. до смерти 1492 р. Переїна приготовлялась незамітно; незамітно в голові короля завданя політики вел. князівства пересували з над Двини і Угри над Дністер і Дніпро; незамітно настала по репресіях 1481—1483 р. велика ера помирєня, що трівала до смерти короля. Одначе вага сих літ хоч менша від змін рр. 1473—1481 всеж таки не мала — в них довершувала ся під зверхною покрешкою помирєня катастрофа, радше сказати — банкрутство політичне руської політики вел. князівства. Митрополит Симеон остає геть в тіни, і лиш стільки вихилає ся, щоб побрати трафівацію королівську та запис удільних князів білоруських, поставити єпископів для Володимира (1487) й Смоленська (1481 до 1485) й померти 1488 р.

(Тут уриваєть ся рукопись пок. автора).

Матеріяли

до історії суспільного та економічного побуту
Лівобережної України в XVIII століттю.

Подав *Виктор Барвінський*.

Подані низше документи, вибрані нами в Румянцевської описи, що переховуєть ся в Бібліотеці Академії Наук, торкають ся деяких питань досі ще мало дослідженої соціально-економічної історії лівобережної України. Повне висвітленє та вясненє питань, що повстають в сій справі, буде можливе тільки після докладного перестудіованя того величезного матеріялу, який дає нам Румянцевська опись до внутрішньої історії Лівобережа разом з иншим архивним матеріялом. Сю працю можна вигідно виконати сполученими силами кількох робітників, і значіне її для розуміня основних питань нашої історії буде величезне. Та поки що доводить ся по крихтам збирати матеріял, бо й ся праця може бути корисна. Наші документи здебільшого належать до історії землеводіня козацтва та поспільства, і тільки два з них по своєму змісту стоять окремо. Матеріяли до історії землеводіня що до свого змісту досить одноманітні; в Румянцевській описи вони представлені головним чином контрактами купчими та зобовязанями — ми наводимо найтипівійші зразки в перегляненого нами матеріялу по Смілянській сотні Лубенського полку; таким чином збільшенє скількості документів по сьому питаню на нашу думку, не конче потрібне.

Наші документи, не вважаючи на їх невзначну скількість, викликають цікаві питання і почасти дають на них відповідь.

Купчі контракти загалом не дають відповіді, які причини викликали потребу продати ґрунт або „плець“; складені по звичайно-прийнятій формулі, вони лишають без уваги сей бік справи й навіть затушовують її; слова: „безъ жадного примусу, але з доброй волѣ“ часто прикривають голий факт насильства. Звичайно, причини продажі ґрунтів лежать в економічних умовах життя людности, але історикови цікаво знати докладніше сі умови, як вони відбилися в данім випадку продажі, та на жаль купчі здебільшого мовчать про се. З сього погляду цінний наш документ ч. 3, складений в сільській уряді, значить — в захованім менших формальностей, де житева правда могла пробити ся крізь суху канцелярську мову; тут продавець отверто заявляє, що частину городу він продав через те „що нѣчимъ далѣй лошадей кормит“. Наші документи вияснюють також значіне членів родини при продажах; показується ся, що продажу ухвалювано ніби на сімейній раді, за спільною згодою; голос матери, що лишилася вдовою після смерти чоловіка, мав велике рішаче значіне, навіть коли вона мала дорослих синів. Якийсь Савущенко (документ ч. 3) продає частину города, купленого ранійше його братом, і додає, що брат не може заявляти своєї претензії, бо продаж відбулася „с благословеніємъ панѣ матки“; таким чином мати мала право розпоряджати не тільки тими ґрунтами, що лишилися в спадщині по чоловіці, але й тими, котрі сини особисто набули. Згода членів сімі зміцнювала продаж; мати продає „погорблїй плець“ за згодою синів (див. ч. 8); заміжні козачки, рідні сестри, продають ґрунти, що припали їм по батькови, за згодою своїх чоловіків, котрі власне кажучи не мають ніякого права до сих ґрунтів, та дітей (див. ч. 9). В купчих потверджується право спадковщів покупця володіти ґрунтами, а для „лутшого достовѣрія“ продавці звичайно кладуть певну суму „заруки“; коли продаж відбувала ся в сотенних місточках, заруку клали як на „городовой“ уряд, так і на сільський. Наприклад якийсь Чайченко поклав „заруки“ на сотенну канцелярію 5 р., а на сільський уряд один рубель (див. ч. 2).

Інші наші документи малюють процес земельної мобілізації в руках заможного козака, котрий був для слабої економічно людности неминучим кредитором. В наших документах в сій ролі виступає козак Серета: він позичає значні для того часу (1760 роки) суми грошей, а для забезпечення сплати довгу на

визначений термін 10-й або 5-й одержує на володінне („в заставу“) ґрунти; при тім на випадок невиконання догги в означенім терміні він уже робить ся вічним власником заставлених ґрунтів (див. ч. 5 і 6), як се зазначається й в росписах. Про проценти росписки не згадують. Таким чином з лона самого козацтва виділялися особи, котрі завдяки капіталови нагромаджували в своїх руках земельну власність.

Документ ч. 4 показує, що монастирські селяне повідомляли про свої уклади що до землі своє начальство, котре й затверджувало їх своєю властю. Документи ч. 8 й 9 свідчать про продажу козачих ґрунтів. Виникає цікаве питанне, чи були законні такі продажі, чи не були вони в суперечности з законним указом московського уряду. Заборонний указ 8 січня 1739 року було видано з тої причини, як читаємо в самім указі, „что владѣльцы казакѣвъ, которые имѣ ґрунты пролалы, яко своихъ собственныхъ крестьян во владѣніи за собою имѣть жадають“, через се „всѣмъ малоросійскимъ козакам до скончания нынѣшней войны и будущаго о томъ соизвсленіи ґрунтовъ продавать и подъ другими видами укрѣплять запретить“¹⁾. Нам невідоме розпорядженне центрального уряду, котре касувало б сей заборонний указ. Звичайно, сей указ не міг застановити скуповування козачьих ґрунтів та перепинити упадок козацтва, як військової верстви. Для місцевої адміністрації сей указ був просто некорисний, і недодержуване його в практиці було дуже часте. Іноді навіть деякі урядові особи підпадали під кару за те, що доводили таку протизаконну продажі; за Розумовського за таке недодержуване скинено з уряду одного з сотників Переяславського полку²⁾. Глухівський комендант Делятур примусив погрозами великозагородського козака Шешеницького в купчій підписати ся підданим, і Малоросійська Колетія (1765 р.) на скаргу скривдженного постановила: „буди оные ґрунта наслѣдственные козачье и послѣ запретительныхъ о не скуплѣ указовъ проданы или заложены, то оные отобрат и отдать просителю по прежнему во владѣніе“³⁾. Розуміти указ 1739 року, що він забороняв продажі ґрунтів тільки власникам, а не односельцям козакам, не можна, бо від сього не вигравали інтереси козачої служби: покупець ніс службу тільки з свого ґрунту, а продавець

¹⁾ П. С. З. Х. 7723.

²⁾ Могыжинскій архивъ, вид. Савицького.

³⁾ Харьк. Істор. Арх. Черн. відділ, ч. 28877.

ставав зовсім нездатним до неї. Нам здасться, що продаж козачих ґрунтів, як недоволена спеціальним указом, була незаконна. На практиці вона часто відбувалася й навіть купчі робилися на урядах, при тім, щоб захистити себе від можливості утрати ґрунту, покупці зазначували в купчих своє бажане: продавці не повинні переносити ся в інші сторони. Таке бажане цілком зрозуміле: коли продавці лишалися на своїх місцях, утворювалася фікція, що ґрунти знаходяться при них і вони відбувають козацьку службу; на випадок не виконання зобов'язання вони обіцявали заплатити як за будову, так і за ґрунт подвійну ціну. Як московський, так і місцевий уряд показали ся безсильними в боротьбі проти такого соціально-економічного явища, як скуповане ґрунтів, і почали дивитися на нього поблажливо — в свої причини купчі почали робити ся й на урядах, і вони, поруч законних, опинилися і в Румянцевській описі.

Документ ч. 1 малює організацію суспільного безпеченства та добробуту в сотеннім містечку, а документ ч. 6 містить купчу на „дівку“, котру продав канцеляристови Кучеревському путивльський поміщик.

1. В містечку (Олишівка)¹⁾ громадянського управління сотенная канцелярія, управляющая по сотні військовим і земським ділом по повелінню полкової канцелярії: в ній присутствуют сотник Василь Шрамченко, атаман Передерій, писар Кам'яський, асаул Дяковський і хоружий Соричь.

Полиціи нікогда не било и ныне нетъ. О предосторожности от пожаровъ от канцелярії всемъ жителямъ всегда подтверждаетца; в лѣтнее ж время то есть от мая по октябрь нечи топить незапрещаетца, потому что надворныхъ печей нет; инструменты пожарные т. е. крюковъ — 3, бочокъ на распусках — 3, ведръ с водою — 10 при канцелярії в готовности содержатца; во время пожару от котораго двора с ведромъ или топоромъ вислать расписанно, а подъ бочки употребляются обиватели пешие — всемъ жителямъ объявлено; толко оныхъ по сотнямъ и десяткамъ не разчисленно и соцкихъ и десятскихъ не опредѣлено; нищие содержатся в особо-зделанихъ шпиталяхъ, доволствуются с подаянія.

¹⁾ М. Олишівка давніше входила в склад Ніжинського полку тільки при Ровумовськїм причислено її до київського.

(Румянцевська опись в Бібліотеці Академії Наук, Київський полк, сотня Олишевська № 36).

2. 1749 года генв. 28 дня. Предъ нами уряду села Гриневки атаманомъ Матфеємъ Андрущенкомъ и людьми на тотъ часъ бывшими, именно: Якимъ Рябчуненка... и при многихъ на тотъ часъ бывшихъ, явилъ Павелъ Чайченко свою добровольную продажу, ижъ продалъ свой властній ґрунтъ с хатою Карпу Середенку за цѣну певную кощъ сѣмь с золотимъ, кромѣ того, что продалъ част помѣроку по грушку. Волно ему, Карпу Середенку, якъ своимъ власнимъ владѣти, продати или даровати или якъ хотя на свой пожитокъ повернути; а изъ моихъ кривнихъ, близкихъ и далекихъ и з моихъ дѣтей не повинни его нѣ в чомъ турбовати, а хто поустанеть на турбацію, на такового покладаеть заруки на сотеную канцелярію руб. 5, а на сѣлскій урядъ рубль. В томъ я Павелъ,] яко неумѣтный божественнаго писанія, своеручно святій крестъ подписую.

(Ibidem, Лубенський полк, Смілянська сотня).

3. Того ж вишенписанного года, марта 8 числа при томъ же вишенписанномъ врадѣ, при атаману Мат. Андрущенку и при Василю Щютцѣ и при Климу Мачуленку пришедши Стефанъ Савущенко и явилъ свою продажу, ижъ продалъ огорода часть Карпу Середенку за цѣну за 2 руб. без гривнѣ, которую мой братъ купилъ Максимъ у Павла Чайки вѣчными часи. И неповиненъ его мой брат, пришедши, нѣ в чомъ турбовати, бо я продаю с благословениемъ панѣ матки своей про нужду, що вѣчимъ лошадей далѣй кормит и matka повелѣла мнѣ продат, даби лошадей не поморилъ, а що для лучшаго достовѣрія и покладаемъ заруки на городовій урядъ таларей — 10, а на сѣлскій — рубль, а я, Стефанъ, яко неумѣтный божественнаго писання своеручно святій крестъ подписую. (Ibidem).

4. 1746 года мая 5 числа. Обители святой Киевопечерской подданіе жителѣ Беседовскіе: Марко Сидоренко, да Семень Шаруненко в замковомъ Смілянскомъ правленіи представили, яко ижъючи-де они в себе луку, неонадаль села Беседовки лежачую више Іванцевого ставка при урочищи, зовемомъ Глибокой Долиной, с мѣжностью от Буденковой луки, в доброй своей волѣ без жадного подлогу, примусу и насилія водости Сміловской священнику беседовскому, Петру Гривѣ в замѣну за лѣсъ его, прозиваемий Писмениковскимъ, пустили и яко отселѣ оне... в тую луку добровольно пущеную в замѣну якъ они сами, такъ жени и дѣти ихъ и другіе кривніе, близкіе и далекіе интересоватся, присвоять и во владѣніи никакова препятствія чинить ему не ижъють и не должны — просили в замковомъ смілянскомъ правленіи на вѣчное и безпрепятственное тою лукою означеннаго священника владѣніе ви-

дать письменной записи. И в замковом смѣлянскомъ правленіи таковую ихъ правильную записку слушавъ опредѣлено: в книгу записать, а для лучшаго(!) впредѣ твердости и певности на вѣчное и безпрепятственное гою лукою реченного священника, жены и дѣтей его владѣніе сей урядовой письменной в замковой волости смѣлянского правленія заручной с прилогомъ обикновенной печати видать записку, которой и видать. Волости смѣлянской управитель іеромонахъ Іоакимъ. Писарь замку смѣлянского Андрей Яновский. (Ibidem).

5. 1762 года мая 16 дня. Я нижеподписавшійся козакъ сотнѣ смѣлянской житель села Гриневки Василь Кириленко далъ сію мою козаку сотнѣ смѣлянской жителю гриневскому Івану Середѣ росписку в томъ, что я в него Середи визичилъ 8 р. денегъ, за которіе ему Середѣ, пахатного поля 8 дней на срокъ десятилѣтній пустилъ во владѣніе, которое поле, лежащее на бабачку дней — 2, а на волопицу дней — 6; якіе вышепрописанніе денги долженъ я буду ему в тотъ 10-тій срокъ сам или дѣти мои отдадъ все безпорно; кромѣ ж мене и дѣтей моихъ і кривныхъ и далекихъ родственниковъ оного поля откупаютъ не позволяю; буди ж я или дѣти мои вышепрописанныхъ 8 р. денегъ в тотъ показанный 10-ій срокъ в состояніи отдать не будемъ, то онимъ полемъ ему, Івану Середѣ, владѣть вѣчно поручаю. Того для вѣрности и лучшей твердости сію мою при Данилу Рудиченку, я ему, п. Середѣ росписку далъ и на оной яко неграмотный упросилъ за себе подписатся. (Ibidem).

6. 1760 года марта 4 дн. Я нижеподписавшійся далъ сіе выводное письмо канцеляристу генеральной артиллеріи Івану Михайлову сыну Кучеровскому в томъ, что крепосную девку свою Марію Аванасіеву Дронскую, живущую в селе Лцыне, продано от мене ему, Кучеровскому, вечно и никто за оную девку ево турбоват, либо отнимат изъ родственниковъ моихъ недолженъ будетъ, но та девка крепосная должна оставатся во владеніи ево, а денги за оную взяты мною — 13 р. 50 к. и в приемъ денегъ саморучно подписался. Путивлской помещикъ Гаврила Лцынѣ. (Ibidem).

7. 1762 года мая 16 дня. Я нижеподписавшійся козакъ сотнѣ смѣлянской, житель села Гриневки Данило Рудиченко, далъ сію мою козаку и жителю гриневскому ж Івану Середѣ росписку в томъ, что я в него Середи визичилъ денегъ руб. 5, за которіе денги ему, Середѣ, на срокъ пятилѣтній пустилъ во владѣніе лѣсъ стоячий за ярость Цюкконкою, прозиваемый Рудачевский, который лѣсъ пры одачи мнѣ ему прописанныхъ денегъ в тотъ 5-ій срокъ, что имѣется в томъ лѣсѣ все врубатъ позволяется; еще ж кромѣ тихъ вышеписанныхъ 5 р. денегъ визичилъ в его, Ів. Середи, денегъ одинъ рубль и 50 коп. и за оне ж

денги ему ж пустилъ на тотъ же срокъ 5-ій пахатного поля 1½ днѣ, за которое поле, лежащее за хуторомъ Носенковскимъ, между дорогами и владѣть ему, Середѣ, якъ вышеписаннымъ лѣсомъ, такъ и полемъ до показанного срока, а не вѣчно, но пока мною выше прописаніе 6 р. 50 к. ему в тотъ показанный 5-ій срокъ все отданы будутъ. Буди ж би я об томъ вышепоказанномъ 5-омъ срокѣ все прописанныхъ визиченихъ в него, Середѣ мною 6 р. 50 к. денегъ ему не отдадъ, то якъ лѣсомъ, такъ и полемъ ему ж, Середѣ, владѣть вѣчно поручаю, того ради во вѣрность и лучшей твердости сію мою я, Данило Рудиченко, ему росписку за вѣдомомъ атамана гриневского далъ п на оной, яко я неграмотный, упросилъ зде за себе подписатся. (Ibidem).

8. 1762 года мая 28 дня. Ми, нижеподписавшіеся козаки сотнѣ смѣлянской жители села Гриневки, Іванъ и Микола Кѣриленки, да(ли)смо сіе наше от себе письменное обязательство атаману гриневскому Матфею Андрущенко да Мат. Середѣ в томъ, что послѣ погорѣлости нашей родная наша мати Вѣдка Кирилика Кривченчуха за согласіемъ нашимъ продали погорѣлой плецъ в оставшихся построенихъ і огородахъ за цену 16 р. ровно козаку и жителю гриневскому Матфею Середѣ; точно показаній атаманъ не допуская матки нашей і насъ оному Середѣ означенного плеча в продажу пустить, яко Середѣ безъ письменного обязательства и вѣдома описаясь купить и потому, что какъ ми такъ и мати наша, продавши б не вышла б на житло в сторону и в томъ требовали от насъ писменого обявительства, якое имъ отъ насъ и данно. Буди б же ми по сему обовѣту(!) не устояли б и вышли б в сторону и ктобъ могль показаного свата нашего Среду от проданого нами грунта безденежно оставит, то ми имѣемъ ему какъ (за)строение его, какое на оному плечу иѣ будетъ, такъ и за грунтъ двойную цену, где насъ сискат можетъ заплатить имѣемъ безъ всякой отѣни, на сему и подписуемся. (Ibidem).

9. Того ж года мая 20 дня. Ми нижеподписавшіеся дочери умершого козака смѣлянского Леша Шевченка дочери Евфосинія Короткая і Евдокія Лопыкова чинимъ вѣдомо симъ нашимъ добровольнымъ купчимъ записомъ кому о сему теперь и впредѣ будучие времена вѣдати подлежатиметъ в томъ, что спадаячие на насъ по отцу нашему в ближнихъ оного Смѣлого во всехъ трехъ рукахъ поля части, а именно в нивъ рабочихъ і сколько гдѣ есть нашего отческого в ближнихъ местахъ оного Смѣлого поля, большихъ і маленькихъ нивъ, со всехъ тѣхъ, яко намъ двоймъ противъ сестръ нашихъ подлежить, половинная пай в доброй своей волѣ, безъ жадного примусу и насилія в совѣтомъ мужей нашихъ, а насъ одной Евфросиніи за согласіемъ дѣтей, пустили в вѣчную и потомственную продажу оне свои части в ближнихъ поляхъ писару сотнѣ

Константину Івановичу Бартошу за уговоренную суму денегъ, от него всё сполне своими руками принявши, позволяемъ тѣмъ полемъ от насъ проданнимъ, яко еще до сего никому в продажу, ни в заставу не заведено и ни в чемъ не ценное, ему и женѣ его а нашей родной сестрѣ, которой тое поле и родовитое состоитъ, тако ж наслѣдникамъ ихъ вѣчне владѣти, дати, продати, замѣнати и на якій пожелаетъ пожитокъ свой употребити. Ми же сами себе, мужей своихъ и всѣхъ наслѣдниковъ близкихъ и далекихъ свойственниковъ от того поля нами проданнаго чуждыми чинимъ, сверхъ же того буди б кто его жену і наслѣдниковъ ихъ за тое поле могъ турбовати и во владѣнии препятствіе дѣлать, то ми сами, а по насъ и наслѣдники наши, не допуская его и до наименшихъ волокитъ и убитковъ за него и за наслѣдниковъ его во всякого суда и права отвѣтствоват і в то яко правилниѣ били к тому наслѣдники обстоюват должны будемъ; на семъ упросили за себе подписатись. (Ibidem).

Студіі

над галицько-українськими граматами XIX в.

Написав *Михайло Возняк*.

III. Граматика Могильницького.¹⁾

Дієслово: вступні уваги.

Тепер іде широкий виклад про дієслово. Глаголь в часть мови, неюже дѣйствіє дѣши нашои сѣдомъ званоє выражаемъ, або которою ѿ рѣчи іакої, що твердимъ або перечимъ. При кождім дієслові треба вважати на: внутрине состоєніє і перемѣнѣ поверхоу. З уваги на зміст може бути глаголь сѣществителный, що означає сѣдъ ѿ рѣчи самой въ совѣкѣ вѣзъ всакогѣ (внѣшенѣ оубажнои (належить ту одиное ісѣмъ), і прилагателный, що означає прикмету або перемену особи чи річи. Одвѣтно тому, чи дієслово само є коренем для другого, чи походить від інших частей мови, зоветь ся глаголь первообразный або коренный і происходный. І одні і другі можуть бути або простыми (ношѣ) або сложеными (приношѣ). Як дієслово означає доконане дѣйство або таке, що має довершити ся, зоветь ся глаголь совершенный, як що недоконане, несовершенный. Останній рід дієслів є начинателный, як виражає початок дѣйства, а продолжителный означає продовження дѣйства. Ту й доказує проти виводів більшости сочинителей Граматыкъ славенскихъ, що не треба мішати доконаних дієслів з недоконаними, яка ріжниця на матѣрѣ мовы челоуѣка грѣнтѣсѣ. Термини глаголь однократный і оубащателный походятъ звідси, що дієслово означає дѣйство, яке раз відбуло ся,

¹⁾ Початок див. Записки т. LXXXIX.

відбувають ся чи відбувати ся не або повторене. Далі може бути глаголь: дѣйствительный, що виражає дійство, яке не переходить з одного на другого; страдательный, що означає терпіння або переміна, якої дізнає одна річ від другої; средний, коли дійство не переходить з одної річи на другу; возвратный значить дѣйствие або страданіє въ совѣ самому оберненоє (чаша са); взаимный виражає взаїмне дійство двох річий (Борю са съ Павломъ) і вспомогательный (ѣсмъ, бываю).

Припадокъ(.) въ котромъ совѣ тотъ або йнний глаголь по приведеному различію представляемъ(.) въ граматицѣ славенской залогъ зовеса. Їх є пять: дѣйствительный, страдательный, средний, возвратный і взаимный. Деякі дѣслова є тільки діяльні або страдальні, инші мають тільки діяльний рід, а три останні залози не рїзнять ся нічим від діяльного роду що до конюгаційних форм. Конюгація чи там спраженіє має свої властиві форми, форма свої властиві парадигмата, а кождий приклад має свої наклоненія і причастія. Способи мають времена або часы, в часах є числа, в числах лица, а в особах роды.

Наклоненія глаголовъ рѣскихъ суть три: извѣтельное (стою), повелительное (тримай) і неопредѣленное (тримати). Що до желательного і сослагательного наклоненія, їх въ діалектѣ рѣскомъ нема. Мѣсце їхъ заступіє наклоненіє извѣтельное съ приложениємъ союзевъ гдыбы, давы, если <<.

Богатство часів велике і рїзномудне: время настоящее (нес); прошедшее А) несовершенное: а) простое (я посылалъ), б) съ наращениємъ (я посылалъ, я посылалемъ), в) давно прошедшее (я бывало посылалъ) і тожъ съ наращениємъ (я бывало посылалъ); Б) совершенное а) простое (я вернулъ), б) съ наращениємъ (я вернулъ, я вернулемъ); В) дѣчащательное а) простое (я читавалъ), б) съ наращениємъ (я читавалъ), в) давно прошедшее (я бывало читавалъ) і тожъ съ наращениємъ (я бывало читавалъ); далі время вѣдущее и то а) несовершенное простое (вѣдѣ читати) и дѣчащательное (вѣдѣ читавати) та б) совершенное съ наращениємъ (вѣдѣ читавати). Не кожде дѣслово має усі ті часи: недоконане має тільки недоконані часи, доконане не має теперішнього часу. За додаткомъ союза або предлога стає недоконане дѣслово доконанимъ (пишѣ — напишѣ). Такъ звані однократные

дѣслова мають часи доконанихъ дѣслів, а часи дѣслів дѣчащательныхъ треба відріжнювати від часів дѣслів недоконанихъ простих. Приказующий спосіб має тільки будучий час.

У двохъ числахъ (однині і множині) є по три лица: первое, второе, третье, а особа має чотири роды: мужескій, женескій, средний і всакій (читаю). Переміна глаголовъ по вѣрховна по розмантости наклоненія, времени, числа, лица і родовъ въ граматицѣ спраженіємъ зовеса. Та конюгація не в усіхъ дѣслів однака, з чого впливає новий поділ дѣслів: на личные, що мають усі три особи обохъ чисел, і неличные тільки з третьою особою. Особові дѣслова розпадають ся на: полные з усіми способами та часами (як є в доконанихъ дѣслів) і неполные без теперішнього часу (як є в доконанихъ дѣслів). Особові дѣслова є даліше: правильные, якихъ способи творять ся після постійнихъ правил, і неправильные, що їхъ способи не мають загальнихъ правил. Правильні є двоє: постоянные, що постійно держуть ся свої форми і прикладу, і переходячіє, що часомъ відступають від них. Останні є чистые і нечистые одвітно тому, чи в разі, якъ відступають від свої форми і взірця, переходять до иншої форми правильнихъ дѣслів, чи мають властивий спосіб відміни.

Тема конюгації — се і ос. теперішнього або будучого часу, бо въ рѣскомъ діалектѣ глаголы полные вѣрховно діалекта славенского въ первомъ лиці числа единственного наклонения извѣтельного времени настоящего, неполные въ томъ самому припадкѣ времени вѣдущего на 8 або ю кончитиса звыкли. Друга особа тихъ же часів кінчить ся на ешъ або ишъ, що є підставою поділу конюгації. Отже въ рѣскомъ діалектѣ є дві конюгації: в першій є знакомъ конюгації закінченне ешъ, в другій ишъ.

Помічні дѣслова; дві конюгації.

Відміну дѣслів зачинає Могильницький помічними дѣсловами: ѣсмъ і бываю, маю і мѣкаю. Від ѣсмъ є двіменникъ быти, а теперішній час: я ѣсмъ або ямъ, ты ѣси або тысь ѣ, ѡнъ ѣсть (є), мы ѣсмъ або мысмъ, вы ѣсте або высьте, ѡни сѣтъ. Звичайно є ще въ діалектѣ рѣскомъ спосіб сократительное глагола ѣсмъ съ союзами: або (sic, абы), же, гдѣ, также съ нарѣчіємъ коли і вотъ. Осъ ся скорочена конюгація ѣсмъ ві згаданними словами: абымъ, абысь, абысмъ, абысьте; жемъ і т. д.; колимъ; гдемъ; вотемъ, вотесь, вотестъ, вотесмъ, вотесте,

вотсѣтъ. Минувший час: ѿ бывъ (хъ), ла, ло, але (ты бывъ і былъ, хоч авторови звісно, що властивий виговоръ дѣстными времени тогѡ на Покѣтѡ и подолою їсть въвъ, вѣла, вѣло. Такий виговір задержаний і в книжці: Чинъ Іерейскаго наста-кленя. (Почаїв, 1786). Дальша відміна правильна; інтересне зазначення при причастіахъ: сѣщій, а, оє як славенское, а вѣдѣчій, а, оє як рѣское, між тим як дѣсприкетник будучого часу в: вѣдѣщій, а, оє. Від квати: минувший час: ѿ кывавъ і кывалъ, впрочім конюгація правильна. Подібно конюгується дѣслово: мати або мѣти (мавъ або мѣлъ) и дѣщачателне маваю або мѣваю.

Перша конюгація має дві форми, одну на ѡ, другу на ю; приклади першої: вѣрѡ, кличѡ, тагнѡ, прадѡ, товкѡ, а другої: читаю, миаю, вѣлаю, плаю, колю. З ос. одн. теп. ч. має побіч окінчення -є зазначене скобками тѣ (вѣрѣ(тѣ)), а таж особа мн. кінчить ся на тверде тѣ (вѣрѣтѣ). Мн. ч.: ѿ вравѣ (лъ) або вравѣмъ, вравѣсь, вралисмѡ, від тагнѡ: ѿ тагнѡвъ (тагѣ) зглядно тагнѡвѣмъ чи тагѣмъ, але від товкѡ — ѿ товкѣ або товкѣмъ. Часи наводять після вище згаданого множества їх. Приказовий спосіб в: вѣри (вѣрѣ), вѣрѣмъ (вѣрѣмѡ), вѣрѣтѣ (вѣрѣтѣ) або вѣриже (вѣрѣже), вѣрѣмѣже, вѣрѣтѣже, нѣй вѣре, нѣй вѣрѣтѣ. Побіч прадѡ — прадѣ, побіч коли, колѣмъ, колѣтѣ — колѣ, колѣмѡ, колѣтѣ. Дѣсприкетник теп. ч. кінчить ся на -чій -а -оє і -щій -а -оє (вѣрѣчій (щій) -а -оє). В Могильницького існує страдальний дѣсприкетник теп. ч.: вѣрѣмый -а, -оє, кличѣмый, тагнѣмый, прадѣмый, товчѣмый, читаѣмый, миаѣмый, плаѣмый, колаѣмый. Від першого звірця відступають у дечім: прѡ, трѡ, дрѡ; мн. час: дѣрѣ, ла, ло; приказовий спосіб: дри; дѣменник — дѣрти; дѣсприкетник теп. ч. діяльний — дрѣмый, а страдальний: дѣртый. На звір прикладу: кличѡ відміняють ся дѣслова на кѡ, чѡ, жѡ, шѡ, щѡ, при чім у минувшим часі переходить ч на к (сѣчѡ — сѣкавъ), ч на т (допчѡ — доптавъ), ж на з (важѡ — вазавъ), ш на с (тишѡ — тѣсавъ), щ на х (вришѡ — врихавъ), а щ разткорожѣмос на с н ч на т. З дѣслів на чѡ відмічує хочѡ; мн. ч. хотѣвъ (хтѣвъ), хтѣли, а дѣіменник — хотѣти (хтѣти). Глоджѡ має 2 ос. глоджѣшъ, а мн. ч. глодавѣ. Після тагнѡ відміняють ся дѣслова на нѡ, а відступають від того звірця отсі: ванѡ (вавъ), жнѡ, ганѡ, горнѡ, канѡ (кавъ), мнѡ, пнѡ (павъ) і стогнѡ. Як прадѡ, відміняють ся дѣслова на вѡ, вѡ, дѡ, зѡ, сѡ і тѡ. Дѣслова на вѡ, зѡ, сѡ задержують у минувшим недоконанім часі корінні букви: в, з і с: вравѣ (лъ), скѣвѣ, несѣ (лъ) і везѣ (лъ).

Метѡ, плетѡ, ростѡ мають у мн. часі: мелъ, плелъ, рослъ. Від звірця відступають: ждѡ, рѣѡ, зѣѡ (зовѡ) і ссѡ у таких видах, як ждати, ждавѣ, ждѣмъ. Приходить і звисний уже дѣсприкетник: рѣмый, зѣмый. Дѣслова на гѡ, кѡ, що відміняють ся після товкѡ, перемінують в 2 ос. теп. ч. г на ж, к на ч та кінчать дѣіменник на чи: стригѡ, стрижѣшъ, стричи (стригомый); пѣкѡ, пѣшѣ, пѣчи (пѣчѣмый), але стѣргѡ — стѣрѣчи.

Друга форма має пять звірців. Після першого з них читаю відміняють ся дѣслова на аю і ляю (вѣртаю, мѣраю), але дѣслова даю, пѣщю треба відрізняти від: дамъ, пѣщѡ. Пѣщю має в 2 ос. мн. тепер. ч. пѣщѣтѣ (пѣщѣтѣ), в 3 ос. пѣщѣють (пѣскають); в мн. ч. пѣщали, в приказ. спос. пѣщай (пѣскай), а в дѣіменнику — пѣскати (пѣщати). Деякі дѣслова на -аю, як каю, краю, таю, прибирають у мн. часі -а: кавъ сѣ. На відворот дѣма деяких дѣслів на аю скорочується опущенням а и тоді таке дѣслово відміняється, як взорець на -ю з попереднім співзвуком: клепаю — клепо. Дѣслова на -наю (кланяю) задержують а скрізь там, де в звірці знаходиться а. Від звірця миаю відступають дѣслова: дѣю, жѣю, кѣю, пѣю, трѣю, тѣю, щѣю, (отже двоскладові), що відміняють ся після снѣю: снѣшъ, снѣвъ (снѣвавъ), снѣй, снѣти, снѣмый, снѣтый. Трохи відмінно від вѣлаю відміняють ся двоскладові дѣслова: дѣю, смѣю (сѣ), вѣю, бо мають у минувшим часі і дѣіменнику а: вѣлавъ, вѣлати. Від лѣю в мн. ч. лавѣ, дѣім. лати. Після плаю конюгується дѣслова на -ню, -юю і -юю, при чім и, ы и ю непрѣмкннѣ заховають. Ту и звертає увагу, що много глаголокъ вконченя тогѡ сѣ колше їакъ сѣ двоухъ слогокъ сложенихъ мають (,) въ времени Прошѣ: властиво(є) діалектѡвн рѣскомѡ произношенє, ѡ нѣкоторыхъ писателѣй навѣтъ въ книги перенесенное. Воно дѣється подібно, як у польськѣй мові, що л передъ о чрезъ ѣ змѣгчаєсѣ (малюю, мальовалъ, мальовали, мальовати, мальованный). За звірцем колю ідуть дѣслова на -ю з попереднім співзвуком (корю), однаже в дѣслові мѣлю виступає тажѡ о замість є: моловъ, молоти. Карю, єшъ має мн. ч. каравѣ. Кю, по відміняють ся як єю: вѣшъ, вѣі, вѣімо, вѣіте, вѣють, вѣвѣ, вѣй, вѣімый, при чім виговоръ вѣі, вѣі, пѣі ѡповѣдає полскомѡ bie, wie, pie, але не двосложнымъ бііе, вііе, рііе. Від шлю в мн. ч. шлавѣ, але приказ. спос. шлѣмъ. Дѣслова: дыкаю, скѣбаю, капаю, клепаю і т. д. в скороченнєм дѣслів: дыкаю, скѣбаю, капаю і в теперішнім часі звичаемъ діалекта рѣскогѡ л прѣймають; жлопѣшъ, капѣшъ.

Для неповних або доконаних дієслів взорець: вернѣ, 3 ос. мн. вернѣтъ, мн. ч. ѿ вернѣвъ (лѣ) або вернѣвѣмъ, приказовий спосіб: верни ѿ верниже, а дієприкметники страдального роду: вернѣмый і вернѣмый. Дієслова: здоухнѣ, клжнѣ, сажнѣ, трѣснѣ мають мн. час: здоухъ, клжкъ, трѣскъ, сажъ; возмѣ, взавъ, возми (возъ), взати; втѣкнѣ, втѣккъ, втѣчъ, втѣкнѣти (втѣчи); почнѣ, почавъ, почати; скѣнѣ, скѣвъ, скѣни, скѣсти. В децим відступають від взірця: падѣ і сядѣ; сядѣ, сѣвъ, сядъ, сѣсти; падѣ (впадѣ), павъ, падъ, пад'мѣ, пад'те, пасти. Имѣ відмінюють ся ось як: ѿмѣшъ, ѿметъ, м. ч. ѿвъ, приказ. сп. ѿми, ѿмѣмъ, а дієменник — ѿти. Лажѣ має мн. час: лажъ (лѣжъ), приє. сп. лажъ, лаж'мѣ, лаж'те, дієменник — лжи. Від вержѣ (гѣ) в мн. ч. вергъ, приказ. сп. веръ, вер'мѣ, вер'те, дієм. верчи. Відміна дієслів: рѣкѣ, станѣ, вѣрѣ правильна.

Друга конюгація має шість взірців в двох формах по три для обох: точѣ, сѣджѣ, чищѣ, дою, роблю, хвалю. Відмінюють точѣ ось як: точѣ, точишъ, точитъ, точимѣ, точите, точатъ. Так само відмінюють ся усі інші взірці. В минувшім часі: ѿ сѣднѣ, ѿмѣ сѣднѣ і сѣднѣмъ. Приказові способи мають подвійні види: точи (точъ), точ'мѣ (точмѣ), точ'тъ (точте), а крім того: точиже (точже), точ'мѣже (точмѣже), точ'тъже (точтже). Побіч: сѣди, сѣд'мѣ і сѣдиже в форм: сѣдъ, сѣте, сѣд'тъ, сѣд'же, сѣд'мѣже, сѣд'тъже; побіч чисти, чист'мѣ — чистъ, чистмѣ, чист'же, чист'мѣже, чист(т)еже; від донти — дѣи, дѣ'мѣ (доймѣ), дѣ'тъ (дойте) — очевидно замість на других формах, що звучать у народній мові: діймо, дійте, поставлено ту через неуввагу звідки на перших формах; побіч рови, ров'мѣ і ровиже в: ровъ, ровмѣ, ровте ѿ ровже; вкінці побіч хвали, хвал'мѣ і хвал'те — хвалъ, хвал'мѣ, хвал'те та хвал'же. І в сій конюгації в страдальний дієприкметник теп. часу: точимый, а, оє; сѣдимый, чистимый, доимый, робимый, хвалимый.

Перша форма кінчить ся на -ѣ, друга на -ю. Як точѣ, відмінюють ся дієслова на: -жѣ, -чѣ, -шѣ. Є ѿ виїмки: мажѣ, мазишъ, мазитъ, мазатъ, мазивъ, приказ. спос. мазни, маз'мѣ, дієм. мазити; вѣжѣ — дієм. вѣжати, мн. ч. вѣжавъ. За мажѣ йдуть: воджѣ, гжѣ (сж), кажѣ (рж), лажѣ, морожѣ, ражѣ, слезѣ, а після вѣжѣ — дѣржѣ ѿ лѣжѣ. З дієслів, окінченних на -чѣ, одні кінчать ся в минувшім часі на -авъ, а в дієменнику на -ати, як вренчѣ, вренчавъ, вренчати, другі перемилюють ч на т, як тращѣ, тратишъ, тративъ, але тращимый, треті прибирають в минувшім часі закінчення -ѣвъ, а в дієменнику -ѣти, як вѣрчѣ, вѣртѣвъ,

вѣртѣти. Слышѣ має въ рѣскомъ діалектѣ форма прошедшого (слухавъ, ла, ло) ѿ неопредѣленною (слухати) въ польскомъ токми неопр: slychać ѿ причастіе страд: залога врем: прошедшого slychany. Богацько дієслів на -шѣ перемилюють ш на с і кінчать ся в 3 ос. мн. теп. часу на -атъ, прим. ношѣ, носишъ, носятъ. Від мѣшѣ мн. час мѣсѣвъ, від вишѣ — висѣвъ. Після другого взірця відмінюють ся дієслова на -джѣ, одначе дієслова вѣджѣ, виджѣ, горджѣ, перджѣ, сѣджѣ ѿ смерджѣ кінчать ся в мн. часі на -ѣвъ (видѣккъ), а в дієменнику на -ѣти (видѣти). Дієслова на -щѣ замінюють щ у відміні на ст (гощѣ, гостишъ, гостивъ), незмінно позістають і кінчать минувшій час на -авъ отсі дієслова: вищѣ, блищѣ, верещѣ, пищѣ, трѣщѣ (вищавъ, вищати). Так само зберігають щ у відміні: лѣщѣ ѿ нищѣ, але в минувшім часі і дієменнику виступає и: лѣщивъ, лѣщити. Обговоренне першої форми кінчить відміною дієслова щѣ: щишъ, щитъ, щимѣ, щите, щатъ, сцлавъ, щи, сц'мѣ, сцати.

Після першого взірця другої форми дою конюгують ся: гною, гою, кляю і т. д., після роблю дієслова на -блю, вю, мю, пю. Сѣрблю і трѣблю мають у минувшім часі: сѣрбѣвъ, трѣбѣвъ, а в дієменнику: сѣрбѣти, трѣбѣти. Що тикаєть ся дієслів, окінчених на -блю, вони вѣмчаємъ діалекта полскогѣ въ повелителномъ наклоніні сокращаються вставленемъ самогласной и. Такъ мѣсто: вѣри, дави, диви >< вѣривано єсть такъже: вѣръ, давъ, дивъ >< Павлю і мовлю ніколи ѿ не кінчать ся на и в згаданім способі, все вѣмѣмъ мовитса ѿ пише: мовъ, ловъ. Дієслова: шѣмю, грѣмю, стрѣмю, як і закінчені на -пю: кипю, сапю, терпю, храпю, чапю мають у минувшім часі і в дієменнику ѣ: шѣмѣвъ, сапѣвъ, сапѣти, одначе спю має ті форми: спавъ, спати. Після взірця хвалю відмінюють ся дієслова на -лю, ню, рю, але колю, колю, горю і прыбирають ѣ в минувшім часі і дієменнику: колѣвъ, колѣти, горѣккъ, прѣти.

З другої конюгації лишаєть ся іще відміна неповних себто доконаних дієслів. Взірці скочѣ та кѣпю заступають подвійне закінчення першої особи однини теп. часу, а то на -ѣ і -ю. Відміна сих взірців такаж, як і попередніх, так званих повних дієслів, з подвійним приказовим способом (кѣпи, кѣпиже, кѣпъ, кѣпмѣ, кѣпже, кѣпмѣже, кѣптеже зглядно скочъ, скочмѣ, скочже) і зі страдальним дієприкметником теперішнього часу: кѣпѣмый. Після скочѣ відмінюють ся дієслова простые на -чѣ, шѣ і сложенные (перскочѣ). Від взірця відступає у дечому трѣчѣ: трѣтатъ (скочатъ), трѣтъ, трѣт'те; вкѣшѣ — вкѣсивъ, вкѣси (вкѣсь), вкѣс'мѣ, вкѣсити;

в пшчѣ виступає ст — пшстишъ, пшстиньъ, пшстити. За візрцем кшпю ідуть так само простыє дівслова (вкрою, вдарю, стрѣлю) і сложныє (дотримаю, вдѣлю, перемѣню). В дівсловах на -лю у приказовім способі вимовляють ся буква и мягко: дриль, стрѣль. Вздрю має свою відміну: вздришъ, вздрятъ, вздрѣвъ, вздри, вздрѣти.

Неправильні дівслова. Загальні правила. Формованне дівсловових видів; зложені дівслова й дівприкметник.

Неправильні дівслова в двоякі: личныє і неличныє. Особові неправильні дівслова в або повні, якими є: йдѣ, ѣдѣ, ѣмъ, женѣ, або неповні (возмѣ, дамъ, пѣдѣ, поѣдѣ, повѣмъ, сховаѣмъ). Йдѣ відмінює ся так: йдѣ, йдешъ, йде (тъ), йдемъ, йдете, йдѣтъ; мин. час: ѣ йшоуъ або шоуъ, мы йшли або шли; иди, ити, дівприкметник минушого часу: шовшій, а дівприкметник: шовши. Подібна відміна дівслова ѣдѣ; мин. час ѣ ѣхавъ (лъ). Далі ѣ ѣкъ (лъ); приказ. спос. ѣкъ, ѣкъмъ, ѣкъте, ѣкъти і т. д. Незвісна причина неправильности дівслова женѣ, хиба форма минушого часу: гнаѣкъ або неможлива форма страдального дівприкметника теперішнього часу: женѣмый. Від возмѣ в приказовий спосіб: возми і возь. Дамъ має форми: дамъ, дамъ, дамъ, дамъ, дамъ; приказ. спос. дай, а є й дівприкметникова форма: дамъмый. Неправильні дівслова кінчать ся відміною дівслова повѣмъ, яка в цілком така, як при ѣмъ, натіть повѣкъ, повѣкъмъ, повѣкъте. Неличнові дівслова мають тільки три часи: теперішній (меркнѣ), минувший (смеркнеса) і будучий (смеркнеса).

Тому, що вѣдла частъ глаголовъ рѣскихъ в прямім і приказовім способах і дівіменниках обох родів має загальні закінчення, застановлюють ся тепер Могильницький над формованнем видів при помочи таких окінчень. Окінченнями прямого способу теперішнього часу в однині є: ѣ або ю, шъ, є або тъ; в множині: мъ, те, ть. Що до закінчення третьої особи, є єстьъ посполитѣ въ мовѣ шстной, єтъъ зась частше въ книгахъ буживаное, ѣ въ томъ разѣ писатели спраженіє коренного славенского діалекта на слѣдѣють. Деякі дівслова на -лю, -лю, що мають у 2 ос. -ешъ, вивдають є й кінчать ся у третій особі на -тъ. Мовитъ н. пр. рѣсинъ: триматъ, кланатъ, поганатъ мѣсто тримає, кланає, поганає. Що більше ть єтъъ въ просторѣчїи ѣ писмахъ рѣскихъ властивымъ окінченнямъ трѣт: лица второго спраженія. Знакомъ тымъ діалектъ рѣскій съ славенскимъ са сходитъ

а ѣ полского сшщестѣ: разнчаєтса, бо по українськи ѣ церковно-славянськи в мовитъ, по польськи mówi. Уживане часом окінчення мъ в 1 ос. мн. (вѣлимъ) єтъъ также свойствомъ діалекта славенского. З дальших виводів Могильницького інтересне підкрєненне, що дівіменник кончитса въ рѣскомъ діалектѣ на самогласнѣ и. Сим окінченням сходитъ ся наша мова з церковно-славянською і чеською, а ріжнить ся від великоруської і польської (хвалити, црсл. хвалити, чеське chwaliti, велр. хвалить, польсь. chwalić).

Могильницький полємізує з авторами славянських граматик, які творили минувший час від дівіменника, виказуючи, що тим робом презведеєне кремене граматическое противилобыса произведею кременъ логическомъ то єтъъ: (не) несогласовалобы природѣ. Після того містить екскурс, в яким вяснює творенне минушого часу съ нарашеніємъ. Кремена того властиве єтъъ съ кремене несовершенного простого ѣ глагола вспомогателного є смъ сложное. Мовачи теде: ѣ читавѣмъ, читаламъ, читаломъ, ты читалєсь, читалась, читалось >< то само значитъ: що въ кореномъ славенскомъ: ѣ читалъ, ла, ло є смъ, ты читалъ, ла, ло є си >< Отож сокращенє спраженя славенского въ рѣскомъ діалектѣ відбуваєт ся двояким способом: а) шконченіє вспомогателного глагола є смъ, є си, съ прошедшимъ простимъ въ єдно сликаєса і так повстають форми: читавѣмъ, трималамъ, трималомъ; або б) се закінченне лучить ся з заіменниками: ѣ, ты, мы, вы. Отже: читавѣмъ, ламъ, ломъ або ѣмъ читавъ, ла, ло; читавєсь, лась, лось або тысь читавъ, ла, ло; читалисмы або мисмы читали, читалисте або высте читали. Третья особа не творить ся тим робом. А хоч ѣмотрнски въ Граматичѣ своей минтѣ поманѣтое спраженіє въ діалектѣ славенскомъ съ рѣского ѣзыка походити, Могильницький бачить славенскій діалектъ быти матерєю ѣ жродломъ всѣхъ ѣнныхъ діалектовъ і не може на то пристати(,) акы спраженія діалекта того дѣкалса на выкомъ рѣского. Він противно думає, же навькъ славенскій заховалса до днесъ къ діалектѣ рѣскомъ. Такими спостереженнями можна пояснити ѣ польськї форми: ja mówię або iam mówi.

Въ рѣскомъ діалектѣ всі дівслова, що мають значінне буживаное, належуть до першої конюгації, а то до другої форми. Мають вони тільки отєі часи: теперішній, минувший, ѣ то кремена буживаное простое (ѣ позѣвавъ), тож съ нарашеніємъ (ѣмъ позѣвавъ), такі самі два відтїки ѣ у давноминувшим часі (ѣ вы-

вало й їмъ бывало читовакъ) та будучий. У минушій часі недоконаним звичайне закінчення -акъ, ала, ало переходить в -олакъ, овала, овало (читовакъ), причім у дієсловах на -ою виступав замість оу — о (милюю — миловакъ).

Дієіменник кінчить ся на -ти, але дієслова на -еѣ, дѣ прибирають до того закінчення іще с: скѣсти, грѣсти, класти. Дієслова пятого звірця першої форми кінчать дієіменник на -чи, а крім того два дієслова: стерѣѣ й верѣѣ приймають у дієіменнику між р і ч часозвук є: стерѣчи.

В будучій часі замість дієіменника звичайноє їстьъ также ѡпотреклени времени прошедшого простого, которое съ глаголомъ вспомогаѣльнымъ вѣдѣ >< время вѣдѣщое несовершенное значить (вѣдѣ плакакъ, вѣдѣмо плакали). Будучий доконаний час творить ся так, що до прямого способу дієслова в теперішній часі на початкѣ припрагаєся їнна часть мовы (заклнчѣ, прикажѣ, доволочѣ).

Закінчення приказового способу -и кладеть ся замість є зглядно тѣ в 3 ос. прямого часу, одначе в дієсловах, закінчених на два самозвуки, и зливаеть ся із попереднім самозвуком у двозвук: ай, оүй, кій, юй, ой. Односкладові дієслова: вю, вю, пю въ рѣскомѣ діалектѣ въ наклоненіи томѣ на двогласнѣ, їкѣ то: вїй, вїй, пїй, по правилѣ вышше приведеномѣ выхѣдѣтъ. Причина закъ тогѣ їстьъ похѣждѣне глаголовѣ тѣхъ ѡ коренныхъ славенскихъ вїю, вїю, пїю >< Звидѣи й польскїи форми: biу, piу, wiу. У множинї и переходить в кї й прибирає окінчення мѣ, тѣ. Їзнимають ся нѣккѣторыє глаголы на чѣ ѡбохъ спраженїй, которыхъ повелителное наклоненїе нынѣ карѣкїй полскомѣ подобное, як се вихѣдѣтъ із відмінї дієслів: клнчѣ, скочѣ. Де приказовий спѣсїб кінчить ся на двозвук, там виступав у множинї закінчення мѣ, тѣ: читаймѣ, читайте. Ѣкнченїа повелителного наклоненїа на кѣмѣ, кѣтѣ сѣтъ собственнымъ знакомъ діалекта рѣскогѣ, й теперѣ въ сторонахъ(,) де полщина не была звичайна(,) въ просторѣчїи посполиты. На карѣ польщини кладе М. такі форми, як: берѣ, несѣ, сѣдѣ, берѣмѣ, верѣте, несѣмѣ, несѣте, сѣдѣмѣ зам. берѣи, несѣи, сѣди, берѣкѣмѣ, берѣкѣтѣ, несѣкѣмѣ, несѣкѣтѣ, сѣдѣкѣтѣ. Коли додати до приказового способу слівце же, буде се приказовий спѣсїб сѣ принѣскою.

Дієприкметник теперішнього часу кінчить ся на -чїй або ѡвразомѣ коренного славенск: на цїй (прѣдѣчїй (цїй), а минушого на шїй (клавшїй). Дієприкметники мають окінчення чи та ши: верѣчи, вравши. Дієприкметників страдального роду в два: теперіш-

нього часу на мїй, ма, оє (о) (даємый, а, о) й минушого на ный (нѣ), на, но (браный). При помочи двох останнїх творить ся страдальний рїд.

Тим самим робом, що й при першїй конюгації, говорять, але вже коротко, про творенне часів і способів другої конюгації, зазначаючи, що дієприкметники другого звірця другої форми творять ся так, що перед самозвук є кладеть ся ще співзвук л. Причина тогѣ не їнна тѣлѣк(,) же согласнѣ тотѣ й теперѣ їще къ просторѣчїи рѣскомѣ, въ демаѣтѣ чѣти. Хотя вѣвѣмѣ пишемѣ: кѣпю, люкю, мѣкю, произносимо їднѣкѣ ѡвразомѣ славенскимѣ: кѣпю, люкю, мѣкю >< Тому, що въ рѣскомѣ діалектѣ ѡсобливого сослагателного (modus coniunctivus)(,) же лателного (optativus) наклоненїа нема, замість нѣх уживаеть ся прямого способу сѣ приложенемѣ союзѣв: гдѣкѣ, їсликѣ, давкѣ, акѣ ><

При кінцї науки про дієслова виправдуеть ся ось як автор: Чѣючи недостаточность труда сего въ произведенїю наклоненїй й составленїю їхъ времени, такоѣ словы первоначалного Виктора Граматики славенской Ѣмѣтриского ѡправдаю. „Ище й многогѣмъ їскѣса (сѣтъ їгѣ слова) въ славенскомѣ ѣзыцѣ й свойствѣ їгѣ въѣдомѣсть тѣшателєви времени дѣло быти видѣхомѣ: по силѣ ѡваче нашегѣмъ понсканїа сѣхою стопою й намѣ толикѣмъ нѣжданѣмъ вѣцїкѣмъ прейти недостѣжшѣ“.

Науку про дієслова кінчить параграф 112: Ѣ глаголахъ сложенныхъ обохъ деклїнацій і три дальші Ѣ причастїи. Дієслова діалекта рѣскогѣ ѡвразомѣ діалекта славенскогогѣ чрезъ совокѣплєнїе їннымѣ частемѣ мовы розманѣтоє значенїа прибирають. Лучать ся звичайно дієслова з отсими частями мови: имен-ем, предлог-ом, союз ом і нарѣчїє-м. Щѣби пізнати наслідок такого зложєния, треба мати на оцї рїжнїцю межї недоконаними й доконаними дієсловами, ѡднократными й ѡччачителными, а дальше силѣ доданон части мовы. Приіменники: вѣ, кѣ, до, за, пере >< по, сѣ, ѡ, разѣ ><, доданї до теперішнього часу недоконаних дієслів, переіменюють їго в будучий час і доконанє дієслово: верѣ — выверѣ, доверѣ, заверѣ. Одначе ті самї приіменники при дієсловах зі значїннєм і формою або тїлько значїннєм ѡччачителныхъ дієслів не переіменюють теперішнього часу: ношѣ — доношѣ, выношѣ, заношѣ, ѡношѣ, сношѣ. Тї самї приіменники при дієсловах сѣ натѣры совершєнныхъ (неполныхъ) по силѣ свогѣмъ значенїа виражають спѣсїб дїйства без переіменїа часу: кѣпю — вы-

кѣпю, докѣпю, закѣпю. Ту й примічує, що глаголъ знаю съ предлогами вы, до, по, >< споеный, въ діалектѣ рѣскомъ двоюкое значеніє має. Коли гласосудареніє дєматє на ѡстатнѣ самогласнѣ ю падає, тогда значитъ время настоящее. Мовачи тєды: вы знаю, дознаю, то самъ ѣсть, що въ пол'скомъ: wuznaie, doznaie. Коли зась гласосудареніє на самогласнѣ предлога або на ѡстатномъ дєматє а прєдлжаєтсѣ, тогда время вѣдѣщєє знаменѣ. Н. п. дознаю, признаю, визнаю, ѡповѣдає пол'скомъ: doznam, pryznam, wuznam. Є й дєяєі зложєні дѣслова, що без приимєнника не мають у нашій мові нїякого значіння. Огже такі дѣслова беруть своє значіннє від приимєнника: злєвиваю, обєвиваю, прєєвиваю.

Дѣвприимєтникє чи причастїє ѣсть часть мовы скланѣма свойства й мєнє й глагола маюча. З іменем має дѣвприимєтникє спільні роди: муж., жін. і сер., відмінки та числа, з дѣсловом часи: тепєрїшний і минувший і залогі: дїяльній і страдальній. Що до закїнчєннѣ дѣвприимєтника в тепєр. часі дїяльного роду, воно на чїй, ча, чоє въ діалектѣ рѣскомъ посполитное ѣсть нежели славєское ѡкончєнє на щїй, ща, щоє, въ нѣкоторыхъ тылко писмахъ рѣскихъ ѡживаное. О страдальнихъ дѣвприимєтникахъ ввагалї треба зважати, що таковыє особливє причастїѣ времєнє настоящего глаголомъ діалекта славєскогѣ властивыє, частше въ писемныхъ рѣскихъ сочинєнахъ, нежели въ просторѣчїи ѡживаные бывають. Відміняють ся дѣвприимєтникє якє приимєтникє.

Невідмінні части мови.

Кїлька параграфів присвятив Мог. невідмінним частям мови, з яких перше нарѣчїє ѣсть часть мовы нескланѣма, неюже околичность (ѡстоитєлєство) рѣчи або дѣлїѣнїѣ йковогѣ довлѣднїше означуємо (блискѣ лежитъ). Одвїтно значінню ділять ся прислєвникє на а) нарѣчїѣ времєнє настоящего (нынѣ, заразъ), прошєдшого (кже, давнѣ), вѣдѣщогѣ (завтра), непєвногѣ (докнжъ, коли) та непрєстанногѣ (все, николи); б) мѣсцѣ: на вопросъ гдє? (вєрхомъ, тѣтки), вѣдкїй? (вѣдтый), поки? (дотый), йкѣ далєкѣ (далѣй); в) способѣ: мышлєнѣ (вѣрнѣ), мовлєнѣ (гладкѣ, гарастъ), дѣлєнѣ (нарокомъ), многости (годѣ, цималѣ, загаломъ), движєнѣ (втѣки, вноги, пѣшки), примѣсѣ (кончє, нѣжє), ѡравнєнѣ (блинше, гѣрше), ѡвѣрєнѣ (лише, прєцѣ), рєрєчєнѣ (вынаймнѣй), ѡказанѣ (нитакъ), закључєнѣ (вєнцѣ, затымъ), вєнтпєнѣ (видишъ (podobno),! може); г) числїтєлныє

(подвѣйнѣ) і д) вєпросєнѣ (хто, чома). Дальше в єкскурє про прислєвникє пакъ: Нарѣчїє пакъ въ писмахъ рѣскихъ, й посполитой мовѣ звычайное, ѣсть также знако діалекта рѣскогѣ(,) которымсѣ онѣ ѡ рєссїйскогѣ различѣє. Рєссїйское нарѣчїє какъ въ рѣскомъ діалектѣ не звычайное. Поманѣтєое нарѣчїє пакъ въ Статѣтѣ вєл: Кнѣж: Антовскогѣ(,) въ писмѣ Є. прєвода Доктора Єкоринѣ, азатымъ на вѣлѣой рѣси, въ діалектѣ чєскомъ, сєрєскомъ й въ просторѣчїи мєжи Рѣси-нами ѡ пасма Карпадскихъ горъ, въ чєрвоной Рѣси, на Подолѣй й Оўкраинѣ, а затымъ въ цѣлѣой Малѣой рѣси посполито. Що до прислєвникєв качєства, яєі походять від приимєтникєв, вони въ вѣлорѣскомъ нарѣчїи на є, а въ малорѣскомъ на ѣ выхѣдити звѣкли (добрѣ, конєчнѣ, краснѣ, марнѣ), а блинше къ полскому в такі форми, як: добрє, конєчнє.

Предлогъ є часть мовы, що виражає при й мєни розмантыє тогѣ припадкє, при глаголѣ розмантый способъ дѣлїѣнїѣ. В першїм разї ділимѣ ихъ по йхъ силѣ, в другїм по йхъ положєнню. По силѣ можуть бути приимєтникє: а) движєнїѣ (въ, къ, до), б) блискѣсти (при, блискѣ), в) времєни (чрєзъ), г) мѣсцѣ (надъ, сєрєдъ), д) совєкљпєнѣ (съ, зъ), є) причинѣ (про, длѣ), ж) сказанѣ (ѡ) і з) початкѣ (изъ, ѡ). При дѣсловахъ знову стоять приимєтникє або сочинїтєлнѣ та сложнѣ, або тїлько сложнѣ. Під першим термінѣм треба розумїти такий випадок, коли приимєтникє також дєінде може сам стояти, під другим складовї частицї зложєнихъ дѣслєв (вы, возъ, нызъ, разъ, прє, про), яєі значіннє корїннихъ дѣслєв прємєнїюють зовсїм.

Єююзъ лучить инші части мовы къ лѣпшомѣ разѣмѣнню і має розмантѣ силѣ й положєнє. Для виражєннѣ сили служать злучникє: сєдїнитєлныє (й, гды), раздѣлїтєлныє (або, ли), ѡсловныє (варѣнєковыє) (ѣсли, гдымы), внословныє (причинѣ ѡказѣчїє) (акожємъ, длѣтогѣ), прѣтївѣположєнныє (но, ѣднѣкъ) і нѣноснїтєлныє (й такъ, слѣдоватєлно). По положєнїи ділять ся злучникє на: прєдїдѣчїє (пєнєважъ) і послѣдѣчїє (тєды, ѣднѣкъ).

Часть мовы(,) неюже силнѣйшєє порѣшєнє дѣши (стрѣсть) виражємѣ, називаєт ся мєждѣомєтїє, в яєім треба уважати на силѣ й похѣжєнє. З огляду на силу можуть означати обљивї: радѣсть, смѣтокъ, ѡднєвлєнїє, прїзрѣнїє (взгардѣ), смѣхъ, закѣзъ, желанїє, ѡзыванє, вєлєнїє і погрозѣ. По йсхѣждєнню ділять ся на: сѣоїствєнныє, що самї сѣою стѣлтъ (лхъ, га, ва) і зѣимствєнныє, що походять від иншихъ частей мовы (вѣда, горє, жал'сѣ Бжє!).

Третя частина граматики: правопись.

Найкоротша Часть третя вчить ѿ ордографїи або правописанїи себто про се, як поєдинчіє писмена, слогн и цѣлыє слова правописати. В писанню самозвуків треба заховати ріжницю між є й ї, ї, и, ы і ѣ, о й ѡ, ѡу й ѡ, ѡ і ѡ. В середині і на кінці слів стоїть є, а ї на початку в словах: їстѣ, їстество, їденѣ і тоді відповідає польському ie та въ сер(е)динѣ для различїа відмінків однини та множини їднакогѡ произношенїа: тотѣ старецѣ, але тыхѣ старецѣ. Ї пишеть ся в чужих виразах (Іваннѣ) і перед складами, що зачинають ся від м'якого чи тонкого співзвуча (тажкїи). И стоїть на початку слів, в середині, на кінці по співзвучах г, к, х, ж або творить з другим самозвучком двозвук і стоїть там, де ани ї ани ы ани ѣ писати не годитсѡ. Ніколи не можна власти ы на початку, але в середині, на кінці прикметників і дїєприкметників, закінчених в 1 відм. однини муж. р. на ыи, також у деяких відмінках іменників і заїменників, то для выраженїа властивогѡ произношенїа (той воды), то ѡбразомѣ славенскогѡ діалекта для различїа падежей, отже в 1 відм. мн. тоты воини, 4 відм. воины, їакѣ то Мелетїи различає. Партїю про писаннє ы кінчать приміткою, що сѣдѡмыи діалекта славенскогѡ(,) рѣскогѡ и пол'скогѡ признати мѡсѣтѣ аналогію всполногѡ рѣскомѡ съ славенскимѣ діалектомѣ и ѣи, и полскогѡ у. Но всѣхѣ правѣ реченїихѣ тѡмѣ(,) де въ рѣскомѣ и(,) въ пол'скомѣ і, а де въ рѣскомѣ ы(,) полское у писатисѡ звыкло. Крім дїєслів: ѣмѣ, ѣдѣ пишеть ся ще ѣ в середині і на кінці слів. Тільки в чужих словах стоїть v: Синодѣ.

О кладеть ся на початкѣ простыхѣ рѣскихѣ реченїи (орелѣ), в середині і на кінці слів, а ѡ стоїть на початку іменників, дїєслів і прислівників, зложених з ѡ, ѡвѣ, (ѡдѣваю), в середині для розности відмінків однини та множини (той воды, тоты воды), на кінці прислівників і 2 відм. одн. муж. роду (холоднѡ, доброгѡ), на кінці 1 ос. тепер. часу (носимѡ) та в деяких чужих словах (Ѡларѣ). Оу та ѡ треба писати на початку, ѡ і ѡ в середині і на кінці слів. Але в однім слові ѡзыкѣ(,) коли значить членѣ тѣла(,) ѡ на початкѣ стонтѣ. При писанню співзвуків треба зберегти ріжницю межн з і с, s і z, ѣ і ѣ, а далі межн зложеними сч і ц, ф і ф, пс і пс, кс і кс. Не подає численних і довгих правил правописи тому, що наѣки призвонтогѡ ѡживанїа писменѣ тылкъ ѡважнѡмѣ читанѣмѣ писмѣ достѣпити можна. Для тогѡ мѣстѡ приведѣнѡ многахѣ прикладѡвъ взыває оучащисѡ до пилногѡ читанїа.

По правилах, де писати великі букви, їде замїтка, що слогн такѣ сѡ пишѣтѣ, їакѣ сѡ слагаютѣ. Що тикаеть ся цїлих слів, кожде слово пишеть ся осїбно, як і приїменник, доданий до іменника, (з вїймкою прислівників: вкѡпѣ, вѡма); не лучить ся з усїми частями мови, коли Ѡрицанїє (negationem) одного тільки слова, не цїлого предложѣнїа значить, і коли слово, з яким зливаеть ся не, не має без нього значїння (ненавистѣ, невѣста). Коли сѡ стоїть по дїєслові, все лучить ся з ним (сѡмѣсѡ).

Четверта и остання часть граматики: складня.

Кінчить граматику Часть четверта ѡ синтази або ѡ Сочиненїи, як називаеть ся наѣка выраженїа поєдинчѣхѣ частей мови въ пѣномѣ порядкѣ и звѡзѣ. Згаданий порядок і звѡзъ полагає на логическомѣ сѡдѡствѣ аєѡ гармонїи мысли нашихѣ съ частїми мови и на осокликомѣ свойствѣ їзыка. З того виходить, що складня має обциє правила, спїльні всїм мовам, и осокленыє, властивї кождїи мові. Граматицї рідня сестра льбїца. В льбїцї має мысль три частн: рѣчѣ, свойство та признанїє або перѣченїє. На означеннє рїчи в термін подлѣжащѡє, а прикмети сказѣмоє. Вираз, який означає схожість або несхожість рїчи з прикметою, зоветь ся союзѣ, признанїє або перѣченїє сѡдѡства сказѣмогѡ съ подлежащимѣ зовеса сѡдѣ. Суд, выражений словами, се — предложѣнїє. Реченнѡ бувають: оутвердителныє, Ѡрицательныє, простыє, сложеныє, ѡсловныє та вопросителныє.

Складня розпадаеть ся на сочиненїє согласованїа (zgody), правленїа (rzadu) і разположенїа (szyku). Що до згоди частий мови зі собою — заїменники, прикметники и дїєприкметники згоджують ся зі своїм іменником в роді, числі і відмінку, але для аазначеннѡ старшинства або почести говорить ся: Ыи(,) панє староста. Ыасѣ(,) татѣ(,) шанѣю. Скорочений 3 відм. мн, ти, си мѣсто мой, твой, свой стоѡти звыкли (Она ми мати). Прикметник або дїєприкметник, належнїй до більшого числа іменників в однині, стоїть у множині або годить ся з попереджающим його іменником: Побожныє графѣ и сестра; порядокѣ(,) працѣ и терпеливость каждомѣ пожиточна. Заїменник, прикметник і дїєприкметник при двох іменниках, загальнїм і імени власнїм, задержує рід і число загального: Давное мѣсто Перемышль; Главна рѣка Ганѣ. Прикметник, що заступає мѣсце сѡществителныхѣ, в середнього роду: чи го лихѡ принєсло; намѣ тото днєво.

Дієслово, що відносить ся до більше підметів, стоїть часом в однині, а часом у множині: минѣла весна ѿ лѣто: село ѿ дворѣ выгорѣли. Межи підметами розмаїтих осіб і родів має попереджуюче дієслово першенство особи ѿ роду, наступаюче першенство особи: Ты бывъ мой братѣ ѿ твоѣ сестра; ѿ ѿ ты(,) братѣ(,) ходили смѣ до школы. Коли підмет не в означеній, дієслово стоїть у середнім роді: тогѣ ты не бывало; копа лѣтъ минѣло. Так само по неозначених прислівниках: немало же было нещасливыѣ на свѣтѣ? Половина ѿхъ пропало.

Числівники: єденъ, два, три, четири годять ся з іменником у роді, числі і відмінку, одначе єсть звичай въ діалектѣ рѣскомъ средныє числит: двоє, троє, четверо лучити без ріжниці роду з 2 відм.: четверо хлѣба. 2 відм. вимагають по собі також числівники: пять, шесть і т. д.

Другий рід складні правленіє граматическое залежить на розмаїтості падеже ѿ наклоненя, якого вимагає одна часть мови від другої. Мог. переходить поодинокі відмінки, на які питання явий з них відповідає. Іменники ѿ прикметники, що означають: собранє або часть, достатокъ, нѣжда, желанє вимагають по собі 2 відм. (годенъ похвалы). Місце 2 відм. заступає частку также образомъ славенскогѣ ѣзыка дателный: конецъ той справы і конецъ той справѣ. Іменник або прикметник, доданий до другого для його доповнення, зі значінням: начиня, великості, милости або способѣ, яким що дієть ся, владеть ся у 6 відм. (оранє пѣгломъ); так само має ся справа також із вищим і найвищим степенем прикметників: старшій трѣма лѣта ми, найповажнѣйшій красотою.

Дієслова: єсть, бываю, стаюса звичайно стоять із двома першими відмінками: ѿ єсмѣ Богѣ твоѣ, Наши хлопы не все (сѣтъ) дѣрнѣ люде, хоч часто присудок переходить в 6 відм.: стаюса лѣпшимъ. Як дієслово єсмѣ означає посідання, приймає 2 відм.: Бѣдѣ доброн мысли. Дальше вимагають по собі 2 відм. дієслова, якими хочемо виразити часть(,) потреба, акѣ що несполна быти (принесли дровѣ), глаголы средныє(,) возвратныє, ѣко тежѣ ѿ ѿнныє возвратногѣ значеня способныє (Боюса Бога, хоч при деяких стоїть і 3 відм. хочемисѣ пити), дієслова, що означають: встыдѣ, досвѣдченє, выреченєса, желанє, надѣю, окоронѣ, опущенє, послѣхѣ. Вкінці заперечене дієство вимагає також 2 відм. по собі. Дієслова, що означають: датокъ, взгардѣ, завистѣ, помочѣ, прѣкаченє, прировнанє і слѣжеѣ, стоять з 3 відмінком. Як що дієслово вимагає по собі доповнення на питання

кого? що? се доповнення стоїть в 4 відм. В тім самім відмінку стоїть іменник по дієсловах, котрымъ спрагаютьса числителныє обѣ, єденъ, два, три, четири на вопросѣ ѣкъ давно, сила(,) многѣ? (ходивѣ четири недѣлкѣ) і які означають физическое порѣшенє, працѣ, старанє, любовѣ, слава, честь, свѣдѣтельность. (Шоймѣю Граматикѣ). З огляду, що в животних іменниках 4 відм. рівняєть ся 2 відм., дає Мог. отек примітку: Коли ѿ животныхъ мужескогѣ рода єсть мѣла, то своіствомъ діалекта славенскогѣ также ѿ въ діалектѣ рѣскомъ родителенъ не различаєса ѿ винителногѣ. Звичай тотѣ такъ єсть славенскої мѣлкѣ властивымъ, же животныє мужескіє осконногѣ винителногѣ не мають. Мокимы тѣды. Н. п. на вопросѣ когѣ шо? любѣ брата ѿ сестра. Продаѣ конѣ ѿ корѣвѣ. Познѣйшій писатели для различѣя падеже родителногѣ ѿ винителногѣ родителны на ѿ а винитѣ: на о кончѣти звичай. Друга особа, що має повелителное, вопросителное, желателное або молителное значінє, лучит ся із пятим відмінком: Дай Боже щастя! Вимагають 6 відм. по собі дієслова, які означають: причинѣ, способѣ, порѣшеня прирѣженє ѿ рѣкодѣаніє, ходѣ съ мѣсца на мѣсцѣ на вопросѣ кѣдѣ, время, свойство, далі средныє (жню хлѣкомъ ѿ водою), страдателныє (зкѣтѣство наши ми вонсками ѿнесенє), возвратныє (не хвалиса доברי ми дѣлами) і взаимныє (Дѣжвѣса съ Петромъ). Сердѣжѣса, гнѣваюса стоять з 4 і 6 відм.; з 4 відм., як присудок відповідає на питання на кого: сердивѣса на сестра, але гнѣваюса з ким вимагає 6 відм. Дієслова средныє часомъ съ іменитѣ: а часомъ творитѣ: стоять: Стою цѣлыѣ денѣ. ѿ вижѣ мои ми очима або на мои очѣ. Дієслова средныє, зложені з приіменниками, мають часто характер діяльных: заспаѣ ѣчи.

Неособові дієслова стоять або самостійно (власнѣло) або вимагають по собі дієіменника (трѣка сѣсти). Такуж силу має єсть: ваша (рѣчь) єсть розказовати, а наша слѣхати. По неособових: снѣлосѣ, видѣлосѣ наступає 3 відм. (снѣломисѣ). Дієприкметники лучать ся з тими відмінками, що їх дієслова.

Що тикаєть ся складні прислівників, прислівники, які походять від прикметників, мають їх характер; прислівники, які означають: достатокъ, многость, нищѣгѣ, стоять з 2 відм. (многѣ крикѣ, мало хѣсна), а прислівники о вдачі приіменників лучать ся в 2 відм., як: блиско, противѣ і т. д., хоч прислівники зі значінєм противѣ незгоды стоять також із 3 відм. (Противѣ намѣ вышогѣ); так само на питання коли? (трѣтогѣ днѣ). На питання

квди? кладеть ся 6 відм., а по чрезъ 4 відм. (Чрезъ Украинъ до черногѡ моря). До прислівників зачислює і ни ни, якому велить лучити ся з 1 і 2 відмінками. 2 відм. вимагають по собі також прислівники в вищій і найвищій степені (книше домъ).

3 приіменників жадають 2 відм.: везъ, дам, до, за, съ, ѡ, кромѣ, мимѡ, передъ (передъ носа мѡ взавъ); 3 відм.: къ, ко, къ, по; 4 відм.: къ (къкъ въ рѡкъ), за (в 1 відм. стоить у реченню: не за панъ братъ съ нами), межи, надъ, на (на вѡвка помѣвка), по (по шю въ довгахъ), поза, подъ, понадъ, передъ; з 5 відм.: ѡ (ѡ слѣпото наша); з 6 відм.: за, надъ, подъ (хто подъ кимъ їмѡ копає, то самъ въ ню падає), передъ, съ; і 7 відм.: въ (чи ї въ лѣскѣ народнєса, чи ї въ поли выхѡваєса), а на питаннє де?: на, дальше: по, при. Деякі приіменники, як: въ, за, по, подъ, при, передъ, съ лучать ся з двома й трьома відмінками.

Що до злучників, союзы спрѡженїѡ, раздѣленїѡ спрѡгають й раздѣляють однакові відмінки та способи (їни що ѣсти, їни що пити), а злучники: абы, гдыкы, жкы стоять усе з дїєсловом минушого часу, хоч у дїйсности означають теперїшній або будучий час: гдыкысь знавъ, абысь памѡтавъ. Овликы лучать ся загалом з 5 відм. Як мова про третю особу й дорозумїваєть ся їстъ, стоить по оклику 1 відм.: о що панъ то панъ, ахъ человекъ то!

Третій роздїл складнї розположенїє залежить на добромъ порядкѣ(,) їковимъ слова їдны по дрѡгихъ настѡпють. Підставою сього порядку є передусїм льѡгїка, потїм свойство ѡзыка й народовый звичай. Хто правомыслитъ(,) въ тогѡ мѡвѣ ладъ й порядокъ панє. Щѡса ткнеть свойства їзыка й звичаю народногѡ, то дїалектъ рѡскїй сходитьса въ розположенїи съ їнними вратнымы дїалектѡма славенскымы. Найболше зась великаєса къ полскомѡ й чєскомѡ їзыкѡ. Нєма цѣлкомъ въ нашомъ дїалектѣ тон неволѣ розположенїѡ(,) їка н. п. въ нѣмецкомъ й францѡскомъ їзыцѣ панє. Сковода рѡскогѡ їзыка малѡ що менша їкѣ латинскогѡ. Наводить примїр: Христѡсъ тѡрѣвъ за насъ, і переставляючи слова, творить тим робом їще пять відмін.

Кожда з частий розположенїѡ логическогѡ, прим. Сонце їстъ тѣломъ крѡглымъ, може мати при собі більше чи менше доповняючих її слів; тим робом повстають предложенїѡ сложєныє. Згїдно з зазначєною уже вище свободою розкладу слів у реченню будує Мог. ось якї граматичнї речєннѡ: Правый человекъ

мовитъ правдѡ; ї го хочѡ планѣ граматикы вчити; Закличетъ ѡубогїй до мене, а ї выслѡхаю; Не можетъ око рєчи рѡцѣ: ты ми непѡтребна; хто намъ покаже дорогѡ до славы? „Привєликои... сководаѣ дїалекта здорова Логика, чтенїє книгъ й вѣвага станѡтса найповнѣйшимъ рѡководствомъ правогѡ розположенїѡ“.

Осібнї правила розкладу слів у реченню такї: їмѡ правленѡ по правачимъ стѡнтъ (казавъ панъ, мѡскѣ самъ); наклонїє неопредѣленнѡе опредѣленнѡмѡ осѡбливѣ сѡществитєлнѡмѡ їстъ послѣдѡє (хѡдивъ кликати); прикметникы стѡять по їменникѡхъ (Сынъ Божїй); зворотний заїменник сѡ лучить ся часѡм з дїєсловѡм, часѡм з їменникѡм, а часѡм з заїменникѡм (їсѡ неврѡ); вказуючий прислѡвник кладеть ся перед прислѡвникъ часу.

Наголос, приповідки, словарець.

Придатокъ ѡ Гласѡдарєнїи, під яким треба розумїти по днесєнє або стисненє голосу одного тїлько складу в кождїм словї, розрїжнює три наголоси, якимъ є: оїѡ (') — остроє, карїѡ (̀) — тѡжкоє, периспомєни (˘) — овлєченїѡ. Одначе вживаннє перших двѡх наголосїв захѡвало ся у нашїй мѡвї з церковно-славянщини, а рѣдко карзо постѡргѡемѡ въ сочинєнїѡхъ рѡскїихъ знакъ периспомєни. Щѡ сила оксїї і варїї однака, про се впевнєн уже Мог. Добровєскїй въ граматикѣ їзыка славєнскогѡ на 52 стор.

Въ рѡскомъ дїалектѣ є привязаний наголос до означєного самозвука чи складу, як се видно й у церковно-славянщинї. Наголѡшений може бути останнїй або другий, третїй і четвєртый склад з кїнця. Тому автори граматик від Смотрицького до Добровєского не могли вложити наголосу в церковно-славянськїй мѡвї у поєїйнї правила. Отже, щѡби пїзнати наголос і навикнути до ньѡго, треба читати церковнї книжки й иншї твори, де означєнї наголоси. Автор подає слова з наголосѡм на першїм, другїм і третїм складї з кїнця і табличку слів (усїх 27), яких значїннє рїжнить ся тїлько наголосѡм (дѡрѡга, дорогѡ). Потїм їдутъ слова, щѡ в нашїй мѡвї однаково вимѡвляють ся і пишуть ся, а мають рїжнє значїннє (Мати, матка і мїєсѣ). Таких слів наводить 26.

Кїнчить граматикѡ Сѡбранїє приповѣдокъ рѡскїихъ (181), щѡ думаю, буде використанє в виданню дра Фрѡнка, та Словарѣ рєчинїи въ дїалектѣ рѡскомъ посполитыхъ, въ їннихъ зась дїалектѡхъ рѣдкѡ вѡживаныхъ, або цѣлкомъ незвичайнихъ. Осє почѡток сього словарѡ: їни дѡдю, їни стрѡхнє.

Багнѣ, багро, бакерѣ, баню, баришникѣ, бакра, безвѣсть, безвѣмѣ, березень, бесѣда, бетюхѣ, богатѣ, борю, борзо, бѣднѣй день, бѣранѣ, бѣтнѣй, бѣстивнѣмѣ (!).

Бараницѣ, батага, батра, бѣлка, великденѣ, верета, веркляхѣ, верткѣй, вздрю, висѣсь, вкѣчило (сѣ), коначѣ, конакѣй, вопсѣ, воршѣ (сѣ), ворѣдѣю, ворѣдка, короховю, кохлѣѣ, вѣѣю, вслчина, вхопю, схопю (сѣ), вѣѣлю, вчинки, вшлѣчина, вѣѣрило (сѣ), вѣѣснѣ, невѣѣснѣ.

IV. „Бѣдомость в Рускомѣ Языцѣ“ Могильницького передмовою до граматки; генеза сѣ розвідки й аналіза основних думок.

Передмовою до граматки мала стати розвідка Могильницького „Бѣдомость в Рускомѣ Языцѣ“, звісна досѣ тільки зі скороченого польського перекладу Набеляка п. з. „Rozprawa o języku ruskim“.¹⁾ Доносячи листом з 30 цвітня 1824 р. митрополитови Михайлови Левицькому про докінчування переписування граматки, жалував ся Могильницький, що граматка переписуєть ся уже четвертий раз, бо „niezręczni kopiści porzawnych unikając błędów nowe tworzą“, і повідомляв заразом, що „zapobiegając surowey a często bezzasadney krytyce“ постановив він „gzez o narodzie i języku ru-

¹⁾ Рукопись „Бѣдомости в Рускомѣ Языцѣ“ зберігаєть ся в „Бібліотекѣ ім. Оссолинських“ у Львові під ч. 483. Вона оправлена разом із неповним німецьким текстом і повним польським перекладом Л. А. Набеляка в одну книжку. Одначе друком вийшла „Rozprawa“ в значно скороченім перекладі 1829 р. в цитованім уже повище „Czasopismie naukowem księgozbioru im. Ossolińskich“, а потім відбиткою 1837 і 1848 р. Здаєть ся, що перекладчик користував ся при перекладі замітками автора, передовсім в транскрипції кирилиці латинкою, далі в поданню деяких топографічних пояснень, вкінці навіть таких термінів, як народѣ, примѣчаніє і т. д. Вказує на сѣ картка, вклеєна перед українським текстом, з подібними поясненнями самого Могильницького. Тому, що „Библиография“ Левицького не згадує про видання „Rozprawy“ в 1837 р., подаю ту його точний заголовок: Rozprawa o języku ruskim, przez Jana Mogilnickiego, kanonika kustosa kated. przemysl. ob. gr. radzcy kons. i t. d. Przekład z ruskiego przez. L. A. Nabelaka. (Czasop. nauk. księgozb. publ. Ossolińskich, rok 1829, zes. III, str. 56—87). W Wiedniu. W wydawnictwie Karola Gerolda. 1837“. Повний український текст, більший у двох від польського, сподію ся ще сього року видати в „Українсько-руськім Архиві“, справляючи попсований несвідомим переписчиком текст, передусім у цитатах, на основі бруліонових нарисів, які находять ся в бібліотекѣ „Народного Дому“ у Львові (АСП) ч. 232. З польської мови перекладено розвідку Могильницького на великоруську й видано два рази, про що буде мова дальше.

skim w sposobie odpowiedzi na załączone pytania poprzedniczo w niemieckim języku wyjaśnić. To samo po rusku miejsce przedmowy do Gramatyki zastąpić by mogło“. Долучуючи до листу диспозицію задуманої теми в 15 точках, для якої мав по більшій часті вже готові матеріали, Могильницький поучений сумним досвідом з затвердженням а завдяки заходам неприхильних чинників у Римі невведенням у життя першим українським просвітним товариством у Галичині, питав о раду митрополита, чи „promienione theses w tej formie pozostać mogą, i czyli wywod historyczny o narodzie ruskim nie obrazi kogo?“ Колиж існує чеський нарід, угорський нарід, то чому не можна „ożywiać pamięci o narodzie ruskim, ktorego egzystencya samostojtel'ność niegdys na podobnych historycznych i politycznych polega zasadach“.¹⁾ Отсей лист, пояснюючи в дечім генезу розвідки Могильницького, наводить разом з тим причину невидержаности правописи в тексті граматки, що кидаєть ся у вічі вже при виписках з неї в її описі, звалюючи вину на незрілість і неприготованість переписчика до такої праці.

Збирання матеріалу для будучої розвідки Могильницького звязане тісно з його боротьбою з властями, яку вів разом із єпископом і пізнійшим митрополитом Левицьким, за українську мову в народнім шкільництві і з протестом проти недопущення до друку церковно-славянського посланія. Не підлягає найменшому сумнівови з одного боку, що всі протести й вияснення на оречення властей, поки жив, укладав Могильницький, а з другого, що саме недостача в властей ясної відповіді на питання, що таке український нарід у Галичині, його мова, чи ся мова є ідентичною з польською або великоруською, чи є може самостійна, зродила першу думку потреби будучої розвідки та що матеріали для протестів і вияснень Могильницького, писаних від імени єпископа, а пізнійше митрополита Левицького, творили заразом частинний матеріал його пізнійшої „Бѣдомости“. Якій гадки висказав Могильницький про українську мову й український нарід у згаданих протестах?

У відповіді на письмо митрополита Левицького з 1816 р. в справі заведення української мови в народніх школах зазначила губернія між иншими аргументами й се, що українська мова не вживаєть ся і ледви нашли би ся здібні вчителі для неї.²⁾ Тоді відніс ся митрополит до губернії з представленням, де доказував потребу україн-

¹⁾ Пор. Додатки. I. Лист Івана Могильницького до митрополита Михайла Левицького.

²⁾ Ів. Ем. Левицький, ор. cit., ст. 37.

ської мови в народніх школах, передусім з уваги на науку релігії, бо релігійність упадає межі українським народом головню через те, що український нарід позбавлений у школах науки української мови. Заразом зазначувалося у письмі, що українська мова не те саме, що польська, та що польської мови треба вчити український нарід. Навіть самі урядники видять потребу говорити по українськи з народом, а коли українська наука упала, зложили ся на се інші причини в давніших часах. Також не треба буде заводити двох учителів окремих для української і польської мови, бо далеко більша часть громад складають ся з самих Українців, а де заходила би потреба, можна постарати ся о вчителя, що буде вмів учати по українськи та по польськи, впрочім до української науки можна ужити дяків.¹⁾

Та губернія заявила ся проти введення української мови в народні школи, а се тому, що українська мова „eine Mundart sei, in welcher gar nicht oder doch nur sehr wenig geschrieben wird, die mithin noch ganz ungebildet ist, und deshalb nicht zum Gegenstande des Schulunterrichtes gemacht werden kann“. Сам, стояло дальше в президіяльнім письмі, обтяжено би тільки непотрібно науку. Українець не мав би з того й ніякого великого пожитку, а до того кирилиця, якої уживають в українських церковних книжках, стоїть неабияк на перешкодї. Тому, що галицько українське сільське населення розуміє по більшій части по польськи, виваєть ся митрополита, щоби розважив, чи не було би порадно, вчити читати й писати польською мовою, „um den Geist des Separatismus unter den Bewohnern einer und derselben Provinz, ja einer und derselben Ortsschaft nicht noch mehr zu nähren“. Як що не годив би ся митрополит на се, нехай вискажеть ся, „ob die ruth. Volkssprache (бо про старославянську чи т. зв. церковну мову чейже не може бути й бесїди) nicht mit lateinischen Buchstaben geschrieben und so beim Volksunterrichte gebraucht werden könnte, weil die cyrillische Schrift hierlands im gemeinen Gebrauche ganz unbekannt ist, deren Kenntniß dem Volke schlechterdings keinen anderen Nutzen verschaffen würde, als einige Gebethbücher zu verstehen“. Впрочім се так важна справа, що краєва управа готова відбути спільно з митрополитом нараду над сям. До науки релігії і рахунків вільно уживати української мови.²⁾

¹⁾ ibidem, ст. 38.

²⁾ М. Гарасевич: *Annales ecclesiae Ruthenae*, Львів, 1862, ст. 994—995.

На зажаленне митрополита проти сього рішення до цїсаря Франца I зажадала надворна канцелярія близьких вяснень від галицької губернії. Тоді письмом з 13 грудня 1816 заявила губернія, що не противить ся навчанню релігії українською мовою, але до шкільної науки не можна допустити української мови між иншим тому, що не найдуть ся учителі, бо самі українські священники уживають тільки польської мови, яка має літературу, а в українській є тільки катихизм і буквар, видані заходом митрополита. Впрочім „німецький нарід має багато нарічій, але в школах одна писменна мова; такою у нас є польська, яку розуміє і український нарід“. Заводити українську мову в народні школи було навіть політичною небезпечкою, як виходить з кінцевого уступу сього губерніяльного письма: „Es könnte für eine aufgeklärte, liberale und gerechte Regierung, wie die oesterreichische, keine politischen Gründe geben, welche in Galizien den Unterricht im polnischen Lesen und Schreiben widerrathen sollen. Sie könnte Partheien-Geist weder wünschen, noch bezwecken und wenn ja auch Rücksichten der Politik erwogen werden sollten, dürfte es sicher minder rathlich sein, statt der polnischen die ruthenische Sprache zu verbreiten, nachdem solche nur eine Abartung der russischen ist“.¹⁾

На приказ цїсаря скликано 1817 р. шкільну комісію²⁾, в якій з Українців засїдали митрополит Левицький і Могильницький як надзорець народніх шкіл, а яка по рефератї губерніяльного секретаря Кратера рішила також, що українська мова не може бути предметом публичної науки, бо в письмі уживають її рідко та мало кому відома вона в суспільному життю. А хоч викладовою мовою має бути польська, українські школи можуть існувати, але тільки приватні і без піддержки зі шкільного фонду. Розумієть ся, і митрополит і Могильницький заявили, що Українці уважають краєвою мовою українську мову. Вони одиниці оба на шістьнадцять членів комісії запротестували проти висновків латинського митрополита Анквіча, що „як українська мова була би головним предметом науки в народніх школах, вона замінила би їх на церковні шкільки, де виховувано би дяків і церковну прислугу, а Галичина — се прецінь частина давньої Польщі, де краєвою мовою була польська мова без огляду на се, що на цілій її просторони від

¹⁾ Bericht der galiz. Landesstelle an die höchste Hofkanzlei 13 December 1816 Z. 54783.

²⁾ М. М(алиновський): Чи Русини в Галиції до року 1848 промышляли о собі? (Зоря Галицька, Львів, 1850, ч. 27).

Шлеска до молдавських границь уживав нарід багатьох нарічій. Коли хто хоче навчити хлопа гр. кат. віри, аби міг читати свій катихизм і свої літургічні книжки, треба тільки переложити їх на польську мову, або видрукувати латинкою, а не побільшувати без потреби з уваги на хлопа нарічій і букв.¹⁾ Протів ухвал комісії застерегли собі *votum separatum* члени-Українці і прислали з Перемишля 16 листопада 1817 просторий меморіал у 33 §§ не тільки в обороні українсько-народної школи, але загалом української мови зі становища правно-державного, історично-національного й культурного.²⁾ І сей меморіал, укладаний без сумніву Могильницьким, і довів до того, що 1818 р. признав цїсар Українцям деякі права на полі шкільництва, хотьби українські школи в чисто-українських громадах, і творить заразом першу в Галичині наукову розвідку про українську мову.³⁾ Як з одного боку сей меморіал був першим нарисом будучої „Бѣдомости“, так із другого грамоти, додані до протоколу з повноти наради на доказ, що вже давно пи-

¹⁾ Я. Головацький: О первомъ литературно-умственномъ движеніи Русиновъ въ Галиціи со временъ Австрійскаго владѣнія въ той землѣ. (Наук. Сборникъ, Львів, 1865, ст. 97).

²⁾ Ів. Ем. Левицький, *op. cit.*, ст. 40.

³⁾ Уважаючи меморіал Могильницького першою науковою розвідкою в Галичині про нашу мову, лишаю на боці інформаційні замітки пізнішого професора політики на краківській університеті Миколи Гошовського „Hrus'jo Russyn rodом z Kołomyj“ для професора бібліографії на тож університеті, яким був Юрій Бандтке. З рукописи бібліотеки Ягйлонського університету в Кракові оголосив їх друком др. І. С. Свєнціцький в другій часті „Матеріал-ів по історіі возродженія Карпатской Руси“, (Львів, 1909, ст. 1—6). У згаданих замітках говорить Гошовський, що „der in Galizien wohnende Kleinrusse nennt sich selbst Russyn oder Rusnak und niemals Rusniak“, далі зазначає, що для образования мови сього народу нічого визначнішого не зроблено від 13 в., бо о скілько знає Гош., нічо не явило ся друком в сій мові крім одного перекладу німецького твору з поясненнями євангелій і проповідями (що за переклад, не пояснює), а мимо того задержала ся мова в устах нації в достаточній чистоті. Слїди сеї мови видно в мові Нестора, яку відчитують Великороси зі своєю вимовою г = g, ѣ = je, а не г = r, ѣ = i, як читають Українці. Гошов. заявляє ся за українською вимовою тексту Несторової літописи. Українська мова споріднена з польською, тільки два звуки відграють велику роль в тій гармонії: українське г і т, а польське g і c (*hrisz — grosz, tycho — cicho*). Хоч кирилиця як „Meisterwerk“ є „unnachahmlich“, списав розмову двох селян заліщицького округу латинкою. Підчеркнувши велику для студій над народом вагу пословиць наводить таких 170 в німецьким або польським перекладом чи паралелями.

сали по українськи¹⁾, ввійшли без сумніву до пізнішого повного тексту його розвідки, що небаком буде по перше оголошений друком.

Другою редакцією будучої Бѣдомости, здаєть ся, відмінною тільки з уваги на узглядненне відношення української мови до церковно-славянської, яке тим разом входило спеціально в гру, був протест проти заборони друкувати церковно-славянське посланіє в справі відпусту. *Imprimatur* на таке посланіє зажадав митрополит Левицький від цензури 1821 р., але дістав відповідь, що нема жадного цензора для письм „in cyrillischer Sprache“. Коли митрополит хоче друкувати що для своїх вірних, повинен „sich der ihnen verständlichen Landessprache bedienen“²⁾, отже повинен писати польською мовою, бо в противнім разі стояло би „Muttersprache“. Проти відмови апробати для друку посланія вніс іменем митрополита Могильницький рекурсе до президії губернії, який опублікований в „Annales ecclesiae Ruthenae“ Гарасевича на стор. 1001—1008. В рекурсе дає Могильницький відповідь на два питання: 1) чи в конечною річю писати пастирські листи церковно-славянською мовою і 2) чи справді є ся мова для галицьких греко-католиків так незрозумілою, як думав книжковий ревізійний уряд? Що до першого, відповідає, що посланія повинні писати ся церковно-славянською мовою, бо ся мова є складовою частиною греко-католицького обряду, як латинська римо католицького. Традиція і повага церкви не позволяє ввести на її місце народної мови, бо й світські власти не змінюють новішими традиційних церемоніяльних висловів.

Та й не такою дуже незрозумілою є для селян церковно-славянська мова, переходить Могильницький до відповіді на друге поставлене собі питання, коли вони мають її в щоденнім ужитку при відмовлюванні молитов. А що вічно повторюєть ся непорозуміння відношення церковно-славянської мови до народної української, тому Могильницький „behält sich vor in einer ausführlichen Abhandlung das sich so oft erneuende Mißverständnis über das Verhältnis der slavischen Mundart in Kirchenbüchern zu der ruthenischen des hierländischen g. kath. Landvolkes durch zuverlässige etymologischen und historischen Daten aufzuhellen“³⁾. Тимчасом предкладає отсі помічення, основані на природних прикметах обох згаданих мов:

¹⁾ М. Гарасевич, *op. cit.* стор. 1005.

²⁾ *ibidem*, стор. 1000.

³⁾ *ibidem*, стор. 1004.

I. „Українська (ruthenisch) або малоруська мова (Mundart) се цілком не якась мішанина, що повстала з польської, великоруської і інших славянських мов. Як український нарід був від непамятних часів окремою, самостійною частиною великого славянського праплемени, так само його мова в відрубную галузю славянської прамови. Ся мова, як показує історія, не повстала з ніякої сусідної мови, але вдержала ся і розвинула ся зі своїми характеристичними, відріжняючими її від інших, ціхами (Unterscheidungszeichen) тим самим способом, що чеська, країнська, іллїрійська та польська мова.

II. Щойно згадана українська мова в що до своєї етимології, відміни іменників, займенників і дієслів далеко подібнішою до славянської мови в церковних книжках ніж до польської, якої теперішній розвій числить кілька епох. Доказів на се можна би найти в потребі богацько. З того споріднення української мови з церковно-славянською (slavisch) виходить, що остання загалом зрозуміла для греко-католицьких віроісповідників, з виїмкою деяких застарілих слів і ту й там подібнуваного в церковних книжках порядку слів, який оснований на грецькій синтаксї.

III. Українська мова не уступає своїм віком, виображенням, а вже найменше своїм історичним значінням ніякій славянській мові“. Ту покликуєть ся автор на княжі закони й грамоти, видавані в сїй мові, на уживанне української мови й кирилиці в урядових справах у польськїм королівстві від завойовання Русі Казимиром до половини 17 в., чого доказом в українські грамоти польських королів із Ягайлонського роду та Стефана Баторія, Жигмонта III й Володислава IV, на видаванне горожанських законів для Галичини, Волини, Поділя й України українською мовою, про що говорить Чацкий у своїй розвідці про литовські і польські права, а Лінде в розвідці про литовський статут і вкінці на уживанне української мови в двірських і краєвих судах та найвищим трибуналі в Люблінї. Понад сто томів українських урядових актів находить ся в архіві Бернадинів у Львові. „Отже, коли українська мова, як то нераз говорили, ріжнила би ся мало чим від польської або навіть в неї мала свій початок, як була би вкінці ся мова, як дехто думає, простою і невробленою, не можна видумати жадної причини, чому давне польське правління уживало в Польщі польської мови, а в руських воеводствах признало українську мову краєвою мовою і правління і задержало її майже три столїтя. Причини й наслідки змін в тім напрямі в часї останнього періоду польського пановання містять між иншими Енгля Geschichte von Halicz und Wladimir.

IV. Української мови не можна ніяк мішати з властивою російською (великоруською). Далеку ріжницю (Abstand) обох мов відчуває кожний свідомий справи чоловік та й зауважано сю ріжницю від давна“. Ту покликуєть ся Могильницький на робленне такої ріжниці вже в самім заголовку країнської граматики в кінці 16 в. Адама Богорича¹⁾, про яку довідав ся з Добровського „Slavin-a“, та на рецензію Копітара на катихизм Могильницького в „Wiener allg. Literaturzeitung“ з 5 жовтня 1817 р. (ст. 89)²⁾, де також відмічено означену ріжницю української мови від польської і великоруської. „Але про прикмети т. в ріжниці, споріднення і характеристичні ціхи славянських мов годї видати суд а priori, тим менше робити з них висновки. Справедлива гадка про се залежить тільки від докладного знання вгаданих мов і від обьєктивности, з якою береть ся розсліджувати їх відношення поміж собою. Веї ту виявлені погляди освітлюють у своїх творах досить ясно Енгель, Шлецер, Добровський, Лінде й Бавдтке“³⁾.

Отєї гадки Могильницького ввійшли в цілій своїй основі в його пізнійшу розвідку про українську мову. Могильницький признає українську мову самостійною у відношенню до польської, великоруської і церковно-славянської, хоч із ріжниць останньої і української не дає собі ще ясної справи. Та не так представлена вище боротьба за українську мову в народніх школах з губернією і рекурс до президії губернії в справі заборони церковно-славянського посланія, які саме представлення і меморіяли приневолювали Могильницького силою своєї ваги серйозно поглибити ся над студійованнем интересуючих його питаць, але самі сї компетентні і некомпетентні автори й учені, в яких Могильницький шукав відповіді на близькі його душі питання, були передівсім сею сальною побудкою, що заставила Могильницького писати розвідку про українську мову

¹⁾ Заголовок сєї граматики: *Arcticae horulae succisivae de Latino — Carniolana literatura ad latinae linguae analogiam accommodata, unde Moshoviticae, Rutenicae, Polonicae, Boemicae et Lusaticae linguae cum Dalmatica et Croatica cognatio facile deprehenditur. Vitembergae 1584.*

²⁾ Що катихизм Могильницького рецензував Копітар, хоч він ту не поданий, пор. студію дра О. Маковея: *З історії нашої фільології. Три галицькі граматики.* (Відбитка в „Записок Н. Т. ім. Ш. т. LI, стор. 9, зам. 2).

³⁾ М. Гарасевич, *op. cit.* стор. 1004—1007. В продовженню рекурсу заявляє Могильницький, що цензор для кирильських друків мусів давніше бути, бож вийшли такі книжки кирилицею, як Данненмаєра церковна історія, Бавмайстра практична філософія і т. д. (*ibidem*, стор. 1007).

на ціле десятиліття перед появою „триїці“ в Галичині. До цього, що найрізномірніші погляди письменників про український нарід у Галичині та його мову спонукали його виступити зі своєю статтею, признаєть ся сам Могильницький у вище цитованім листі до митрополита Левицького, а саме на вступі залученої до нього програми розвідки ось як: „Die Verschiedenheit der Ansichten und Meinungen, welche (besonders) die auswärtigen Schriftsteller als kompetente und unkompetente Richter, über das ruthenische Volk und dessen Sprache in Galizien geäußert haben, bewog ihn, Referenten, die Beantwortung nachstehender Fragen bloß nach glaubwürdigen geschichtlichen Daten und öffentlichen Urkunden zu versuchen und die Würdigung dieses Versuches jedem unbefangenen Kenner der slavischen Litteratur zu überlassen“¹⁾.

Розвідка Могильницького мала бути відповіддю на 15 ось сих питань: Чи існував український нарід, які складові часті Польщі займав він і чи творив він інтегральну частину Польщі чи польського народу? Які з руських країв дістали ся під Австрію по першим розділі Польщі, які по другим? Чи має український нарід питому мову; як так, чи можна її утотожнювати з церковно-славянською мовою, чи є вона властивою мовою, чи треба вважати її діалектом, або навіть якою мішаниною і провінціалізмом? Чи була українська мова мовою влади й церкви чи тільки мовою простого сільського люду? Що тикаєть ся відносин до сусідніх мов, чи відріжнювано її від давна від польської і чи можна ідентифікувати її з великоруською мовою? Як ні, що треба розуміти під термінами: великоруська, малоруська й білоруська мова та чи є крім них іще яка новоруська мова, як хоче Добровський? Чому не дійшла українська мова до рівного значіння, а її література до рівної висоти з її сусідками й посестрами, польською і великоруською? Як дивили ся на українську мову по ревіндикації і вкінці чи можна називати галицьких Українців Руснаками?

Будова питань є сього роду, що не полишає сумніву, що Могильницький відповість на якенебудь з них. Але ближший розбір Кудомости потрібний, бо раз він викаже нам єї наукові засоби, якими орудував автор, й тим робом причинить ся до кращого ехарактеризування його наукових інтересів, а потім основна аналіза поглядів автора на українську мову, її історію і відносини до сусідніх славянських мов подасть нам той науковий фон, на яким

¹⁾ Залучена до листу диспозиція розвідки в німецькій мові друкується ся разом із листом, пор. Додатки. 1.

повстала граматика Могильницького в таким, а не иншим виді, розуміючи під видом складові елементи граматики. Попри се заслуге Кудомости на близшу увагу ще й з того огляду, що се перша наукова розвідка в 19 в. в властивім розумінню сього слова про українську мову на галицько-українським ґрунті, бо попередні коротенькі нарисы її і в мемуарі і в протесті були призначені для обмеженого гуртка, а дальше ся розвідка Могильницького „давала молодому поколінню Русинів, як Йосифови Левицькому, Йосифови Лозинському, М. Пашкевичеві і його товаришам, першу наукову основу для зрозуміння становища руської мови поміж иньшими славянськими мовами“¹⁾. Отже розвідка Могильницького вводила початкуючих дослідників української мови в літературу даного предмету й заравом позіставляла більші чи менші сліди в їх власних працях із сього поля, ледви чи не найбільші на брошурі о. Антона Петрушевича з 1848 р. „Słów kilka napisanych w obronie ruskiej narodowości“. Та не випереджуємо самої аналізи її.

Жадна зі славянських мов не має так різних назв, як українська, нарікає автор, й про неї є між ученими дуже хаотичні думки, бо промовчали її цілком в ряді славянських мов Лінде²⁾ й Добровський³⁾, (хоч пізнійше Лінде називає і українську мову в числі славянських⁴⁾, бо Чацкий⁵⁾ і Ротер⁶⁾ брали її за одно з церковно-славянською, Добровський⁷⁾ на иншим місці уважає українську мову за просторіччє російське, дехто уважає українську мову мішаниною церковно-славянської, великоруської і польської мови⁸⁾, Раковецький знову в одній руській мові розріжнює три діалекти: великоруський, малоруський і білоруський⁹⁾, навіть дав ся чути голос, що українська мова повітовцями польської¹⁰⁾. Крім того має українська мова назву языка малоросійського¹¹⁾ або просто

¹⁾ Др. О. Маковей, оп. cit. стор. 13.

²⁾ Słownik języka polskiego, T. I. cz. I. Wstęp.

³⁾ Institutiones Linguae Slavicae dialecti veteris.

⁴⁾ В творах: О статucie litewskim і в перекладі Гречового „Rys-y liter. ros.“.

⁵⁾ Czacki: O prawach litewskich i polskich.

⁶⁾ Rohrer: Versuch über die slavischen Bewohner der österreich. Mon.

⁷⁾ Lehrgebäude der böhmischen Sprache.

⁸⁾ Так висловляли ся Лінде, Добровський і Греч про білоруську мову, яка в Могильницького тотожна з українською.

⁹⁾ Prawda ruska. T. II.

¹⁰⁾ Греч, оп. cit. Передмова.

¹¹⁾ J. Bandtkie: Uwagi nad językiem czeskim, polskim i terazniejszym rossyiskim (Pamiętnik Warszawski, 1815, T. I.).

„руської“ мови, а Краттер, Рорер, Чаплович, Кеппен і інші називають її незвісним доси терміном „russnakische Sprache“. З уваги на таку мішанину розумів, придержуючи ся погляду Копітара, що граматики в аналітично-історичним справозданнем мови, в яким рішають факти, не розумовання¹⁾, твердить Могильницький, що **Языкъ рускій** **Вновѣдѣ** **полскомъ** **властивѣ**: *język ruski, dialekt ruski, mowa ruska*, **не властивѣ** *język białoruski, maloruski*. **Латинскомъ** **властивѣ**: *lingua ruthena*. **Нѣмецкомъ** **властивѣ** *ruthenische Sprache*²⁾.

Уживаючи термінів: мова, діалект, язык без ніякої строгої логічної ріжницї, називає автор діалектами мовъ чеськѣ, полскѣ, російскѣ, рускѣ, коли їх кѣ мовѣ коринної славянської **Вносимъ**; але коли єї мови розуміємо без такого відношення або ставимо їх поруч інших мов, як німецької, латинської, тоді мова, звана в попереднім разі діалектом, **їма** **языка** **славнѣ** **прикирає**. Український нарід в племенем і галузю рода славянскогѣ, як кождий инший славянський нарід. Так само стоїть справа з українською мовою. **Може** **народъ** **такій** **пострадати** **политическое** **значеня** **ї** **самостойнїе**, **но** **плѣмя** **и** **мова** **остаютьсѣ** **в** **властности** **и** **народовыми**. Старинність, слава й досконалість мови не все стоїть поруч теперішньої слави й сили. Нема й слїду сили та слави грецького та римського пановання, але грецька й латинська мова нічого не втратила зі своєї знаменитости. Так само хоч зникла держава, заложена Володимиром Великим, але мова остала ся доси. Рїжницю української мови від польської, великоруської і інших доказує багато урядових писем, особистих свідочств заслудуючих на віру своїх і чужих авторів і само просторѣчїе народа рускогѣ.

Подавши в дальшій параграфі історію переходу руських земель: України, Поділя, Волини, Білої і Чорної Руси в склад литовсько-польської держави³⁾, виказує Могильницький, що в Польщі все та всюди відрїжнювано українську мову від польської з одного

¹⁾ Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark. (Любляна, 1808).

²⁾ Історичне потвердження своєї думки находить Могильницький в Бонфінїя: *Regum ungaricarum decades quattuor*; в Кромера: *Polonia, sive de origine et rebus gestis Polonorum*.

³⁾ Крім цитованої літератури опираєть ся тут автор дальше на хронїках Длугоша й Більського, на творі Енгля: *Geschichte von Halicz und Wladimir*, на Карамзина: *Истор. Госуд. Росс.*, Бандтке: *Dzieje Królestwa Polskiego*, Свенцкого: *Opis starożytney Polski*, Баутиш Каменського: *Истор. пав. обѣ Унїи*.

боку, а від великоруської з другого. Та не тільки просторѣчїемъ народа була українська мова в Польщі, але й **языкомъ** **правленя**, а на дворѣ великихъ Княжатъ Литовскихъ и знакомитыхъ **фамилїи** **рускихъ** **языкомъ** **дворскимъ**, що доказує автор в третім параграфі¹⁾. Що так давна та знаменита українська мова вийшла в загального уживання і стала мовою меншої сїльської шляхти, священників і простого люду по містах і селах, нічого дивного. Відповідь на се дає історія українського народу, а доля языка рускогѣ подѣ панованемъ полскимъ ажъ до упадку королївства полскогѣ **нераздѣлана** **была** **до** **доля** **народа** **рускогѣ**. Цікава з того розділу гадка автора про се, що обряд і народність не покривають ся і що шляхта, яка покинула руський обряд і приймила латинський, в мимо того української народности, гадка вправді ненова, запозичена в Смотрицького, але висказана рішучо.

Обіцюючи дальше перепровадити доказ різнозначности термінів: малоруський і білоруський, тим часом тільки заявляєть ся за таям своїм розуміннем на ветупі дальшого розділу, де доказує відрубність і самостійність української мови від польської і великоруської. Самостійність української мови доказує: виписами з привилїїв польських королїв, церковними свідочтвами з требників, трїодий, толкових евангелїй, свідочтвами письменників: Гватїна²⁾, Богорича³⁾, Копітара, Смотрицького⁴⁾, Скарги⁵⁾, Цїхоцкого, Клецьковского⁶⁾ Лінде, Бандтке, Ломоносова⁷⁾, Шишкова⁸⁾, Раковецького, Греча, дальше брошур: *Elenchus pism uszczypliwych* і *Sowita wina*, вїнці рецензїї **Нашки** **христїанско-ї** в *Wiener all. Litt. Zeitung* (1816,

¹⁾ Нова література, використана автором, отся: Литовський статут, *Przedłożenie praw Greków*, Окольского: *Orbis Polonus*, Цїхоцкого: *Alloquiorum Osiecensium libri quinque*, Нісецького: *Korona polska*, Бандтке: *Historia drukarni Krakowskich*, Яновського не названий твір, *Werefikacya niewinności* (Смотрицького), *Supplikacya* (1623), *Elenchus pism uszczypliwych*.

²⁾ *Sarmatiae Europaeae descriptio*.

³⁾ Про граматику Богорича довідав ся Могильницький з Добровського „*Slavin-a*“ (1808).

⁴⁾ Граматика з 1619 р.

⁵⁾ *O Jedności Kościoła Bożego* (1577).

⁶⁾ *O początkach, odmianach i wydoskonaleniu języka polskiego*.

⁷⁾ Російская грамматика.

⁸⁾ О старомъ и новомъ слогѣ російскаго языка. Крім того згадують ся у тим розділі: Шерера „*Annales de la petite Russie*“, Бенковського „*Historia literatury polskiej*“.

ст. 89). Рецензію, яку писав Копітар, наводять як основател'ноє и безсторонное свѣдоцтво.

В переході до пятого параграфу, де вдаєть у відношенні української книжної мови до усної в її історичнім розвою, звертає увагу на пересторогу Карамзина в „Истор. Госуд. Рос.“, аки безъ потреби діалектовъ и Граматикъ не множити. Ідучи за гадкою Нистора словенскон(,) меновитъ зає чєскои Словєсности себто Добровського, говорить Карамзин, що коли два або три діалекти можна підвести під правила одної граматики, не треба уважати їх ріжними, хоч кілька слів вималяло би ся инакше або й мало инше значінне. Цікаві дальші думки автора. Справедливо відмічує сей факт, що чим дальше в старину, тим більше були подібні до себе славянські мови. Мову перекладів св. письма, звану книжною, велить називати церковною. Одначе народню мову розріжнює він подвійну: мовѣ оустнѣ поточнѣ (просторѣчїє) й мовѣ въ писма хъ оуживанѣ. Остання — се книжна мова. Усна мова є инша въ оустахъ чєловѣка посполитого (на селах), якої навчив ся він від батька та матери, і той „діалект“ властиво матернимъ то їсть просторѣчїємъ зовєсь, а инша в устах людий, що читаннем книжок своєю природню усну мову перемінили на книжну. Ся друга усна мова має усі прикмети книжної. Коли проте говорить ся про мову якоїсь книжки, то в такім разі треба розуміти книжну мову.

По таких вступних увагах приступає до нашого рѣскогѣ діалекта, який є також усний і книжний. Книжний на вѣклой, малой чєрвоной Рѣси, якъ то положенне инше выписи свѣдчатъ(,) ѿ XIII столѣтїа ажъ до теперъ правє єдинокѣи. Въ просторѣчїи заходатъ нѣкоторые малые перемѣны, но такъ незнакомныє, такъ рѣдкіє, же смѣло твердити можна, якъ на вѣклой и малой Рѣси єдинокѣи тымъ самымъ діалектомъ говоратъ. Хто тільки прислухаєть ся добре Русинови від Київа, Чернигова, Брацлава, Львова, Перемишля, Литовського Берестя, Смоленська, Полоцка, аргументує Могильницький, той признаєть се правдою. Малі переміни в вимові самозвуків є таї ж, уживаннє деяких слів і довільне наслідованне братніх мов не ввели великих граматичних перемін в українську мову. Дві або три букви, що инакше вимовляють ся в щоденній мові того самого народу в розмаїтих місцях, не є ще достаточною причиною до поділу діалектів.

Другим доказом єдинокѣости языка рѣскогѣ межи народомъ рѣскимъ в згаданих землях є писма рѣскїє, які повиходили

в Вильні, Острозі, Львові, Київі, Заблудові, Стратні, Почаєві, Уневі і т. д. Крім церковних книг друковано в тих друкарнях багато також книжок духовного та світського змісту въ языцѣ народномъ. А прецінь сю мову зване без ніякого епітета „руською“ та й мова сих книжок з виїмкою малої ріжницї в уживанню самозвуків є, ж, и цілком та сама та не тільки що до місця, але й що до часу до себе подібна. З тої мабуть причини аж до 18 в., де тільки була мова о діалектѣ рѣскомъ, називано його просто: языкъ рѣскїи, мова рѣска, а про мову біло — й малоруську не було й чутки. На потвердження свого поміченнє наводить в шестім розділі приміри, властиво заголовки документів і книжок, бо самих выписок із них в примірнику „Библиотеки Оссолинских“ нема, а з них з 19 в. Котляревського Енеїду з 1808 р. і граматику Павловського¹⁾.

Заповіджений доказ тотожности книжної української і білоруської мови містить ся у семім розділі. Першу згадку ѿ мовѣ малорѣскої найшов автор в московськїм передруцї з 1721 р. граматики Смотрицького. Сей передрук ріжнить ся тим від оригіналу Смотрицького, що в місцях, де Смотрицький говорить ѿ рѣскомъ діалектѣ, перемінено терміни Смотрицького: рѣскїи, рѣски на малоросскїи, малороски. Та Смотрицькому й не снило ся про „малоруський діалект“, хоч не можна того перечити, що Смотрицький, як не ліпше, принайменше так добре знав „руський діалект“, як котрийбудь пізнійший письменник. За російським прикладом пішли польські і чужосторонні письменники. Колиж Лінде, йдучи за прикладом Сопікова, назвав мову литовського статута білоруською, Могильницький уважає її властиве рѣскимъ діалектом, бо мова передмови граматики Смотрицького та Вінця Христоваго та сама, що й статута, а й оба автори й инші письменники узнали її языкомъ рѣскимъ. Поділ книжної мови на малоруську й білоруську вплинув не з ріжницї тих мов, а з ріжницї руських земель і їх жителїв. Впрочім Німці говорять далеко більшими відмінами, а не ділять мови. Одначе звичай розріжнювання мало- й білоруської мови став так загальний, що й Могильницький, прикладомъ и показѣ новѣйшихъ Якторовъ оулегючи (бо не Hercules contra plures), назвиска діалекта мало-

¹⁾ З попередніх стоїть бере приміри з отсих книжок: Толкованія на апостольські діяннє, Апокріфіса, Лексикона Берияди, Требника Могили, Калліста науки в неділю о митарєви і фарисєви, Радивилівського Вінця Христоваго (1688), Триписця, Номоканона, Ключа розуміннєя і Богогласника (1790).

в Кларускогв задержує, але в нього сі терміни значать то само, що языкъ яко мова рѣска.

Два дальші параграфи присвячені аргументації, що коли й приймала українська мова в своїм історичнім розвитку поодинокі польські слова, як польська мова українські, годі твердити, що языкъ рѣскій выниклъ съ мови полескои, що більше, польська мова завдячує свою чистоту, багатство та склад українській мові¹⁾. Хибний є також переклад великоруського виразу языкъ областный на „powiatowszczyzna“ в польській мові, бо під таким терміном у великоруській мові треба розуміти „мову правління“.

В десятім розділі обговорює Фношине нынѣшноегв языка російскогв къ мовѣ рѣской. Висказуючи свої думки про Гречовий поділ великоруської літератури на три періоди: грецький, татарський і польський, зазначає Могильницький, що українська мова причинила ся значно до зросту, багатства та краси великоруської мови. Дальше звертає увагу, що коли говорить ся про великоруську мову, треба відрізняти стародавню церковну мову від давньої великоруської; нема сумніву також, що великоруська мова книжна не була за Петра Великого тою самою, що давнійше. На жаль, багату, здібну до всіх галузей наук великоруську мову, якої силѣ й досконалесті в творах Ломоносова треба дивувати ся, почали псувати деякі великоруські письменники наслідуванням французини. Звідти й повстав спір межі прихильниками Шишкова в Петербурзі і Карамзіна в Москві²⁾.

Покликуючи ся на знану вже нам рецензію Комітара й цитат з Кеплена³⁾, зазначає автор в передостаннім розділі, що языкъ рѣскій въ нынѣшномъ Королевствѣ Галиціи єсть

¹⁾ Дальша література, цитована Могильницьким: Пухмаера „Lehrgebäude der russischen Sprache“, Добровського „Geschichte der böhmischen Sprache“, Оссолінського „Wiadomości historyczno-krytyczne do dzieł literatury polskiej“, Лексикон триязичний, словар Геснера, Аделунга, церковний, граматыка польської мови Копчицького.

²⁾ В нотці до сього параграфу виступає автор з жалем проти тих священників, які знають і читають Массільона, Бурдалу, Цолікофера, Німаєра, Сайлера і н., а не знають навіть того, що містять у собі: Ключ розуміння, Вінець Христов, євангеліє толкове, октоїх, тріодь і т. д. Годі, щоби такі люди черпали з інших жроделъ рѣскихъ. До таких священників відносить двовірш:

Имѣемъ съ верхъ того Церковныхъ много книгъ,
Хто виненъ въ томъ(,) что ты Псалтыри не постигъ.
³⁾ Über Völker- und Länderkunde in Russland.

языкомъ народнымъ рѣскогв народа, а в дванадцятім виступає проти невідповідности німецького терміну: Russnak у Краттера⁴⁾, Рорера, Крібля⁵⁾, Чапловича й ин., а заявляють ся на терміном: Ruthener, якого уживають инші німецькі письменники: Шлєцер, Гебгарді, Гоппе, Енгель і н.

Такі погляди на українську мову, її історичне значіння і відношення до великоруської і польської висловив автодакт Могильницький в 20 рр. минушого столітя. З них у безпосередній звязи з граматыкою стоїть два: втягнення білорущини в обсяг української мови та розуміння Могильницького становища української мови до церковно-славянської і тої книжної мови України, яка в кількох типах зберігла ся у памятниках нашого давнього письменства від найдавніших часів до початку 19 стол. Що Могильницький змішав білорущину з українською мовою, годі навіть дивувати ся. Ледви чи не перший звернув пильнішу увагу на памятники білоруської мови Сопіков у своїм „Опыт-і російско-ї бібліографі-і (Спб. 1813). Примітки того рода, як прим. при Омелії Захарії Копиєнського (І. ч. N. 787), що написана „на бѣлорусскомъ языкѣ“, подібують ся у Сопікова частійше, „но эти произведения“, каже найбільше авторитетний знавець білорущини проф. Карський, „більшею частію напечатаны въ югозападной Руси и часто имѣють малорусскія особенности рядомъ конечно съ бѣлорусскими“⁶⁾. Так отже вчисляючи українські памятники письменства поміж білоруські, піддавав Сопіков своєю неконсеквентністю Могильницькому можливість назвати українським памятником, який уважав Сопіков білоруським.

До баламутних і хибних висновків доходив таких Лінде в своїх розвідках над мовою литовського статута. Він доказував, що білоруська мова ближша до польської, ніж до руських. Розбираючи лексичний склад статута поклав Лінде в основу польську мову, а руські слова відмічував як занесені⁴⁾. Замітки Калайдовича „О бѣлорусскомъ нарѣчїи“⁵⁾, здасть ся, не знав Могильницький. Наукове вивчення білорущини припадає на три останні десятилітя 19 в. Це в 1880 р. зробив Омелян Огоновський у своїх „Studien auf

¹⁾ Briefe über Galizien.

²⁾ Beobachtungen über die politischen Fortschritte der Provinz Ostgalizien (Vaterl. Blätter, 1812, N. 82).

³⁾ Е. О. Карський. Бѣлорусскы. Томъ I. Введение въ изучение языка и народной словесности. (Варшава, 1903), стор. 407.

⁴⁾ ibidem, стор. 408.

⁵⁾ К. О. Калайдовичъ: Сочиненія въ прозѣ и стихахъ. (Труды Общества любителей Россійской словесности при Импер. Московскомъ университетѣ. 1822 р. ч. I. Кн. I. 67—80).

dem Gebiete der ruthenischen Sprache“ таку саму похибку, як Могильницький до р. 1829, й зачислив білоруську мову як діалект до української. Поміж великоруськими ученими такі помилки в користь своєї мови лучалися дуже часто. Тому й не можна накидати ся на Могильницького, що він не мав ясного розуміння білоруської мови й її різниць від української. Що тикається граматики Смотрицького, се без сумніву плід української науки.

Боронячи своєї гіпотези про тотожність білоруської мови з українською, вказує Могильницький на німецьку мову. Німці мешкають в Австрії, Баварії, Віртембергії, Саксонії, Бранденбургії і т. д., а прецінь, що тикається книжної мови, уживають письменники в усіх тих краях одної мови й однаково називають її, хоч діалект посполитий в тих краях різниться значно більше ніж діалект бусный русинскъ на Волиню, Подолію, Оукраинъ, къ Галици(и). Боязь перед дробленням мови відогравала також ролю у тим, що Могильницький не признавав білоруської мови осібною від української. І в таких своїх поглядах не стояв Могильницький відосібно. До дроблення мови зглядно до виринання нової мови на літературне поле відносився критично такий учений, як Добровський. Коли Копітар виказував Добровському неслухняність його такого задивлювання на сю справу й тішився з появи словацького діалекту в друці, Добровський задав йому влучне питання: „Wenn jemand den österreichischen jargon schreiben wollte, würden Sie wider das Hochdeutsche auch zu Felde ziehen?“¹⁾ Чим більше діалектів, тим ліпше, писав вишнім разом Добровський до Копітара, але тільки „in gewisser Hinsicht — für Idiotica, aber nicht zum Unterricht für Schulen“²⁾. Слідами Добровського та його сторонників пішов Могильницький.

Такої своєї думки, яку бачимо в граматиці, що церковно-славянська мова є матірню й джереломъ ксѣхъ ѳннхъ діалектовъ³⁾, не висказав уже більше Могильницький у Бѣдомости. Всеж таки виписка його зі статі Шишкова проти тих, що мали би

¹⁾ И. В. Ягичъ: Письма Добровскаго и Копитара въ повременномъ порядкѣ. (Сборникъ отдѣл. рус. яз. и слов. Имп. Ак. Наукъ, т. XXXIX, стор. 442).

²⁾ ibidem, стор. 536. Пор. „Введеніе въ переписку Добровскаго съ Копитаромъ“ стор. XXI.

³⁾ Сюго не міг Могильницький переймати від Добровського, бо в нього був инший погляд на відношення церковно-славянської мови до инших славянських. Пор. уваги Добровського до статі „Ueber die alt-slavonische Sprache nach Schlözer“ в „Slavin“-і. (Маю під рукою друге виданіе з 1834 р. Згадана замітка находить ся ту на стор. 244—5).

писувати великоруську мову французиною, промовляв за його симпатіями до церковно-славянщини, а саме Шишков старався за всяку ціну доказати одність великоруської мови й церковно-славянської¹⁾. В своїм творі „Разсужденіе о старомъ и новомъ слогѣ Россійскаго языка“ писав Шишков, що під іменем славянських, славяно-росвійських і руських книжок можна розуміти мову різних часів, отже мову Біблії, Патерика або Чети-мінеї, Слова о полку Ігоревім, давніх грамот, Несторової літописи, Ломоносова й ин. У всіх них „слогъ или образъ объясненія различенъ; но чтобъ Славенской и Руской языкъ были два языка, то-есть, чтобъ можно было сказать это Славенское, а это Руское слово, сего различія въ нихъ не существуетъ. Между тѣмъ многіе, безъ всякаго основанія, почитаютъ ихъ двумя разными языками, и сіе ложное мнѣніе подало поводъ Руской языкъ подъ именемъ Славенскаго презирать, и тотъ же самый языкъ, унижая до просторѣчія и располагая оный по свойствамъ Французскаго языка, называть Рускимъ“²⁾. І в пізніших своїх статях збивав Шишков „мниму різницю“ церковно-славянської мови та великоруської.

Зародки своїх ідей найшов Шишков у статі Ломоносова „О пользѣ книгъ церковныхъ въ російскомъ языкѣ“, яка, як що вважати з його признання для мови писань Ломоносова, могла бути також звісною Могильницькому. Ту розрізняє Ломоносов потрібний стиль у великоруській мові: високий, посередній і низький, який залежить від трьох степенів приличного уживання церковних книжок. Перший степень становлять слова, що загально вживані в давніх Славян і нині у Великоросів. До другого розряду зачисляють ся слова, що хоч мало вживаються загально, а передусім у розмовах, але є зрозумілими всім грамотним людям. До третього роду треба віднести слова, яких нема в останках церковно-славянської мови себто в церковних книжках. Але всетаки треба виключити звідси погані слова, яких не годить ся ужити в ніякім стилі, хіба що в комедії³⁾.

Високий стиль складається зі слів, які уживаються у церковно-славянській і великоруській мові, але не є застарілі. Таким

¹⁾ С. К. Буличъ: Очеркъ исторіи языкознанія въ Россіи. (Записки историко-филологическаго факультета Имп. Сп.т. унив. Часть LXXV. Спб. 1904, стор. 587—588).

²⁾ ibidem, стор. 694.

³⁾ М. В. Ломоносовъ: Сочиненія.. съ объяснительными примѣчаніями академика М. И. Сухомлинова. Т. IV. (Виданіе Пет. Ак. Наук, Спб. 1898, стор. 227).

стилем пишуться героїчні поеми, одні, прозові статі про важні матерії і ту передусім треба користуватися церковно-славянськими. Середній стиль творять слова, які уживаються уже більше в великоруській мові, але ту можна приймати деякі церковно-славянські слова з високого стилю, хоч обережно, щоби стиль не видався надутим. Таким стилем треба писати театральні штуки, віршовані листи, сатири, еклоґи таї елегії. Низький стиль приймає слова третього роду то є такі, яких нема в церковно-славянській мові, а мішає їх зі середніми. Після потреби можуть ту найти місце й низькі слова. Таким стилем пишуться всі інші твори, в першій мірі комедії, пісні, веселі епіграми¹⁾.

Та хосен із церковних книг не обмежують ся на запозичення з них висловів на сильне вираження важних і високих ідей, але й дає інші вигоди, а передусім сю, що „народъ Россійскій по великому пространству обитающій, не взирая на дальное расстояние, говоритъ повсюду вразумительнымъ другъ другу языкомъ въ городахъ и въ селахъ. Напротивъ того въ нѣкоторыхъ другихъ государствахъ, наприкладъ, въ Германіи Баварской крестьянинъ мало разумѣть Мекленбургскаго, или Бранденбургской Швабскаго, хотя всѣ того жъ Нѣмецкаго народа“²⁾. Вправді перепроводжує Могильницький відмінно свій поділ мови, але вихідною точкою був для нього, здається, потрійний стиль Ломоносова, а вже гадка про загальну доступність і зрозумілість української мови на цілій її території для кожного Українця в протиставленню до не так легкої зрозумілості німецької мови одної провінції для Німця з іншою зворована на щойно наведеній думці Ломоносова про подібну вигоду великоруської мови супроти німецької.

Велика похибка Могильницького в твердженню, що книжна мова на Україні і Білій Русі майже однакова від 13 віку до початку 19 століття, находить своє жерело також у Ломоносова, який думав, що великоруська мова від панування Володимира до його часів, отже більше ніж через сімсот літ, не змінилася на стільки, щоби не можна було розуміти старої. Тамчасом інші народи без науки не розуміють мови, якою писали їх предки чотириста літ тому, наслідком великої переміни, яка зайшла в ній через той час³⁾. Отсей погляд Ломоносова, який пізнійше висказував і Шишков, був дуже на руку Могильницькому, бо йому саме треба було доказати, що в українській мові друковані й інші книжки крім букваря і катихизму, а з українського письменства 19 в. йому була

¹⁾ ibidem, стор. 228. ²⁾ ibidem, стор. 229. ³⁾ ibidem.

звісна тільки гумористична „Енеїда“ Котляревського, а жаден по-важний твір.

Розвідка Могильницького пояснює незалежно від Максимовичевої передмови до першого збірника пісень з 1827 р. вперше, що на українську мову треба дивитися як на самостійну мову від великоруської, а тим більше від польської. Розуміння про Українців і їх мову були тоді так оплакані, що „главнѣйшій грамотѣй“¹⁾, того часу Греч уважав Українців майже галузю польського народу. Його слова про українську мову: „Малороссійское нарѣчіе родилось и усилилось отъ долговременнаго владичества поляковъ въ юго-западной Россіи, и можетъ даже назваться областнымъ польскимъ“²⁾ — величали полеміку Могильницького. Доказ своєї хибної інтерпретації Гречового вислову „областной языкъ“ міг вичитати Могильницький в його граматиці великоруської мови з 1827 р., в якій Греч уважає українську мову наріччям польської, але сеї граматики не видів, здається, Могильницький.

Розвідкою Могильницького, в якій він привертав гідність українській мові в Галичині, заінтересували ся і в Росії. Січнева книжка в 1838 р. „Журнала Министерства Народнаго Просвѣщенія“ принесла її переклад з деякими своїми замітками п. з. „О Русскомъ языкѣ“ (стор. 17—43)³⁾. Щоби з одного боку зберігти точно слова автора, а з другого відрізнити українську мову від великоруської або від руської в загальнім змислі, додано в перекладі скрізь там, де розуміється українська мова, до терміну руський ще южний („южнорусское нарѣчіе“). Замітки або пояснюють деякі історично-культурні факти, згадані в статі, а незрозумілі великоруським чи-

¹⁾ А. Н. Пыпинъ: Исторія русской этнографіи. Томъ III. Спб. 1891, стор. 312.

²⁾ Н. Гречъ: Опытъ исторіи русской литературы, Спб. 1822, стор. 12. Могильницькому був звісний польський переклад Лінде зього твору п. з. „Rys historyczny literatury rossyyskiéy“, де перекладчик долучив „Dodatki do Mikołaja Grecza rysu historyi literatury rossyyskiéy“. (Варшава, 1823). В бібліотеці „Народного Дому“ у Львові находять ся між иншим під ч. 350 замітки Могильницького про прочитане та про неправильний переклад Лінде „областной языкъ“ на „powiatowszczyzna“ й полеміку з Гречом і Лінде за змішання розумінъ ruskі — rossyyski — ślawiański. Хибно приписав сі замітки та записки (народні слова, пословиці, бібліографія то що) Могильницького Лаврівському Іванови др. Свенціцький в описі рукописній бібліотеки „Народного Дому“. (Научно-літературный Сборникъ, Львів, 1905, стор. 109).

³⁾ Звідси передрукував статю Могильницького Куліш в 2 т. „Записок о Южной Руси“ (Спб. 1857) п. з. „О древности и самобытности южно-русского языка“ (стор. 261—278).

тачам, як литовський статут, встановлене самостійної київської митрополії і в., або висказують згідність чи незгідність з поглядами Могильницького⁴). В одній із таких приміток зроблено увагу, що давня дипломатична мова Західної Русі ріжнилася від південної, якою писалися акти Запорозького війська і т. д., а й нині білоруська мова не те саме, що українська. Запримітати може се кожний, що переїздив з моголівської губернії у чернігівську або в мінську у волинську. Колиж Могильницький виступав проти термінів: білоруська й малоруська мова, можна єї мови назвати більше природно: західною руською, південною руською, а великоруську мову назвати східною руською або північно-східною руською. Але „все же должно какиминибудь именами означить такія нарѣчія, между которыми существуетъ разница дѣйствительная и которыя между тѣмъ всѣ имѣють неоспоримое право именоваться Русскими“²). Признаєть ся також немалий вплив української мови на великоруську, передусім з того часу, як у Москві засновано славяно-греко-латинську академію, коли досі одиноке вище заведенне було в Києві, що саме доставляло Росії духовних і вярхів³). Вкінці треба згадати, що автора статі перехрещено на Могилевського.

Треба признати, що Бѣдомѣсть Могильницького, се „poslidowanie o ruskomъ jazyku uczeno ulozhennoje, aly ne krytyczeskij“⁴), як висказав ся Вагилевич у своїм коротким огляді української літератури, була на свій час інтересною науковою появою. Рішучою обороною самостійности української мови повнила вона громадянську службу й накликувала до такоїж молодих охочих робітників. Можна жалувати, що ся розвідка не вийшла по німецьки й по українськи. Український її текст був би подав гарний примір наслідникам Могильницького: Левицькому, Лозинському й Вагилевичеви не вбирати своїх граматик у чужу зверхню одержу, німецьку чи польську, а старати ся уложити їх в українській мові. Дивною виходить у Лозинського аргументація за потребою образования української народньої мови, коли він сам ділить ся зі суспільностию своїми улюб-

¹) Коли Могильницький велить називати мову литовського статута просто руською, замічує редакція: „Такъ и должно. Языкъ Статута былъ дипломатическимъ языкомъ Западной Руси и весьма отличенъ отъ настоящаго Бѣлорускаго“. (Журналъ Мин. Народн. Пров. 1838, январь, стор. 33).

²) ibidem. ³) ibidem, стор. 35.

⁴) І. Вагилевич: Zamitki o ruskoy literaturi. (Dnewnyk Ruskij, Львів, 1848, ч. 9, стор. 38).

леними думками в польській мові. Ідею, якою жив Лозинський майже до кінця 50 рр., і її найближшу форму взяв він також у Могильницького. Зрештою на скільки відбила ся стаття Могильницького на граматичних роботах пізніших авторів, згадаю при кождім із граматиків з особна. Ту замічу тільки, що вона захоплювала живо Шашкевича Маркіяна, а на ріжних місцях згаданої брошури Антона Петрушевича „Słów kilka“ повторені такі самі думки, на їх доказ наведені також факти, як і в статі Могильницького. Петрушевич знав розвідку Могильницького навіть з рукописи, бо обертав ся близько митрополита Левицького, а й бруліонова рукопись зберігаєть ся тепер у бібліотеці „Народного Дому“ у Львові межі збіркою Петрушевича. Потрійне виданне статі Могильницького в польській перекладі протягом не цілих двох десятків літ промовляє за її великим кругом читачів у ширшого загалу, а факт, що Куліш передрукував її вдруге в великоруським перекладі, велить видіти в ній і цінну памятку української філології.

V. Жерела, термінологія і мова граматики Могильницького; її становище в історії української філології.

Вправді ділить ся грамика Могильницького на чотири часті, але як одна часть почислена наука правописи, зате недостає ту важної науки творення пнів. Крім тих частий, що в Могильницького, має ще пята про наголос грамика Мразовича „Рѣководство къ славенсткѣй грамматикѣ исправленнѣй во употребленіи славенскскихъ народныхъ дѣчилицъ“, яка мала три видання: 1794, 1800 і 1821 р.¹). Дещо спільного запримічуєть ся в обох грамиках і в подрібнім розкладі матеріялу, але се може бути випадковим явищем і від Мразовича незалежним. Зрештою для обох авторів є спільним жерелом грамика Смотрицького. Загалом уклад граматики Могильницького прозорий, хоч лучають ся і невольності, прим. з дефініції „імен“-и виходить, що під тим терміном розуміє Могильницький іменник і прикметник, одначе мимо того в обробітці прикметника віділює його особно, зачислючи знову до нього числівник. Того роду похибки в Могильницького є впливом користання зі своїх жерел, в тім разі граматики Смотрицького.

¹) Н. Засадкевичъ: Мелетій Смотрицькій, какъ филологъ. Одеса, 1883, стор. 180. Маю під рукою виданне граматики Мразовича з 1821 р.

Сам Могильницький признаєть ся совісно до користання із ріжних граматик, чи то в самім тексті граматики покликуєть ся на поодиноких авторів граматик, чи в просьбі до цензури о апро-бату не криєть ся цілком із тим, що при укладанню граматики були йому помічними не тільки граматики церковно-славянської мови, але й інших славянських мов, як чеської, польської і великоруської. Найбільше черпав Могильницький з граматики начальника славянських граматиків. І так з граматики Смотрицького взяв Могильницький азбуку, поділ букв на самозвуки та співзвуки, наголоси, титли, знаки перепинання, части мови, їх поділ на відмінні і невідмінні, пізнавання роду, два правила для означування мужеського роду по значінню і закінченню, означення роду жіночого й середнього. Звідси довідав ся, що планета й комета є мужеського роду. Три числа, дефініція відміни імен, відмінки ті самі в граматах Могильницького та Смотрицького. Поділ прикметника, зачислення числівника до прикметника, дещо з його поділу, його правильне та неправильне степенування, три степені прикметника деякі вістки зі степенування, як те, що прикметники на — кій переміняють к у вищій степені на ш, що горкій задержує к у вищій степені, інші виїмки з того правила, далі се, що прикметники на -ный творять вищий степен через додання -кийшій, завдячує Могильницький також тому жерелу.

Пять родів дійства, дефініції, поділ дієслів і інші вступні уваги до конюгації зачерпнув також автор з церковно-славянської граматики. Звідси взята дефініція конюгації, поділ конюгації на правильну та неправильну, відріжнення двох конюгацій і знак такого відріжнення. Творення поодиноких дієсловових видів і імен має також багато спільного з граматиною Смотрицького. З невідмінних частий мови багато спільного має в обох граматах поділ злучника й оклика.

Найбільше невільничо держав ся Могильницький сього жерела в справі правописи. Своім зверхнім видом, настрічними знаками та іншими скороченнями не подобає цілком граматику Могильницького на памятник першої чвертини 19 столітя. В заховуванню ріжниці при писанню самозвуків *ѣ* й *ѣ̇*, *ї*, *и*, *ы* і *ѣ̇*, *о* й *ω*, *ѣ̇* й *ѣ̇̇*, *л* і *л̇*, в питаннях, де яку букву класти, на початку, в середині чи на кінці слова, як відріжнати правописею рівнозвучні відмінки однини й множини, так само в аргументації потреби зберігання ріжниці при писанню співзвуків з *і* с, *з* і *з̇*, дальше зложених *сч* і *щ*, *ф* і *ѣ̇*, *пс* і *ѣ̇̇*. *кс* і *ѣ̇̇* і в теорії навчання правописи й у практичнім приложенню її до своїх рукописи іде Могиль-

ницький за правилами, які подає Смотрицький для церковно-славянської мови. За те складня граматики Смотрицького лишила тільки невзначні сліди в граматиці Могильницького¹⁾.

З інших граматик церковно-славянської мови користав автор нашої граматики з підручників Мразовича й Добровського. В першого запозичив Могильницький небогацько: дефініцію „ортепії“, замітку, що нинішні письменники не вживають двійного числа, почин конюгації відміною помічного дієслова *всьм*. Невелички також сліди граматики Добровського в Могильницького граматиці. Змішання в його „Institutiones“ видів церковно-славянської і староруської мови й такеж подавання окінчень поодиноких відмінків на основі памятників могло мати тільки відємний вплив на композицію граматики Могильницького. З інших граматик славянських мов знав Могильницький граматику чеської мови Добровського, польської Копітара²⁾, з якої узяв дефініції імені (іменника й прикметника разом), заіменника, дієслова й оклика, та граматику Копітара. На думку останнього словінська мова не змінилася цілком від 16 до 19 в., а її деклінація, конюгація і закінчення форм такеж, як і за часів Трубера³⁾, що в половині 16 в. ввів латинську азбуку в словінську мову. Такий погляд Копітара про словінську мову тільки скріплював розуміння книжної і народної мови в Могильницького. Зате користний вплив сеї граматики під іншим оглядом, а се через зазначення, що Славянин не любить чистих самозвуків на початку слів. Як у грецькій мові не може стояти жаден самозвук на початку без придику, так рідко даєть ся чути з уст Славянина на початку слова чистий самозвук без *ј* або *у*, *von*, *vona*, *voko*, а хоч пишеть ся *est*, читаєть ся *jest*⁴⁾. За вказівкою Копітара зазначає часто придик і Могильницький.

Що тикаєть ся граматик руських мов, з граматик великоруської мови були звісні Могильницькому граматики Пухмаера й Ломносова. Передмова Добровського до першої згадує про переклад

¹⁾ Нарочно не вдаю ся у подрібний розбір впливу граматики Смотрицького й інших на граматику Могильницького, а тільки означую його в загальних рисах, як і відповідаю на поставлені собі в тім розділі питання, бо вважаю опис граматики Могильницького таї отсеї уваги про неї тільки тимчасовою інформацією. Розвідка про граматику Могильницького появить ся рівнобіжно з надрукованнем її тексту в повнім корпусі старих друкованих і рукописних українських граматик.

²⁾ Grammatyka języka polskiego, Варшава, 1817.

³⁾ Копітар, *op. cit.* стор. 158.

⁴⁾ *ibidem*, стор. 11.

кількох строф новоруською мовою, на який термін негодував саме Могильницький, і подає спис граматик великоруської мови до 1820 р., який однак ледви чи придав ся нашому авторови, бо його грамика була, здасть ся, тоді вже на викінченню. З широкозвісної грамики Ломоносова, що мала до часів Могильницького дев'ять видань, не вчислюючи ту її німецького перекладу й польського, виданого Почаївськими Василіянами¹⁾, переймив Могильницький поділ співзвуків після орудій мови на губні, зубні, язичні, піднебінні і гортанні²⁾, дефініцію „руської“ грамики³⁾, поділ співзвуків на тверді, м'які і плавні⁴⁾. В Ломоносова є також „три наклоненія“ себто „изъявительное, повелительное, неокончательное“, а „желательнаго и сослагательнаго наклоненія въ Россійскомъ языкѣ особливыхъ нѣтъ“, тільки замість них уживаєть ся висказуючого способу з злучниками „когдабы, дабы“ й иншими⁵⁾. В обох грамиках часло часів виносить десять. Вкінці за приміром Ломоносова поділив і Могильницький свою грамику на параграфи.

Під деяким впливом Ломоносова кінчить Могильницький 1 відм. мн. прикметникової деклінації на *є*. Вправді йому звісно, що в нашій мові загальне закінчення в тім разі *-и*, але мимо того зазначає його скобками. О се, як кінчити прикметник в 1 відм. мн. в великоруській мові, вели ся довго спори межі Тредяковським і Ломоносовим. Колиж Тредяковський піддержував свою думку кінчити прикметники в 1 відм. мн. на *и* церковно-славянською й українською мовою, відповів йому Ломоносов: „Отъ Малороссійскаго діалекта для установленія Великороссійскихъ оконченій ничего жъ не слѣдуетъ, ибо хотя сей діалектъ съ нашимъ очень сходенъ, однако его удареніе, произношеніе и оконченія реченій отъ сосѣдства съ Поляками и отъ долговременной бытности подъ ихъ властію много отмѣнились или прямо сказать попортились“⁶⁾. Кінчити прикметники в множині в 1 відм. муж. р. на *є*, а жін. і сер. на *я* казали Ломоносову всі друковані і рукописні книжки, уложені Великоросами, а закінчення *є* всуміш з иншими правильними найшов Могильницький і в книжках, що вийшли на території України.

Як Ломоносов, так і Могильницький стараєть ся виділити просторіччя від церковно-славянської осади, занесеної в українську мову многовіковим спільним житєм української і церковно-

¹⁾ Grammatyka Rossyiska, Почаїв, 1778. Автор не зазначений.

²⁾ Ломоносов, *op. cit.* стор. 19.

³⁾ *ibidem*, стор. 41. ⁴⁾ *ibidem*, стор. 45.

⁵⁾ *ibidem*, стор. 109. ⁶⁾ *ibidem*, стор. 1—2.

славянської мови. В нього запозичений і повищий термін. Слідами Ломоносова йде Могильницький, коли наводить історичні потвердження своїх помічань, але, що правда, виписує доказовий матеріал в українських і білоруських друків.

Хотяй і Ломоносов і Могильницький підлягли дуже сильному впливови того самого могучого жерела себто грамики Смотрицького, всетаки порівнянне обох грамик виходить в некористь Могильницького. Грамичноу ролі Ломоносова не судило ся відіграти Могильницькому в розвою української фільольогії. Тай його грамика уступає в дечому, колиж узгляднити й час, навіть богато грамиці Ломоносова. Смотрицького грамики держить ся невільничо Могильницький, коли не важить ся викинути зі славянської азбуки грецьких букв *Ѣ, Ѥ, Ѧ, Ѩ*, що більше він велить відріжнати їх від зложених *кє, пє, фт*. Ломоносов заявив сміло, що більшість настрічних знаків приймлено без потреби від Греків і викинув десять непотрібних букв. В правописнім питанню казав Ломоносов з добрим розуміннем практичних задач ортографії, що під сим оглядом треба йти за звиваннем, а хоч признавав і необхідність етимольогічного прінципу, всетаки робив розумні уступки фонетиці

Неподатність Могильницького фонетичному прінципови видно також із його виступів проти грамики Павловського, в якій стрінув Могильницький кілька законів української звучні, як перехід *о* в *і*, *л* у *в*, м'ячення співзвуків *ц*. Однак користанне з помічних грамик стає у Могильницького другорядною річю. Та й у запозиченне він силуєть ся скрізь внести щось свого індивідуального і стараєть ся угрупувати його инакше, переробити чи надати инший вид. Головний матеріал для уложення грамики прибирає він від народу, студіюючи старанно природу, прикмети та спосіб уживання його мови. Спостережені прояви порівнує він згідно зі своїми поглядами з тими висловами, які найшов в друкованих і рукописних українських книжках¹⁾. Через те прибирає його твір місцями закрутку історичної грамики. Крім того збуджує грамика Мо-

¹⁾ Свідомством його живого заінтересованія давніми пам'ятниками нашої науки й письменства є листи, які друкую в додатках під чч. 2, 3, 4. Як виходить із них, Могильницькому треба приписати в великій часті, як не в цілости меморіяли в справі галицького релігійного фонду та в питанню, чи в орієнтальній церкві можна брати єпископів і архимандритів тільки з поміж черців. Оба вони видруковані в збірці Малиновського: „Die Kirchen- und Staats — Satzungen bezüglic des griechisch-katholischen Ritus der Ruthenen in Galizien“ (Львів, 1861), перший на стор. 435—466, другий на стор. 466—435.

галицького інтерес відмінними поглядами на деякі граматичні питання, як мали Добровський, Ломоносов чи Смотрицький, та визначенням граматичних висновків з логічними явищами.

Творчим не був Могильницький у термінології. Вона не відбігла далеко від сеї термінології, якої ужив Смотрицький у своїй граматиці¹⁾. Переймаючи терміни в Смотрицького та Ломоносова, надавав Могильницький їм деколи, хоча дуже рідко, можливість форму, прим. термін: *двогласные явные, сугласные*. Годить ся за примітити, що рівнозначним з терміном *языкъ* є в нього слово *мова*. Називаючи свою граматику „славено-руською“, пішов автор слідом за аналогічними термінами: славено-сербський і славено-російський. Почавши від „Руководенія въ грамматику славено-російскую“ (1706) Кошієвича, можна вказати багато граматик із подібним заголовком. Зрештою у Могильницького являєть ся такий термін природним, бо він скрізь підчеркує точки схожості й різниці української і церковно-славянської мови.

Мова граматики Могильницького вимагає спеціального розсліду. В просьбі до цензури о апробату граматики він ось як характеризував мову свого твору. Його граматика мала остерігати перед мохібками щоденної мови. Мову своєї граматики назвав народньою, але zarazом такою, що оминає „*duros loquelaе plebeae ergotes*“, а є зрозумілою і для найпростіших людей. Таке вичищення народньої мови було потрібне Могильницькому в тій цілі, щоби нарід розумів церковні молитви, гимни та псалми. З того виходить, що українською літературною мовою хотів видіти Могильницький таку мову, яка стала би перехідним містком від народньої до церковно-славянської. Мало що не взорець такої мови найшов Могильницький в українській книжній мові, а що в основу своєї граматики поклав говір українсько-польського пограниччя в Галичині, тому й не диво, що мова Могильницького сороката від польонізмів і церковно-славянізмів, межі які попадають ся також уже рідше білорусами й великорусами. Та про сї складові елементи мови Могильницького, їх скількість і походження з книжньої мови, помічних жерел і народнього говору буде мова на иншій місці.

Одначе такі слабкі боки граматики Могильницького дадуть ся оправдати тодішнім дуже низьким станом української фільології. Історія української мови була незвісною. З виїмкою поверховної граматики Павловського були до нього тільки граматики церковно-

¹⁾ Не подаю поодиноких граматичних термінів, бо термінологія граматики Могильницького увгладнена в її описі.

славянської мови, з яких годі було висувати правила для української мови.

Головним жерелом для написання граматики послужили Могильницькому його власні лінгвістичні спостереження і пильне вчитування у друкованих і рукописних творах. І коли під традиційною скаралуцею сеї граматики бє жива струя народньої мови, се велика заслуга Могильницького. Що правда, ся струя не так чиста й дальше віддалена від свого жерела, ніж мова граматики Павловського, але зате в Могильницького ся струя повнішою, ширшою і глубшою. Зацікавлений українською мовою Великорос тішив ся тим, що зберіг для будучности „ні живу, ні мертву“ українську мову, яку вважав майже самостійною, Могильницький із вірою в живучість і будучність української мови перший відмічує на кождім кроці точки схожості й різниці української мови як самостійної між иншими славянськими з иншими її посестрами, як польською, чеською і великорусською мовою. Вправді з точки погляду нижньої лінгвістики є його граматика нині рішучо перестарілою і не видержує критики, навіть його оригінальна деклінаційна система, не оверта на ніякій науковій підставі, але як зріло обдуманий твір довголітніх студій була би по появі друком лишила значніші сліди в розвоку галицько-українських граматик, ніж малоприступна рукопись. Видрукована в своїм часі була би стала основою для діяльності мертворожденного першого просвітнього українського товариства в Галичині. А хоч граматика Могильницького богата в ненародні види, на всякий спосіб є вона кращим і далеко більше самостійним підручником, ніж перша в Галичині друкована граматика української мови Осипа Левицького.

Хоч мова, якою написав Могильницький свою граматику, не природна, всетаки він бодай старав ся написати свій твір по українськи й тим також користно відрізняєть ся він, не говорячи про Левицького Осипа, навіть від таких пізніших граматиків, як горячий прихильник і борець за народню мову Лозинський або член української „тріци“ в Галичині Вагилевич, які написали свої граматики в чужій польській мові. Щоби почути силу в собі дати своєму народови граматику української мови в народній мові, треба було одушевленого для сеї мови Головацького Якова, але й він один — два роки по виході граматики написав иншу скорочену мовою, яка рівноважить ся з мовою писань Могильницького.

VI. Передмова Лучкая до своєї граматики. Вплив її на пізніші граматики. — Українська мова в граматиці Лучкая.

Першою друкованою в Австрії граматиною, в якій автор втягає ту й там українську мову при порівнюванні її ріжниць із церковно-славянською, була грамика Лучкая: „Grammatica Slavo-Ruthena: seu Vetero-Slavicae, et actu in montibus Carpathicis Parvo-Russiae, seu dialecti vigentis linguae (Budaë 1830)“. Михайло Лучкай, автор визначного твору: „Historia Carpatho-Ruthenorum“, що по нині не видана її рукопись в п'ятих великих томах, помістив передмову перед текстом граматики, а ся передмова полишила значні сліди в пізнійшій галицько-українській граматиці літературі. Лучкай зазначає, що з великим поступом усіх наук розвивається також грамика штука так, що мабуть нема жадної мови, яка не мала би своєї граматики. Що більше, самі діалекти відділюють ся старанно від своїх сестер, а потім усувають їх від усякої почесної функції і входять у суспільне життя та науку. Що так є, стверджують се Росія, Франція, Італія й інші краї, де „pro diversitate Provinciarum diversae Dialecti obtinent, una tamen praevaluit, in eruditorum pultis non minus; quam Iudiciorum Foris pro reliquis sororibus legumatrix“¹⁾.

Впрочім инакше й не може бути, бож „si quis omnes Dialectos pariter perfectas habere superet, neutram haberet, aut locum pararet pro aliena firmanda“²⁾. Подібної судби дізнали й старі Славяни, що, мешкаючи по різних провінціях Європи без літературного з'єднання, стали образувати власні наріччя. Одні вже в 12 століттю хотіли відрізнити ся глаголицькою азбукою, а інші, як Чехи, Поляки, Росіяни, Сербі й Хорвати образували свої наріччя. Навіть незначні провінції, як Моравія, Лужицчина, Каринтія і Країна зачинають утворювати осібні наріччя, тому й побоюється автор, „ne separatio haec plures Dialectos evanescere, et per alias linguas absorberi faciat. Multis in locis ubi antea Slavica viguit, vix seniores noscunt maternam“³⁾. Яким велитнем була би стала серед мов церковно-славянська, коли була би тільки вона одинока лишила ся літературною!

Тай не богацько перешкод повинна мати така ідея, бо „nullam existere linguam eruditam cum plebe communem, nam id significaret,

¹⁾ Лучкай: Grammatica. Praefatio, стор. V—VI.

²⁾ ibidem, стор. VI. ³⁾ ibidem, стор. VII.

ut ruricola similes idaeas, et conceptus innatos habeat, quos eruditi per instructionem, et lectionem nanciscuntur“⁴⁾. Прецінь ні Французська, ні італійська, ні тим більше німецька мова не є та сама в освічених верств і простолюду і нікому не прийшло й до голови „communes modulationes, flexiones, et expressiones“⁵⁾ ставити вище від літературних. І так само одна мова літературна німецька в Лондоні, Петербурзі і Відні. Тільки одні Славяни стараються злати літературну мову з простою, щоби або розумів її загал або легше вивчив ся. Одне хто хоче знати літературну мову, муєть учити ся граматики, а „literati ita sunt remoti a stylo politico, sicut a V. Slavico“⁶⁾.

Серед такого змішання літературної мови з простою „unica Dialectus mansit absque Grammatica et forte corruptione: scilicet Ruthenica, aut Карпато-руська“⁴⁾. Становище сеї мови до церковно-славянської означає ось як Лучкай: „Quae lingua siquidem ab omnibus reliquis Dialectis differet, et cum V. Slavica ferme conveniret, ideo necessarie haud existimabatur distincta ejus Grammatica, siquidem flexiones V. Slavicae pro hac quoque deservirent, paucae vero differentiae pro nihilo justo reputarentur“⁵⁾.

Лучкай висказує жаль, що в тій мові нема вищих творів крім катихизму. Що сей нарід „linguam suam a Polonica, Russica, et Bohemica diversam mutuaverit“⁶⁾, нічо дивного, бо український нарід живе в Угорщині від давна й тому „ideo sedi affixa (gens) facilius linguam incorruptam servare potuisse, praesertim cum usus linguae Biblicae in Ecclesiis quotidianus agrestibus etiam familiaris sit, scribere vero gnari imitentur potius Biblicas, quam Communes expressiones“⁷⁾. Тому й уважали зайвим писати граматику української мови.

Видав свою граматику тому, „quod Mrazovits“⁸⁾ pro alterius labii discentibus servire nequeat“⁹⁾, а Добровського за шврока й за дорога для убожших (5 зрл.). Признавши церковно-славянську мову матерню української, ось якого методу ужив він при трактуванні її дочки: „Ruthenicas flexiones ideo adjecti, каже він, ut uberius noscatur, quantumnam haec lingua a Matre sua deflexerit? Ubi ab hac

¹⁾ ibidem. ²⁾ ibidem.

³⁾ ibidem, стор. VIII. ⁴⁾ ibidem.

⁵⁾ ibidem, стор. IX. ⁶⁾ ibidem, стор. XII.

⁷⁾ ibidem, стор. XVI.

⁸⁾ Руководство къ славенскѣй грамматикѣ исправленнѣй во употребленіе славено-сервскихъ народныхъ дѣчилицъ.

⁹⁾ Praefatio, стор. XVI.

differt(,) praenotavi, praenotatione non occurrente sequitur regulam Slavicae¹⁾.

Лучкай не був обзнайомлений з сучасним йому станом язико-знавства, тому помішав українську мову з церковно-славянською і перемінив одну в другу. Що погляди, висказані в передмові до його граматики, мають багацько спільного з поглядами на такий же питання Добровського, не треба, здається, над сим і розводити ся довше. В епілозі до граматики назвав сам Лучкай Добровського своїм провідником у церковно-славянській мові, коли тимчасом основою в українській мові послужило йому його власне знання. Добровський вказав також на зайвисть знаку *ъ* по твердих співзвучках²⁾, а Лучкай опускає *ъ* у своїй граматиці. Крім Добровського граматики звісні були також Лучкаєви граматики: Тапте (видане з 1826 р.)³⁾, далі Смотрицького, Ломоносова, граматика Петербурської Академії і Мразовича⁴⁾. Добрим узнав додаток в Лучкаєв граматиці вже Срезневський, особливо народні пословиці, хоч і там народня мова потерпіла від правопису⁵⁾.

Граматика Лучкаєв, передусім передмова до неї, не полишила ся без впливу на пізнішу граматичну літературу українську не тільки в Угорщині, але й у Галичині. „Сокращенную грамматику письменнаго русскаго языка“ (Будапешт, 1853) написав Духнович „на мѣстномъ нарѣчїи, лучше сказать на славяно-русскомъ языкѣ“⁶⁾. Завдяки руссофілам Раковському та Войтковському вийшла грама-

¹⁾ Лучкай, *op. cit.* стор. XVI.

²⁾ J. Dobrowsky: *Institutiones Linguae Slavicae dialecti veteris*, (Відень, 1822, стор. 21).

³⁾ Лучкай, *op. cit.* стор. 14.

⁴⁾ *ibidem*, стор. 31.

⁵⁾ Донесенія ад'юнкта — професора Срезневскаго г. министру народнаго просвѣщенія. (Журналъ Министерства Народн. Просв. часть 37, ст. 49). В додатку подані оповідання, байки й анекдоти: *Тыкка и дѣвѣ, Муж и жена, Дикій и сѣльскій человекъ, Щѣка, й карас, Лѣк, й медвѣдь, Сойка между потатми, Трѣварь*. Крім того находять ся ту пословиці (*Adagia Ruthenica*) числом 101, приказки (а *similitudine petita*) числом 21, заклинання (*imprecations*), усіх 8, пісеньки (*cantilenaes populares*), вразок гри слів (*Lusus Verborum*) та загадки (*Aenigmata*), всіх 11. Ту й додає, що Українці мають безліч загадок („гатка загадка“). Дуже частими є також остроумні траєкції величацій і стихарів. „*Ipsi mythi populares tanto sunt ingenio concinnati, ut inter cultiores gentes perperam simile quid quaesieris*“.

⁶⁾ Матисовъ: *Движеніе народной жизни въ Угорской Руси*. (Бесѣда, Москва, кн. VI, стор. 243).

тика в великоруській мові зі змінами в тексті граматики. Коли по такій перерібі в великоруській мові помітний є вплив граматики Лучкаєв на граматику Духновича¹⁾, можна припускати, що він був більше слідний в оригінальній мові Духновича. Дальший угорський граматик Кирило Сабов, хоч не згадує навіть про граматику Лучкаєв, йде в своїй методі за Лучкаєв з тою тільки різницею, що в граматиці „излагаєть правила языка письменнаго, какъ такого, который на основанїи языка Церковно-Славянскаго образованъ изъ стеченія всѣхъ нарѣчїи языка Русскаго, мѣстами же, гдѣ нарѣчїе Подкарпатское уклоняется отъ правилъ общїихъ, — дѣлаєть свои примѣчанїя, и сравниєть языкъ письменный съ діалектомъ Подкарпатскимъ“²⁾. Граматика Езменія Сабова³⁾, що в своїй „Христоматїї“⁴⁾ називає граматику Лучкаєв першим підручником матірної мови в порівнянні із церковно-славянською — се граматика язичія у такій же язичію й угорській мові.

В галицько-українських граматиках і граматичних статях вплив граматики Лучкаєв зливаєть ся і перехрещуєть ся з відгомном поглядів Могильницького в його *Бѣдомости*. Тягнеть ся він червоною ниткою і в дискусїях на зїздах „русскихъ ученых“ в 1848⁵⁾ і 1850 рр. і в продовженнї полеміки за й против народньої мови на сьлонї 40 рр. і в 50 рр.⁶⁾ і на зборах „Матїї“ 1864 р., слідний він іще навіть у граматиці Осадці в тїм, що Осадця в такій великій мірі уживає церковно-славянщини при виясненнї поодиноких прояв живої української мови. Вплив передмови Лучкаєв бачили ми в цитатах з рукописної граматики Малицького. Граматика Лучкаєв подобала ся Вагилевичеві, що рекомендував її Погодїнови як один з найліпших тоді творів у своїй родї⁷⁾. Тодї ж і Шашкевич уважав

¹⁾ І. Саванський: *Олександр Духнович. Угро-русський автор народнихъ учебників і публікацій*. (Львів, 1908, стор. 9).

²⁾ *Грамматика письменнаго русскаго языка*. По образцу лучшихъ авторовъ составлена и издана. (Ужгород, 1865, Предисловіе).

³⁾ Е. Сабов: *Русская грамматика и читанка. Къ изученію угорско-русскаго литературнаго языка*. (Унгвар, 1890).

⁴⁾ Е. Сабов: *Христоматїя церковно-славянскихъ у угор-русскихъ литературныхъ памятниковъ*. (Унгвар, 1893, стор. 194).

⁵⁾ Пор. нїй „Провѣт правописи Івана Жуківського на з'їздї „русскихъ ученых““. (Відбитка з „Записокъ Наук. Тов. ім. Шевч. т. LXXXII).

⁶⁾ Пор. передмову дра К. Студинського до „Кореспонденції Я. Головацького в лїтах 1850—1862“ (Львів, 1905).

⁷⁾ Свѣнцицькій: *Матеріали, І. (Письмо Вагилевича къ Погодїну отъ 8 марта 1836 г. ст. 147)*.

граматику Лучкая найліпшою, ліпшою від граматик Павловського й Левицького¹⁾. Хоч Осип Левицький цитує граматику Лучкая у передмові до своєї граматики, однак в іншому місці тоїж передмови говорить, що мимо обіцянок українських учених не появилася ніяка українська граMATика з вліткою Павловського в великоруській мові²⁾. Проти поглядів Лучкая в передмові до граматики виступив Лозинський у переднім слові до своєї граматики з 1846 р.

З огляду на таке зацікавлення граMATикою Лучкая в початках галицько-українського відродження подаю обсяг Лучкаєвого знання ріжниць української мови від церковно-славянської на стільки, на скільки воно пробивається із його граматики. Говорячи в звучній про г, каже Лучкай вимовляти його в українській мові як х в слові: легкій. Однак в чужих словах, що дістали вже в нашій мові право горожанства, задержує г вимову рівну латинському h: Гаврило, Navrilo, Гриц, Hritz, але в деяких церковно-славянських, як і чужих, г = лат. g: нигды, nigdy, вигарь, bigarj. Впрочім також Великороси й Серби вимовляють г у слід за Греками як лат. g³⁾. Є вимовляється в українській мові по ж, ш, щ, ч і щ як о: жолтий, пошол, лицом, чорт, однак не в усіх словах, передусім ненаголошене є, прим. жєл'кзо. Вимовляється також є як французьке u, угорське ű в словах: рєкл, rŭkl, пєкл, pŭkl, пастырєм, pasztirŭm. Ту й застерігається автор, що не наводить тих примірів, аби вчати в той спосіб вимовляти звуки, але „ut soni ex ore ruricolae auditi resolvī, et exscribi valeant“⁴⁾.

Що до ъ, яке Великороси, Серби, а в частині й Чехи вимовляють як іє, вимовляють його „Rutheni, huc inclussis Galliciae, et parvae Russiae Incolis velut accentuatum i seu Germanicum wie“⁵⁾. О має в деяких околицях межі Українцями (розуміється угорськими) вимову подібну до угорського ű, французького u, поп рŭр, пост рŭszt, волѡм volŭm. Інші люблять вимовляти о як і або ъ, прим. пŭп, смŭп, кŭнь, п'кп, см'кп, к'кнь, в'кл, ще інші йдуть за взором Волохів і вимовляють о як оу або ъ, прим. смѡп, кѡнь, вѡл. Але в устах освіченої людини задержує о, як і є, свій первісний звук. Для зазначення зміни в вимові можна й ту, як і над є, покласти дві точки⁶⁾.

¹⁾ М. Шашкевич: Азбука і abecadlo (Перемишль, 1836, стор. 19).

²⁾ О. Левицький, ор. cit. Vorrede, стор. XIX.

³⁾ Лучкай, ор. cit. стор. 3.

⁴⁾ ibidem, ⁵⁾ ibidem, стор. 4.

⁶⁾ ibidem, стор. 5.

В церковно-славянській мові не починаються слова від ъ, але Українці, на думку Лучкая, мають від Великоросів: ъд (venenum), ъсти, ъхати, ъздити, ъж¹⁾. По повноголосі і такій переміні а в о, як раз в роз, є зазначена українська вимова церковно-славянського закінчення іє як л, прим. спасєніє — сплс'кнл²⁾, поява окінчення ов в 6 відм. одн. замість ою³⁾, ч замість црслв. ц в мочи, пчи⁴⁾. Як і Чехи, кладуть й Українці в звичайній мові в перед о й ъ, прим. вочо (sic, воко), вѡхѡ, вон (vŭn) ille, вѡдица, але се „nullatenus probandum“⁵⁾.

Деклінацій три: для іменників мужеського, жіночого й середнього роду. Ось таблиця вірців першої відміни іменників для української мови.

О д н и н а.

1.	вол,	Бог,	орєл,	пастырѣ,	ключь,	мѡжь,	край,
2.	-а,	-а,	-рлє,	-лє,	-лє,	-лє,	-лє,
3.	-овн,	-овн,	-овн,	-єви (ови),	-єви,	-єви (ови),	-ю,
4.	-лє,	-лє,	-лє,	-лє,	-лє,	-лє,	= 1 або 2.
5.	-є,	-жє,	-є,	-ю,	-ѡ,	-ѡ,	-ю,
6.	-ом,	-ом,	-ом,	-єм (ом),	-єм (ом),	-єм (ом),	-єм (ом),
7.	-ѣ,	-зѣ,	-ѣ,	-и (ѣ),	-и (ѣ),	-и (ѣ),	-и.

М н о ж и н а.

1, 4 і 5.	воли,	Богы,	орлы,	пастырѣ,	ключи(ѣ),	мѡжи,	краи(ѣ),
2.	-ов(ŭv),	-ов,	-ов,	-єв, ов,	-єв, ов,	-єв, ов,	єв(ов),
3.	-ом(ŭm),	-ом(ŭm),	-ом(ŭm),	-єм,(ŭm),	-єм,(ŭm),	-єм,(ŭm),	-єм(ŭm),
6.	-лми,	лми,	-лми,	-рми, лми,	-лми,	-лми,	-йми, лми,
7.	-ѣх,	-ѣх,	-ѣх,	ѣх,	-єх, ах,	-єх, ах,	-лх.

Зазначених скобками окінчень уживають тільки менше освічені Українці, каже Лучкай, тому не треба їх наслідувати⁶⁾. Крім спільних заміток при першій відміні для церковно-славянської й української мови відмічує Лучкай спеціально в українській мові: іменники на -єнко (хлопенко)⁷⁾, 2 відм. зам. -єнє -єнл (каменл)⁸⁾, загальне закінчення в 6 відм. одн. -ом і в 7 відм. -ѣ поб. на жирѡ, на вєрхѡ⁹⁾, закінчення 1 відм. мн. на ѡ, при м'яких на ѣ, яке пов-

¹⁾ ibidem, стор. 10. ²⁾ ibidem, стор. 16, 24 і 30.

³⁾ ibidem, стор. 17. ⁴⁾ ibidem, стор. 18.

⁵⁾ ibidem. ⁶⁾ ibidem, стор. 34.

⁷⁾ ibidem, стор. 35. ⁸⁾ ibidem, стор. 36.

⁹⁾ ibidem, стор. 38.

стало, на думку Лучкая, зі стягнення церковно-славянського двозвука *ѣ* тай загальне закінчення 2 відм. на *-ов³⁾*, окінчення *ѣ* по ж, ш, ц, ч і ц в 4 відм. мн., хоч Лучкай з правописних причин пише замість *ѣ* — *и²⁾*, вкінці уживання в 6 відм. в залежності від ефонії закінчення ми побіч *-ами*, *-ами³⁾*.

Друга деклінація іменників жіночого роду має для української мови чотири взірці.

О д н и н а.

1.	кода,	земла,	рѣчь,	церковь.
2.	-ы,	-и,	-и,	-кви.
3.	-ѣ,	-и,	-и,	-кви.
4.	-ѣ,	-ю,	= 1 відм.	= 1 відм.
5.	-о,	-ѣ,	= 1 відм.	нема
6.	-ов,	-ѣв,	-ѣв, ов,	-квалѣвѣ.
7.	-ѣ,	-и,	-и,	-ви.

М н о ж и н а.

1. і 5.	коды,	землаѣ, и,	рѣчи,	церкви.
2.	вод,	-ѣль,	-ѣй,	-ѣй.
3.	-ам,	-амм,	-ѣм, ом,	-ам.
4.	-ы,	-ѣ,	-и,	= 1 відм.
6.	-ами,	-амн,	-амн,	-амн.
7.	-ѣх,	-ѣх,	-ѣх,	-ѣх.

Так само чотири взірці в відміні іменників середнього роду.

О д н и н а.

1, 4 і 5.	село,	поле,	была,	тѣла,
2.	-а,	-а,	-а,	-атѣ,
3.	-ѣ,	-ю,	ю,	-ати,
6.	-ом,	-ѣм, ом,	-ѣм, ом,	-атѣм, ом,
7.	-ѣ,	-и,	-ѣ, и,	-ати, ѣ.

М н о ж и н а.

1, 4 і 5.	села,	поля,	васат,	тѣлата,
2.	сел,	поль,	—	-ат,
3.	-ом,	-ѣм, (ѣм), ам,	—	-ѣм, ом,
6.	-ами, сѣльми,	-амн,	—	-атми,
7.	-ѣх, ох,	-ѣх,	—	-ѣх.

1) ibidem, стор. 39. 2) ibidem, 40. 3) ibidem, стор. 41.

З приміток до своєї деклінації довідуємо ся, що в церковно-славянській мові кінчить ся 3 відм. мн. на *ом*, але в українській мові закінчення сього відмінка *-ам* і *-ам* „ex com(m)uni Russica ad Libros etiam irrepsit“¹⁾. Была і казна, де *а* повстало з *ѣ*, не творить мн. на *ѣ*, „nam est dualis“²⁾.

При взірцях відміни прикметників у церковно-славянській мові не подає зразків тоїж відміни в українській мові, бо ту відміна та сама, що й церковно-славянська. „Unica differentia, quod in uno casu formae determinatae, in altero indeterminatae desinentia utantur, Rutheni intra se Socialem foemininum in *ов* et *ѣв* contrahere solent velut in Substantivis“³⁾. Взірцем служить прикметник: старый, стара, старое. Муж. і сер. рід має 6 відм. старым, 7 відм. старѣм, ом. Стара має в 2 відм. старой, в 3 відм. старой(ѣй), в 6 відм. старов, в 7 відм. старѣй. Множина так интересна, що подаю її в цілости.

1.	старый,	стары або ѣ,	старѣ
2.		старых,	
3.	старомъ або ым,	старам або ым,	старом або ым
4.	стары,	старѣ,	старѣ
6.		старыми,	
7.	старѣх,	старах,	старѣх

По ж, ш, ц і ч чути все „in communi ore“ *о*: нишомѣ, кожомѣ, волчом. Лучкай не дивуєть ся такій появі, бо такі види містять у собі дуже старинні кодекси, прим. у мункачівській дієцезальній бібліотеці, та видані в Венеції книжки. На закінчення *-ом* і *ам* в 3 відм. мн. наводить примір: некогом прѣстаком (ubique om) бѣды завдѣют, некогам женам покой не дают. Другий степень від: глаткѣй, рѣткѣй — глаткѣй, рѣжкѣй. Найвищий степень творить ся через додання до другого префікса най (найѣпшѣй).

При головних числівниках зазначено скобками: шѣсть, сѣм, восем, попри осьмнадцать, (восмь)⁴⁾. Побіч дваство, триство, чѣтыриство також виступає дваства і т. д. Єдин, єдна відмінюєть ся на взір прикметника: старый, але в 7 відм. в єдном, єдной. Мн. на три роди: єдны, єдних, єдным, єдны, єднымн, єдних. На сер. рід єдно має 2 відм. єднаго, але тільки в книжках, а ліпша форма єдиногго. Відміна дальших числівників представлена в отей таблиці.

1) ibidem, стор. 48. 2) ibidem, стор. 49.

3) ibidem, стор. 59. 4) ibidem, стор. 64.

1.	два, двѣ,	тріє, три,	чотири,	пять,
2.	двох,	трієх, трєх,	-рєх,	-тєх,
3.	двом, двѣм,	трєм,	-єм,	-єм,
4.	два, двѣ,	три,	-єх, и,	-єх,
6.	двома, двѣма,	трєми, чєтырми, ма,	пѣтми, ма,	
7.	двоих,	трєх,	-рєх,	-тєх.

В українській мові виступає побіч *є* також *о* в формі *пѣтьом*. *Є*то має в 6 відм. *єтом* і *єтома*. Відміна *тысяць* ось яка: *тысяць, а, и, цѣ, ем, и*. *Кєсь, бєа, вє* з виїмкою 1 відм. *мн. вєѣ* відміняєть ся так, як у церковно-славянській мові. Зам. *є*тотрий говорить ся по українськи *дрѣгтї*. Відміннами від церковно-славянських в українські числівники: *двараз, трираз, стораз*¹⁾.

При відміні заіменників подані паралельні вірці для обох мов. Цікавіші заіменники: *кто* або *тко*, *дакто*, *даакїй*, *что*, *што*, *дашто*. Відміна особових заіменників, з яких *мы* й *вы* відміняють ся цілком правильно, представляєть ся ось як:

1.	я,	ты,	заступає он,	мн. сает.
2.	мене,	тебе,	его, ей, его,	их(ѣх).
3.	минѣ, ми,	тебѣ, ти,	емѣ, ей, емѣ,	им(ѣм).
4.	мѣ,	тѣ,	его, ю, ее,	их(ѣх).
6.	мнов,	токов,	ним, нев, ним,	ними.
7.	мнѣ,	тебѣ,	нѣм, ней, нѣм,	них.

Заіменники: *он, она, оно* й *тот, тота, того, то* відміняють ся як числівник *єден*, так само в множині з виїмкою 1 і 4 відм., які звучать: *они, оны, они* й *тоты, тотѣ, тотѣ*. Відміна вірців: *мой, моѣ, моє*; *наш, наша, наше*; *чїй, чїѣ, чїє* таваж, як і вірця: *сєсь, сєсѣ, сєсє*. *Сєсь* має в 2 відм. *сєго*, в 6 відм. *сим*, в 7 відм. *сєм*. Від *сєсѣ* в 2, 3 і 7 відм. *сєй*, 4 відм. *сєсю*, 6 відм. *сєв*. *Мн. сєси, сєсѣ, сєси*, 2 відм. *снх* і т. д.

Що тикаєть ся вимови, в заіменниках, зложених з *єго*, як *моєго, чїєго*, звучить *є* як *о* (*моїого*), але писати форми через *о* не вільно. В жіночій роді вертає уже первісний звук²⁾. В 1 відм. *мн.* заіменників *он* і *сам* годі відрізнити, чи сей відмінок у жіночій роді в рівнозвучний з мужеським чи має *ѣ*³⁾.

Конюгацій шість. В першій кінчить ся 1 ос. одн. теп. ч. на *ю*, дієім. на *-ти*, в другій *-ю -ати, -ати*, в третій *-ѣ -ти*, четвертій *-нѣ -нѣти*, п'ятій *-ю -ѣти*, шестій *-ю -ити*. Перед конюгаціями на-

¹⁾ ibidem, стор. 68. ²⁾ ibidem, стор. 75.

³⁾ ibidem, стор. 76.

зодять ся відміна помічного дієслова: *быти*, якого головні часи ось такі:

	теп. ч.		мін. ч.		буд. ч.	
	одн.	мн.	одн.	мн.	одн.	мн.
1 ос.	єм,	єсємє,	быв, была, было	єм, были	єсємє,	єсєдѣмє.
2.	єсь,	єстє,	быв, была, было	єсь,	єстє,	єсєдѣш, єсєдѣтє.
3.	є,	сѣть,	быв, была, было.	были,	єсєдѣ,	єсєдѣт.

Приказовий спосіб: *єсєди* або *єсєдѣ*, *най єсєдѣ*, *єсєдѣм* або *єсєдѣмє*, *єсєдѣтє* або *єсєдѣтє*, *най єсєдѣт*. Можливий спосіб тепер. часу: *абым* або *абых* *был*, *абы єсь* або *абы был*, *абы єсємє* (*єстє*) *вглядно абы были*. Можл. сп. мін. ч. *был* *бым* або *был* *бых*, *был* *мы єсь*, *мы*. *были* *мы єсємє* і т. д.; в давноминувшій часі в сей спосіб: *был* *бы был* *єм*. Дієприкметники: *минувший -был, -а -о*, *будучий — єсєдѣщїй -ла -єє*. Дієприслівники: *теперїшній — єсєдѣчи*, *в минувший — быв, бывша, бывше*.

Закінченнями *є* в 2 ос. *сѣ*, в 3 ос. *тѣ*, в 1 ос. *мн. мє*, в 2 ос. *тє*, в 3 ос. *ѣтѣ* (у Великоросів *ѣтѣ*). Замість *абым* або *абых* можна виразити можливість в українській мові ось так: *оным, обєсь, омы, обєсємє, обєстє, омы они, омых* і т. д. Лучкай уважає сї сполучення з *о* правильнішими, бо *о* виражає можливість і в церковно-славянській мові: *о єжє сподобитисѣ нам*¹⁾.

Вірцем першої конюгації є *вити*. Теп. ч. *вїю, вїєш, вїє, вїємє, вїєтє, вїють*. Мін. ч. *вив, лѣ, лѣ* *єм*. Через додання до мін. ч. *вывало* творить ся давноминувший час. Буд. ч. *єсєдѣ* (3 ос. *мн. єсєдѣтѣ*) *вити*. Приказ. сп. *вїй, най вїє, вїємє, вїйтє, най вїют*. Інші часи й способи утворені тим робом, що й при відміні *єсьм*. Дієприкметники: *вїющїй, -а, -є* й *был, -а, -о*. Дієприслівники: *вїючи* й *вив, вивша, вивше*. При помочи страдального дієприкметника творить ся страдальний рід: *вит ем, єсь, є, вити єсємє, єстє, сѣть*; *вит был* і т. д. Крім того творить ся страдальний рід також через додання до діяльного заіменника *сѣ* (*вїюсѣ*). В примітках вазначає Лучкай, що замість *знаю, плюю* уживаєть ся в українській мові *знаєѣ* (*знаєш*) і *плюєѣ*²⁾.

Вірці дальших конюгацій: *орю* і *дєржѣ* для другої, *несѣ* для третьої, *сєнѣ* для четвертої, *горю* і *разѣмѣю* для п'ятої, *тєорю* для шостої. Від *орю* приказ. сп. *мн. орѣм*, а дієприкм. *орющїй* і *орал*, страдальні: *оран, а, о* й *оратый, а о*. *Дєржѣ* має в 3 ос. одн. *дєржить*, в 3 *мн. дєржать* і *дєржѣтѣ*. Від *несѣ* дієприкмет. *несѣщїй*

¹⁾ ibidem, стор. 85. ²⁾ ibidem, стор. 89.

і несл, дієприслівн. (в Лучкая gerundium) несѣчи й несл, несла, несло. Замість пред. ц стоїть в українській мові ч в дієсловах: печи, мочи¹⁾. Прик. сп. від сѣнѣ: сѣни, най сѣнет, сѣнѣм, сѣнѣте, най сѣнѣть. Як при попередніх вѣрцах, так і ту виступає форма сѣнѣл, а, о як дієпримк., а сѣнѣв, лл, ло як дієприсл. Від горю діяльний дієпримк. т. ч. горлцїй і горлцїй, страдальний мин. ч. горѣн і горѣн. Відміна дієсл. хотѣти в Лучкая тотожна в обох мовах з виїмкою т. ч.: хочѣ, еш, е, еме, ете, татѣ. Де в церковно-славянській мові виступає жд в 1 ос. одн. т. ч., там в українській мові знаходиться само ж: пѣджѣ — пѣжѣ²⁾.

Неправильно відмінюється ѣм, ѣш, ѣсть, ѣме, ѣсте, ѣдальтѣ. Прик. сп. ѣжѣ, най ѣсть, ѣжѣме, ѣжѣте, най ѣдальтѣ. Дієпримк. м. ч. ѣл, страдальний ѣдн, дієприслівники: ѣдѣчи тай ѣв. Подібно відмінюється повѣм, але побіч повѣл і повѣв виступають форми повѣдѣл і повѣдѣв. Замість имамѣ, имѣ в українській мові маю. Идѣ має однакові форми в обох мовах, від иѣдѣ в тільки шѣл, а даліше від хочѣ. Кінчить конюгації відміна дієслова дам: дам, дастѣ, даме, дастѣ, дадѣть. Прик. сп. дам, най дастѣ, дамѣ, дайте, най дадѣть.

У своїх спостереженнях над конюгацією ведить Лучкай кінчити в теп. часі 1 ос. на ѣ і ю, 2 ос. на ешѣ, ишѣ, 3 ос. на тѣ згідно на е, як по нїм тѣ відпадає, 1 ос. мн. на ме, 2 ос. на те, 3 ос. на тѣ. Тїшить ся, що форму есме найшов в Острожській кодексі³⁾; на ме кінчить ся навіть 1 ос. прик. сп. Як у інших мовах, так і в українській занидїв мин. недок. час з виїмкою форми выѣ. При помочи есть і сѣть, як прим. кив ем, не творять ся третї особи одн. й мн. мин. часу. Що тикаєть ся приказового способу, н в другій особі переходить часто в ѣ, але се „а Bohemis et Slovacia ingressit“⁴⁾, бо зрештою лишаєть ся постійно н: возми; замість црслв. ц в українській мові стоїть ч в таких приказ. способах, як извлєчи. В 2 ос. мн. заступає укр. ѣ црслв. н. В уступі про творення можливого способу покликуєть ся на давність форм: бым, бысѣ, бы, що знаходять ся в Острожській Біблії⁵⁾. Дієпримк. кінчить ся в українській мові на ти, в кількох дієсловах на чи.

Прислівники того роду, як єдинницю, вторицю і т. д., зазначені як чисто церковно-славянські, а як спеціально українські отсї: наспак, далѣй, скорѣй, рацки, раз, двараз, трираз, стораз, двѣчи, трѣчи, сѣм, там, але й з о, як у церковно-славянській мові, прим.

¹⁾ ibidem, стор. 96. ²⁾ ibidem, стор. 105. ³⁾ ibidem, стор. 112.
⁴⁾ ibidem, стор. 114. ⁵⁾ ibidem, стор. 116.

мимо, токмо, боґма (коґме) в сполуці з воже („plebea formula jugandi“¹⁾), индѣ, кѣды, тѣды, сѣды, инкѣды, всагда, все, завтра, издалече й изначала. З применників зачисляє до виключно українських: ид і про (про землю); зі злучників: кѣдѣ, стягнене з когда, ко, ги (sicut), хотѣ, предѣца (предѣсл), гѣй, айно (ita); звинці з окликів: оґю! дай Боже! о Боже! цыть! ни! еґнде! еґе! ачей? цыкы, цытак? кѣды!

В українській мові двійні види не уживають ся з виїмкою 6 відм. Але коли іменники сер. і жін. р. на ѣ творять множину через ѣ, Лучкай догадуєть ся, що се закінченне взяте з двійного числа: отже казанѣ, казанѣ, земля, земля, бремѣ, имѣ, а зі вставкою ен именѣ, а церков має у множині церкви також по аналогії двійного числа²⁾. Також задержують Українці дуальне закінченне ѣ в жіночїм і середнїм роді в відмінї приметників, хоч іменник не положений в двійнім числі³⁾. В українській мові уживаєть ся двійне число для 6 відм. при відмінї числівників: чѣтырма, пѣтьма, шѣстьма, десѣтьма, стома, а при деяких навіть для 3 відм. по випущенню о: пѣтѣм, двадцѣтѣм, тридцѣтѣм і т. д.⁴⁾. Українські дієслова не творять двійного числа.

Повістають іще замітки Лучкай що до наголосу та складні в українській мові. Наголос досить зберігають Українці, але в богатох точках різнять ся від Великоросів і Хорватів, пр. оцѣт, слѣга, лѣза⁵⁾. Про згоду приметника з іменником одинока увага: „Pluralis adjectivorum in Com(m)uni Ruthenica in ѣ, est dualis terminatio краснѣ телѣта, вилѣ коровы. Sed male, si ad masculinum etiam haec terminatio transferatur доврѣ людѣ, рго доври людѣ“⁶⁾. 4 відм. еґо ставить ся в українській мові по слові і викидаєть ся е, отож: дайґо, оставлюґо, оґѣюґо. Се на взір італійської мови: averlo і т. д.⁷⁾. Форми: ми, ти, си, сѣбѣ заступають також присвоюючі заїменники, прим. гдѣ ти отец (де твій батько), дай ми Матери (дай моїй мамі)⁸⁾. Церковно-славянська складня применника також тотожна з українською з виїмкою применників: чрез або през, скрозь і про (про ткою землю дѣшѣ не оутрачѣ)⁹⁾. 2 відм. змішуєть ся часто з 4 відм., але по українськи говорить ся: продам волю, кѣплю кони. По дієсловах напоїти й подібних кладеть у церковно-славянщині 2 відм., в українській мові 6 відм.,

¹⁾ ibidem, стор. 120. ²⁾ ibidem, стор. 128.
³⁾ ibidem, стор. 130. ⁴⁾ ibidem. ⁵⁾ ibidem, стор. 136.
⁶⁾ ibidem, стор. 141. ⁷⁾ ibidem, стор. 143. ⁸⁾ ibidem, стор. 144.
⁹⁾ ibidem, стор. 147.

прим. напої нас вином¹⁾. По другім степені прикметника може стояти або сам 2 відм. або з Ѡ: меншій мене й богатшій Ѡ мене²⁾. Українське *ид* має значіння латинського *ad* і лучить ся з 3 відм.: *пой* *идо* *мнѣ*, *не* *иди* *ид* *немѣ*, *златый* *ключь* *ид* *каждым* *дверем* *придѣтса*³⁾. За стоїть в 6 відм.: *не* *иди* *за* *мног*, *не* *идѣ* *з'* *ним*. Як що зійдуть ся два перші відмінки, резонує Лучкай, один кладеть ся у 6 відм., прим. коли *я* *дѣвков* *была*⁴⁾. Заміткою, що по українськи говорить ся часто: *лѣтѣ*, *полѣдни*⁵⁾, кінчить ся Лучкаєве знаннє української складні.

Ось і все, в чім неподібна дочка до матери. Але й межі тими точками неподібности стрічають ся нераз прикмети, прим. у конюгації, якими відзначаєть ся мати, а не має їх дочка, а мимо того Лучкай приписує їй такі прикмети. Всетаки, треба признати, що автор підхопив деякі появи народньої мови вірно, жаль тільки, що не знав граматики Павловського, яка, можна припускати, була би піддала Лучкаєви инший плян трактовання української мови. При граматичних виводах і помічаннях втягає автор до помочи появи инших індо-європейських мов, а спеціально славянських, отже великоруської, сербської, чеської, словацької, говорить і про польонізи, а дальше німецької і італійської мови. І в історії української фільології заслужив собі Лучкай на вдячну згадку, бо перший в австрійській Україні, на скільки дозволяло на се йому його знаннє і погляди на справу, дав граматичне обробленнє української, спеціально угорської мови. З граматики Лучкає користав також автор найближшої граматики української мови Осип Левицький.

VII. Перша друкована в Галичині граматика української мови Осипа Левицького з 1834 р. Неприродна, макаронічна мова граматики й причина того — її жерела.

Антін Добрянський, автор граматики церковно-славянської мови, виданої 1837 р. по польськи, а 1851 по українськи, оповідає у своїй автобіографії, що „батько-учитель славянъ“ Копітар впровадив у цісарську бібліотеку в Відні і вчив „одного русского конвиктора, именно нашего первого знакомого языкослова Іосифа

¹⁾ *ibidem*, стор. 149. ²⁾ *ibidem*.

³⁾ *ibidem*, стор. 151. ⁴⁾ *ibidem*, стор. 152.

⁵⁾ *ibidem*, стор. 153.

Левицького¹⁾. Сей ученик Копітара видає 1830 р. у Львові *Прирѣчний словарь славено-польскій, или сокращеніе реченій славянскихъ недобѣ разбѣдительныхъ, окрѣтающихъ ся въ книгахъ церковныхъ на языкъ польскій толкованныхъ*. Ту вичислює Левицький славянські мови, згадує і про „Россійскій (Московскій, Русскій) языкъ“, а свої мови даєть Бог. Рік пізнійше вносить той сам автор рукопись своєї граматики до львівської цензури з просьбою о позволеннє друкувати її. Граматика має заголовок: „*Grammatik der ruthenischen oder kleinrussischen Sprache in Galizien*“. Губерніяльний президент бар. Кріт відіслав рукопись до віденської „*Polizeihofstelle*“, а там віддано її до оцінки Копітарови.

Копітар переглянув совісно духовий плід свого ученика та поробив бистроумні замітки, якими міг покористувати ся Левицький²⁾. Та Левицький дуже мало зважав на замітки Копітара й випустив друком майже незмінену давню рукопись. Замітки Копітара є того роду, що инший автор, не Осип Левицький, був би не то переробив свою давню працю, але написав цілком нову. Левицький не зробив сього. До написання порядної граматики не було в нього потрібного підготовання, не було й знання і талану для такої праці. Граматика Левицького — се невдатна компіляція головно трьох граматик, двох рукописних української мови й граматики великоруської мови Таппе. Обсяг власних спостережень автора невеличкий.

В отсій статі вже була згадка, що Левицький, як твердить Дідицький, мав користувати ся рукописною граматикою української мови Паславського Петра. Граматика Паславського, що була готова перед 1820 р.⁴⁾, певно й піддала першу гадеу Левицькому написати такуж граматику. Недостача рукописи граматики Паславського Петра не дає можности вказати, на скільки послужила ся граматика жерелом для Левицького граматики. Що одначе можна вірити словам Дідицького, можна вносити з того, що Левицький не цитує таких граматик, з яких черпав обильно до своєї, що більше своє користаннє з одної навіть заперечив. Ледви чи не найбільше кори-

¹⁾ Б. Дідицький: Антоній Добрянскій, его жизнь и дѣятельность въ Галицкой Руси. (Львів, 1881, стор. 17).

²⁾ Що автором сеї книжки Осип Левицький, пор. цитовану статью „Доля галицко-русского языка“.

³⁾ Рукопись граматики Левицького wraz з замітками Копітара зберігаєть ся у львівській університетській бібліотеці. Сї замітки видав друком др. Маковей в додатку до цитованої статі.

⁴⁾ Дідицький: Михайль Качковскій. стор. 80.

став або просто відписував Левицький з граматики А. В. Таппе: Neue theoretisch-praktische Russische Sprachlehre für Deutsche.

На жаль з лівівських бібліотек знаходиться тільки в одній університетській і то пізніше її видання, бо саме поправлене й побільшене з 1835 р. Та навіть і в сім виданню подібних місць і тотожних повнісінько. Ось один зразок зараз з 2 §: Bemerkungen über das Eigenthümliche der Buchstaben:

Левицький: Б. Тönt a) weich wie w; b) hart wie ff. Weich wie w tönt es im Anfange einer Sylbe, und vor л, н, ъ; z. B. Вола (wola) der Wille, власть (wlast') die Gewalt, внукъ (wnuk) der Enkel, кровь (krow) das Blut.

Hart wie ff tönt es am Ende vor ѣ und vor einem Consonanten z. B. Рѣкъ (rüff) der Graben; овца (wüffiä) das Schaf; вѣра (fftschera) gestern u. s. w.¹⁾.

У згаданій книжці вичитав Левицький також, що в 2 відм. прикметників і заіменників вимовляється г в околицях Москви як г³⁾, що д приймлено замість грецького џ і що воно звучить як ф⁴⁾, звідти й переписав він се, що говорять про v:

Левицький: Ist das griechische Ypsilon und kommt noch in einigen wenigen, aus dem Griechischen abstammenden Wörtern vor. Es lautet wie y und w. Das erstere am Anfange eines Wortes oder nach einigen Consonanten, und das letztere nach einem Vokal. z. B. Сѣнодъ (Sy-

Таппе: В Тönt 1) weich wie w; und 2) hart wie ff. Weich wie w tönt es im Anfange einer Sylbe, und vor л, н, р; z. B. вода, (woda) das Wasser; владаіе (wladjenije), die Herrschaft; внукъ (wnuk), der Enkel; врагъ (wrak, Siehe Г), der Feind. — Hart wie ff oder ph tönt es am Ende, und vor einem harten Consonanten z. B. (По прикладах: Строгоновъ, Черниговъ, вторникъ, впечь) овца (offza) das Schaaf; вчера (fftschera), gestern, u. s. w.²⁾.

Таппе: Ist das griechische Ypsilon, und kommt nur in einigen wenigen aus dem Griechischen abstammenden Wörtern vor. Es lautet wie y und w. Das erstere im Anfange eines Wortes, oder nach einem Consonanten, und das letztere nach einem Vokal, z. B. Сѣнодъ (ssynod),

¹⁾ Левицький: Grammatik, стор. 5.

²⁾ Таппе; Russische Sprachlehre, стор. 7.

³⁾ Лев. стор. 6, Таппе, стор. 8.

⁴⁾ Лев. стор. 17, Таппе, стор. 16.

pod): Євангеліе (Ewangheliје) der Synod; ... евангеліе (ewangelie) das Evangelium¹⁾.

Зі сеї граматики взяті знаки інтерпункції і їх великоруські терміни³⁾ й чотири правила правописні, додані чомусь то до розділу „Vom Tone“. Два перші з них отсі:

Лев.: Hinter г, к, х, steht nie ѡ, sondern и.

Hinter г, к, х, ж, ц, ч, ш, щ, steht nie ѡ sondern ѡ⁴⁾.

Таппе: Hinter г, к, х; ж, ч, ш, щ steht nie ѡ, sondern и.

Hinter г, к, х; ж, ч, ш, щ, ц steht nie ѡ, sondern ѡ⁵⁾.

Таппе написав свою граматику для Німців, тому по поодиноких партіях граматики знаходяться в ній практичні вправи. Левицький по вступних увагах, як вимовляються поодинокі букви, інтерпункції і наголосі наводить як „Leseübung“ пісню: Гримнуло, тупнуло в лісі, де ось як учить читати українські слова: л'к'к'к' (liésié), сог'к' (sobié), вл'к'т'к'ла (wylétiéla), в'к'р'к' (wiér) і т. д. Чисельна вартість азбуки взята також звідси⁶⁾.

Порядок частий мови й їх терміни однакові в обох граmaticах⁷⁾, так само числа, роди, дефініції чисел, навіть замітка, що іменники generis communis закінчені на л і ѡ⁸⁾. Як невідлучно держався Левицький свого жерела, просто місцями переписуючи його, нехай послужать доказом отсі виписки:

Лев. Der Casus (der Fall das Verhältniss der Wörter) ist eine versinnlichte Darstellung der Abhängigkeit der Subjecte von einander, mittelst gewisser Biegungslaute an den Endsylben, welche, anstatt einer Präposition den bestimmten Sinn, in welchem ein Wort gebraucht wird, oder das Verhältniss, in welchem es zu einem andern Worte steht, bezeichnen. Es ist derselbe in

Таппе: Der Casus (der Fall, die Relation, oder das Verhältniss der Wörter) ist eine versinnlichte Darstellung der Abhängigkeit der Subjecte von einander, mittelst gewisser Biegungslaute an den Endsylben, welche, anstatt einer Präposition, den bestimmten Sinn, in welchem ein Wort gebraucht wird, oder das Verhältniss, in welchem es zu einem andern Worte steht, bezeichnen. Es ist

¹⁾ Лев. стор. 17. ²⁾ Таппе, стор. 16.

³⁾ Лев. стор. 21—22, Таппе, стор. 23.

⁴⁾ Лев. стор. 22. ⁵⁾ Таппе, стор. 54.

⁶⁾ Лев. стор. 28, Таппе, стор. 21—22.

⁷⁾ Лев. стор. 32, Таппе, стор. 36.

⁸⁾ Лев. стор. 33 і 34. Таппе, стор. 40 і 41.

der russinischen Sprache in der einfachen und vielfachen Zahl von siebenfacher Art, nämlich:

1-tens. Der Nominativ (der nennende Fall **именительный падежъ**) Hauptfall oder am besten die Subjectform, steht auf die Frage wer? oder was?

2. Der Genitiv (**родительный**) oder der zeigende (sic, zeugende) Fall, indem er vom Nominativ abstammt, und auch die übrigen Fälle erzeugt, der Besitzfall, oder am besten die Beschränkungsform, steht auf die Frage wessen?

3. Der Dativ (der gebende Fall **дательный** oder die Zweckform) steht auf die Frage wem?

4. Der Accusativ (der anklagende Fall **винительный** der Wirkfall oder am besten direkte Objectivform) steht auf die Frage wen? oder was?

5. Der Vocativ (oder rufende Fall **звательный**) steht in der Apostrophe, wenn man eine Person oder Sache anredet oder anruft.

6. Der Instrumental (deutsch: der Vermittelnde **творительный**) ist der eigentliche reine d. h. ganz ohne Präposition stehende Ablativ der Lateiner, und wird gebraucht, wenn eine Sache als Mittel oder Werkzeug dargestellt wird. Er steht daher gewöhnlich

derselbe in der russischen Sprache, im Singular und Plural, von siebenfacher Art, nämlich.

1) Der Nominativ (der nennende Fall, **именительный падежъ**, Hauptfall, oder am besten die Subjectform) steht auf die Frage: wer? oder was? (далі пропущено в Лев.).

2) Der Genetiv (**родительный**, oder der zeugende Fall, indem er vom Nominativ abstammt, und auch die übrigen Fälle erzeugt, der Besitzfall, oder am besten die Beschränkungsform) steht auf die Frage: wessen? (дальший текст у Лев. пропущений).

3) Der Dativ (der gebende Fall, **дательный**, oder die Zweckform) steht auf die Frage: wem? (далі пропустив Лев.).

4) Der Accusativ (der anklagende Fall, **винительный**, der Wirkfall, oder am besten die directe Objectform) steht auf die Frage: wem? (далі пропустив Лев.).

5. Der Vocativ (oder der rufende Fall, **звательный**) steht in der Apostrophe, wenn man eine Person oder Sache anredet, oder anruft. (далі пропустив Лев.).

6) Der Instrumental, deutsch vielleicht: der Vermittelnde (**творительный**), ist der eigentliche reine, d. h. ganz ohne Präposition stehende Ablativ der Lateiner, und wird gebraucht, wenn eine Sache als Mittel- oder Werkzeug dargestellt wird. Er

auf die Frage womit? wodurch? z. B. mit der Hand **рукою** (**рукою**;) durch die That, **дѣломъ**.

7. Der Präpositiv oder der Praepositionalis, deutsch, etwa der Vorwortsfall (**предложный**) steht dagegen nicht allein; sondern erfordert immer noch eine Praeposition vor sich z. B. **о** von; **при** bey, **въ** in, **на** auf, u. s. w.¹⁾

steht daher gewöhnlich auf die Frage: womit? wodurch? wie z. B. mit der Hand, **рукою**, durch die That, **дѣломъ**.

7. Der Präpositiv oder besser: der Praepositionalis, deutsch etwa: der Vorwortsfall (**предложный**), steht dagegen nie allein, sondern erfordert immer noch eine Präposition vor sich (daher denn auch sein Name,) z. B. **о**, von; **при**, vor; **въ** in; **на** auf; u. s. w.²⁾

Як Таппе³⁾, так і Левицький⁴⁾ подає табличку закінчень деклинацій іменників. Від нього взяв Левицький і замітку, що знаходиться зараз під табличкою, про рівність 2 й 4 відмінків при животних, а 1 й 4 відмінків при неживотних іменниках⁵⁾. Відси зачерпнув Левицький й один із вірців відміни мужеських іменників, а се **зодѣй**, замітку, що іменники з окінченнями: **окъ**, **ецъ** й іншими викидають в 2 відм. **е** або **о**, з винятком іменників **кокъ** і **чтѣецъ**, що задержують **о** й **е**, випишуючи звідси навіть багато примірів⁶⁾, далі вірці для відміни жіночих іменників: **жена**, **вода**, **слѣга**, **рука**, **богния**, якої відміна однаковісінька в обох авторів, **шея** (на іменники: **дѣша**, **мышь**, **чѣсть**, які в вірцях в Левицького, вказав в увагах Таппе), вірці для відміни іменників середнього роду: **поле**, **море** (вказано на **имя**) й замітку до сеї відміни⁷⁾, уступ про втручування **е** й **о** в 2 відм. мн. таких іменників жіночого роду, як **кочка**, **земля** (разом із примірами⁸⁾, й середнього роду, прим. **ведро**, **сердце**⁹⁾. Параграф „von den Vergrößerungs und Verkleinerungswörtern“ взорований на відповіднім параграфі великоруської граматики¹⁰⁾. Зпоміж трьох неправильних іменників, які наводять Таппе, а се **дитя**, **мать**, **дочь**, два перші знаходяться і в Левицького межі неправильними іменниками (**матерь**, **мати**,

¹⁾ Лев. стор. 34—35. ²⁾ Таппе, стор. 41, 42, 43.

³⁾ стор. 51. ⁴⁾ стор. 36—37. ⁵⁾ ibidem.

⁶⁾ Лев. стор. 45—46, Таппе, стор. 63—64.

⁷⁾ Лев. стор. 61, Таппе, стор. 72.

⁸⁾ Лев. стор. 56—57, Таппе, стор. 67—68.

⁹⁾ Лев. стор. 63, Таппе, стор. 67.

¹⁰⁾ Лев. стор. 66—77, Таппе, стор. 70.

д'їтина)¹⁾. Уваги про pluralia tantum²⁾ і singularia tantum³⁾ також запозичені з сеї граматики великоруської мови.

В обох граматах однакові дефініції прикметника, його поділ на „vollständige, abgekürzte und Possessiv-Adjectiva“ та відміченне у першій групі твердого й м'якого виду⁴⁾. В обох граматах взірцем твердого виду прикметників мѣдрый, аа. ое, ми. в Лев. мѣдри(ме), в Тап. мудрые, жін. і сер. рід в обох мѣдрья⁵⁾, дальші два взірці Левицького: синій і сѣхій вказані в примітках великоруської граматики. Що говорить Левицький за скорочені прикметники в своїй граматиці⁶⁾, взяте з Таппе⁷⁾, як і партія за присвоюючи прикметники в Левицького⁸⁾ аналогічна з тою, яку помістив Таппе в своїй граматиці⁹⁾. Великоруські форми в відміні взірця: весь, вса, всі вказують також на їх жерело¹⁰⁾. З того жерела довідав ся Левицький, що найвищий степень творить ся, додаючи до першого прислівники дѣже, весьма, вельми, отамѣнно¹¹⁾ та що прикметники можна збільшувати й зменшувати¹²⁾.

Розклад заіменників і числівників однаковісінний в обох граматах¹³⁾. В обох також відміна тих самих числівників з виїмкою сорокъ, девяносто, двадцатьять, чого нема в Левицького. Не диво, що чѣтыре має в 2 відм. чѣтырѣхъ або три — трѣхъ¹⁴⁾ і т. д., бо в Таппе подибуємо такі самі форми. До того Левицькому навіть не прийшло на думку, як таких самих точок уживає він раз на означення о перех. в і (ѳ), а другий раз для ѳо або ѳо (ѳ). Безкритично виписав також Левицький з підручника Таппе відміну числівників: оба, обѣ, двое¹⁵⁾, четверо, полтора, 2 відм. полторыхъ¹⁶⁾.

¹⁾ Лев. стор. 68, Таппе, стор. 71. ²⁾ Лев. стор. 69, Таппе, стор. 74. ³⁾ Лев. стор. 69, Таппе, стор. 75.

⁴⁾ Лев. стор. 72, Таппе, стор. 94.

⁵⁾ Лев. стор. 72—73, Таппе, стор. 100. ⁶⁾ стор. 75—76.

⁷⁾ стор. 95—96. ⁸⁾ стор. 76—77. ⁹⁾ стор. 97—98.

¹⁰⁾ Лев. стор. 80, Таппе, стор. 105.

¹¹⁾ Лев. стор. 82, Таппе, стор. 105.

¹²⁾ Лев. стор. 82—83, Таппе, стор. 106.

¹³⁾ Вступні замітки до заіменників в §. 29 в Левицького (стор. 83) тотожні з §. 31 в Таппе (стор. 119). Взірці; тотъ (Лев., стор. 89, Таппе, стор. 121), чѣй (Лев. стор. 90, Таппе, стор. 121), кто (Лев., стор. 91, Таппе, стор. 122) також однакові; на взорець оный (Лев., стор. 89—90, Таппе, стор. 121) вказано в граматиці Таппе. § 36 „Unbestimmte Fürwörter“ в Левицького (стор. 93) аналогічний з завіткою 6 на 125 стор. великоруської граматики.

¹⁴⁾ Лев. стор. 95, Таппе, стор. 138.

¹⁵⁾ Лев. стор. 97, Таппе, стор. 140.

¹⁶⁾ Лев. стор. 98, Таппе, стор. 141.

Невільничо за великоруською граматою іде також Левицький в партії про дієслово. З широкого вступного викладу Таппе робить Левицький витяг майже тими самими словами¹⁾. Поділ дієслів після дієименника на 12 клас в зорований на таким самим поділі Таппе з тою різницею, що накручуючи великоруські дієслова на українські, змішав Левицький першу класу з четвертою й утворив сам одну, щоби було повне число дванадцять. Розуміється, із того жерела забрав і приміри на поодинокі класи²⁾. В однім місці поправляє Левицький Таппе, вважаючи цілком справедливо дієприкметником мин. ч. страдального роду форму, якій Таппе підсуває теперішній час, але творить сеї дієприкметник у сеї сам спосіб, що й Таппе³⁾ (каканный). „Muster für die unbestimmten Zeitwörter“ разом зі взірцем двигати⁴⁾ та „Muster für die einfachen Zeitwörter“⁵⁾ Левицького утворені на основі таблицьки „Tabelle der 17 verschiedenen Brauchen von Verbis“ у Таппе⁶⁾. Говорачи про „illimitirte“ і „limitirte Bewegung“ дієслів, виписує Левицький дієслова з Таппе дословно, тільки замість гонять ужив догонати, зам. ползаю — посылати⁷⁾. Так само §. 46 „Von den vollendeten zusammengesetzten Zeitwörtern“ взятий в цілости майже дословно з Таппе⁸⁾. Цілу таблицю неправильних дієслів витягнув Левицький також з Таппе⁹⁾.

І невідмінні частини мови, на скільки приходять ту неукраїнські слова та звороти, в зоровані на граматиці Таппе¹⁰⁾, передусім треба се сказати про прислівники¹¹⁾.

¹⁾ Лев. стор. 99—101, Таппе, стор. 44—50.

²⁾ Лев. стор. 111—113, Таппе, стор. 163. Замітка 3 на стор. 115 в Левицького відповідає Anmerkung 4 с на стор. 162 в Таппе, а перша замітка Левицького на стор. 117 замітці по відміні „я грызѣ“ на стор. 165 в Таппе. Дальші аналогічні партії: Von dem Mittelworte в Левицького на стор. 120 і Von den Participien у Таппе на стор. 168; Vom Gerundio в Лев. на стор. 120 і Von den Gerundien на стор. 169 в Таппе.

³⁾ Лев. стор. 122, Таппе, стор. 191.

⁴⁾ стор. 123, ⁵⁾ стор. 130, ⁶⁾ стор. 195.

⁷⁾ Лев. стор. 135—136, Таппе, стор. 179—180.

⁸⁾ Лев. стор. 139—142, Таппе, стор. 181—184. Дальші аналогічні місця в обох граматах: уступ, де Левицький говорить про значіння зворотних дієслів, відповідає тому, що знаходить ся на стор. 199 під В в Таппе, а долішня замітка на стор. 149 в Левицького = Таппе, стор. 202 2).

⁹⁾ Лев. стор. 156—160, Таппе, стор. 203—204.

¹⁰⁾ Лев. стор. 161—162, Таппе, стор. 206—207.

¹¹⁾ Лев. стор. 162—167, Таппе, стор. 222—223.

Не менше коризтав Левицький з граматики великоруської мови Таппе й у складні. І так в §. 57 п. з. „Von der Angemessenheit“ правило про складню прикметника взяте з §. 142 граматики Таппе, навіть один примір *Вѣчнамъ памать*¹⁾, так само складня дієслова, всі відносні правила аж до замітки, між ними й приміри: *Биргилій и Омиръ были (вѣли) славныи (в Таппе: славные) стихотворцы; мир і любов най будуть з вами*²⁾. В §. 58 „Von der Abhängigkeit“ правила виписані з аналогічної партії в Таппе „Syntaktische Bemerkungen“. Для ілюстрації своїх правил взяв відси Левицький також богацько примірів:

Лев.: локоть сѣкна; много дѣтей; мало хлѣва; колько людей? достъ грошей; ничъ нового; Богъ и людамъ милый; Богъ сотворилъ небо и землю, и все что видимо и не видимо; онъ жилъ сорокъ лѣтъ; и хлалъ лѣсомъ; она ишла оулицю (оулицевъ); высокій ростомъ; онъ рокомъ старшій³⁾.

Годі виписувати все докладно, що переймив Левицький з підручника Таппе. Як мало старався Левицький внести свого, індивідуального в свою граматику, нехай іще послужать доказом отсі приміри:

Лев.: красти не наше дѣло; она то сробила не знаючи на что; онъ пошолъ не дождавшись его; знатися съ добрыми людьми; водою смыло землю; скити непріятеля съ поля; все оупованіе возлагаю на Бога; онъ напровадилъ его на правѣ дорогѣ⁵⁾,

Таппе: аршинъ сукна; довольно денегъ; много дѣтей; сколько людей; ничего нового; мало благораумія; Богу и людямъ любезенъ; Богъ сотворилъ небо и землю; онъ жилъ девяносто лѣтъ; я хлалъ улицю, лугомъ, лѣсомъ; высокъ ростомъ; вотъ братъ годомъ старше меня⁴⁾.

Таппе: лгать не наше дѣло; она это сдѣлала, не зная на что; онъ ушелъ, не дожидавшись его; знатися съ добрыми людьми; водою смыло землю; сбить непріятеля съ поля; все упованіе возлагаю на Бога; онъ наставилъ его на путь истины⁶⁾;

1) Лев. стор. 172, Таппе, стор. 229.

2) Лев. стор. 172—173, Таппе, стор. 230—232. Останній примір узяв Левицький з німецького тексту, призначеного до перекладу на великоруську мову.

3) Лев. стор. 174—176. 4) Таппе, стор. 227—229.

5) Лев. стор. 183—184. 6) Таппе, стор. 232—233.

або: Bei den Wörtern niemand никто und nicht ничего steht immer noch eine zweite Negation z. B. я ничего не видалъ і т. д.¹⁾.

Bei den Wörtern niemand, nichts steht immer noch eine zweite Negation. Ту й примір: я ничего не слыхалъ²⁾.

Не без інтересу буде також увійти в тайни Левицького будовання українських віршів, чого вчить він при кінці своєї граматики. Він же сам уважав себе „собственно лишь „знаткомъ“ русского стихотворства“, а Дідицький признав йому таке знанне³⁾. І ту § 61 Левицького п. з. „Regeln des Versbaues“ запозичений головно з підручника Таппе, в якого найшов Левицький і се, що члени вірша повстають з правильно зложених довгих і коротких складів, які називають ся в поезії стопами, і дефініції стіп і розріжнюванне мужеського й жіночого риму⁴⁾ й вкінці навіть один примір, який Левицький перелицював на українську мову:

Таппе:
Звѣри работы не знаютъ,
Птицы живутъ безъ труда;
Люди не звѣри, не птицы,
Люди работой живутъ⁵⁾.

Лев.
Звѣры работы не знаютъ,
Птахи жють кизъ труда;
Люди не звѣры не птахи,
Люди рокотовъ жють⁶⁾.

Подаванне великоруських вірців віршованя за такіж українські згідне з поглядами Левицького на наголос в українській мові, який, на його думку, той сам, що й великоруський, й тому відсилав цікавих основнійше пізнати наголос до Пухмаєрової граматики: *Lehrgebäude der russischen Sprache* (Прага, 1820)⁷⁾. Впливом такого погляду Левицького в і вірш в його граматиці, який переписав він з граматики Бутовського. Сей вірш — се переклад із польської мови. Тому поданне його в цілости в потрібне, щоби показати, як невеличкі різниці в Левицького межі великоруською й українською мовою, а потім, аби доказати користуванне Левицького також граматикою Бутовського. Ось як виглядає сей вірш по великоруськи й українськи:

1) Лев. стор. 184. 2) Таппе, стор. 235.

3) Дідицький: Михайль Качковскій, стор. 76.

4) Лев. стор. 192—194, Таппе, §. 186.

5) Лев. стор. 200. 6) Таппе, стор. 259.

7) Левицький: *Grammatik*, стор. 188. Про наголос говорить Пухмаєр у своїй граматиці на стор. 13—51.

Бутовський :

Красные Майскіе дни наступили,
Вѣтвы зелѣны листки распу-
[стили.
Мягкой одѣлись луга муравой,
Тѣшился зайчикъ пріятной по-
[рой.
Только сердился на то, что ве-
[сною
Травы закрыли его съ головою;
Не было видно вдали ничего,
Издали не было видно его.
Въ гнѣвѣ вытаптывать лугъ на-
[чинаеть,
Тутъ старшій заецъ ему пред-
[лагаеть:
„Травы поникнутъ, ты взрос-
[нешь; — вѣрь мнѣ,
„Осенью будешь жалѣть о ве-
[снѣ!¹⁾

Левицький :

Красные майскіе дни настѣ-
[пили,
Лозы зелены листки распѣстили;
Магковъ одѣлись лѣски мѣра-
[ковъ,
Тѣшился зайчикъ пріятновъ
[поровъ,
Только сердился на то, що ве-
[сною
Травы закрыли его съ головою,
Не вдало видно вдали ничего,
Изъ дали не вдало видно его.
Въ гнѣвѣ вытаптывать лѣгъ
[починае,
Тѣтъ старшій заецъ емѣ пре-
[кладае:
Травы поникнутъ(,) ты взро-
[снешь(,) вѣрь мнѣ(,
Осени вѣдѣшь жалѣть о веснѣ²⁾.

З граматики Бутовського виписав Левицький інші потрібні йому відомости з науки віршовання, яких не найшов у Таппе. Як ученик Копітара знав Левицький також його граматику, заключаючи в кількох відсилок до аналогій в мові Країнців. Але головною основою для Левицького була все таки граMATика Таппе, здасть ся, у виданню з 1825 р. Одначе тому, що се мала бути граMATика української мови, звернув ся Левицький за вищими відповідними жерелами. Такими були: згадана вище рукописна граMATика Паславського, граMATика Лучкая і рукописна граMATика Могильницького.

За вказівкою Лучкая, що **о** перехідне в **і** можна означати двома точками, ввів Левицький у нашу правопись сей знак. Лучкая се, як і Левицького, улюблена форма **б** відм. одн. на **ов** і **ев**. Хоч Левицький уложив ніби граматику української мови, він не відбіг цілком від того становища, яке займив супроти рідної мови Лучкай, а може й не дорівняв йому. Ось як означає Левицький

¹⁾ Мих. Бутовський: Грамматика російскаго языка въ пользу Польскаго юношества въ Волынской Гимназіи. (Почаїв, 1809, стор. 339). Се взорець на „Дактилическій Четырестопный“ вірш.

²⁾ Левицький: Grammatik, стор. 200.

ріжницю української мови та церковно-славянської: „Den ganzen Unterschied zwischen der ruthenischen Kirchensprache und gemeinen Volkssprache macht die, von den Grammatikern festgesetzte Regel, das ist: Nach ж, ц, ч, ш, щ, und weichen Consonanten darf nie in der Kirchensprache ein о geschrieben werden, sondern ѣ: das Volk geht über diese Regel hinaus, und spricht nach ж, ц, ч, ш, щ, und weichen Consonanten lieber о als ѣ“¹⁾. Се свідомство вбожества знання рідної мови в Левицького пригадує нам такеж поміченне Лучкая. За пізно, здасть ся, дістав Левицький граматику Лучкая в руки й тому не помістив сеї замітки на своїм місці, а в додатку.

Нетактовно поступив собі Левицький з рукописною граMATикою Могильницького. В передмові до першого видання „Манявського Скиту“ боронив ся Могильницький Антін перед будучими нападами на його мову та правопись: „Не выступаю, писав він, яко Ідіота и Перестроитель (Reformator) съ новыми помыслами Грамматики и правописи, якихъ вже въ нашихъ часахъ таеъ много черезъ зрѣлище переминуло, и слѣду по собѣ не лишивши, но такожь, яко человекъ полагающій ся питомымъ мнѣніемъ и пересвѣченіемъ, не могу челомъ низко бити передъ указами гденекотрыхъ Диктаторовъ Грамматикальныхъ, и Героѣвъ азбучныхъ, що яеісь тамъ свои сновидѣнія, або гѣрше! присвоени перелицовали спадщини, славою и именемъ давно вже упокоившихъ ся писателей, внынѣмъ яко неопровержимый законъ, и зеркало неосшибности накинуги силуютъ ся, нехотящихъ покорити ся Самоуками прозываютъ, — а въ Грамматикахъ своихъ часто густо издаваемыхъ густыми противорѣчіями, питому будѣлю, дѣло рукъ своихъ розваляютъ“²⁾. Граматичним і правописним диктатором, що присвоїв собі чужу спадщину та видавав граматики одну противорічну другій, був саме Осип Левицький. У своїй промові на з'їзді „руських учених“ в 1848 р. згадав Левицький за Могильницького граматику „языка Галицко-русского“, якої Могильницький „анѣ за життя, анѣ по смерти ко образованью ся во тѣмъ языкѣ не дозволилъ“. А хоч Левицький сходяв ся так часто „съ тымже правдиве усерднымъ Русиномъ“, говорив він, „тѣмъ менше зъ нею хѣсновати мѣгъ“³⁾.

¹⁾ ibidem, Anmerkung на останній сторони.

²⁾ А. Могильницький: Скитъ Манявскій. Пѣснотвореніе епископское основане на повѣстехъ престопадныхъ русскихъ. (Перешиль, 1852, стор. XIX).

³⁾ Я. Головацький: Историческій очеркъ основанія Галицко-русскон Матицѣ. (Львів, 1850, стор. 83).

В анонімнім памфлеті на Лозинського Осина розширив Северин Шехович сю вістку й на Лозинського¹⁾.

Обвинувачування Левицького о користування граматикую Могильницького находять своє потвердження при порівнанні обох граматиц, його заперечення несправедливе. Вже на перших сторінках граматики Левицького кидається в очи ось який виступ проти Павловського: „Ein Zeichen ober dem (o) muss zugegeben werden; weil man auf keine konsequente Art diesen Unterschied anzeigen könnte; denn schriebe man ein и, (i) wie es Pawłowski gethan hat, so würde man Anderen, die diesen Unterschied nicht beobachten, das Verstehen erschweren, und eine grosse Unregelmässigkeit in der Sprache einführen, was zu beseitigen ist. Wer könnte wissen, dass коня (kūn) das Pferd, in der zweyten Endung nicht kūnia, sondern коня hat?“²⁾. Обурення Могильницького на такий спосіб віддавання і, що повстало з первісного о, в Павловського вже нам звісне. Як Лучкай піддав Левицькому гадку поміщення загадок при кінці граматики, так Могильницький в великій мірі достарчив Левицькому народніх приповідок; від Могильницького також відписав Левицький майже дословно, тільки ту й там дещо поправляючи й опускаючи, „Taufnamen höheren Styls, und des gemeinen Lebens“³⁾. Отсе було би те з граматики Могильницького, що відразу впадає в очи при перегляданні граматики Левицького.

Але попри се на канві, переймленій у Таппе, находить ся богацько взорів, запозвчених у Могильницького. Чи говорить Левицький про вимову звука г⁴⁾, чи про чистий і нечистий виговор звуків є⁵⁾ й о⁶⁾, чергованне є і ж, чи про переміну букв⁷⁾, чи старався засувати характер української мови⁸⁾ або подати її характеристичні прикмети⁹⁾, всюди видно сильні сліди, дуже часто навіть ті самі приміри, що в граматиці Могильницького. Спільні в обох граматиках взірці відмінні іменників: олій (Мог. єлей), оучитель, вода, шїа (в Лев. шєа, бо сей взорець, як згадано, відписав Левицький від Таппе), нма, полє й деякі замітки до деклінацій. В Могильницького поінформував ся Левицький про збільшені і здрібнілі іменники¹⁰⁾, звідси вивчив ся українського степенювання прикметників¹¹⁾. яке

1) Др. К. Студинський, ор. cit. стор. 82.

2) Левицький: Grammatik, стор. 13.

3) ibidem, стор. 212. 4) ibidem, стор. 6.

5) ibidem, стор. 7—10. 6) ibidem, стор. 12—14.

7) ibidem, стор. 20. 8) ibidem, стор. 28—30.

9) ibidem, стор. 30—31. 10) ibidem, стор. 66—67.

11) ibidem, стор. 81—83.

відмінне в нашій мові і великоруській, звідси й зачерпнув два взірці відмінні прикметників: мудрый і синій¹⁾. Менше значні сліди граматики Могильницького в Левицького партіях про заіменники й числівники. В науці про дієслово стала в пригоді Могильницького граматики Левицькому передусім при відміні помічних²⁾ і неправильних³⁾ дієслів. Невідмінні часті мови не вільні також від слідів впливу сеї рукописної граматики. Непереривною ниткою вть ся через цілу граматику Левицького робленне ріжницькі межі „gemeine Volkssprache“ а вищим стилем. Перший термін тотожний із просторкчіємъ Могильницького, другий — мова його творів й висновок думок його Къдомости, хоч сама назва „вищий стиль“ походить також від Таппе⁴⁾.

Вістки з галицько-української діалектології, які рідко розкидані по граматиці Левицького, завдячує, здається, автор Лаврівському⁵⁾. Що й його граматику міг читати Левицький, промовляє за тим відношенням Левицького до граматиц Таппе та Могильницького. Коли додати до того, що граматику Левицького в рукописи читав його свояк Лозинський і поробив йому свої замітки, які навіть мав використати автор⁶⁾, не багато лишиться ся в граматиці Левицького

1) ibidem, стор. 72—74. 2) ibidem, стор. 102—110.

3) ibidem, стор. 150—155.

4) Таппе, ор. cit. На стор. 256—257 в спис імен, а при „Иванъ“ відмічено: „im höheren Style: Іоанъ“.

5) Від нього мабуть і походить кілька заміток в рукописній граматиці, виписаних на маленьких карточках. Ту зазначено, що побіч на верху вживається також на версѣ, що по українськи, говорить ся чій поп чей, четьриста, поп четьреста. При відміні числівників три, четьре так і написано: „oj, oj, za te deklinacye три четьри бєдє gwałtu krzuczal“. Поб. о стѣ вживається ся о сетцѣ. На закінченнє е в l відм. мн. прикметників викрикує рецензент: „ach! znowu in adjectivo na koncu e — dla czego nie и“. Дальші замітки: abnehmen отобрати надбрати dicitur, jam vero oubрати (вбрати) est: jemanden, sich v. etwas anziehen induere vestem; auch дождить — снѣжить; поп ишѣль sed ишоль (ишовъ); поп ѣчь, sed ѣлжъ (ѣлжъ), поп ѣженъ sed ѣждженъ (ѣжженъ). Поданий також прик. сп від хотіти й мотти, яких нема в рукописи Левицького: хтѣй ти, най онъ хочеть, хтѣйте вы, най они хтятъ; можи ты, най онъ можетъ, можите вы, най они можать. Ту й примір: хтѣйже ты, коли не можешъ, а я могу. Дальші замітки такі: поп жати sed жати; вию, виешъ, виеть, мий, мийго, миюцій, миючи; клати v. клати est fluchen; клати сѣ v. клати сѣ schwören; сѣсти, сѣджу (сѣдју) — gebiethende Art садъ; полоти, полю, полешъ, полеть; слыти, слыну, слынешъ, слынетъ, gebieth. слыни о. слыня, слывущій, слывучи; собѣ links (auf die Achsen), цебє rechts.

6) Ос. Лозинський: Автобіографіческія записки. (Литературный Сборникъ, 1885, стор. 116).

самостійних дослідів і спостережень. Колиж узяти під увагу се, що Левицький навіть не згадав про українську мову в словнику, який видав рік перед внесенням рукописи граматики до цензури, а потім користування граматикою Могильницького в Левицького, можна означити час, кола повстала його граматика в тій формі, в якій знаходиться в рукописи та друкованій книжці.

Передмова до граматики датована 24 червня, а Могильницький умер 12 червня 1831 р. В межичасі написана ся часть передмови, що основується на Бѣдомости Могильницького й то рукописним тексті. За Могильницьким не дивується Левицький відмінам ту й там в українській мові, бо те саме явище знаходить в польській і німецькій мові¹⁾, мало чим доповнює спис Могильницького книжок з попередніх століть²⁾, за Могильницьким говорить про актову мову, за ним виступає проти назви „Russnak“³⁾, покликуючи ся ту на цитат, який міг найти також в рукописи Бѣдомости, за його приміром вкінці подає христоматійку⁴⁾ при кінці граматики, бо до подібної христоматійки, потрібної для Могильницького як доказовий матеріал, в відсилки в рукописи Бѣдомости в Оссолінських Бібліотеці, хоч самих виписок нема. О скільки рибив Могильницький виписки з творів, друкованих на Україні, ті самі грамоти й виписки майже з тих самих книжок в обох авторів. До 14 листопада 1831 р., коли вніс просьбу о дозвіл на друк граматики, а до 25 жовтня 1832 р.⁵⁾, коли доповнив рукопись „Nachtrag“-ом, мав досить часу Левицький до користання із граматики й Бѣдомости Могильниць-

¹⁾ Левицький: Grammatik. Vorrede, стор. X.

²⁾ ibidem, стор. XI—XVIII. ³⁾ ibidem, стор. XXII—XXVI.

⁴⁾ У своїм „Anhang zur ruthenischen Grammatik“ подав Левицький ось які „Auszüge aus verschiedenen ruthenischen Schriftstellern“: грамоти князя Льва в 1292 і 1302 рр., уривок із Литовського Статута 1588 р., зі Скоринового перекладу Біблії, зі Смотрицького граматики, з Книги о вѣркъ единой скатой 1625 р., з Калліста проповідий в 1637 р., з Могилового требника 1646 р., з Гаятовського: Ключа разсмѣніа і Мѣси правдикого, з Радивилівського: Огородка П. Богородицы та Бѣнца Хвистового, в Сѣмен-и Божого, Говраніа припадковъ 1722 р., Народовѣщаніа 1768 р., Добриловського: Назкъ парохіальныхъ, в Котляревського Енеїди 1808 р. (Еней був паробок... У пекло, щоб і дух не пах; Еней болячка був Юноні... путивочку Венері дав), з катихизмів 1818 і 1833 р., а як „Muster des ruthenischen Dialects in Ungarn“ уривок з Церковныхъ ксѣдѣхъ Лучкая 1831 р.

⁵⁾ Др. К. Студинський: Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49. (Львів, 1909, Причинки до історії культурного життя Галицької Русі в літах 1833—47, стор. XXIV).

кого. Що Левицький міг знати обі рукописи, не треба сумнівати ся. Граматика переписувала ся кілька разів і здається, так само й Бѣдомѣсть.

І вийшло з граматики инакше діло, як плянувало ся. При писанню граматики, каже Левицький, кермував ним „der Volksgebrauch, welcher durch gesunde Kritik von dem, was durch mehrere Jahrhunderte in einigen Gegenden polonisirt wurde, wohl zu unterscheiden ist“. Не міг держати ся ніяких друкованих книжок при укладанню граматики, бо й письменники не держали ся ніякої загальної граматики, тільки „jeder nach seinem Gutdünken handelte“¹⁾. Довідавши ся може щойно перший раз із Могильницького розвідки й граматики, що українська мова є самостійною, він признав її сю самостійність у теорії, начислюючи навіть 8 мільонів народу, який говорить сею мовою. Але в практиці не написав Левицький граматики сього народу, тільки граматик якогось великорусько-білорусько-церковно-славянсько-польсько-українського макаронізму, яким, здається, і сам автор ніколи не говорив. Левицький злучив в одно похибки Могильницького та Лучкая, впроважуючи до того в українську мову великоруські слова, види, навіть складню. Тому й мова його граматики не заслугує на блишній розбір. Як дотепно висказав ся Головацький, мала Левицького граматика одинокую заслугу, що з неї навчила ся молода українська суспільність в Галичині скопійованої з Таппе скорописи²⁾.

Несвідомо вводив Левицький в баламутне розуміння народньої мови тих, що пізнавали її з його підручника, який був легким переходом до великорущини. Зрештою про Левицького записав Муравйов у своїх записках 1840 р., що він „особенно занимается распространениемъ знанія русскаго языка, преданъ Россіи и написалъ даже грамматикую русскую, которая вошла въ употребленіе“³⁾. Годі притакнути думці дра Коцовського, що ся граматика була великим кроком вперед⁴⁾, повтореній може за Срезневським, який висказав ся про Левицького, що він „далеко оставилъ за собою своихъ предшественниковъ: Павловскаго и Лучкая“ й „умѣлъ

¹⁾ Левицький: Grammatik, Vorrede, стор. XX.

²⁾ Я. Головацький: Вспоминки изъ дѣтскихъ и школьныхъ лѣтъ. (Литературный Сборникъ, 1885, стор. 137).

³⁾ Свенціцький: Матеріали, Ч. II, стор. 18.

⁴⁾ В. Коцовський: Житє и значенє Маркіяна Шашкевича и въ додатку матеріали и замітки до генеалогіи руско-народного одродженя въ Галичинѣ. (Львів, 1886, стор. 30).

наблюдают характеристику языка¹⁾. Та боротьба Левицького з народньою мовою, його правописні дивацтва й вічне побоювання, аби українська мова не віддалила ся своєю правописею далеко від церковно-славянської, заперечують твердження Срезневського про дар обсервації язикових появ у Левицького. Своєю народністю стоїть граматики Павловського геть вище від граматики Левицького, яка уступає навіть граматиці Лучкая недостаткою ясної і прозорої диспозиції. Обі ці граматики перевищає граматики Левицького хіба обємом. Зрештою иншим разом видав Срезневський цілком влучний суд про Левицького, що се „плохой грамотѣй, хотя и написал грамматику“²⁾.

Саркастичним висловом Срезневського про граматику Левицького не кінчить ся просте глузування з неї людей, що займали ся також, в більшій мірі і з ліпшими успіхами, граматичними дослідями. Вагилевич писав до Погодіна про неї, що вона „очень недостаточная, чего и можно было ожидать отъ Нижне-Сянянина (назъ Перемышля)“ і брав за свої слова Венедикта Левцького: „Выдумалъ себѣ языкъ, а тамъ выдумываетъ народъ, который бы такъ говорилъ“³⁾. Одначе пізніше, коли Вагилевич сам переймив ся сильно граматиками Греца й Востокова, узнав він граматику Левицького першою порядною граматикою української мови теоретично й окрім невеликих хиб добре уложеною, але практично цілком неправильною, коли судити з віршів Карамзіна й инших великоруських поетів, які помістив Левицький у своїй граматиці, та на основі частих згадок про вищій стиль закинув йому, що „не роніаі perejmu serednioguskojo jazyka do teperiszneho“⁴⁾. Копітар називав постійно граматику Левицького макаронічною⁵⁾. Іронізував собі з неї і Максимович, коли писав, що Левицький, звісний своєю граматикою української мови, „съ неменьшимъ успѣхомъ подвизается и на лирическомъ поприщѣ“⁶⁾. Ту й радив Максимович писати мовою українського народу в Галичині і в Росії. Та Левицький на чисто-народню мову не зважив ся до кінця життя, а своєю граматикою

1) Журналъ Мин. Нар. Просв. ч. 37. стор. 56.

2) Свенціцький: Обзоръ, стор. 71.

3) Свенціцький: Матеріали, Ч. I. стор. 147. Лист походить з 8 марта 1836 р.

4) І. Вагилевич, ор. cit. стор. 38.

5) Окрім звісних уже заміток Копітара на рукописи граматики Левицького пор. лист Копітара до Як. Головацького з 1839 р. (Др. К. Студинський, Коресп. Як. Голов. в літах 1835—48, стор. 15).

6) О стихотвореніяхъ червонорусскихъ. (Кіевлянинъ, Книга вторая, Київ, 1841, стор. 122).

має о стільки заслугу в українській філології, що своїм невдатним твором побудив кого иншого забрати ся до такогж діла й старанніше приложити ся до вивчення сеї мови, а се Осипа Лозинського.

VIII. Граматика Лозинського.

Ділом показав своє невдоволення з граматики Левицького Лозинський¹⁾. З його „автобіографічних записок“ довідуємо ся, що вже на четвертій році теології читав граматику церковно-славянської мови Мразовича й Добровського „Institutiones“ і тоді вже полюбив читати книжки, передусім про славянські мови й народи. На тімже році ходив на виклади польської мови й літератури проф. Мик. Михалевича, якого виклади граматики живо заінтересували Лозинського так, що він вробив з них публичний іспит з знаменитим успіхом. Се знання розбудило в нім любов до граматичних дослідів і пізніше придало ся йому при уложенню граматики української мови²⁾. Буваючи в різних околицях Галичини, на границі Угор і Польщі, прийшов до пересвідчення, що без постійних правил не можна писати чогобудь народньою українською мовою, що потрібно граматики, а що такої не було тоді, уложив таку граматику для себе³⁾. Левицький давав йому читати рукопись своєї граматики й він поробив свої замітки до неї, але, видно, граматику Левицького не вважав доброю, коли 1833 р. вніс разом з рукописею „Руського весіла“, і рукопись своєї граматики до цензури для апробати.

Мимо того, що рукопись граматики дістала апробату 13 липня, Лозинський не видрукував її зараз, а коли до того він змінив у дечім свою думку, переписав на ново рукопись і вніс 1837 р. вдруге просьбу до цензури о дозвіл на друк⁴⁾. Книжковий ревізійний уряд поручив рецензію книжки цензорowi польських книжок Пайманови,

1) Житєписні дані: „Автобіографіческіи записки“. (Литературный Сборникъ, 1885, стор. 114—126), Полянскій Петръ: Юсіфъ Лозинскій (Новый Галичанинъ, Львів, 1889, ч. 16 і 17); Некрологъ в часописах з 1889 р.: Дѣло (ч. 175), Правда (стор. 160), Зоря (ч. 15 і 16), Червоная Русь (ч. 162), біографія в „Календарі Просвѣты“ за 1890 р. (стор. 48), також в „Календарі-і Общ. им. Мих. Качковскогъ“ за 1889 р.

2) Литературный Сборникъ, 1885, стор. 115.

3) ibidem, стор. 116.

4) Додатки. 5. Просьба Лозинського о дозвіл на друк граматики з 1837 р.

але він зажадав, аби наперед переглянув рукопись цензор для українських книжок. Венедикт Левицький не дав апробати, закінчуючи Лозинському як головну тенденцію, „nicht sowohl die einst unterbrochene Bildung der ruthenischen Sprache zu fördern, als deren Reformirung zu bewirken, durch die von demselben dargelegte Neuheit aber wird auch der grundsätzliche Charakter der Ruthener — conservatives Prinzip angetastet, die Neuerungssucht der Jugend hingegen angefacht“. А таким усім новаторствам противне галицьке духовенство. Зрештою граматику написана так, що може „zur Verunstaltung und Verworrenheit der fraglichen Sprache sehr Vieles, zu deren gründlichen aber umfassenden Kenntniß wenn nicht gar Nichts, doch sehr wenig beizutragen“¹⁾. Ореченню Левицького притакнув, здається, і Пайман.

Лозинський відобрав рукопись, подоповнював передмову, значно переробив і доповнив граматику й вислав втретє рукопись до цензури 1844 р. Цензор Левицький повичеркував самі есенціональні місця, передусім ті місця з передмови, які протестували проти ідентифікування живої української мови з мертвою церковщиною і проти мішання до неї чужої великоруської та маніфестували язикову єдність на цілій території України, розділеної політичними кордонами. По довгих протестах видрукував Лозинський незмінний текст граматики в третій редакції аж 1846 р. в Перемишлі п. з. „Grammatyka języka ruskiego (mało ruskiego)²⁾“.

З огляду на се, що знаменита на свій час передмова до цієї граматики показала ся для цензора так дуже небезпечною і була головною причиною відмовлення апробати, а потім і тому, що вона вяже ся з думками, які ми вже почули або ще почуємо в отсій статі, займу ся трохи ширше сею передмовою, ніж се зробив др. Маковей³⁾. Тому, що на розвій мови народу впливають усякі історичні обставини, подав автор коротеньку історію україн-

¹⁾ Др. К. Студинський: Коресп. Я. Гол. в літах 1835 - 49. стор. СХХVІІІ.

²⁾ Докладно переповідає історію боротьби Лозинського з цензурою о друк граматики др. Маковей у цитованій гарній статі „Три галицькі граматики“. Коротко вібрана вона також у Тершаківця Михайла: Матеріялах і замітках до історії національного відродження Галицької Русі в 1830 та 1840 рр. на стор. 252—253 як пояснення для зрозуміння рекурсу Лозинського в справі граматики, який саме там видрукований. Пор. йогож „Галицько-руське літературне відродження“, стор. 77—78, а також стор. 143—150, де подані уваги цензорів і ревізійного уряду в порівнянні із текстом Лозинського.

³⁾ Др. Маковей, ор. cit. стор. 45—47.

ського народу, щоби вказати на ті напрями, якими йшов розвиток нашої теперішньої мови. Сам історичний огляд ширший від того, який є в Могильницького розвідці. Повертаючи до мови, зазначає Лозинський, що українська мова одержала крім властивої своєї назви ще назву малоруської. Назвали її так письменники, що побачили її ріжницю від великоруської мови. Задля деяких відмін в сій мові на Білій Русі назвали тамту білоруською, але „nieznaczące zmiany nie są dostatecznym powodem do twierdzenia, jakoby te dwa narzecza różne były“⁴⁾.

Далі говорить Лозинський, що колись була одна славянська мова, з якої в міру розселення і розмножування народу витворили ся ріжні наріччя. Ще за Кирила й Методія мусіли бути славянські наріччя близькими, коли Славяни приймали й зрозуміли перекладені святи книги, які на Русі стали взірцем для руських письменників. Отож зачали держати ся правил церковно-славянської мови й повстали тим робом дві мови: книжна, якою писала, й народня, якою говорила⁵⁾. Не відступаючи від правил церковно-славянської мови, зачали пізнійші письменники вживати щораз більше руських слів, в 16 в. з приводу унії почали писати навіть народньою мовою, але ся мова тратила свою чистоту й набирала в себе богацько польщини. В лютоській Русі була ся мова мовою двора, науки, суду, праба та дипломатії; в ній відбували ся усі справи. Наводить докази, звісні з розвідки Могильницького. Як і в сій мові, так і пізнійшій видно велику польонізацію, від якої ще найсвобіднійша Угорська Русь⁶⁾. Сильний вплив польської мови на українську дасть ся пояснити історичною долею українського народу. Хоч українська мова підлягала також впливам татарської, турецької, угорської і німецької мови, але се не зашкодило чистоті української мови. Не можна сказати сього про польщину, перед якою могла тільки незначно боронити українську мову мертва церковно-славянщина. На російській Україні є мовою правління великоруська мова, яка з часом полишить найбільший вплив на українській мові. Розрадою є се, що там працюють над образованием мови: Максимович, Срезневський, Гребінка, Квітка, Бодянский, Синельников, Забіла, Метлинський, Костомарів, Боровиковський, Шпиговський (! Шпигоцький) і багато інших⁷⁾. Чистішою від мови в книжках є мова люду, але найчистішою мова пісень, казок і пословиць

¹⁾ Лозинський: Grammatyka języka ruskiego (mało ruskiego), Wstęp, стор. XVІІІ.

²⁾ ibidem, стор. XIX. ³⁾ ibidem, стор. XX.

⁴⁾ ibidem, стор. XXI.

Виказавши, що в поділі славянських мов у Добровеського на дві групи: полуднево-східну й північно-західну належала українська мова аразу до першої групи себто південно-східних мов, а через вплив польської мови, яка лишала значнійші сліди в ній ніж церковно-славянська, зближила ся до другої групи себто до західних мов, а й географічне положення ставить нас по середині обох груп, жалуеть ся автор, що навіть тепер виступає дехто проти образования української мови¹⁾. Ту й полеміаує він з міркуваннями Лучкая. Навіть піднесення тільки одного наріччя до висоти літературного, каже Лозинський, не зарадить помішанню мов. Як усі славянські племена були би приймали церковно-славянську мову за літературну, всетаки кожде племя того народу говорило би своїм власним наріччям: Чехи чеським, Поляки польським, Українці українським і т. д. І не тому можна говорити, що прийшла пора вавилонського помішання мов, бо обрааують ся поодинокі наріччя, але радше тому, що різні часті того народу говорять різними наріччями, а що розгалуження мови на діалекти залежить не від волі народу, але має основу по часті в спосібности мови до розродження, по часті в інших зверхніх обставинах, тому годі обвинувачувати наріччя, що більші його частини говорять власними наріччями або що обрааують свої наріччя.

Неоправданим називає також побоювання Лучкая, що через образование одного наріччя гине инше, бо инше наріччя не тому гине, що одно обраауєть ся, але що воно само не обраауєть ся. Приміром в розвою грецьких діалектів доказує, що як инше наріччя на взір першого обрааувало би ся, жадне з них не загинуло би.

Мова є не тільки умовою суспільности, але й умовою з ясною свідомостию полученого думання і розуму. Суд вимагає уявних розумів, а їх творить чоловік і висказує назверх словами. Мова робить чоловіка спосібним до думання і розумовання, а заразом спосібним до товариства. Через те від образования знаків думання або радше мови залежить також образование душі. Тому як усовершення душі, так і образование мови є обовязком кожного народу. Сей загальний погляд вірний є і в приложенню до поодиноких частий народу та їх мови або до наріччій. Кожде наріччя є саме в собі добре тай уздібнює душу до думання і до уділювання своїх думок иншим, отже є пригідне до образования душі; через те кожде наріччя не то що можна, але й треба обрааувати, бо про-

¹⁾ ibidem, стор. XXV.

тивно ті часті народу, яких наріччя виключить ся від письма, будуть ледви черепапинним кроком зближати ся до цивілізації¹⁾.

Висказавши такі погляди за Копітаром і Вуком Стефановичем, він підносить за ними корисність запровадження одної письменної мови у всіх славянських племен, але що се залежить більше від зверхніх обставин, ніж від змагань учених людей, треба лишити се, як виражаєть ся Копітар²⁾, повільному, але певному поступови природи. А тимчасом аби всі часті народу поступали в освіті, треба обрааувати поодинокі наріччя, поки так, як у Греції, найгіднійше не стане загальною письменною мовою.

„Z tąd więc wypływa, говорять далі Лозинський, że narzecze ruskie różniące się znacznie od innych narzeczy sławjańskich, którem więcej jak 15 milionów mówi(,) kształcone być powinno. Jeżeli bowiem mniej liczni Polacy, Czesi, Serbowie i t. d. swoje narzecza kształcić mogli, a niektórzy z nich nawet bardzo znaczne postępy poczynili, niewiém dla czego by kto 15-tu milionom Rusinów to dzieło chciał sprzeczniém uczynić. Wprawdzie nie możemy naprzód wiedzieć, do jakiego stopnia wykształcenia narzecze nasze podnieść się zdoła, albowiem przyszłość przed nami zakryta; lecz do nas należy wypełnić powinność naszą, a przyszłość zostawmy następcom.

Так więc język ruski, chociaż jest tylko narzeczem sławjańskim, według poprzedniczych uwag powinien być kształcony, i temu nie wielu się jeszcze sprzeciwja, ale cóż znowu za rozmaite zdania względem sposobów jego kształcenia! Jeżeli język ruski tym celem kształcony być ma, aby naród w cywilizacyi postępował, nie potrzeba żadnego innego języka używać, lecz (sic) tego(,) którym naród mówi, i który w ustach jego żyje. Lecz właśnie na to nie wszyscy się chcą zgodzić; jedni radziby mu narzucić pięta starosławjańszczyzny, drudzyby radzi, aby się narzecza przez zbliżanie do siebie kształciły, a inni nie tyczą nam Literatury własnej³⁾.

Далі зазначає Лозинський, що погляд на церковно-славянську мову як на матір української дав декому причину твердити, що наша мова повинна достроїти ся до церковно-славянських форм. Та для такого погляду нема жадного доказу. А воли було би й так, ака потреба жадає того, щоби покинути мову народу, а хапати ся мертвої мови? або щоби жива мова двигала невільничо пута мертвої мови? Чиж українська мова, як говорить нею нині український

¹⁾ ibidem, стор. XXIX.

²⁾ Цитована граматика з 1808 р. ³⁾ Wstęp, стор. XXX.

люд, а зла або чи скорше прийде до освіти нарід, як накинеться йому инше образоване наріччє? Противно, припізниться його освіта. Вкінці з яким успіхом дасться увести церковно-славянщина до українського письменства? „Kiedy Rusin języka cerkiewnego nie wiele rozumieć może, i kiedy formy tegoż zanadto są oddalone od form ruskiego narzecza, byłoby zupełnie bezowocną pracą narzucić Rusinom starosławjańskie narzecze albo jego formy“¹⁾

Що Лучкай говорить про ріжницю межі образованими мовами й мовою простолюдя, не виходить ще з того, аби одно наріччє, що хоче образувати ся, приймало друге вже образоване до письма. Ріжниця межі мовою письменною і простою походить по часті звідти, що тільки одно з ріжних наріччій образувало ся і тим робом віддалило ся від инших наріччій; також походить се звідти, що мова, яка стала письменною, скорше образувала ся, а мова простолюдя поступала тільки звільна за нею, а в таким разі є ріжниця у знєслих гадках і богатстві висловів. То само станеться з часом і з українською мовою. „Uczeni będą używać wznioślejszych myśli, gładszych i przyjemniejszych sposobów wyrażenia się; język stanie się bogatszym, nowe słowa wejdą w używanie, inne zastarzałe pójdą w zapomnienie, inne znowu odmienią swe znaczenie, a nawet formy z innych narzeczy przybywać będą i tym sposobem język uczonych w wykształceniu będzie wyprzedzał mowę ludu, która za nim zwolna postępować będzie. Lecz to dopiero z czasem przy dalszém kształceniu nastąpi(,) teraz zaś kiedy język ruski od wyższej klasy Rusinów prawie zaniedbany li w ustach ludu prostego żyje, pismienny od prostej mowy różnić się nie powinien“²⁾. Хто перший писав в якимбудь наріччю, певно не послугував ся иншим образованим наріччєм, але писав так, як говорив, а з часом щойно повстала ріжниця. Як що Українці приймали би церковно-славянську мову за письменну, не помогло би се нічо цивілізації народу. Бо тоді „tylko uczeni będą mogli mówić i pisać po rusku; lecz czyli to garstka uczonych naród stanowi, lub czyli tylko niektórym potrzeba oświecenia, a naród składający się z milionów niema nigdy przyjsć do ośwjaty? Zadaniem uczonych jest językiem pismiernym oddziaływać na uprawę mowy ludu. Lecz zaprowadzenie starosławjańszczyzny do ruskiego języka byłoby zakłєciem ostatniego; i temu zaprowadzeniu sprzeciwiа się дажнось языка ruskiego, przez którą on się oddala, ale nie zbliża do starosławjańskiego“³⁾.

¹⁾ ibidem, стор. XXXI. ²⁾ ibidem, стор. XXXII.

³⁾ ibidem, стор. XXXIII.

Безосновним є також стремління зближати українську мову до инших наріччій, бо наріччя повстали саме в той спосіб, що віддалили ся від своєї матери й самі від себе, а з їх стремління показується, що віддалять ся іще більше. Зближати наріччя до себе значило би цювати їх в щораз давніші форми аж до загальних форм загальної матери. Та таке цювання не може бути твором людських рук. Нехай отже розвиваються наріччя в тим напрямі, який самі собі витичили, то значить відповідно до свого стремління.

На забаванки Вацлава Залєського¹⁾, щоби Українці пристали до польської літератури, питає, як можна лишати п'ятнадцятилітній нарід без власної літератури та пустити в заведбанне його мову, коли 9,365.000 Поляків і 4,414.000 Чехів мають власні літератури? Як можна получить українську літературу з польською, коли межі обома наріччями така велика ріжниця?

Отже при образованню української мови не треба ні церковно-славянської мови чи її форм, ні зближати її до инших мов, ані не прилучати до польської літератури, бо в кождім разі утратила би свою характеристику та перестала би бути мовою відмінною від инших. Але треба брати мову з уст простого люду, треба вложити її в якісь постійні правила, треба очищувати її з чужих слів, як має свої, треба добувати її богатств з пісень, пословиць і казок, а весь матеріал нагинати до форм, які визначила собі сама мова та до яких стремить.

Коли в мові простого люду нестане якого слова чи на означення уявного розуміння і вищого, чи на означення предмету, незвісного народови, або нововинайденого, треба утворити нове слово й то або з українського кореня і відповідного що до значіння або з иншої мови, найближчої до нашої мови, як прим. великоруської і польської. Несправедливо поступають ті, що черпають усе з церковно-славянської мови, а заведбують ближші мови. В той спосіб, оминаючи польоніамів, уживають церковно-славянських слів і з гіршим наслідком, бо перші бодай зрозуміліші народови. Коли вже є готовий відповідний корінь або жадане слово з иншої мови, треба надати йому форму властиву українській мові, отже такий склад, такий початок або таке закінчення, які згоджували би ся зі звичними вже формами українських слів. Слова, брані живцем з чужої мови, видають ся дивними: исполнити, младенець, предъ, стараніє,

¹⁾ Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego. Львів, 1833, Przedmowa, стор. XLIII.

житіє, хоч і легко надати їм українську форму: виповнити, молодець, перед, стараньє, житьє. Та всетаки тільки щасливі таланти утворюють влучні нові слова. Як жадна славянська мова не може зарадити недостачі якогось слова, беруться слова з інших мов.

До образования мови потрібна граматика. Павловського граматики дуже коротка й неокладна. Лучшай дотикає у своїй граматиці властиво тільки угорсько-карпатської відміни; впрочім автор держить ся славянської граматики Добровського, бо є того переконання, що в Карпатах говорять Українці церковно-славянською мовою. Третя граматика Левицького не подобала ся Лозинському, коли робив свої поправки, і тепер тільки згадує про неї, не додаючи ніякої критичної замітки. Коли й Вагнлевича граматика не зарадила потребі мови, Лозинський оголосив свою давно написану граматику.

Якого становища держить ся Лозинський у своїй граматиці, говорить про се сам у передмові. Не приносять ніяких готових правил для української мови, як робили се ті, що хотіли приложити українську мову до правил церковно-славянської. Противно автор хоче вказати ті правила, які визначила собі сама мова. Виходячи потім з тої точки, що українська мова є наріччєм, ріжним від інших славянських наріччій, підчеркує передусім ті точки, в яких ріжнить ся вона від інших мов, бо такі точки становлять її характеристику. Коли прим. напишеть ся отъ замість вѣд, скаже кождий, що се по церковно-славянськи або по великоруськи, бо Українці так не говорять. І саме такі точки хотіли дотеперішні письменники затерти може з привязання до церковно-славянської мови.

Менше рішучим оборонцем правопису був Лозинський. Вправді він виходить з розумного становища, що „задaniem grammatyka jest nauczyć pewien język dobrze rozumieć, mówić i pisać. Dla tego też piérwszém prawidłem kaźdej Grammatyki jest, tak pisać jak się powszechnie mówi. Wszakże kaźda Grammatyka jakiego bądź języka nie może żadnych innych mieć zasad jak wymowę, інашеј nie byłaby właściwą Grammatyką jego“. Та саме трудність найти загальну вимову чи навіть узнати правилом се, чого держить ся більша часть народу, пхнула його в обійми етимології. Бо щоби письмо було вірним образом мови, повинно відповідати їй цілком. Як отже чуємо в мові які звуки, то й у письмі не бажасмо видіти інших знаків, як ті, що означають ті звуки, які чуємо. Тої засади держать ся деякі цілком, як Серби, Дальматинці, Хорвати, а інші,

¹⁾ ibidem, стор. XXXVIII.

як Поляки, тільки в часті. Яким піти ту шляхом? „Mojém zdaniem, rezonuje Лозинський, pisownia powinna być dokładniejsza i doskonalsza jak wymowa, albowiem wszelką niewyrozumiałość w mowie osoba mówiąca jako przytomna wnet usunie i wytłumaczy, lecz pismo martwe nie da objaśnienia. Aby więc i w tym razie wyrozumiałości, jasności i dokładności pisma dopomódz, należy okazać, która głoska zamieniona została, a to tym bardziej, że w ruskim języku wiele słów jednakobrzmiących się znachodzi“. Отже „jeżeliby więc przez wierne naśladowanie mowy ustnej pismo na wyrozumiałości traciło, w tym razie lepiej jest trzymać się Etymologii, a zmianę stosownym, znakiem oznaczyć, bo tym sposobem i mowie ustnej i Etymologii i wyrozumiałości pisma zadosyć się uczyni. Gdy zaś zachodzi potrzeba etymologicznej pisowni, więc oczywiście jest także rzeczą, że pismo ruskie tylko na pierwiastki (radices) w ruskim narzeczu używane odwoływać się może, ale nie na te(,) co się w innych narzeczach znachodzą. Ruski język sam pokazuje, że w słowach mid, kiń, witcia (2 przyp.), byw, pierwotnymi głoskami są: e, o i l, bo się mówi: medu, konja, wotec, była; lecz aby pisać: ot, pod, hrowow (2 przyp. l. mn.), tego ruski język sam pokazać nie może, bo się tak nigdy nie mówi; a więc taka pisownia u nas nie może być usprawiedliwioną, chociaż Etymologia innych narzeczy to okazuje. Na ostatku etymologiczna pisownia przynosi jeszcze tę korzyść, że prawdziwą i dobrą wymowę ochrania od zepsucia“¹⁾. Що до того погляду покликуєт ся на граматику Грімма²⁾. Отже ceterum censeo — три букви e, o i l повинно ся заховати в письмі мимо зміни, якії пігляють, але всетаки велить писати пѣд, вѣд.

Українську мову уважає Лозинський іще неписьменною, яка живе тільки в устах простого люду. Та тим ліпше: „Prędeј bowiem język prosty w grammatyczne prawidła ujęty wykształci się, jak ten(,) co pod wpływem obcych form i grammatyk męczył się“³⁾. До збогачення нашої мови маємо невичерпане жерело в народніх піснях, пословицях і казках, а хто доповнив би збірники пісень, пословиць і казок, причинив би ся чимало до збогачення і виображення української мови.

Кінчить свою передмову, писану в Медиці 1 січня 1844 р., пересторогою, що „nam nie należy ślepo naśladować pradziadów na-

¹⁾ ibidem, стор. XXXIX i XL.

²⁾ Vuks Stephanovitsch kleine serbische Grammatik von J. Grimm, 1824. Vorrede, стор. XVIII.

³⁾ Wstęp, стор. XLI.

szych, ale postępować z czasem. Gdzie niema ruchu, tam niema życia. Dawność lub nowość nie nadaje zdaniu wartość, ale gruntowność¹⁾. Тому й горячо бажає, „aby każdy według swej możności przyczyniał się do kształcenia języka ojczystego“²⁾.

Такі теоретичні погляди на народню мову висловив Лозинський у передмові до своєї граматики. Повторяв і розширяв їх автор відповідно до потреби майже протягом десятиліття від 1848 р. в боротьбі з прихильниками церковно-славянщини й великорущини, коли й відступив від етимологічного принципу в користь фонетики. Практичне переведення його теоретичних поглядів виступає в самім тексті граматики.

(Далі буде).

Замітка. На стор. 52 в 9 і 12 стрічках замість *Вѣдомость* має бути *Вѣдомѣсть*

Деканальні й парохіяльні бібліотеки перемиської єпархії.

Написав *Михайло Зубрицький*.

В давніших шематизмах перемиської єпархії, друківаних в латинській мові, поміщувано на початку деканата по-при назви деканів і їх заступників також назву деканального бібліотекаря тими словами: „curator bibliothecae decanalіs“, а пізніше в руських виданнях: „бібліотекарь деканальний“. В єпар. шематизмі з 1908 р. подано лиш при шістьох деканатах (всіх є тепер 40) назву деканального бібліотекаря, мабуть в інших вже нема декан. бібліотек. Поміж старими паперами жукотинського деканату найшов я звязку урядових листів про відкриті деканальних і парохіяльних бібліотек, а на верхнім папері є напись: „Acta Biblioth. Decanal.“ Одні письма висилані з перемиського консистора дотикають загально цілої єпархії, другі лиш самого жукотинського деканату, інші вислав декан до підвласного собі духовенства полагаючи консисторські розпорядження. Як буде видно з консисторських наказів, духовенство мало відкривати деканальні і парохіяльні бібліотеки, однак парохіяльних, бо-дай в жукотинській деканаті, з невзначними виїсками не заложено, мабуть задля бідности духовенства, яке в тім скрутнім часі примушене було свої невзначні доходи обертати передусім на виживлене себе і своїх родин. Проте, хоча в урядових письмах є згадка і про парохіяльні бібліотеки, дальше буде мова переважно про деканальні.

Перше письмо що до деканальних і парохіяльних бібліотек видано в Перемишлі такого змісту:

¹⁾ ibidem, стор. XLIII. ²⁾ ibidem.

№ 1198. Wysoki c. k. Rząd krajowy dekretem swoim pod d. 14 sierpnia r. b. № 45.032 na mocy Naywyższego Nadwornego Dekretu pod d. 9 lipca r. b. ogłosił raczył Naywyższą Nayiasniejszego Monarchy wolą d. 1 lipca r. b. oświadczoną względem ustanowienia bibliotek parafialnych i dekanalnych w sposób następujący:

1. Życzeniem iest Nayiasniejszego Pana, aby dla dobra religii i dla podania srodkow duchowieństwu do coraz większego udoskonalania się w naukach teologicznych biblioteki parafialne i dekanalne dobrowolnie wszędzie ustanowione były.

2. Zalecono względnemu Ordynariatowi, aby podręczne duchowieństwo do skutecznienia tego zbawiennego dzieła zachęcał.

3. Zarządzeniu tegoż Ordynariatu zostawiono, gdzie i iak, z oglądaniem się na zachodzące okolicznosci, mają być bądź parafialne, bądź dekanalne biblioteki umieszczone. Jeżeli się w iakim mieyscu znajduią fundacyonalne biblioteki, mimo woli fundatorów na biblioteki dekanalne obracać ich nie można. A chociaż dekanalne biblioteki ogólnie uważane mają to pierszeństwo, że łatwiej i z mniejszem natężeniem zaprowadzone i urządzone być mogą, niżli biblioteki parafialne, iednakże i z parafialnych bibliotek pożyczane do czytania książki mogą służyć całemu dekanatowi do użytku.

4. Na utworzenie tych bibliotek żaden fundusz publiczny, a więc ani fundusz interkalarny duchownych beneficjów obracanym być nie może.

5. Dobrowolne składki na te biblioteki mogą powstawać z książek, które przez darowiznę za życia, lub po śmierci (per donationem inter vivos, aut mortis causa) na to ofiarować można; albo mogą pochodzić z ofiar pieniężnych na skupienie książek przeznaczonych. Te składki pieniężne można raz na zawsze uczynić, albo corocznie ofiarować. Jeżeli kto czyni ofiarę na te biblioteki przez darowiznę po śmierci dopiero mającą się skutecznić (per donationem mortis causa), ilość zostawia się zupełnie jego dobrowolności tak względem książek, iako też względem ofiary pieniężnej.

6. Wpływ publicznych urzędów na wybór książek, z których te biblioteki składać się mają, iest częścią wyłączaiący (negativ), częścią dozwaliający (positiv):

a) wyłączaiący wpływ zależy na tem, że w regule nie można żadney książki do tych bibliotek kupować, która iest od c. k. cenzury zakazana. Wyjęcie może być co do takowych dzieł uczonych, które by kto bibliotece darował, które w ogólności mogą być wielkiej wartości i tylko dla niektórych miejsc nieprzyzwoitych publiczności bez wyjęcia pozwolić ich do czytania nie można, ale duszstarownikom do

użycia bez obawy pozwolone być mogą. Względem przyjęcia iakiey książki zakazaney do biblioteki parafialney, lub dekanalney trzeba prosić c. k. cenzury decyzyą; pozwolenie zaś tey, lub owey osobie czytania iakiey książki zakazaney zostawia się względnemu Ordynariatowi, którego o to prosić należy.

b) dozwaliający wybor książek nie zakazanych zostawiony iest Ordynariatowi, który upoważniony iest zalecać do kupowania osobliwie książki katolickie od c. k. cenzury pozwolone, ściągające się do urzędu pasterskiego w objęciu nayobszerniejszém, zawierające także obowiązki dusz starowników co do dawania publicznych nauk, co do wychowania młodzieży, co do postępowania z ubogimi i t. d.

Względem darowizny książek niezakazanych dla tych bibliotek ten tylko stanowi się warunek, aby nie przeciwnego powołaniu dusz pasterza, religii katolickiey, moralności, monarsze i kraiovi nie zawierały, aby nie były bez żadnego szacunku i wartości, iżby w bibliotece daremnie nie zajmowały mieysca, gdyż ogólnie każda umiejętność dusz pasterza zdobi, iedna mu szacunek i w rozmaitych względach może mu się stać pożyteczną.

7. Jak tylko te biblioteki urządzone zostaną, przybiorą własność fundacyinych inwentarskich bibliotek dekanalnych i parafialnych. Ztąd poznać można, iak postępować należy względem ich utrzymywania, żeby ci, którzy własności parafialnych doglądać powinni, nad ocaleniem tychże bibliotek czuwali.

8. Zalecono Ordynariatowi, aby plan organizacyi tych bibliotek należycie wypracowany Wysokiemu c. k. Rządowi krajowemu do zatwierdzenia podał i żeby dobrowolne składki w pieniądzech i książkach na ten zbawienny zamiar uczynione corocznie przy końcu roku temuż Wysokiemu c. k. Rządowi krajowemu wykazywał, iżby o tém Naywyższej Instancyi potrzebny wykaz mógł być przedłożonym.

Tą tedy Naywyższą Wolą i zbawienny zamiar Nayiasniejszego Monarchy Pana Naszego Miłosciwego oświadczywszy, czyniemy Naymilsi w Xsie Bracia i współpracownicy w winnicy Zbawiciela Pana! do waszego czulego, wspaniałego i dobroczynnego serca odezwę, abyscie się starali tak zbawiennemu życzeniu Nayiasniejszego Pana skutecznie odpowiedzieć. Widzicie sami nieuchronną potrzebę bibliotek bądź dekanalnych, bądź parafialnych, poznać łatwo możecie dobroczynne skutki ztąd nie tylko na was, ale też na następców waszych spłynąć mające. Poczytajcie sobie to za osobliwsze dobrodzieystwo boskie i za szczególną łaskę monarchyczną wzywaiącą Was do uczynienia tey na zawsze trwać mającey fundacyi. Wam zachowana iest chwała, iakiey przodkowie nasi nie mieli, abyscie iako fundatorowie dekanalnych

i parafialnych bibliotek w obecnym i potomnym świecie słynełi. Imiona Wasze z zaszczytem i chluba duchowieństwa podane będą wdzięczney potomności. Nie oszczędzajcież ofiar bądź w pieniądzach, bądź w książkach, do których was zachęcamy zapewniając, że te ofiary Wasze tém będą świetniejszymi, im większa każdemu zostawia się wolność w ich czynieniu.

Przewielebny zaś I. x. Dziekan da nowy dowód swej w urzędowaniu gorliwości, kiedy tę Naszą odezwę dosłownie ogłosiwszy duchowieństwu świeckiemu i zakonnemu, tudzież zebrawszy dążące do tego zamiaru oświadczenia i ofiary przedłożył Nam iak nauprzedzj i naydokładniej takowey dobroczynności wykaz.

Ponieważ zaś Wysoki c. k. Rząd krajowy domaga się od Nas niezwłoczney relacji, spodziewamy się, iż iak nauspieszniej te wykazy zewsząd odbierzemy.

W Przemyślu dnia 8 września 1825.

Jan Biskup.

J. Ławrowski.

На се розпоряджене консистора декани не предложили ніяких заяв, як се показуєть ся в консисторського письма в 5/6 1826 ч. 892. В нім звиває консистор поновно деканів, аби зібрали заяви священиків що до датків в грошах і книжках, та вислали до консистора, бо краввий уряд письмом з дня 6/5 с. р. ч. 21886 жадає предложєня такого виказу. В відповіді на ті два письма дав відповідь жукотинський декан о. Олексій Левицький дня 30/9 1826 р., в якій доносить, що подав оба розпорядженя консистора до відома деканального духовенства аж два рази, і звивав, що би заявили охоту жертвувати гроші і книжки на бібліотеку, потім на деканальнім соборчику за III чвертьрік дня 28/9 повідомив знов про консисторські розпорядженя, на що зібрані духовні однодушно відповіли, що не можуть свої богословські книжки, ані иншого змісту, давати ані до парохіяльних ані деканальних бібліотек, навіть по смерті, бо се було би кривдою для їх родини; в грошах не можуть нічого в так тяжких часах жертвувати, бо тяжко приходить їм себе і родину удержати. Супротив сього декан не може предложити ніяких виказів дотично бібліотек.

Мабуть на сю заяву відповів консистор письмом в 7/9 1826 ч. 1632 так: „Zasmuciliscie Nas, naumilsi w Chrystusie bracia!“ своєю однодушною заявою, що на відкрите деканальної або парохіяльних бібліотек нічого не даєть. На заявлену волю монарха і наші відозви оправдуєть ся бідністю. Знаємо добре про незавидний стан матеріальний духовенства і про його дуже

незначні доходи; одначе ми пересвідчені, що ніякий духовник не так бідний, що би не міг кілька злр. на парохіяльну або деканальну бібліотеку дати. Не жадаєть ся відразу богато, а тільки де-що, не вимагаємо, що би відразу богато книжок закуплено, але бажаємо, що би се наступило в часом, що би теперішні і будучі душпастирі мали засоби до дальшого образования в науках, потрібних до духовного стану. Крім сього відповідно до найвисшого розпорядженя маємо в кінцем біжучого року виказати найяснійшому монархови наслідок його відозви. З инших деканатів предложимо йому виказ богатых книжок жертвованих і поруку щедрих грошових складок, а в жукотинського деканата нічого не викажемо, з чого покажеть ся легковажене вівваня монарха і погорда нашої відозви; видно буде недбалість в науковій справі і охота насмного повнення душпастирських обовязків без духовних наук, без катихизації і без глядана потрібних до сього засобів. Маємо надію, що сї наші батьківські уваги приймете до свого серця і заявите охоту до грошових складок по спроможности на закупно книжок, а отець декан покаже більшу дбайливість, як при повисшій декларації, і найдальше до 20/12 пришле нам бажані заяви.

На деканській заяві є дата 30/9, а відповідь консистора датована 7/9, мабуть письмо консисторське зладжене по 30/9, може в жовтні.

Дня 23/11 1826 р. ч. 1805 вислав консистор письмо в деканат, до якого долучив виказ підручної бібліотеки в 208 томах (elenchum librorum, cui titulus „Handbibliothek für Theologen und Freunde der Religion“) уложений найславнійшими і найученійшими мужами. Сю бібліотеку обіцяв віденський книгар Geistinger продати в пренумераті по зниженій ціні. З иншого письма виходить, що ва ті книги треба було заплатити 51 злр. Консистор звивав декана, що би сей виказ подав до відома духовенства і заохотив його до закупна книг до деканальної або парохіяльних бібліотек і про успіхи своїх заходів в своїм часі доніс консисторови. Заяви в деканату не висилано, проте консистор вислав дня 31/12 1826 р. ч. 2049 поновно відозву, в якій пише:

„Wielką złąd żalóść serca czuiemy, Naumilsi w Chrystusie Bracia! що на нашу потрійну відозву не прислали ви нам заяви на відкрите деканальної або парохіяльних бібліотек. Відозва подає майже дословно мотиви письма в 7/9 1826 р. ч. 1632. Потім додає: „Треба тамити, що до сього спасєнного

діла завзяв найяснійший монарх, який в батьківській своїй журливості так багато робить накладу в релігійного фонду для добра і ущасливлення нашого клиру. Побожимо ся, щоби не взяв вашої неохоти, яку показали ви на його візване, за доказ невдячності. Відповідно до найвисшого розпорядження маємо небавки виказати найяснійшому монархови вислід його відозви. З 33 деканатів (всіх було тоді 39 в перем. епархії) предложимо викази численних книжок жертвованих і заяви щедрих складок грошових на закупно книг що мають тепер вийти. А що з вашого деканату викажемо? Судіть самі! Розважте, найлюбезнійші, чи се принесе вам честь, як перед лицем найяснійшого Пана і ученого світа покажете ся нелюбителями наук і неревними душпастирями. Заяви з 33 деканатів, прислані на відкрите чи то деканальних чи парохіяльних бібліотек, достаточо пересвідчили нас, що з сього деканату, в яким декан є рівним в своїм урядованю і любителем наук, прислано нам зобовязаня щедрих жертв. Надіємо ся, що наші батьківські уваги приймете радо до свого серця і радо зробите заяви грошових складок на відкрите бібліотек, а о. декан схоче дати добрий приклад і пришле нам від себе і від підвласного духовенства бажані заяви жертв на відкрите парохіяльних або деканальної бібліотеки.

На таке рішуче письмо консистора вислав декан дня 9/2 1827 р. обіжник в деканат, в яким повідомляє духовенство, що зробив все можливе, аби спекати ся клопоту з бібліотеками, залучає висше подане письмо консисторське і свої відповіді в копіях, але те все нічо не помагас, мусимо заяви подати, та в сім наша кривда, що пізно повідомлено нас про закупно 208 книжок під заг.: „Handbibliothek für Theologen und Freunde der Religion“ за так малу суму 51 злр. к. мон. Проте підпишіть усі заяви, що сі усі твори купимо в 1827—1828 р., а на будуче будемо старати ся більше книжок купити до деканальної бібліотеки, та нехай кождий від себе обовяже ся, кілько жертвує.

Консистор візвав своїм письмом з 15/2 1827 р. ч. 219 деканів, щоби чим скорше предкладали заяви на відкрите парохіяльних і деканальних бібліотек від тих духовних, які ще не підняли ся зложити на сю ціль потрібні жертви, а се через те, що красвий уряд домагаєть ся предложеня таких заяв.

Письмом з дня 22/2 1827 р. ч. 265 повідомляє консистор декана, що вислав до губернії відобрані заяви, поручає прислати ті, що бракують, а для переведеня відкритя бібліотек наказує

деканови порозуміти ся з духовенством над отсими точками: 1) яким чином можна би парохіяльні і деканальні бібліотеки найуспішнійше відкривати, переховувати і в часом побільшувати? 2) в яким місци можна би їх найбезпечнійше примістити? і 3) який спосіб і порядок заховувати в випозичаню книжок до читаня? На сі три точки мали декани дати відповідь консисторови.

Для зібраня всіх заяв вислав декан дня 20/2 1827 р. письмо до духовенства, в яким зазначає, що ще не всі підписали заяви, які він їм вже готові вислав 8/2, а консистор жадає від кожного поосібно освідченя, проте має кождий підписати. А що консистор замовив тих 208 томів „Handbibliothek“, то треба так заяви робити, щоби зложити 51 злр., а на будуче треба доконче зобовязати ся давати меншу квоту. Нехай не побють ся видатку, бо на 1825 і 1826 рр. даровано духовним еквівалент, то заплатить ся з сього і ще щось лишить ся. Нехай кождий заяву власноручно підпише, щоби вже раз заспокоїти так прикрі домаганя що до заснованя деканальної бібліотеки. А щоби сю орудку як найскорше полагодити, посилаєть ся нарочного післанця, якому кромі харчу треба заплатити по 6 кр. в. вал.

Священики підняли ся зложити суму 52 злр. на заплату 208 томів підручної бібліотеки, декан і приватний сотрудник о. Іван Шеремет з Хащова дали по 6 злр., один священик 5 злр., 8 по 4 злр., а один 3 злр., кромі того названий висше сотрудник дав 6, а один парох 5 книжок. Консистор тим не вдоволів ся і жадав ще заяв на дальші літа і тоді зобовязали ся священики складати річно 13 злр. 30 кр., декан і о. Шеремет обіцяли платити по 2 злр., 9 духовних по 1 злр., а один 30 кр. На справозданє декана з 28/5 1827 р. відповів консистор письмом з 7/6 т. р. ч. 855, що радо приймає до відома заяви з жукотинського деканата, по яким духовні жертвовали для деканальної бібліотеки 17 книжок, грішми 52 злр. к. м., які мали зложити в тім році, а на будуче платити на помноженє бібліотеки річно 13 злр. 30 кр. к. м. (Сю суму мабуть лиш раз зложили).

Справозданє декана з 28/5 1827 р., захованє між паперами в чорнику, доносить консисторови про заяви духовенства, як подано висше. До сього урадили священики, щоби той, що не прибуде без оправданой притоки на тримісячний іспит, заплатив 2 злр. на декан. бібліотеку, стільки ж мав заплатити той, що

дістав злу ноту при іспиті¹⁾. Ураджено також, щоби кождий священник, який мав би прийти до жукотинського деканата, при інституції на душпастирство, обов'язав ся при інституції зложити даток на декан. бібліотеку. Місце на декан. бібліотеку призначено в долішній церкві в Вовчім, де вона ще і тепер переходуєть ся; в сій церкві є над бабинцем на першій подрі комната в 2 вікнами, зелізними іратами і дверми на 2 замки, до них один ключ остає у бібліотекаря о. Дмитра Паславського, пароха в Жукотина, найблизшого сусіда, а другий у о. Василя Деницака, місцевого пароха. Для переходу книжок сьвященники подбають про потрібну шафу. Спис книжок має провадити бібліотекар, а також визичати сьвященникам до читаня за реверсом. Хто випозичону книжку знищить, має зроблену шкоду винагородити. Се справоздане, а то його кінець був також відповідю декана на розпорядок консистора з 22/2 1827, ч. 265.

Поміж паперами переходуєть ся також начерк організації парохіяльних і деканальних бібліотек в перемиській епархії, зладжений в німецькій мові і поділений на 8 параграфів. Сей начерк зладжений на основі вис. декрету надворної канцелярії з 9/7 1825 і губерніяльного рішення з 14/8 1825, ч. 45032 дотичить відкритя, приміщеня, передачі, надвору, переходу, забезпеченя, управи, пожиткованя і помноженя парох. і декан. бібліотек.

§ 1. Про основанє парох. і декан. бібліотек.

1. До основаня декан. бібліотек мають ужити ся ті книжки і грошеві датки, які дотичні душпастирі в кождім деканаті добровільно обіцяли зложити і які консистор виказав дня 31/12 1826, ч. 2049 краєвій управі.

2. На ту саму ціль мають обернути ся ті книжки і грошеві датки, які епархіяльне духовенство в біжучім році на декан. бібліотеку обіцяло, а про се подасть ся додатково виказ краєвій управі.

3. На парохіяльні бібліотеки оберне ся книжки і грошеві датки, які виказано в повисшій виказі і сього року приобіцяні на відкритє таких бібліотек.

4. На ту саму ціль оберне ся привнана вихованцям семинаря декретом надв. канцелярії з 30/10 1822 р. до губерніяльного числа 65396

¹⁾ На ті тримісячні іспити (соборчики) консистор ровсилав по деканатах готові виписані теми в богословських предметів, декан пересилав їх обіжником поміж сьвященників і кождий повинен був записати їх до записника дійств та виучити ся. На соборчику перенитував їх декан так, як в школі, прим.: „Dic mihi Domine, quid scis de Angelis?“

в релігійного фонду сума 30 злр. к. з., за яку мало ся закупити 18 богословських книжок. Ті книжки, закуплювані три роки, а се 1834—6 і роздані поміж 50 питомців, мають піти за відкритє 50 парохіяльних бібліотек.

5. На коли би тих 18 книжок не коштувало 30 злр., то злишка має обернути ся на закупно ще інших богословських книг, які мають піти до парох. бібліотек.

6. На ту саму ціль мають обернути ся ті книжки, які на основі декрету надв. канцелярії з 25/9 1786 р. видавав ректорат семинаря питомцям від 1786—1808 р.

§ 2. Про приміщенє названих бібліотек.

Перед приміщенем парох. і декан. бібліотек треба конечно вібрати обіцяні книжки і грошеві датки; длятого треба:

1. поручити в кождім деканаті виконанє сього важного діла, а се збиранє книжок і грошей, а також уложенє і предложенє консисторови каталогів, призначенє льокалю, обезпеченє (Sicherstellung), передачу названих бібліотек дотичному душпастиреви місцевому і т. д., деканови і двом вибраним духовенством деканата, яких вибір треба предложити консисторови до затвердженя,—розважним і ревним парохам, які свій уряд мають совістно і безплатно виконувати. Про все належить переслати до консистора докладне справозданє.

2. Закупном книжок за вібрані гроші займе ся ординаріат, як се він заявив консисторським письмом з 26/6 1818 р. ч. 1233 і потрібні твори залише від книгарів та перешле їх деканови до парох. і декан. бібліотек за рецепісом і зворотною посвідкою.

3. Щоб по зможі заспокоїти літературні потреби парохіяльного духовенства, буде пересилати ся друковані каталоги книжок епархіяльному клирови через деканів і полишить ся йому вибір. Про вибір сповістять декап консистор, який розгляне його і лиш відповідні твори замовить.

4. Так вібрані і ново закуплені книжки треба примістити в сухім і безпечнім місци, а саме парох. бібліотеки треба би переходувати в дотичних церквах або на попівствах, а

5. декан. бібліотеки в якій церкві парохіяльні, або на попівстві дотичного деканата, як лиш се можливо, в його середині. В обох випадках треба примістити книжки в шафі з потрібними полицями і замком.

§ 3. Про передачу висше названих парох. і декан. бібліотек.

§ 4. Про надвір над тими бібліотеками.

§ 5. Про переходуєть і обезпеченє тих бібліотек — сї постанови

мало інтересні, не наводимо їх.

§ 7. Про відповідне ужитковане бібліотек.

Тому що засноване парох. і декан. бібліотек має на меті образоване і усовершенне духовенства в його заводових науках, то не можна відмовити ніякому духовникови книжок переховуваних в тих бібліотеках. Тут наведемо отсю (першу) постанову): Треба б закупити до декан. бібліотеки більше примірників таких книжок, які не легко знайти в парох. бібліотеках, а вони дуже потрібні до душпастирства, щоби тим чином зарадити конечній потребі парохіяльного духовенства.

§ 8. Про приріст парох. і декан. бібліотек.

Для приросту парох. бібліотек треба ужити таких способів:

1. заохотити парохів кожного року, щоби вони по приміру деяких добре мислячих душпастирів причиняли ся не лиш до заснованя, але також і до помноженя парох. бібліотек;

2. завізвати патронів церкви до помноженя тихже;

3. як умре душпастир, полишивши свою бібліотеку без завіщаня, то можна б 3-ту часть з неї долучити до парохіяльної.

До побільшеня декан. бібліотек ужити:

а) ті грошові датки, які деякі душпастирі обіцяли вложити на приріст декан. бібліотек і які додатково виказати треба;

б) щорічно заохочувати дотичних парохів, а також будучих духовних, щоби по змові схотіли причинити ся до сеї цілі;

в) як перейде парох на иншу парохію, а особливо як іде з одного деканата в другий, треба його наклонити до добровільних датків на декан. бібліотеку, з якої він на будуче хісновати буде;

г) те саме треба зробити, коли декан або парох заслужить собі, що його іменують почесним криломанином;

д) на конець заохочувати умираючих священників, щоби в завіщаню дещо на побільшене декан. бібліотек відказали.

Перемисль дня 7 червня 1827, підписано Johann Ławrowski, а на початку начерку підчеркнена примітка: Abschrift ex № 841 ex 1827, та сього числа меж наперами нема.

Консистер в своїм розпорядженю з 27/3 1828 р. ч. 620 повідомляє декана, що монарх рішенням надворної канцелярії з 13/1 с. р. ч. 378 висловив своє вдоволене на заяви відкритя декан. і парох. бібліотек, про що повідомила губернія консистер письмом з 21/2 1828 р. долучаючи формуляр табелі про стан бібліотек, який мало ся предклядати що 3 роки (omni triennio). Консистер пересилає заразом також затверджений організаційний план бібліотек, який подано висше Деканови наказано декрет надв. канцелярії, формуляр і план подати до відома всім

священникам деканата, завізвати дотичних бібліотекарів, щоби предложили табелі з кінцем грудня 1829 р. і так предклядали що три роки по прилученому формуляреви. Декан мав відповідно до § 2, точка 1 організаційного плану бібліотек на найблизшій соборчику припоручити духовенству вибрати з поміж себе двох кураторів, яким би разом з деканом можна повірити збірку книжок і гроший на закупно нових книжок і споруджене каталоїв. Ті бібліотекарі мали сповняти свій уряд безплатно. Про їх вибір мав декан донести до кінця вересня, бо бажав, аби вже з кінцем грудня відкрито парох. і декан. бібліотеки. Також наказав консистер деканови повідомити його про тих духовних, які вложили більші датки в грошах або книжках, щоби їм видано похвальні грамоти „pro Eorum consolatione et posterorum grata memoria“.

Висше згаданий формуляр має такий наголовок: Übersicht des Standes der Bibliotheken des Kurat Klerus in dem Żukotyner Decanate Przemysler Diözes. Поодинокі рубрики: деканат, число духовних стацій, місцевости з декан. і парохіяльними бібліотеками, число томів кожної з них, вартість по змісті, капітали і річні датки на їх побільшене, лґати і дари в книжках і грошах, примітка.

Розпоряджене краєвої управи з 21/2 (Hornung) 1828 р. ч. 7340 доносить те, що вже наведено в повисшій консистерській письмі і що тичить заснованя бібліотек і їх дальшого треваня. Пригадує постанови висказані в першій письмі консистерській з 1825 р. і заявляє, що в границях того розпорядженя переведене цілої роботи полишаєть ся ординаріятм. Далі подано поуку, як належить виповняти рубрики формуляра. Предложений організаційний план з 1827 р. признано відповідним і його затверджуєть ся та звиваєть ся консистер, щоби наперед визначив місцевости на приміщене декан. бібліотек і про се духовенство повідомив. Підписано: Stutterheim Baron.

Письмом з 11/3 1830, ч. 442 пригадує консистер деканови свій розпорядок з 27/3 1828, ч. 620, що мав предложити виказ стану деканальної і парохіяльних бібліотек до кінця лютого 1830 р., одначе сього не зробив, проте звиває його, щоби зараз переслав виповнений формуляр, і затверджує приміщене декан. бібліотеки в Вовчій. На тім письмі уложив собі декан відповідь до консистора і так пише: Відповідно до розпорядженя консистора з 11/3 1830 року пересилає підписаний табелю про стан декан. бібліотеки з тою приміткою, що обіцяні

гроші і в таблиці записані не всі духовники зложили в декан. уряді, хоча вже два рази їх завзивано, а виправдують ся тим, що до сеї пори не мають призначено їм додатку до коніруї. Скоро лиш зберуть ся всі гроші, постараеть ся підписаний за них закупити книжки найбільше потрібні до душпастирства.

Своє справовданє, владжене 3/6 1830 р., вислав декан разом з таблицею, що приняв консистор до відома письмом з 17/6 т. р. ч. 999 і рівночасно припоручив владити катальої 34 книжок і його до нього переслати, а на найближшій соборчику перевести нараду з священниками, які книжки, потрібні до душпастирства, треба б закупити і вислід нарад переслати до затвердження. Наказав також завізвати священників, що обіцяли значну суму грошей зложити на декан. бібліотеку, аби не забували про заснованє парохіяльних бібліотек.

Письмом з 29/8 1833, ч. 1778 звивав консистор декана, аби на найближшій соборчику перевів ухвалу, які книжки і від кого схотять закупити за суму 52 злр. кон. мон., а для вибору пересилає катальої з зазивом, щоб декан його назад відослав і виказ закуплених книжок з поданєм їх ціни. Ті 52 злр. се мабуть ті самі, які давніше обіцяли священники зложити на „Handbibliothek“ і т. д.

Катальої (*consignatio librorum pro bibliothecis decanatus comparandorum...*, уложив мабуть крилошанин Іван Лаврівський, він і підписав ся під ним), подає в двох відділах старі і новіші книги, старих подано 25 примірників, а між ними *Knyhu S. wetchaho i nowaho Zawita w Poczaiowi; Ioannis Maldonati commentarius in 4 evangelia, tom II, in folio, Musiponti 1596; Synodus provincialis Ruthenorum habita in civitate Zamosciae, a. 1720; Calendaria ecclesiae slavicae seu graeco Moschae, studio et opere Iosephi Simonii Assemani, tom 6 in 4° Romae 1755; Euchologion seu rituale Graecorum cura Jacobi Goar Venet., 1730 fol.; Allatii dissertationes de festis Graecorum, ejusdem de consensu Ecclesiae Orientalis et Occidentalis; новіших виказано 56.*

Для списованя книжок, придбаних до бібліотек, велів консистор надруковати катальої і вислав його письмом з 1/2 1833 ч. 2566 до деканатів; жукотинському деканови прислано 38 аркушів катальої з припорукою, щоби деканальному бібліотекарєви доручив 6, а парохам, завідателєм і капелянови по 2 примірники за заплавою 2 кр. к. м. за аркуш. Ті гроші треба було відослати до консисторської канцелярії. Всі книжки наказано

записати чи до деканального чи парохіяльних катальоїв, які треба старанно переховувати будь в деканальній бібліотеці, будь в парохіяльних актах, потім з цілого деканату зібрати і післати консисторови до перегляду перед 15 липня 1833 р.; на будуче припоручаеть ся деканови що 3 роки ті катальої пересилати до перегляду, а перший раз перед кінцем грудня 1835 р. Ті катальої має декан в часі деканального огляду переглянути, а як би доглянув які хиби, повинен сьому зарадити. Книжки, які дістають питомці при виході з презвитеріяльного дому за суму 30 злр. к. м. з релігійного фонду, треба вписати на початку тих катальоїв по залученому ту формулярєви, одначе такого впису не можна домагати ся від завідателів парохій і капеляній через те, що вони не маючи сталого осідку, перенесені на инше місце, можуть ті книжки з собою забрати. Книжки впишеть ся до катальоїу доперва там, де ті завідателі стануть дійсними парохами.

Для обезпеченя парохіяльних бібліотек від всякої можливої розтрата і крадіжи постараеть ся декан, щоби всі книжки вписано до парохіяльних інвентарів, щоби вони становили *fundum instructum* приходства. Якби переслані примірники для спорядження катальоїв не вистарчили, вишлеть ся більше на жаданє декан. уряду.

Декан не виповнив консисторського порученя з 1/2 1833 і не вислав катальоїв перед 15 липня, проте візав його консистор письмом з 19/9 т. р. ч. 2048 до виконаня порученя до кінця жовтня 1833 подаючи покази аж до найменших дрібниць, як ті катальої належить виповнити.

В письмі з дня 4/2 1836 р. ч. 282 наказує консистор деканови, щоби візав деканального бібліотекаря до більшої пильности в своїм уряді, і поручив йому предложити собі виказ тих духовників, які зложили обіцяні гроші на заснованє і побільшенє деканальних бібліотек і тих, що ще не зложили, і щоби старав ся в деканальним духовенством основувати парохіяльні бібліотеки, аби тим чином найвисший уряд пересвідчити, що священники нашого обряду дбають не лише про виживленє своєї родини, але старають ся поступати і удосконалювати в науках.

На розпорядженє консистора з 12/11 1836, ч. 3040 прислали деканальні уряди не однакові відомости і викази тих парохій, в яких переховували ся богословські книжки закуплені за суму 30 злр. к. м. з релігійного фонду, давані молодим ду-

ховникам від 1822 р. при їх відході з презвитеріального дому (по рукоположенню), що переходили на fundus instructus парох. бібліотек і мали бути вписані до парохіяльних. Проте запорядив консистор своїм письмом з 17/12 1836 задля поуки і виконання ще ряд детальних поучень.

Щоби запобігти розтраті і привласненню книжок парохіяльних бібліотек через непокликані особи, особливо по смерті пароха, консистор просив письмом з 9/6 1836 р. ч. 1461 заради у ц. к. прокуратурі скарбу, на що таж запорядила, щоби кожний прибуток вписувано до парох. інвентаря і потім доперва передавано дотичному парохови, який мав власноручно в інвентарі підписати ся. Деканів вівзвано, щоби з декан. бібліотекарями повписували книжки до парохіяльного інвентаря і про сі вписи повідомили до кінця грудня 1836 р. консистор, а на будуче виконували висше подані запорядки.

Консистор письмом з 11/12 1836, ч. 3478 заявив, що нема перегляду зібраних і виданих грошей на закупно нових книжок до декан. бібліотеки і що вони не обезпечені належито, проте наказав :

1. Декан завізве деканального бібліотекаря, щоби предложив спис побраних грошей і виданих на прибільшене декан. бібліотеки, до чого прилучено формуляр, а ті списи владити з добрим переглядом і як найдокладнійше.

2. Декан сі списи докладно владжені і належито переглянені дасть на найближшій соборчику всім парохам, капелянам і завідателям підписати, додавши виражені в формуляри застороги (cum clausulis in formulari expressis).

3. Сі підписані списи перешле нам до кінця мая 1837 р. і каталоґ книжок декан. бібліотеки до перегляду.

4. Завізве парохіяльне духовенство до грошових датків в тім IV трирічю на побільшене декан. бібліотеки.

Відобравши виказ зібраних і виданих грошей на закупно книжок до декан. бібліотеки, консистор письмом своїм з 24/6 1837 р. наказав всім священикам, що вложили датки, а особливо поіменно наазваним 5-тьом, виявити письменно похвалу, завізвати тих, що в послідних трех трирочах нічого не вложили, до грошових датків. Консистор хвалить бажаня священиків жукотинського деканата і годить ся, щоби за решту грошей і дальші датки закуплено книжки під заголовком: „Brentano Auslegung der h. Schrift des alten Bundes“ до декан. бібліотеки, та по-

рочас вписати її до декан. каталоґа і переслати про се справовдане.

Письмом з 29/8 1840, ч. 2335 взиває консистор деканальний уряд, щоби безпроводочно доніс, до котрої парох. бібліотеки віддав книжки доручені яким парохом по імени і назві, чи ті всі книжки в названих бібліотеках находять ся і щоби владив виказ завідателів і сотрудників, які мають у себе ті книжки, а вони ще не віддані до якої парохіяльної бібліотеки.

Каталоґ книжок деканальної бібліотеки списав дня 1/8 1833 р. і продовжав в 1837 р. о. Клим Турчманович, парох в Лімні і жукотинський декан, півнійше вписував о. Онуфрій Ганкович, парох в Вовчім і декан. бібліотекар. З кінцем 1847 р. було вписаних 133 нумерів. З церковно-руських або руських друків були такі:

Рука Дамаскина, російська; ода Богъ, автор Gabriel Romanowicz; Historia Ecclesiastica Idiome rutheno, tomus I et II, автор Mathias Dannemayer; Bohosłowia nrawouczytelna; Hałycki prypowidky i zahadki Grzegorza Pkiewicza; Katechesis Ruskaja, автор Симеон Славніcki, друкована в Почаєві, рік друку не поданий; Cerkownyia Besidy na wsi Nedili Roka, czast wtora Michał Łuczka; Slavono Ruthena Grammatica Michaelis Łuczka. З творів, що дотикали українських справ, були: Badania historyczne o drukarniach rusko-slawianskich Galicyi Д. Зуврицького; його ж Rys do Historyi Narodu Ruskiego w Galicyi i Hierarchii Cerkewney w temze krolewstwie; Abhandlung über die Regeln, nach welchen die Slaven des griech. Ritus den Ostern-Tag berechnen Гр. Яхимовича; Grammatik der ruthenischen oder kleinrussischen Sprache in Galizien Йосифа Левицького і його ж Listy tyzące się pismiennictwa Ruskiego w Galicyi, в Перемишли 1843 р.; Umrisse zu einer Geschichte des religiösen und hierarchischen Zustandes der Ruthenen Michael Malinowski. Побіч твору: Antiquus liber grammaticalis Alvar-a без поданя року друку і двох словарів підручних грецько-латинського і латинсько-грецького з 1771 р. в Штутґарді та книжок богословського змісту були: Fyzyka неваного автора, Institutiones Matheseos Horvatt-a, Geometrya, Nützliches Krankenbuch, Manipulacya powszechna dla c. k. w krol. Galicyi i Lod. szlach. Sądow w języku polskim i lacińskim, Lexicon quadrilingude i. e. latinae, germanicae, hungaricae et bohemicae linguae, Księga ustaw na zbrodnie i ciężkie policyyne przestępstwa, том I і II, französische Grammatik C. Majdinger, Odyssea, Liber variorum Epitaphiorum, Elegiarum et Inscriptio-num, Wywod o rozkrzewieniu drzew sliwowych do powszechnego uzytku, C. k. Towarzystwo Rolnictwa, Institutiones grammaticae in

usum schol. gram. linguae hungaricae, Selecta latini sermonis excerpta e scriptoribus probatissimis, tomus I et II, 1789, P. Chompre, Lehrbuch der alten Staaten und Völkergeschichte, Anleitung zum Studium griech. und römisch. Klassiker I und II Theil, Fundamenta linguae Arabicae, Andreas Oberleitner, його ж Christomatia Arabica cum Glossario, Messias in fünf Gesängen Кльопштока, С. Julii Caesaris Commentarii de bello gallico et civili una cum Hirci vel Opii Supplementis, Pferde und Viehzucht nach bequemster und wohlfeilster Art zu heilen, Peter Christian Abelgaard, 1785.

Зменшували вартість своєї бібліотеки: „Berichte der Leopoldiner Stiftung im Kaisertum Österreich“, яких кільканадцять зошитів записано під 10 позиціями.

З тих 133 книжок даровано до декан. бібліотеки 79 прирників, решту закуплено зі складок декан. духовенства.

Для призбирання грошей на закупку книжок до декан. бібліотеки написав декан. бібліотекар нисьмо підписане і деканом до декан. духовенства дня 15/7 1844 р., в якому доносить, що того року пора предложити виказ до консистора про стан декан. бібліотеки, а що ніхто ані ніякої книжки ані грошей не жертвовав, проте просить усіх, щоби кождий зложив бодай по 20 кр., а за ті гроші купить ся які книжки до бібліотеки. Від себе зложив він ще перед тим 20 злр. к. ж., і так 24/12 1838 дав 10 злр., а 13/1 1839 обіцяв дати других 10.

Останній виказ декан. і парох. бібліотек владжено 1/1 1854 р. Заголовок його такий: „Ausweis über das Fortschreiten der Decanats und Pfarrbibliotheken des Kuratclerus in dem Zukotyner gr. kath. Decanate während des Triennimus vom 1ten Jänner 1851 bis Ende December 1853“. В ній вказано в кінці 1853 р. в декан. бібліотеці 126 томів і 40 зошитів, а в парох. бібліотеках: в Михнівці 22 томів, 6 зошитів, в Лімні 3 і в Дністрику Головецьким 3 томи, всього 154 томів і 46 зошитів. В виказі є замітка, що в тім часі ніхто не зложив грошових датків. Виказ підписали: о. Іван Ломницький, декан, посол до державного сойму в 1848 р., бібліотекар о. Григорій Шапдицький і його заступник о. Онуфрій Ганкевич. Новіших писем в справі декан. і парох. бібліотек в збірці я не найшов.

Парохіяльні бібліотеки були в початках 1830-тих років в Галівці 6 книжок, в Головецьку 40, в Вовчій мало бути 76, в Михнівці 21. Михнівський парох і декан. бібліотекар заявив, що ті книжки по його смерті мають перейти до декан. бібліо-

теки. О. Василь Погорецький, капелян в Липю списав 1830 р. ті книжки, які він дістав від перемиського консистора за ціну 80 злр. к. ж. в релігійного фонду. Ті книжки були такі:

1. Biblia Sacra Veteris et Vulgatae editionis pincta Exemplar Vaticanum sub Pontifice Clemente VIII Romae excusum... Viennae 1813. Typis Antonii Pichler.

2. Die heilige Schrift des neuen Testaments in vier Theilen... Von Dominicus von Brentano auf Befehl des Hochwürdigsten Fürsten Rupert II herausgegeben. Fünfte vermehrte und verbesserte Auflage. Grätz in Commission bey Josepha Miller 1813 und 1814.

3. Christenlehre zum Gebrauche bey dem katholischen Religions-Unterrichte der Jugend sowohl bey Erwachsenen. Von Johann Michael Leonhard. Wien 1816.

4. Euchiridion Iuris ecclesiastici austriaci a Georgio Rechberger, idiomate germanico editum, latinitate donatum... Lincii apud Cajetanum Haslinger 1824.

5. Institutiones Theologiae Dogmaticae En-Gelberti Klypfel... opera et studio Gregorii Thomae Ziegler... Viennae apud I. G. Binz 1821.

6. Ethica christiana Mauri Schenk... Viennae apud Franz Wimmer et Augustae Vindellicorum, apud Christoph Kranzfelder 1825 et 1826.

7. Institutio pastoralis in usum academicum, quam elucubravit Andreas Reichenberger... Viennae apud Rehm 1818 et 1819.

Тих 7 творів обнімало 13 частин, 9 томів, а книжок 16. Крім висше наведеного виказу є в актах ще два викази в тими самими творами, але без підпису тих, що ті книжки дістали.

З поданого висше матеріялу виходить, що товчок до відкриття деканальних і парохіяльних бібліотек дав віденський уряд, а було се бажанем цісаря Франца І. Ціле діловодство мала перевести краєва управа при помочи консисторів. При всім тім потрачено по тодішньому бюрократичному звичаю багато часу і праці на непотрібну писанину. Одначе духовенство прийняло заміри віденського уряду досить байдужно, а навіть відпорно. На 1820-ті роки припала економічна криза, спричинена наполеонськими війнами, через які попала Австрія в грошові клопоти, що відбило ся і на матеріяльнім положеню її горожан. Ту економічну кризу відчули також і наші священики, що при щоденній журбі за прожиток з родиною не могли і не мали охоти відкривати бібліотеки. Їх приміщення по церквах було для священиків ненаручне, годі ж було від часу до часу найжджати

бібліотекаря і жадати від нього видачі книжок, коли він мав свої домашні занятя, а ще годило б ся гостя у себе прийняти. Зібрані книжки не давали інтересної лектури, се ж був в більшій часті лише дар, а до бібліотек звичайно давали те, що для жертвуючих мало малу або й ніяку вартість. Хто хотів мати підручники, старав ся їх сам для себе набути; а хто по останнім іспиті закликав ся, що більше книжки до рук не возьме, такому і бібліотека нічого не могла допомогти і він її не потребував. Таким чином змагання віденського уряду при відкритті декан. і парох. бібліотек не принесли майже ніякого хісна для руського духовенства. Бодай не чувати, щоби хоч одна де в яким деканаті добре розвинула ся і видатно служила для просвіти і поступу в науках.

До психології 1848 року.

(Справа Ст. Гошовского).

Подав *Іван Кривецький*.

На психологічні екстраваганції 1848 р. у Галичині не звертали історики XIX ст. до тепер належної уваги. Навпаки, польські історики-публіцисти, як пр. Шнір-Пепловский, Штаркель, Осташевский-Баранський й ин., трактують їх дуже часто як серйозні факти й події, затемнюючи через те з одного боку — фактичний стан річи, з другого — дискредитуючи серйозність і повагу історичного моменту.

Класичною ілюстрацією до наших слів служить звісна „цуцилівська тривога“ з 1848 р. Скільки шуму й крику наробила ся справа в краю й поза його границями, до якого розміру й значіння виросла вона в описах сучасних польських публіцистів і півнійших польських істориків, про се мали ми вже нагоду говорити ширше на иншій місці¹⁾. Тут пригадаємо тільки те, що причиною „тривоги“ був дрібний факт корчешної бучі, яку викликали прислані непотрібно до села п'яні жовніри й яка поза п'яницькими ексцесами не мала ніякого иншого характеру.

До таких екстраваганцій 1848 р. належить також инша голосна подія т. зв. справа Ст. Гошовского.

Зачала ся вона з т. зв. „котячої музики“²⁾ у Станиславові, яку виправили тамошні вуличники двом „шварцгелберам“³⁾ за їх надмірний австрійський патріотизм. В обороні „шварцгелб-

¹⁾ Пор. Ів. Кривецький, Цуцилівська тривога в 1848 р. (Науковий Збірник присвячений проф. Мих. Грушевському... Львів, 1906).

²⁾ „Котяча музика“ й „гусак“ — роди політичних демонстрацій у 1848 р., які певні партії й групи виправляли певніми представникам австрійського бюрократичного режиму.

³⁾ Schwarz-gelber (чорно-жовтий) = австрійський патріот.

берів“ виступило військо і в результаті — на улиці міста лишився труп одного з демонстрантів, Ст. Гошовського. — Здавалося, що в таких бурливих часі, як 1848 рік, така подія, як убито одного демонстранта, не зверне на себе спеціальної уваги. Тим більш, що згадана „котяча музика“ не мала зовсім характеру поважної політичної демонстрації, а сам Гошовський упав жертвою в більшій мірі нещасливого випадку, як плянової протипольської репресії. Тим часом сталося інакше. Смерть Гошовського набрала відразу незвичайного розголосу й значіння і відбила ся голосним відгомном не тільки у Галичині, але також у Відні — у міністерських кабінетах і молодім австрійським парламентах. Його справа прийняла різко-національний польський характер а він сам став в очах сучасників і потомків польським національним героєм і символом терпіння польського народу...

I.

Ми згадали висше, що справа Ст. Гошовського зачала ся найперш від т. зв. „котячої музики“.

Ініціатива до того рода демонстрацій вийшла з Відня. Технічний їх бік описує з гумором В. Чапліцький у своїм пам'ятнику так¹⁾:

„Віденці бувають дотепні. Зловивши нпр. денунціанта чи шпіона, що майже одно й те саме, — саджали його до песьої будки, а радше до гицлівського візка так, що була видна тільки голова; обновили його відтак всіма улицями міста, кажучи йому гавкати, до чого не дуже чемно змушував його гицлівський помічник, що кермував візком. Товариство опіки, оборони чи там охорони звірят запротестувало против сього, між иньшим з тої причини, що цілий песьй рід бачить у тім для себе велику зневагу, що денунціанта чи шпіона ставили через те неначе на рівні з тими шляхотними звірятами, які — не так як денунціанти й шпіони, — є прецінь божими сотворіннями... Вправді на той протест не звертали великої уваги, мимо того одначе повторяли такі церемонії рідко, а вкінці для менше винних політичних злочинців, нпр. для всіх прихильників реакції, для прихильників меттерніхівської, поліційної й ин. управи, винайшли лекшу кару в тім сильнім переконанню, що по вимірню такої кари може ще наступити поправа.

¹⁾ F. M. Wł. Czaplicki, Pamiętnik awtora czarnej księgi. Kraków, 1871. T. I, str. 90—93.

„От, — і винайшли котячу музику й гусаки. Котячу музику робили по найбільшій часті підмовлені малі вуличники, часто одначе вмішували ся до того також дорослі обох полів. Інструменти такої музичної банди різнородні й о стільки догідні, що не вимагають ніякої науки. А таки, я зробив похибку! Власне наука потрібна, бо так, як кожда иньша музика повинна оперти ся на як найдокладнішій гармонії тонів, так при котячій музиці все залежить від як найбільшої їх дісгармонії. Коли нпр. одні найрізнороднішими способами свищать, то другі м'явкають преріжними тонами, иньші знов гавкають і виють, наслідуючи при тім псів усіх рас і віків, ще иньші вдають голоси диких звірят і птахів, деякі вкінці бряскають і немилосердно бють в різнородне зелізе, бляху, дошки й що попаде під руку. Все те видає такий гарний тон, повний найдоскональшої дісгармонії, що хто тільки має нерви зі шкіри, званої сирівцем, і кого тільки Бог не обдарував слухом, той з цілою розкішю може упоювати ся звучними тонами тої музики. Таку музику, прозвану також котячою серенадою, робить ся тільки нічною порою й все тільки перед мешканнем мужів, заслужених на полі гнету й тиранії мешканців того чи сього міста, краю, або цілої людскости. Тоді признавали заслуги того роду всім мужам чорно-жовтої краски й взагалі тим із бюрократів і реакціоністів, що визначали ся мученнем увязнених в 1846—1848 р. і всім тим, які вважали ся репрезентантами гнету, темноти, оглушлювання, германізованя й були охочі викликати різню, або бомбардувати місто Львів. Таку музику виправляло якесь анонімне твариство від часу до часу ріжним львівським високим урядникам, між иньшим нпр. перед мешканнем губерніяльного радника гр. Туна, иньшим разом перед мешканнем радника кримінального суду д. Оттави, там знов перед мешканнем б. циркулярного старости д. Чеча, або перед мешканнем президента апеляції д. Кронвальда й иньших того рода заслужених людей.

„Робили також котячі музики й гусаки дд. Польбергови, Відманови, Мартінеттови й богатом багато иньшим. Гусак виглядає справді забавно; принаймень я придивляв ся йому в замилуванні — до того гріху признаю ся з цілою покорю — одначе на жос оправданне мушу додати, що підчас гусаків студіював я емпірично психологію.

„Одного дня, вже не памятаю якого місяця, вийшовши з дому і йдучи Галицькою улицею, побачив я певну громадку людей ріжного віку й стану, що чекала недалеко кримінального

суду. Зацікавлений запитав я одного з громадян, якогось молодого чоловіка, чого й на кого чекають?

„Е, — то так, пане“, відповів він, „одному зі славних інквізиторів 1846 р. думаємо зробити гусака!

„Що?“ — запитав я здивований „гусака? А щож то сей гусак, який він, на що, по що?“

„Молодий чоловік подивився на мене ще більше здивований, як я, й усміхаючись, сказав тихо: „Пождіть хвилину, а наочно переконаєтеся. Побачите й гусака й зрозумієте, на що й по що?“

„Ледви докінчив слова, коли в кримінального будинку висунувся якийсь невеликий чоловічок із циліндром на голові. На перший погляд я пізнав у нім мого інквізитора д. Мартінетта, який жертвував мені дуже сердечну прихильність, коли-б я тільки за ту ціну зрадив батька й матір, братів і приятелів, знайомих і чужих, одним словом усіх добрих Поляків. Д. Мартінетт виходячи з великим пліком паперів, поправив циліндер, затиснув його глибоко на голову, після звичаю лизнув, потім легко пригрив долішню губу й скорим кроком перейшов подвір'я, перебіг скоро кільканайцять сходів і несподівано побачив себе оточеним згаданою громадкою людей.

„Всі стали так, що д. Мартінетт не міг поступити ні одним кроком наперед.

„Чого“ спитав д. Мартінетт, здіймаючи капелюх, „чого ви від мене хочете?“

„Чого ви від мене хочете?“ Кляннучись, повторила у відповідь ціла громада.

„Алеж прошу!“ кланнучись, заговорив д. Мартінетт зі здивованнем.

„Алеж прошу!“ повторили всі кланнучись і наслідуючи його. Та по тих словах кликнув один з громади до нього „Йди!“ „Йди!“ повторили всі за ним і д. Мартінетт, заложивши капелюх на голову й притиснувши сильніше до себе плік паперів, зробив крок наперед.

„Слідом за ним йшли всі одинцем, один за другим, т. зв. „гусаком“, а кождий наслідовав кождий хочби найменший його рух. За ним постунав довгий ряд людей, що кілька кроків прилучувалися нові аматори гусака й за паном консіляром творився чимраз довший хвіст. Пан Мартінетт пчихнув, за ним пчихнули всі, він витягнув хусточку до носа, а всі, наслідуючи його, витягнули також. Він оглянувся, всі зробили те саме, коли він

приложив руку до чола, руки всіх піднеслися також до гори, коли він приспішав хід, всі приспішали слідом за ним. Для малих вуличників була то не аби яка забава, бо коли в ряді тих, що уряджували гусака, йшли більше дорослі й поважніші, то перед особою, якій робилося гусака, хлопці сі скакали, сміялися або весело співали.

„Д. Мартінетт, зненавиджений більш як інші, тягнув за собою дуже довгий хвіст і зібрав коло себе дуже численну свиту вуличників. Його положення було справді дуже прикре. Вправді я був і на Шпільберті і на Сибірі, однак мені здається, що під оглядом моральних терпіння гусак кара багато прикріша від Шпільберта й Сибіру“.

Так виглядали „котячі музики“ й „гусаки“.

„Ті котячі музики — оповідав п. Ромуальд Турасевич, що пам'ятає ті часи, пише др. К. Осташевський-Баранський¹⁾ — викликали панічний перестрах між урядниками. В моїм домі мешкав один із найбільш — а зовсім слушно — зненавиджених кримінальних урядників Воттава, зв'язаний з рр. 1846 і 1847, як непримирений ворог Поляків і правдивий кат ув'язнених. Дня 16 цвітня приходить до мене — двох академіків із повідомленням, що того дня вечером відбудеться серенада для Воттави, із проською, щоби я упередив другого урядника, що мешкає в мене, що то не для нього.

„Розуміється, каже далі п. Р. Турасевич, я згодився в найбільшій охоті, впевняючи, що хоч би серенада відбулася при акомпаніменті шиб, буде для мене дуже приємною. І справді, вечером відбулося все по програмі, пішло кільканайцять шиб, після чого академіки пішли перед мешканцем президента апеляції де Кронвальда, так само скаженого терманізатора. По закінченню забави, цікавий, яке викликала вона враження, йду до мешкання пана радника, щоби сказати вставити йому шибі й висказати співчуття. По довгій стуканню й запевненню, що я тільки сам один, отворилися двері й назад замкнулися на ключ. Питаю, де пан радник-добродій?... А тут на мою немалу втіху пан радник у повній мундурі, зі шпадою в руках, блідий як труп, висувається з під канани й благає рятунку. Я сим-тим заспокоїв його, однак зараз на другий день він по-

¹⁾ Dr. K. Ostaszewski-Barański, Rok złudzeń (1848). Ст. 192—194.

просив відпустку й діставши її „в цілі поратвання здоровля“, втік зі Львова¹⁾.

„Однак всеж показало ся, каже дальше Чапліцький²⁾, що ні гусаки, ні котячі музики не принесли бажаних наслідків. Хто був лихим, лишив ся ним на все, а може став ся ще гіршим...“

II.

„Між иньшими дурницями, якими рік 1848 був такий багатий, каже в своїх споминах о. А. П. Ш(анковський)³⁾, увійшли в моду також так звані „котячі музики“, які робили ся особам, що були недобі активній (польській) партії. Робили їх у Відні, то-ж і Львів не міг лишити ся по заду; робили їх у Львові, то чому-ж би не мали дозволити собі того самого инші міста й містечка нашого краю?... З трудом вишукувало ся особи, яким би можна було зробити таку серенаду, поки вкінці не вдало ся винайти якого „бюрократа“ або „шварцфельбера“, що при чарці чи картах дозволив собі висказати ся з насмішкою про „раду“⁴⁾ або „івардію“, за що конче треба було його покарати „орніа ludu“.

„В місті С.(таниславові), каже дальше згаданий автор-сучасник, знайдено скоро дві особи, достойні такої серенади: циркулярного комісаря — Німця⁵⁾, про якого ходила чутка, що брав участь у руху й різні мазурських хлопів, і начальника тодішньої камеральної фервальтерії⁶⁾ радника А. Ж.(улавского) — Поляка, що десь там при вині висловив ся не дуже похвально про народову івардію. Одному й другому постановлено виправити серенаду, а хоч до таких музикальних продукцій не треба було ніяких проб, то все таки рознесла ся про них вістка по цілім місті, бо вже від білого ранка роздавано імпровізованим музикантам різні інструменти, як пр. свиставки, тарахкала, сопілки, звіночки, бляшанки й ин.

„Коло 7 год. вечером зібрала ся товпа звиш 600 людей коло жидівської синагоги й пішла звідти найперш до Німця.

¹⁾ Пор. крім того: Stanisław Schnür-Perłowski, Z przeszłości Galicyi (1772—1862). Lwów, 1894. T. II, str. 257.

²⁾ Op. cit. str. 93.

³⁾ А. П. Ш., Воспоминания изъ недавной бывальщины. — Родимы й Листокъ, 1880. (Чернівці) № 3.

⁴⁾ „рада“ = польська політична організація Rada Narodowa (на провінції Obwodowa).

⁵⁾ Швабе. ⁶⁾ нині фінансової дирекції.

Там виконано перший концерт. Ще нині чую шум в ушах, коли пригадаю собі той писк і вите, яке зробила музикальна товпа. Та мудрий Німець виїхав з дому й навіть не чув зробленої йому овації. Камениця була отворена на розвір, а після роздираючого вуха „rottrougrri“ отворило ся тихенько віконце, й бліда молода жінка — жінка комісаря, родом Полька, сказала гарним польським акцентом: „dziękuję wam rodacy!“ — і більш нічого. Того не сподівали ся музиканти, тому остовпіли на ті слова й поспускавши носи до долу, пішли до другого „шварцфельбера“.

„Та тут — оповідає дальше о. Шанковський — не пішло їм так легко. Радник мешкав в уряді, де були магазини тютюну, табаки, стемплів і камеральна каса і зажадав на випадок якого нападу на дім війська, що скрило ся то по коритарях, то в подвір'ю будинку.

„Коли відмявкали першу песу серенади і зачали другу, хтось з публіки вдарив палицею в заперті двері камениці; двері відтворили ся і вибігли жовніри з найженими багнетами, розганяючи зібрану товпу. Більша частина музикальних героїв втікала перед війском; але лишило ся ще декілька смілих студентів, а на їх чолі Гошовский, ученик зі VI гімназії. Кляси з величезним барабаном від музики, яким заслаив ся перед напором жовніра. Але коли він не уступив, а навіть став ганьбити військо, жовнір обернув карабін і вдарив кольбою делікатного шляхоцького панича так в груди, що той упав зараз трупом на землю“.

Зовсім инакше описують згаданий факт польські автори. „Дня 27 цвітня, пише др. К. Осташевский-Баранський¹⁾, зібрало ся кільканадцять школярів, ремісничих хлопців, майже самих дітей, перед помешканнем від давна вже тут загально вненавидженого камерального радника Жулавского, щоби виправити йому котячу музику; була то забавка, що не мала й не могла мати ніякої політичної ціли, якої зрештою ніякий заказ передтим не заборонив. П. Жулавский вистарав ся через циркул відділ війська, а сховавши його з одної сторони за близьким муром військового шпиталю, а з другої в недалеких валах, вичікував заповідженої музики. Коли тільки вона зачала ся, випало військо зі засідки, окружило гурток тих дітей з трьох сторін, і не візавши передтим, щоби розійшли ся, стало бити й мордувати. Окружені не могли ратувати ся навіть утечею. Замордували на місці гімна-

¹⁾ Dr. K. Ostaszewski-Barański, Rok złudzeń (1848). Ст. 204—205.

віального ученика Стефана Гошовського. Чули, як він кричав і кликав: „чого від мене хочете, за що мене мордуєте?“ Та жовніри товкли його дальше кольбами. Зранили смертельно перехідного старця Іполіта Броневського, поранили також кільканадцять осіб обох полів і то вже не перед мешканцем Жулавського, навіть не в часі біганини по улицах. Били й обдирали по улицах людей, що йшли туди випадком, жінок били кольбами й тягнули за волосе по бруку, зривали з них перстені, шалі й окраси. А ніхто з офіцерів не гамував тої дичі! Що більше, той сам Жулавський грозив, що на кожний зазив спровадить тисяч гуцулів із камеральних дібр, що віддані під його необмежену власть. Зрештою так вже був зробив у 1845 році, коли спровадив до Станіслава на поміч війську 250 узбровних гуцулів з лісового персоналу¹⁾.

¹⁾ Пор. також: I. Starkel, Rok 1848. Lwów, 1899. Ст. 211. Ту саму подію описує в своїх записках Василь Ільницький так: „Банду крикачівъ проводивъ ученикъ гимназ. Гошовскій. Тимъ часомъ Жулавскій довѣдавши ся напередъ о той предстоящій ему котячій музичцѣ, выхлопотавъ собѣ у коменды войсковои цѣлый отрядъ жовняръ (кажуть, що була ихъ цѣла компанія), скрывъ ихъ у себе на подворю и въ корытари, и дожидавъ способнои хвилѣ. Коли толпа крикунѣвъ и другихъ приближила ажъ до самыхъ дверей и ввѣла кричати, свистати и галасувати, — наравъ отвирають ся дверѣ вѣдъ Жулавского помещканя, и зъ вѣттамъ валить ся товпа пьяного жовнярства, и нападає кольбами и багнетами на безборонныхъ людей. Декого ранено кольбою, декого штикомъ; кажуть (я сего не бачивъ), що невѣстамъ ковтки обривано, фустки та мантылѣ здирано и т. д. Найбѣльше але зѣвсѣхъ дѣстало ся проводирови Гошовскому; бо ударъ сильный кольбою въ груди поваливъ го обѣ землю; кровь бухнула ему ротомъ, и въ кількохъ хвиляхъ вастигъ онъ мертвый на мѣсти. Товпа котячихъ музыкантовъ розбѣгла ся справдѣ варазъ, ражена несподѣванымъ нападомъ пьяного жовнярства, але убѣйство Гошовского выкликало въ сердцахъ всѣхъ якій то сумъ, яке то неописано прикре чувство, — котре потѣмъ перейшло, именно у польскои народности въ велике обуренє и кликанє о помсту... Жулавскій вынѣсъ ся зъ Станиславова той самои днини. (Іван Саванський, З літературної спадщини Василя Ільницького. Ст. 18—19. — Записки Наук. Тов. ім. Шевченка. Т. LXVI). Чому жовніри ввійшли в Ільницького паними, коли про се нічого не згадують польські автори, годі знати. — Як скоро росли події в фантазії тодішньої польської публіки, свідчить лист із Галичини до редактора познанського „Przeгляд-у Poznańsk-ого“, де анонімний автор побіч багатьох інших неправдивих фактів наводить також й той, що „w Stanislawowie wojsko zniepaska podszedłszy, dało ognia(?)“ do malców kocią muzykę wyprawiających, i zabito studenta Horszowskiego (Galicya w roku 1848. (List do Wydawcy ibid. 1848. Т. VII, ст. 41). Остерман у своїх записках

Чи справді одначе всі ті тяжкі закиди зроблені жовнірам польським автором, правдиві? Коли вірити свідкови тих подій, згаданому висше о. А. П. Ш(анковському), — вони значно переборщені, так що викликали навіть зі сторони станіславівської руської молодіжи певного рода протест.

„Після того (зн. розігнання війском демонстрації), каже згаданий свідок у своїх споминах¹⁾, иньші слухачі й музиканти розбігли ся домів, а забитого студента занесено на його квартиру. На другий день появили ся на площах в нашім городі знов столики — і нуте підписувати нову петицію, а властиво жалобу на „rozbestwione żołdactwo“. А які закиди не робило ся тим бідним жовнірам!.. Три рани від багнета дістав невинний мученик-хлопчина!... Вояки кололи на всі боки й били невинні діточки, по тім кинули ся на жінок, безчестили їх, здирали з пальців перстені, а з вух виривали навіть з тілом ковтки!..

„Того дня нас Русинів, каже дальше згаданий автор, було вже за багато! Таж ми були всього того свідками, але такого ми не виділи; коли-ж так брехливо писало ся про те, чого ми були очевидцями, то як же-ж могли ми вірити в те, що де инде діяло ся. Згадана скарга отверезила майже всіх руських студентів і від того часу стали ми сторонити від Поляків. Остання наша участь у польських комісіях були похорони забитого товариша“.

III.

На другий день у п'ятницю, дн. 28 цвітня 1848 р. появили ся на улицах Станіслава такі оповістки²⁾:

„Szczepan Horszowski, uczeń gimnazjalny Stanisławowski, lat 16 mający, zabity dnia 27-go kwietnia b. r., pogrzebanym będzie dnia 30-go kwietnia r. b. o godzinie 5-tej z południa.“

обмежаєть ся тільки невеличкою заміткою в своїй „Хроніці“: „Die zu jener Zeit beliebt gewordene sogenannte Katzenmusik, kam in Stanislawow blos am 27 April 1848 zur Ausführung. Beehrt wurden mit solcher Kreiskommissär Schwabe, und Kameral-Rath Zuławski. — An letzterem Orte wurden durch bereit gehaltenes Militär, beiläufig 10 Uhr Abends, Musikanten und Zuhöreranhang, hart hergenommen, wobei Stephan Horszowski und Leben kam. (Хроніка Остермана. Т. I, ст. 402. ркп. бібл. Н. Т. ім. Ш. ч. 19).

¹⁾ Воспоминанія недавной бывальщины. А. П. Ш. — Родимий Листокъ (Чернівці). 1880, ч. 3.

²⁾ Хроніка Остермана. Т. I, ст. 402 (ркп. бібл. Наук. Тов. ім. Ш. ч. 19).

Jest to jeszcze jedna niewinna ofiara męczeństwa narodu naszego.

Współrodacy zapraszają na ten obrządek pogrzebowy wszystkich prawych obywateli kraju, proszą oraz o modlitwę za duszę Jego, i by Bóg wyprowadził z obłędu Jego morderców.

W poniedziałek dnia 1-go maja o godzinie 10 tej z rana odprawi się nabożeństwo żałobne za duszę nieboszczyka w kościele parafialnym.

Stanisławów 28-go kwietnia 1848^a.

В одній кімнаті, вибитій чорним сукном, зроблено для Гошовського катафалк. Там, виставлений на публичний вид, пролежав він через три дні, — в розкритими грудьми, на яких синіла закипіла кровю його смертельна рана. „Багато людей, пише в своїх записках В. Ільницький¹⁾, в близька і в далека прибувало сюди, до тіла Гошовського, живлячи у грудях Бог зна' які почування й які замисли; і я бачив се сумне й страшне видовище на свої власні вочи. Потім відправлено сьому мученикови за волю, як говорили Поляки, дуже торжественний похорон, на яким було кільканайцять тисяч людей, що прибули в близьких і дальших сторін“.

Похорон Ст. Гошовського описує о. А. П. Шанковський так²⁾:

„Був то похорон, який не так скоро прийдець ся видіти. Здвиг народа в нашім місті був такий великий, що годі було через улиці перепхати ся. З'їхала ся майже вся шляхта нашого й сусідного округу, а крім того спровадили агітатори багато селян із сусідних сіл. Труну несли всі стани — люди всякого віку й пола; несли її дідичі, селяни, ремісники й жида в кафтанях; несли гузари, студенти, шляхоцькі й міщанські дівчата, несли її навіть наші руські алюмни в синіх конфедератках пущені в половині курсів на довший час домів до родичів, щоби там отямили ся й охолонули з польського патріотизму, а які вертали в ту пору назад до Львова“.

Інтересний опис похорону Гошовського поданий у сучасній кореспонденції зі Станиславова до „Rad-y Narodow-oj“³⁾:

¹⁾ Ів. Сованський, З літературної спадщини Василя Ільницького (Записки Наук. Тов. ім. Ш. Т. LXVI, ст. 19).

²⁾ Воспоминання изъ недавной бывальщины. А. П. Ш. — Родимый Листокъ (Чернівці). 1880, ч. 3.

³⁾ Rada Narodowa. 1848, № 17 (з 11 мая): Z Stanislawowa.

„30 цвітня ховали тут Стефана Гошовського. В його тлінних останках обходили тріюмфально сю символічну Ідею посвячення — знак тих жертв, що падали й ще мають падати за велику й святу справу народу. Ховали його?... Ні — радше несли його до життя народньої памяти й переказували торжественним обрядом релігії потомним поколінням, що жертвенна смерть є ключем до вибавлення людського роду.

„50 дівчат — наче свита сумних ангелів, перемінених на земські постати — повбираних у чорну одіж, з кипарисовими вінками на головах, окружало труну, з якої звисала біла ослона як непорочна будучина молодця — чиста і вже нетикальна ніяким письмом історії його життя(?). — 5 вінків, ознаки побіди над ворогами народу, лежало на труні, перед якою йшли дві малі дівчинки, повбрані в білу одіж, й несли на таці мученичий вінок — як дві сльози матери, що відводять сина до гробу. — Священники, урядники, військо надавали сьому походу величавий і торжественний вигляд; а народна івардія, побравши ся за руки наче кільця непереломного ланцюха, йшла в подиву гіднім порядку. Саму труну ніс народ на переїну: селяни, гузари, студенти, дівчата, івардійці, пани в ріжних станів, львівські академіки, жида й священники; всі тиснули ся, щоби сього дорогого тягару диткнути ся своїм раменем або долонею, — здавало ся, що цілий народ складав німу присягу на останках сеї свіжої жертви: для свободи й вітчизни посвятити жите так само, як той, якого на очах народу несли в країну памяти. — Труну занесли до костела, а похоронна мова священника потверджувала те, що присутні відчували у своїх грудях, а чого з причини безмірного жалю й смутку не могли назвати. — По закінченню мови й релігійного обходу тіло мученика винесли перед святиню, де на уставленій трибуні один з молодіжи знов виголошував слова пошани й чести, належні невинній жертві¹⁾. Звідти цілий похоронний похід подав ся на цвинтар, де Болов Антоневич релігійно-польським духом одушевляв ся в ревній мові над тими дорогами, повними чудес, по яких Провидінне призначило Польщі дійти побідно до славного воскресіння — над тими кривавими жертвами, без яких ні один поневолений край не підніс ся до давної слави²⁾. По тій промові говорив Цибульський по україн-

¹⁾ Ся промова (на підставі рукоп. записки) подана при кінці статі: Додаток ч. I.

²⁾ Див. Додаток ч. II.

ськи¹). Була се мова особлива своїм родом, проста, але щира, сумна й повна ревігнації — як слізна думка їх народу, яку, здасть ся, співає само серце й сльози, коли хоче вилити у співі почуте жалісного прощання. — О! таких промовців нам треба нині багато, які вепили зрозуміти, що українська неволя покінчила ся вже разом з нашою неволею. Як мало нині таких товмачів і посередників між українським і польським народом, які потрапили би переконати мужика, що будуча Польща лагодить для нього щирійшу й тривалійшу свободу, чим та, якою його заманюють союзники темноти й неволі.

„Вкінці спустили жертвенного героя в могилу, де мав відпочивати може на... віки... До сього вічного спочинку вистелили йому гріб вінками — кидали цвіти — і знов вінки... і знов цвіти, які накрила вкінці все-мати — матірня земля.

„Так відбув ся похорон Стефана Гошовського, який, коли зносив ся духом в мраці майбутньої безсмертності над вдячним йому народом за ту понесену жертву — то вже вложив обжалованне перед стопами Божества проти своїх убійників-катів; а таке післанництво буде мати більший успіх, чим сі безчисленні посольства до земських престолів, де свободу краю й щасте народу відважуєть ся що-йно на вазі егоїзму й холодного вираховання“.

Такий був похорон Ст. Гошовського.

Та на тім одначе справа не покінчила ся. Її відгомін розійшов ся широко по краю й поза його границями й відбив ся, як ми згадали вже висше, також у Відні — в канцелярії міністра і в парламенті.

IV.

Зараз по похороні вислали станиславівські Поляки, а властиво станиславівська „Rada Obwodowa“ в справі оповідженого випадку спеціальну депутацію до Відня, аби представила цілу подію польській делегації, яка перебувала там з меморіалом ще від дн. 26 марта с. р. і разом з нею постарала ся о покаранне винувників смерті Гошовського.

„Друга знов депутація — пише у своїх споминах член згаданої польської делегації Ф. Земялковський²) — зі Станиславова.

¹) *ibid.* ч. III.

²) *Pamiętniki Floryana Ziemiałkowskiego. Kraków, 1904. T. II, str. 40.*

Досить, що шляхта вдоволена, що має претекст до поїздки. Якийсь студентина, п. Домбровский, що вічно говорить про самопосвяту й побряскує кривою шаблею, якої ніколи вже не зложить, бо його батьки мали право ходити з карабелею — той молодик, кажу, відграє тут ролю станиславівського делегата. — Чи подуріли! Та-ж то значить блазнити себе в очах світа чи вже не мали вислати кого иншого. Привів зажаленне на поступованне війська при „котячій серенаді“; просьба вистилізована до нас, кінчить ся тим, що нас роблять відвічальними за кожду каплю крови, яка поплине в Галичині. Бігме, то за велика честь, чи ті люди гадають, що ми всемогучі? Коли-б бодай вислали чоловіка, що вмів говорити або писати; одначе ні, пришлють якогось мазіая, який забирає нам тільки час; ми й поміж собою маємо досить мазіаїв. Справді, сама справа тратить на тім, що попнає її блазен. І так станиславівські події, що покривають ганьбою наше військо й кличуть до Бога о цімсту, яку-ж можуть вони викликати симпатію, коли представить їх п. Домбровский. Ми вняли справу на себе, — написали просьбу до Лятура¹), злучили ті свіжі випадки з подією у Цуцилові й Гостові й цілий той наштет подали Лятурови. — Про сей крок повідомила вгадана делегація станиславівську „Rad-y Obwodow-y“²).

Незавбаром поданне польської делегації було вже подагоджене. Під днем 6 мая нотує Земялковський, що Лятур післяв уже до Галичини наказ, щоби військові власти перевели слідство в цуцилівській і станиславівській справі й наказали війську поступати конституційно³). — Як довго одначе тривало слідство й який був його результат, на се з браку яких небудь актів до справи Гошовського в архіві міністерства війни у Відні не можна дати зовсім певної відповіді⁴).

¹) Тодішній австрійський міністер війни.

²) *Pamiętniki Fl. Ziemiałkowskiego, ibid. str. 136.*

³) *ibid. str. 137, 174.*

⁴) На наші запитання в сій справі (при посередництві д. М. Тершаківця), Управа Архіву Міністерства війни у Відні подала таку відповідь:

„Tod eines gewissen Hoschowski betreffend.

Über die Angabe, daß ein gewisser Hoschowski bei der polnischen Demonstration (wahrscheinlich in Stanislau) am 27. April 1848 getötet worden sei, finden sich im Kriegsarchiv keine Akten.

Im Verzeichnisse der beim Aufstande in Krakau am 26. April 1848 gefallenen Insurgenten ist derselbe nicht enthalten. Auch findet

Однак на інтервенції польської делегації у міністра війни Лятура не покінчило ся. Пять місяців пізніше, дн. 26 вересня 1848 р. вніс у тій справі посол гр. Александер Дідушицький на 46 засіданню австрійського парламенту остру інтерпеляцію, звернену знов до міністра Лятура, в якій зажадав між ин. виложення на президіальний стіл всіх актів з переведеного військового слідства. Інтерпеляція ся така:

„Дня 27 цвітня було місто Станиславів ареною грізних військових ексцесів. Гімназіальна молодіж загадала зробити одному з тамошніх нелюбих урядників котячу музику. Ледви уставили ся перед домою сього урядника й ледви відізнали ся перші тони, коли з відділи війська кинуло ся на товпу, — була 8 година вечером, напад був несподіваний, не було ніякого зазиву, щоби опорожнили площу й таким чином підступно вдарили кольбами на малих студентів. 15-літній студент, на імя Стефан..., побачивши, що жовніри загрожують життю одного з його молодших товаришів, закликав їх, щоби пощадили жите молодого чоловіка й залишили криваву роботу. Йому й удало ся вратувати жите свого приятеля, однак він сам ляг на площі з розторощеним черепом і поколений багнетами. Наполохана товпа кинула ся втікати, однак перешкодив сьому напір жовнірів. Коло 30 осіб, жінок і дітей, були поранені й мусіли цілими тижнями лежати хорі в ліжку. Один факт мушу піднести спеціально. За одною молодою дівчиною гнали ся жовніри. В смертній тривозі стала вона голосно кричати; сей крик почув один 60-літній чоловік і поспішив їй на поміч. Він хотів опам'ятати жовнірів, однак його звалили в ніг і так поранили багнетами, що він ледви виратував ся від смерти, про-

sich kein Hinweis auf die Interpellation des Grafen Dzieduszycki, oder die Beantwortung derselben durch den Kriegsminister Grafen Latour vor.

Ein nachträglicher Bericht des damaligen Polizeidirektors von Krakau Krobł besagt, daß Hoschowski damals als Schwager Bem's stark verdächtigt wurde, mit demselben im Einverständnisse zu sein; die Nachforschungen haben jedoch keine genügenden Anhaltspunkte ergeben, um eine Untersuchung wider ihm einleiten zu können.

Von den Akten des Kriegsministeriums findet sich nur eine Meldung des k. k. Oberkommandos zu Krakau an das Kriegsministerium.

In dieser am 11. Juni 1849 erstatteten Meldung wird unter Anderem des Hoschowski (Mann der Schwester Bem's) mit dem Beifügen Erwähnung getan, daß sich derselbe noch nicht auffallend verdächtig gemacht hat.

лежавши цілий місяць у ліжку хорим. Війско не тільки мордувало, але також рабувало. Жовніри волочили жертви по землі, зтягали їм перстені з пальців і відрізували насильно навіть вуха й пальці (сензація). То самі факти, загально відомі в краю і на вістку про сі злочини підняв ся загальний крик обурення. Жадали справедливости від тодішнього губернатора Галичини графа Стадіона, жадав також я; однак він був тої думки, що се була політична партійна демонстрація демократичних підбурювачів і знайшла ся відвага в публичнім ортані, у *Lemberger Zeitung*¹⁾, ті страшні випадки як звичайне „непорозумінне“. Привіщали також справедливості, а попередне міністерство прирікло подбати про се. Минуло однак пять місяців, а про вимір справедливости нічого не чути. Тому гадаю, що мій виступ в інтерпеляцією саме на часі, тим більш, що безкарність сього факту потягла за собою инші й знайшла наслідувачів. Найліпший доказ — се одна скарга, яку я дістав на тих днях, де також прийшло до подібної страшної сцени, де навіть проводив офіцер. Додаючи сю скаргу як додаток до моєї інтерпеляції, позволю собі поставити такі питання до пана міністра:

1) Який результат видало слідство в справі тих кривавих подій? 2) Чи міністерство годить ся забрати згаданого камерального урядника зі станиславівського округу й успокоїти тим способом звернене проти нього невдоволення? 3) Чи міністерство годить ся виложити на стіл палати акти слідства в справі сих кривавих ексцесів цивільних і військових властей? 4) Чи, коли слідство ще не покінчило ся, міністерство годить ся вести його явно? 5) Тому, що подібні насильства трапляють ся у Галичині частіше, звиваю міністра війни, щоби виложив на стіл палати всі розпорядки й денні розкази, які були в нагоди сєї скарги видані від мая до армії у Галичині²⁾.

У відповідь на сю інтерпеляцію зажадав міністер війни Лятур її повного тексту, обіщючи, перевести в сій справі слідство і його результат подати до відомости парламенту. Коли-ж гр. Дідушицький звернув йому увагу на те, що ще дн. 4 мая внесла в сій справі меморіал польська делегація і дн. 5 мая привіщало міністерство всі якти в переведеного слідства предложити як найскорше палаті послів, чого до тепер зовсім не

¹⁾ Офіційальний орган.

²⁾ Officielle stenographische Berichte über die Verhandlungen des öster. Reichstages. (Sitz. 46, am 26 September 1848). B. II, st. 590.

зроблено, міністер обіцяв зробити се вже на однім із найблизших засідань.

Зробив се на 48 засіданню, дн. 30 вересня. „Я мав честь, сказав він — забравши слово, повідомити високий збір, що на однім із найблизших засідань предложу акти зі слідства в справі ріжних ексцесів, які зайшли у Галичині. Щоби одначе Палату не томити, зложу виїжки з них разом з належними додатками на стід Палати“ (голоси: славно!)¹⁾.

На тім і покінчила ся голосна справа Ст. Гошовского. Відгомін її подибуємо ще тільки у сучасній вірші-сатирі на Жулавского, який був безпосередною причиною цілої афери й якого незвісний автор схарактеризував як вовка; вірша починаєть ся словами:

Czy wy znacie wilka tego,
Co zjadł ucznia Hoszowskiego i t. d.

* * *

З описаною нами трагедією, а властиво з її епільою — похоронами, звязаний один факт, що має певне значінне в історії розвою української національної свідомости у самім Станиславові і в давнім станиславівським окрузі. Було се заснованне філії львівської „Головної Руської Ради“.

„На похорон студента Гошовского — пише Шанковський²⁾ — явило ся також наше мійське духовенство й кільканайцять сільських священників, завізваних своїми коляторами. Діставши того самого дня досить обмистий пакет в консисторії, мій батько запросив деяких із них по похоронах до себо на чай. Не забуду ніколи того вечера. З поважним виразом витягнув пок. батько згаданий пакет і винявши з нього відозву „Головної Руської Ради“, пороздавав її між гостей, які не могли скрити свої радості з того, що Русь раз таки заговорила. Дальше описує автор дуже інтєресно самий хід нарад, які покінчили ся вибором комісії з 4-ох осіб, а які разом з господарем дому мали заняти ся приготуванням до формального засновання у Станиславові філії львівської „Головної Руської Ради“.

Незабаром нова філія зачала свою роботу.

Промови на похороні Ст. Гошовского.

I.

Mowa Academica Stanisławowskiego.

My jako towarzysze szkolni chcemy słów kilka poświęcić pamięci drogiego nam brata, któremu ku ostatniej posłudze zesłacie się kochani ziomkowie. Sławny zgon Jego jest Wam wszystkim wiadomy, więc opisaniem nie chcemy zakrwawiać na nowo serc Waszych. Był to młodzian odznaczający się moralnem postępowaniem, jak najlepszem sercem, najgorętszą miłością Ojczyzny, skromny i cichy, jak zwykle prawdziwej zasługi udziałem. Szlachetna ta ofiara znów powiększyła niezliczone zastępy męczenników Ojczyzny naszej, którzy krwawym z grzechów ziemskich oczyszczeni chrztem poszli błagać Przedwiecznego o jak najrychlejsze wskrzeszenie Matki Ojczyzny naszej. Szlachetna młodzi, koledzy moi! W tej uroczystej chwili przy zwłokach ukochanego brata naszego wzywam Was, byście nigdy w ślady Jego nie przestali, a miłując najgoręcej Ojczyznę naszą, kształcąc się na użytecznych obywateli kraju, godnem zachowaniem się nie tylko ziszcili nadzieje życzliwych nam Rodaków, ale i wrogów naszych do poszanowania zmusili.

Dnia 30 Kwietnia 1848. (ręk. у дра Ів. Франка).

II.

Mowa ks. Болоса Антоневича.

Idzie godzina, że wszelki, któren was zabija mniemać będzie, że czyni przysługę Bogu, a to wam uczynią; — bo nie znają Ojca, ani mnie. (Ew. św. Jana).

I przyszła ta godzina, i zabili młodzienca, i mniemają, że tym mordem uczynili przysługę Bogu, a oni uczynili przysługę nam; bo nie znają Ojca na niebie, któren miłuje cierpiących za prawdę, bo niewiedzą, że nasze męczeństwo jest drogą do wiary naszój, że Bóg sprawiedliwy pocieszy na koniec cierpiących, i że im wróci tą drogą mąk ceł ich poświęceń na ziemi, a padłe ofiary miłe sobie umieści obok siebie. —

Oto leży przed nami taka ofiara świeża, niewinna! przelano jej krew na dodatek do tyłu łez i tyle krwi wytoczonej z serca narodu naszego; bo może nie dosyć jeszcze tej krwi, może nie dosyć jeszcze tych ofiar, do uzupełnienia męczeństwa naszego, z którego zmartwychwstać ma Matka nasza, Ojczyzna! —

¹⁾ ibid. ст. 646. ²⁾ А. II. III. op. cit. ч. 3.

Zamordowany! — i za co? — o, któż z nas tu nie zna tej blahej, tój że tak rzekę dziecinnój przyczyny skonu, tego tak zacnego, tak pełnego nadziei, młodzieńca? — Padł, bezbronny przez ślepe złości ludzkiej narzędzie, którém samolubna i namiętna kierowała ręka! — Padł bez wawrzynów, które go może czekały na polu chwały za swobody i wolność braci, tam za słupami granicznymi rozdartego kraju naszego, tam za Ludzkością dotąd jeszcze w ciężkiej jęczących niewoli. Lecz nie smućmy się skonem Jego! stanął on w tój chwili przed obliczem Boga wielkiego, Boga sprawiedliwego, któren prześlany na koniec męczeństwem naszym, ulitował się nad biedną naszą krainą i zsyłając nam swobody, może tój jeszcze ostatniej potrzebował ofiary, by je na całą naszą rozprzestrzenił ojczyznę! Stanął on przed Niem i przyspiesza może niewinnem skonem swoim tę wielką chwilę oswobodzenia całego naszego narodu! — Duch jego powonie po całej z więzów oswobodzonej Europie i przetworzy w wolnych narodach tak silnie dla nas rozbudzone współczucie w czyn, w działalność. Wszakżeż ta niewinna śmierć tego zacnego młodzieńca stanie i przed tronem césarza i króla naszego konstytucyjnego Ferdinanda, jako świadek krwawy prześladowań tyluletnich, ponoszonych przez nas; stanie jako krwawy dowód terazniejszego położenia naszego, w którém postawieni jesteśmy przez szkodliwych nam samolubów. Ten świadek i dowód krwawy przyspieszy oswobodzenie zupełne nasze od ludzi złych, nam i Jemu nieprzyjaźnych. — Nieprzyjaźnych mówię! bo tylko miłość króla do narodu, a narodu do króla jest tym węzłem, tą spójnią, tём mocnym ogniwem, co łączy królów z narodami co w przyjaźnym porozumieniu i obopólnym zaufaniu stawia rządy z rządzonemi, bo taka tylko miłość obopólna jest podstawą praw, swobód i porządku społecznego; — a któż jeżeli nie oni, ci królowi i nam nieprzyjaźni ludzie targali, ba, co mówię! niedopuszczali nawet zawiązku tój siły moralnej, tych węzłów obopólnej miłości — ale postawiwszy siebie między króla i naród zaporą, przez którą głos do tronu przebić się nie mógł, karmili obie strony fałszem, i wlewali w społeczeństwo jad stronnictwa, którego okropne skutki przysięgły ziemię naszą, krwią bratnią w roku 1846. Pomimo tego, nie mogą nam zarzucić ci ludzie, żeśmy z najszlachetniejszą cierpliwością nie znosili ten krzyż męczeństwa, żeśmy się powodowali zemstą lub dziś mściwe mamy zamiary, bo gdy ofiara za ofiarą pada, oni, ci ludzie źli, co te ofiary wywołują, śmiało i bezkarnie chodzą po między nami; bo my wierzymy w Boga i sprawiedliwość Jego, któren rzekł: mnie zostawcie karę, mnie zemsta przynależy!

Patrząc na zwłoki tego zacnego młodzieńca pomimo że nam niewinny skon jego tyle stawia korzyści, nie możemy pożegnać się z nim

bez lzy braterskiej; ta mu przynależy! wszakże sama ciśnie się z wezbranego żalem serca w oczy nasze. Oddajmy Mu tę łzę, ale zmyjmy nią oraz, tu na mogile, wszelkie uczucie i chęć zemsty za skon jego, bo ci co go zamordowali niewiedzieli co czynią. Nareszcie czyż się nie przyczynili tym czynem mimowolnie do prędszego zbawienia naszego? Wszakże każda kropla krwi naszój, jestto o jeden śmiertelny grot więcej w serce naszych ciemieców! Krew ta przelana zacnego tego młodzieńca jest tym grotem, tą kroplą nasienną, dodaną do strumieni krwi przelanej przez lat tyle, i widzimy teraz teraz jasno jakie z tego nasienia dla nas dziś wyrastać poczęły już plony; — czyż nie rozświetliła już czerwoną lunę po całej Europie, w której jasności odbiły się jak piekielne cienia chytróść, oszczerstwo, złość i ohydne samolubstwo ciężące aż do tychczas jak potępienie na narodach. Runęli już niektórzy, co nas rozdawali w tój spójni miłości społecznej, dziś już wszyscy jesteśmy równi jak przed Bogiem tak i przed prawem, niemaż różnicy stanów; pan, wieśniak, rzemieśnik, wojskowy, urzędnik, jakiego bądź wyznania, wszystko to splywa w jeden naród, wszyscy jesteśmy braćmi, którzy silnym społecznym węzłem złączeni każdym mamy swój zawód, swą dążność, a tём jest dobro Ogólu. Nikt z nas niema sprawy wyłączonej, bo sprawa nasza jest sprawą Ludu, a dążności nasze powinny zmierzać do wybawienia wspólnej Ojczyzny. Dziś, kiedy cała Europa chce podać nam dłoń bratnią ku Jój wybawieniu, wymaga ona od nas wytrwałości i cierpliwości. Uzbrojmy się w tą cierpliwość i wytrwałość, i niedajmy się wrogom naszym uwieść przez drażnienie nas do niepokojów, bo ich celem jest zaburzyć nas, by pokazać światu, żeśmy jeszcze do wolności niedojrzeli. Spokój i porządek niech będzie naszym hasłem, a na nich niech wszystkie ciężą grzechy.

Żegnamy Cię Bracie nasz, jakeśmy żegnali męczennika naszego Teofila Wiszniowskiego, którego ostatniem słowem było: „niech żyje Polska“; i który przez krzyż męczeński wskazał nam drogę do wiary; w tój wierze składamy Cię w grób ten, bo wiemy, że przez grób droga zmartwychwstania.

III.

Мова Й. К. Цибульського¹⁾.

Bratia!

I otwierłasia nasza świataja zemla, żeby przyjmyła nezabawki w swij ustysk nowoho wandriwnyka, i pered naszymy oczyma na zawsihda ho skryła.

¹⁾ Сучасний друк п. в. Hołos na pochroni zamordowanoho detiati dnia 27. bereznia Stefana Hozzowskoho uczennyka Stanisławowskoho Gimnazium dnia 30. bereznia 1848 hoda. Ст. 4 неч, 8°.

I chtoż win je toj podorożnyj, Bratia moi?! ktoroho tutki, tak mnohymy a rewnymy slozamy, pry rostaniu z Wamy na wiki skrapleje. —

Wydźu tut z hromadżenych wyznawciw wsich wir — wsich staniw; wydźu tut tych, ktori werh uriedu w kraju derżat, i tych ktorii orudiom władiat, — je tut i Selane — i zdala prybuły Zemlane i mi-szczane, — tut słowom je taka mnohost' myru, jakby żaden Syn Witeczyzny Naszoi, w doma ne łszywsia. —

I chtoż win, Bratia moi, toj podorożnyj, dla ktoroho tilko myru zjyszłosia, aby ho pochoronyty?! Może Pan welyki? — może welyki uriednyk, abo wijskowyj? Ni Bratia. — Je win serota. Bez bat'ka, bez matery — Detyna. Ne umer win w doma swei ridni, złożenyj choro-boja. Pau win łszy powalenyj na bruku — na czużyni. Brat ni sestra oka mu nezlyply; — ani ho ksiądz światym Sakramentom w ostatniu wyprawuw dorohu.

Pau zamordowanyj z ruki bratnoj prowadżenoj obludom — zło-steju — i pidłotoju toho, kotoryj znaty nechtiw szczo brat, a z rozu-mity neumiw szczo Witeczyzna! —

Stało sia! — Dobry Cisar i korol nasz konstytucyjny Ferdynand I. neznaje za tote szczo sie u nas dije serce joho Bat'kiwskie boliloby na tote duże i bolity bude. — I dla toho tut na mohyli, tej newinnoj ofiry hde wsi stany i wyznania na nowo bratni podały sobi dołoni, a żalom serdecznym i slozamy rewnymy tote pobratenye uświatyły; tut woskryknim hromko, żeby aż ciłyj świt tote wzdwyżenye uczuw, że to je ostatnia ofira jaku hospod' Boh w hrichach naszych dla spa-senya naszeho, czerez ruki neprawosty worohiw naszych zażadaw. —

Wy zaś Bratia selane! ktorii z krasnych nyw naszych ćwitamy wesny prybułyśty, koby ich na mohyli brata naszoho zamordowanoho zaszczepyty; koły werneto do waszych neńki wże swobidnych zahorod, — rozkažit waszym i naszym bratiam szczoście buły na pochoroni se-rototy. Detiati — zabytoj newynne zatote szczo chotiło w zabawci z pu-stoty pošmijatysia z nepriatela waszoho, szczoście na hrobi światoho newynnoho muczenyka w slozach waszych sojedynenyje bratnoje družby i myłosty Chrestiańskoj spoily. —

Nayże od nyny na hruzach Hałycza, na połonynach Malawy, nad berehamy Bystryci i w dołynach Dnistru; zahremyt widholos żaloby pomeże wamy, — że jak za waszu wilnist' Wiszniewski wi Lwowi powiszenyj i światym ho jako muczenyka w sprawie waszi uznalyśte, — tak i imia Hoszowskoho naj od tut wid was czczonym i w piśniach waszych na zawsihda wspomynane bude.

A teper woźmit totei zemli ktoroju tak lubyte jak jei lubyw brat wasz Hoszowskij, woźmit totu włast' Rusyna i Polaka w sopruzi, i sypte jeju na joho mohyłu wona mu tiazыty nebude; bo jei ruka bratnaja, ruka Polakiw i Rusyniw, w bratnim sojedynenyj usypala.

Stanislawiw, 30. bereznia 1848.

J. Korol Cybulskij.

Трудно би считити всі ті промови, каже в своїх споминах Шанковський, які виголошено в часі похоронів у костелі майже на кождім десятім кроці на вулиці, а вкінці й на цвинтарі — і диво! всі вони кінчили ся промовою, виголошеною по українськи, промовою, яку ми перший раз у житю чули в тій мові. А говорив нею не Українець, а Поляк, амнестований вязонь Шпільберта товариш Центлєвича, Попеля й инших, що зложили в вязниці багато руських крайно-революційних віршів, з яких деякі, нпр. „Ой роле моя!“, або „Далі братя в руки коси!“ ширили ся якийсь час навіть в кружках інтелігенції. Ся промова, виголошена до сільського народу досить плавною мовою, була віддана з таким житєм і так вимірена до чутя, що деякі польські жінки дістали спазмів і треба було виносити їх з цвинтару непритомних і заводячих страшними голосами¹⁾.

¹⁾ Пор. Родимый Листокъ, Чернівці 1880, № 2: А. П. Ні., Воспоминанія изъ недавной бывальщины.

Miscellanea.

Кілька документів до історії 1848—1849 рр.

Історичний матеріал до пізнання національно-культурного й соціально-політичного життя галицьких Українців у названих у горі роках далеко ще неповний. Публікацій документів, що дотикають сеї теми, довго іще не буде можна вважати вповні вичерпаними. З причини недостачі більшого числа записок, мемуарів, кореспонденцій і т. д., які полишили-б нам люди, що були заангажовані активно в тодішнім українським руху в Галичині, кожда публікація мати-ме свою вагу, бо з відірваних фактів зложить ся колись повна історія сього часу та сеї часті українського народу, якій доля судила бути під управою Австрії.

І поміщені низше документи докинуть дещо нового до знаних вісток. Мало звісна прим. історія одної із найцікавійших прояв нашого політичного життя в 1848 р., засноване т. зв. громадських, деканальних та окружних рад, що повставали з ініціативи центральної „Головної Руської Ради“ у Львові та вважали ся її філіями. Таку деканальну раду засновано між ин. також у Бродах. Про час заснованя та людей, що займали ся організацією Брідщини поданий нами документ нічого не згадує. Одно тільки певне, що в пол. місяця листопада 1848 р. згадана деканальна рада продовжала свої наради. Підписаний на бруліоні протоколу (він переходить ся у декан. брідським архіві) о. Іжак, парох в Бродах, а потім митр. канонік і цензор українських книжок у рр. 1852—57, був здасть ся підмогою національного культурного руху серед доколішньої людности.

Коли прочитати сей протокол, то зараз пізнати цілу фізіономію тодішньої галицько-української інтелігенції з її наївністю у розуміню історичних подій 1848 р., відрухів політичного життя сього часу, її жах перед сміливійшим вчинком, той надмірний льоялізм до австрійських властей, яким націхована уся наша тодішня робота. Ся деканальна рада заманіфестувала себе на зверх між ин. сим, що вислала на руки губернатора Галичини гр. Стадіона меморіал, у якому висловила домаганя руського народа. Подібно, як се робили й інші ради, висунула вона в своїм меморіалі на перше місце поділ Галичини на дві самостійні провінції, східньо-українську та західньо-польську, справу, що стала дуже актуальною вже на провесні нашого культурного життя. Бо з сим постулятом виступила галицько-українська делегация на славянським конгресі в Празі 1848 р., де ся справа, діставши на засіданю т. зв. галицько-української секції більшість голосів, викликала явне негодоване, погрози смерти, клеймо національної зради на адресу предсідателя згаданої секції кн. Сапіги, який під напором польських делегатів виміг від українських представників, що вони згодили ся, аби сей ухвалений постулят полагоджено остаточно в краєвім соймі чи то державній раді.¹⁾ Вправді сього першого й найважнійшого домаганя галицьких Українців до нині не зреалізовано; за те постуляти другорядні, про які згадує меморіал брідської ради, принаймні в часті, або на недовгий час переведено в діло за поміч, яку галицькі Українці подали австрійському урядові.

На такій власне помочи українського народа в Галичині оперли ся державні чинники особливо в часі малярської революції. На цілім галицько-угорським пограничу, в округах коломийським, станіславівським, стрийським та самбірським переведено оборонну організацію, бо заходила небезпека, що Мадяри впадуть до Галичини.²⁾ Подане нами розпоряджене самбірського окружного старости позвляло нам пізнати теоретичні вказівки, яких мали тримати ся підчинені орґани у зорґанізованю оборони у згаданім окрузі.

Мадярської революції дотикає своїм змістом також останній документ — офіційальне повідомлене нашого духовенства про

¹⁾ Пор. Ф. И. С. (виступ). Прикарпатская Русь... Ч. I, ст. 282—3.

²⁾ Пор. Ів. Кревецький, Оборонна організація руських селян на галицько-угорським пограничу в 1848—1849 рр. (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, Т. LXIII—LXIV і окремо).

перехід російських помічних військ через Галичину й вказівки, як воно має в тім випадку поступати.¹⁾

1.

Протокол засіданя брідської деканальної „Руської Ради“ в дн. 15. XI, 1848 р.

Дня 15 Носиврія 1848 дальшен тягъ ради руской деканальной.

А. Предсѣдатель премови же мало бути забурене въ цѣлонъ краѣ; але Богъ насъ оборонилъ отъ тыхъ вороговъ, только вѣденъ много забуреніе притерпѣлъ — але тѣмъ ворохобники повтѣкали — а міщане послали депутаціи и просили, абы былъ спокой, же ся на ласку цесарску здають — але повторне учули вороги же Угри идуть на помыщъ, знову повстали неспокой робити — але Богъ милосердїи не допустилъ. То само же Лвовомъ ся стало — много нещастїя наробыли — отождъ подякуймо Богу, же оны ницъ намъ не зробили.

Мовять злѣи люди же мы вась бунтуемъ: чеждъ то правда? Отождъ потреба намъ написати и о нашу кривду опѣвнемо ся — бо ми жавше хочемъ жити спокойни — и вѣрни ми хочемъ нашому Найяснѣйшему кесару, отождъ подамо на пѣсьмѣ, же ми не бунтуемъ; али спокой утримуемъ. Найяснѣйшей Монарха всею дотримае, що тилько добро народу вимагати будетъ. Отождъ Сеїмъ до Кремсу перенесенїи тамъ далѣ радики будетъ надъ добромъ краю, отождъ не даймо ся намовити од влѣхъ людей, тримайте тѣмъ манифестами, которими Цѣсаръ намъ забезпечать, же ся самъ о нашу долю старас.

Б. до школы посилайте, бо всть позволено по школахъ нормальныхъ и наказано, бы по руску учили.

Подати хочимо до губерни — на тогъ ся все згодили рускии люди — а) о подѣлъ Галициї на двѣ провинциї, б) о завиденіе нашего языка рускаго по урядахъ и школахъ, в) о гвардію руску по мѣстахъ и по селяхъ, бо вно тѣмъ способомъ може бути спокой.

Споминали также о Зорѣ абысьмо принумерували, але потреба пре-
нумерату послати. Число 25 читали честнїи господень Николай Іжакъ теологъ нашъ.

Закончена рада руска деканальна дня 15 Носиврія 1848, зѣйдемо ся дня 29 Носиврія 1848 то всть въ середу.

Іжакъ.

¹⁾ Pop. Dr. B. Łoziński, Agenor hr. Gołuchowski w pierwszym okresie rządów swoich (1845—1859). Ст. 69—71.

2.

Меморїал брідських Українцѣ до губ. Стадіона в дн. 19. XI, 1848 р.

Euere Exzellenz!

Schon seit mehreren Malen haben wir sowohl unserem allergnädigsten Monarchen als auch dem h. Reichstage unsere gerechtesten Bitten vorgelegt, die aber bis nun zu erfolglos sind. Tiefer Schmerz ergreift daher das Herz eines jeden Ruthenen, der in seinem Busen die feste Ueberzeugung hegt, dass das ruthenische Volk in Galizien stets die klarsten Beweise der Treue und Anhänglichkeit zum allerhöchsten Monarchen an den Tag legte und zu jeder Zeit Gut und Blut für das Wohl des allerhöchsten Monarchen und der Gesamtmonarchie aufzuopfern bereit ist. Jedoch die Hoffnung nicht aufgebend und auf Euere Exzellenz Güte vertrauend wagen wir im Namen der Brodyer ruth. Decanalversammlung Ihnen folgende Bitten zu unterbreiten:

1. dass Galizien in 2 Provinzen, eine ruthenische und eine polnische getheilt werde, denn die traurigsten Erfahrungen beweisen hinlänglich, dass die polnische Fraction zum Ziele hat sich von dem Scepter unseres allergnädigsten Monarchen sich loszureissen und das ganze Land in den unseligsten Zustand zu verwandeln. Allem dem kann nur durch die Theilung Galiziens ein Damm gelegt werde und nur dann kann den Wühlereien der Polen in unserem Lande ein Ende gesetzt werden. Ferner wird auch hindurch die von S. Majestät uns versprochene Entwicklung unserer Nationalität zugesichert, deren wir uns durch die Treue und Anhänglichkeit zu unserem gütigsten Monarchen würdig gemacht haben.

2) Die Ruthenen bemerken, dass von Seite der Polen sowohl in Aemtern als auch in niederen und höheren Schulen die polnische Sprache eingeführt wird und dadurch von Seite der Polen die Vernichtung unserer Nationalität beabsichtigt wird, dieses schmerzt uns ungemein, da dadurch die konstitutionellen Rechte der Nationalität des seinem Monarchen treuen ruthenischen Volkes gänzlich beeinträchtigt und der ungerechten Forderungen der polnischen Fraction hintangesetzt, werden, die hier in unserem Lande sich unfähig gemacht hat und wie wohl bei weitem geringer in der Bevölkerung und durch die Einführung der polnischen Sprache in Aemtern und Schulen polonisiren will. Wir bitten daher Euere Excellenz unsere inbrünstige Bitte in Betreff der Einführung der ruthenischen Sprache in Aemtern wie auch in niederen und höheren Schulen gnädigst erhören und bei S.

Majestät wegen Erhöhung unserer gerechten Bitten Einsprache thun zu wollen. Damit die im Lande besonders in den jetzigen Zeiten so sehr erwünschte Ruhe erhalten werde, ist die Einführung der Nationalgarde nothwendig, deren heiligster Zweck Schutz des konstitutionellen Monarchen, Schirm der Verfassung und der Gesetze und Erhaltung der Ruhe und Ordnung wäre. Dass aber die polnische Nationalgarde diesen Zweck nicht von Augen hat, ist uns aus ihrer Benehmen in der neusten Zeit ersichtlich, die im Gegentheil nur die Ruin unseres Landes beabsichtigt durch ihre anarchistischen Tendenzen. Allein statutenmässig kann nur in jenen Orten die Nationalgarde organisirt werden, wo über 1000 Seelen erwohnt sind. Auf die Art könnte die ruthenische Nationalgarde nur in Städten und einigen meisten Dörfern existiren, da in Galizien selten ein Dorf über 1000 Einwohner zählt. Daher bitten wir Euere Exzellenz in Betreff der Einführung der Ruthenischen Nationalgarde eine gnädige Verfügung, dass sowohl in Städten als auch in allen Dörfern die ruthenische Nationalgarde organisirt werden könnte. Brody am 19 9ber 1848.

3.

Заява „Гол. Руської Ради“ до бродської філії, аби вибрала одного світського члена до депутації, що мала привитати в імени Українців нового цїсаря 12. XII, 1848.

Ч. 662.

Всечестній Господине!

Свѣдомо Вамъ, яко по добровольнонь уступленію попереднійшого милостиваго Монарха нашего Фердинанда засѣвъ на престолѣ царскѣмъ Монархїи Австрійской наслѣдникъ Ёго подѣй Цѣсаръ Францѣшокъ Іосифъ. Ізвѣна дуже великою важности на пришлѣсть нашу, яко и всѣхъ людей той держави.

Въ такѣмъ переконаню и почувуючися до повинности поспѣшають всѣ племена того великаго Царства сложити у престолѣ Ёго Величества черезъ посланникѣвъ своихъ должное почтеніе. И мы Русини Галицкіи не хотѣли би и не повиннисмо зъ уищеніємъ той должности пристати ся. Подобаєть щоби депутація наша складала ся отъ честнійшихъ численнихъ Русинѣвъ всякаго стану, которая очевѣсти отси зъ мѣстця висланна бути має. Для того не можемъ препоручати того депутованимъ на Сеимѣ уставодателнѣмъ, тїмбо яко заступники тамже въ справѣ всѣхъ жителей округа, въ которѣмъ вибранни, не можуть въ заходящимъ разѣ складне и належите заступити сами цѣлій народъ рускій и только до депутації прелучити ся. Вирозумѣте сами, якъ много намъ ниѣ на тимъ залежить, аби той способности Ёго Величеству не

ино священники и селани, але и отъ иннихъ такожде становъ правїи и просвѣщенїи Русини представили ся. Тими то такъ важними поводами склоненна рада головна узнала за рѣчь пораду и лного потребу, аби окромъ депутатѣвъ ради головної каждая рада окружна вибрала одного, честнаго, праваго и просвѣщеннаго Русина мѣрскаго яко депутованого въ предложенномъ намѣренію. Протое звиваємъ умильно Честность Вашу, щобисти рѣчь тую якъ найскорше на собранію ради окружной подъ розвагу взяли и такого человекѣа обирали, которїй скоро зможе, схоче запевни той трудъ и накладъ на дорогу для святой общої справи руской понести, а якъ въ станѣ не буде ѣхати власнимъ коштомъ, приложитъ всякою старанности, щоби по потребнимъ на дорогу грошми запатрити, а въ разѣ якбисти тамъ жаднаго такого человекѣа усмотрити не могли, ми его ту пошукаємъ, скоро потребнїи на дорогу гроши принашнїи 150 рин. среб. прислати изволите.

Що будь въ той мѣрѣ на собранію установитъ ся, дайте намъ о томъ знати найдалїи до 10 сѣчня 1849 а сли виберете депутованого, треба аби 19 сѣчня прибилъ сюда, бо 20 мають всѣ въ далшу дорогу отси виѣздити.

Отъ ради головної руской. Львовъ дни 12 Студня 1848.

Куземскїи. Леонтовичъ.

Вїدوزва писана на 2 стор. 4^о у мойому посїданю.

Адреса: До Честной руской Рады Бродской zu Handen S. Hochwürden des Herrn Izak in Brody.

4.

Циркуляр самбірського старости в справі оборонної організації на галицько-угорським пограниччю. 19. III, 1849.

Nr. 520. Dem H. C. Kuraten in Kupnowice.

Die in dem benachbarten Königreiche Ungarn ausgebrochene Rebellion führte die Nothwendigkeit herbey die Treulosen mit der Gewalt der Waffen zur Pflicht gegen ihren angestammten Landesfürsten zurückzuführen. Uiberall werden die Rebellen von unserer tapferen Armee geschlagen und vertrieben. Es steht zu besorgen, dass die Insurgenten in der Verzweiflung einen feindlichen Einfall in Galizien wagen, und solchen mit Mord, Brand und Plünderung bezeichnen werden. Zum unmittelbaren Schutze der Kreisgränze gegen Ungarn wurde in dem Gränzbezirk eine entsprechende Abtheilung des k. k. Militärs und der k. k. Finanzwache abgesendet und zu deren Unterstützung die Mitwirkunk der waffenfähigen Männer jeder Gemeinde in Anspruch genommen.

Mit h. Landespräs. Erlasse von 7-ten März 1849, Z. 2728 wurde angeordnet dieses Aufgeboth der Gemeinden als eine vorbedeutende Sicherheitsmassregel auch in den übrigen Theilen des Kreises zu organisiren. Zu diesem Behufe hat man den ganzen Kreis in Hauptgeboths Bezirke, und jeden solchen Bezirk in mehrere Districke jede Gemeinde gehört, wie viel jede Gemeinde ungefähr an wehrfähigen Männer im Falle eines Aufbruches zu versammeln haben werden. Dem Dominio wurde aufgetragen in jeder unterstehender Gemeinde Zehendmänner zu wählen, jeder Zehendmann 9 wehrfähige Gemeindeglieder zu zuweisen und solche zu belehren, worin ihre Obliegenheiten bestehen werden. Die von Ihnen pastorirte Gemeinde gehört zu dem Distrikt Mistkowice des Aufgebothbezirkes Sambor, dessen erwähnter Distriktort auch der Sammelplatz seyn wird. Tritt der Fall ein, dass die konsignirten Gemeindeglieder wirklich aufgebothen werden müssen, so werden in die Aufgebothsbezirke und Districke zur Leitung und Führung des Aufgeboths politische Komissäre abgesendet werden, deren Anordnungen, sowie den Aufforderungen der ihnen beygegebenen Organe sich die Gemeinde unbedingt zu fügen haben wird.

Der Zweck dieser Massregel ist der Schutz des Lebens und Eigenthums aller Kreisinsassen ohne Unterschied des Standes, wenn eine Gefahr droht — von jeder feindlichen Antastung. Die Gemeinde wird hierauf besonders aufmerksam gemacht und bey sonstiger strengen Verantwortung des Gemeindevorstandes und bey Strafe des Schuldigen gewarnt, sich jedes Uibergriffs gegen friedliche ruhige Landesbewohner zu erhalten und zur Aufrechthaltung der öffentlichen Sicherheit bloss in der Art treu und unverdrossen mitzuwirken, wie es von den abgesendeten politischen Komissären oder deren Organen befohlen werden wird. Hievon werden Sie in Gemässheit des bezogenen hohen Landes Präs. mit der Aufforderung verständigt, das Landvolk über den Zweck des organisirten Aufgeboths in der angedeuteten Art zu belehren und selbst durch Aufklärung von Missverständnissen und Abmahnung vor Uibergriffen jeder Art zu dessen vollkommener Erreichung mitzuwirken. Sambor am 19-ten März 1849. Hintzgern.

(Сей документ винятій з архіву комарнянського деканату).

5.

Обіцяльне повідомленя нашого духовенства про пережід російських помічних військ через Галичину і казієки в тій справі. 8. V, 1849.

Nr. 993/48. Dem Komarner g. k. Dekanate in Kupnowice.

Durch die unewartete Wendung der Ereignisse in dem benach-

barten Königreiche Ungarn fand sich unsere Regierung bewogen zur schnelleren Unterdrückung und der sich dort verbreitenden Auflösung aller gesellschaftlichen Ordnung die bewaffnete Hilfe S-er Majestaet des Kaisers von Russland in Anspruch zu nehmen. Die angesuchte Hilfeleistung wurde auch sofort mit der edelsten Bereitwilligkeit zugesichert und eben so rasch als ergiebig ins Werk gesetzt. Auf den Ruf ihres hochherzigen Gebiethers hat eine zahlreiche Abtheilung der siegewohnten russischen Heere bereits das kaiserliche Gebieth betreten, noch stärkere Truppenmassen sind im Anzuge, um vereint mit unseren heldenmüthigen Kriegern für die Integrität der Monarchie und die Aufrechthaltung der gesellschaftlichen Ordnung zu kämpfen. Der Erfolg kann nicht zweifelhaft sein.

Das hohe Landes Praesidium trieft alle Anstalten, welche nothwendig sind, um den anrückenden Hilfstruppen eine möglichs gute Unterbringung und Verpflegung zu sichern und giebt sich zugleich der Hoffnung hin, dass den kaiserlich russischen Truppen auch Seitens der Landesinsassen jene gastiche und freundliche Aufnahme zu Theil werden wird, wie sie der treuesthewährten Landesgenossen unseres Kaisers und Herrn, wie sie Kriegern gebührt, die für unser Wohl ihr Blut auf den Schlachtfeldern zu verspritzen, den Staat von dem Gräuele der Anarchie, unser Land vor Brand und Verwüstung zu schirmen, daher eilen. Hievon wird das Dekanat in Gemässheit des hohen Landes Präsidium Dekrets vom 7 May l. J. Z. 5840 mit der Aufforderung in die Kenntnis gesetzt, die unterstehende Geistlichkeit hienach zu verständigen und anzuweisen, falls sie bei dem Landvolke irrige Ansichten über den Zweck und Bestimmung der kais. russischen Hilfeleistung wahrnehmen sollte, so gleich berichtend und belegend anzuschreiten, die Verbreiter beunruhigenden Gerichte aber sogleich zur Kenntniss des Gefortigten zu bringen.

Sambor am 8ten May 1849. Hintzgern.

Пис. на 2 стор. аркуш. Адреса: Vom Samborer k. k. Kreishauptmann Nr. 993/48. Dem Komarner g. k. Dekanate in Kupnowice. Оригінал у комарнянськiм деканальнiм архiві.

Подав Іван Саванський.

Матеріали до біографії Е. П. Гребінки.

В альбомі відомого російського письменника Н. Гербея (переданіи недавно до Публичної Бібліотеки у Петербурві) є чимало віршів, листів, оповідань, малюнків видатних

російських та українських письменників (усе автографи, вписані авторами або-ж надіплені на сторінках альбому). Серед тих матеріалів є між иншим і два листи, що мають вагу для біографії Е. П. Гребінки. Один лист з 11 цвітня 1848, самого Гребінки до якогось генерала Михайла Васильовича (найпевніше — до начальника тої школи, де Гребінка в останні роки життя свого служив); в листу сього знати правдиву, щирю вдачу Гребінки.

Другий лист раніший, 5 марта 1837, з Тобольська від Ершова, автора відомої казки російською мовою „Конек-Горбунокъ“ (вийшов року 1906 в українському перекладі О. Коваленка в Київі). З листа сього знати, що Гребінка в той час жив у Петербурзі колонією ще з трьома иншими літератами (один з них Е. Гудима, якому в р. 1840 Гребінка присвятив вірш „Е. В. Гудимъ“, і в однім місці в тім вірші згадує про спільне житє:

„Давно ли мы на Острове!¹⁾
Съ тобой такъ скромно жили вмѣстѣ?)

і був хорий. Ершов з Гребінкою був в дуже приятельських відносинах.

Милостивый Государь
Михайль Васильевич!

Я будучи больнымъ не могъ лично засвидѣтельствовать Вамъ мое почтеніе и по принятому обычаю отправилъ къ Вамъ мою визитную карточку, но не могу понять почему Вы её не приняли. Я со всѣми стараюсь вести себя прямо и открыто, тѣмъ болѣе съ Вами, цѣня высоко Васъ, и въ душѣ не винювать передъ Вами ни словомъ ни дѣломъ. Чѣмъ же объяснить Вашъ поступокъ? Я, Ваше Превосходительство, не мальчикъ и мнѣ тяжело сносить подобныя оскорбленія отъ чьей бы ни было прихоти. Я, какъ благородный человекъ, прошу у Васъ, какъ у благороднаго человека объясненія.

Игнѣю честь быть съ истиннымъ почтеніемъ
Вашого Превосходительства покорный слуга

Е. Гребенка.

11 Апрѣля 1848...

¹⁾ Василівський Острів в Петербурзі, по той бік Невы. В. Д.

Лист Ершова до Гребінки.

5 марта 1837. Тобольскъ.

Уфъ! сейчасъ только кончилъ два письма къ Треборну и Пожарскому, весь смыслъ свой поклалъ туда, и потому не прогнѣвайся, если станешь читать безсмыслицу. Начну по пунктамъ.

1. Болѣзнь твоя, мой милый Евгений, во все ни къ селу, ни къ городу. И вадумалось же слечь, когда нужно писать. О, это вѣрно все наговоръ Гудимы (которому я кланяюсь). Дѣло вѣдь шло къ масляницѣ, а ты знаешь, что блинъ есть вещь недѣлимая, по крайней мѣрѣ судя логически...

2. Радуюсь, что четверица наша живетъ здорово. Только собранія ваши для меня не выгодны. Вы себѣ остритесь на чемъ свѣтъ стоитъ, а я долженъ только смотрѣть на васъ. Къ слову, я думаю, что Гришка не упускаетъ случая щелкать меня по носу. Сердце мое мнѣ это скazujeетъ. Охъ, бѣдная харя моя! А все зтотъ окаланный Мокрицкій! вѣдь надоумилъ же его Господь найти время для рисованія.

3. Это будетъ статья нарочитой важности. Дѣло идетъ о такомъ человекѣ, который проглотилъ всю Монгольщину, и объ умѣ своемъ чертъ знаетъ какого мнѣнія. Пишешь ты, что зтотъ язычникъ вадумалъ издать свою (тфу!) Историю въ 10 томахъ съ комментаріями. Мысль чудесная, сказать нечего. Она могла родиться только въ такой же головѣ, которая устояла противъ всего напора Вандавскаго. Вотъ подумашь, мѣдь-голова! хоть сейчасъ за деньги показывай. А что ты думашь! Собрать всѣ нераспроданные экземпляры, и тѣ, которые онъ навязывалъ на шею всякому встрѣчному и поперечному, спорудить изъ нихъ родъ налая, и поставить туда Отрепьева, а самому, вымазавшись, какъ требуетъ приличіе, кричать во все горло: не хотите ли, господа честные, видѣть чудо чудное, диво дивное! оно не привезено изъ чужой земли, а свое доморощенное, ну и прочее, что Савка лучше меня знаетъ. А Отрепьеву для большаго эффекта кланяться на всѣ сторона и говорить: се азъ и дѣти мои! Вѣдь картина хоть куда.

Мои ванатія идутъ по прежнему, кромѣ того, что я пустился теперь писать для театра, который смастерили ученики здѣшной гимназіи. Вслѣдствіе сего я написалъ Сельскій праздникъ, чертъ знаетъ что такое въ двухъ частяхъ, говоря по романтически; теперь пишу комическую оперу: Я кутка въ трехъ актахъ, въ которой хочу пародировать всѣ оперы, начиная съ Matrimonio segreto до знаменитаго Роберта Дьявола. Къ этому присоединяется желаніе надорвать у всѣхъ животы, и потому можешь заключить, что дѣло идетъ тутъ не на шутку. Да сверхъ того, вспоминая Лунныхъ жителей мы съ Чижовымъ стряпаемъ водевилъ: Черепословъ, въ которомъ Галь получить

шишку пречудесеную. Куплетцы — заздѣньє! Вотъ уже пришло ихъ къ тебѣ послѣ перваго представленія. Со второй недѣли поста начнутся малеванье декораций, спѣвы хоромъ, репетиціи актеровъ, однимъ словомъ — всѣ театральныя хлопоты. И чертъ меня возьми, если театръ будетъ не на славу. Вотъ хоть сами посмотрите. Что вамъ театръ? такъ... плевое дѣло!... исторія Монголовъ!... присказки Гребенки!... А нашъ театръ — настоящій Конекъ Горбунокъ! Теперь къ дѣлу. Извѣщаете вы о смерти Пушкина, о чемъ мы здѣсь и по газетамъ знаемъ, а не пишете, отчего и какъ и когда и гдѣ и при какой помощи. Пожарскій же Васъ умѣе. Онъ рассказалъ всю подноготную, да только, прахъ его возьми, прибавилъ къ концу, что это можетъ и не такъ. Наниши же, моя гребеночка, все что знаешь. А кстатѣ, спасибо тебѣ за привѣтъ твой въ Пчелкѣ. Это, нечего сказать, по пріятельски. Я и самъ за это отслужу тебѣ. Только выйдуть твои стихотворенія, такъ тотчасъ же прочту ихъ моимъ ученикамъ, людямъ вѣло талантливымъ, которые знаютъ почти всего Бенедиктова, и собираются во время Великаго поста изучать нѣкоторые Исторіи. — Кланяйся Калашникову и скажи ему, что Петръ Андреевичъ Словоцовъ здоровъ, что занимается приведеніемъ къ концу Сибирской Исторіи (охъ! ужъ съ этими исторіями наживешь исторію), и что онъ писалъ къ нему 19 Декабря 1839 года.

Ну, теперъ поклонъ всѣмъ нашимъ и вашимъ. Да скажи имъ, начиная съ себя, лѣнтя-де вы первостатейныя! пишите къ Ершову письма, а онъ-де отвѣтами своими васъ до животомъ порадуєтъ.

Вотъ и все. I ex W.

Подалъ В. Доманшурский.

До исторіи українського театру в Галичині.

(Лист С. Паливоди-Карпенка до Юліяна Лаврівського з дня 3 мая 1865 р.)

Українська сцена в Галичині грішила все ввводженем у репертуар таких штук, які інші щасливіші від нас народи давно повикидали зі своїх репертуарів. Зразу по заснованню театру у Львові 1864 р. таке поступованне навіть не було дивне. В Галичині не бачимо до 1864 р. жадного письменника, крім Рудольфа Моха, що брав би ся за писанне оригінальних драматичних штук в українській мові. Серіозний репертуар драматичних штук із закордонної України був невеликий; тому не

дивно, що на новозаснованій сцені найшли захист усякі „Адами й Еви“, „Покійники Опанаси“, „Дочки полку“ і т. д. Разом із чужими штуками такого крою здобули собі місце в театральнім репертуарі і „замѣчательныя по отсутствію какого либо дарованія, сочиненія братьевъ Карпенковъ, между которыми трудно рѣшить, кто кого превосходить бездарностью и какимъ-то цинизмомъ пошлости“.¹⁾

Брати Карпенко Григорій і Степан Даниловичі писали в кінці 50-их і з початком 60-их років. 1860 р. вийшли „Сочиненія Г. и С. Карпенко“ в 4 томах у Петербурзі. В драматичному відділі надруковано сім пєс: 1. Судъ и росправа пана Тысяцкого, комедія въ 2 д. съ пѣснями и танцами. 2. Сватання, оперета въ 1 д. 3. Катерина Шевченкова, оперета въ 3 д. (перерібка в поєми Шевченка: Катерина). 4. Тетяна Переяславка, оперета въ 1 д. 5. Київскій сватъ по прызвищу Хватъ, комедія въ 2 д. съ эпилогомъ. 6. Ныкодымъ Тыхохвѣвичъ Сосярченко, старосвітський панъ Конотопського повіту Черниговської губерніи, комедія въ 3 д. 7. Жидовская мудрость, цыганская хитрость и хохлацкая простота, комедія въ 2 д.²⁾ Автобіографічні звістки находять ся у брошурі, виданій у Переяславі 1886 р.: Карпенко С. Слово про мою щыросердечность.³⁾

Карпенкові штуки дістали ся на галицько-українську сцену 1865 р., коли зачав уже віяти північний дух і заповідав ся сезон „Обманів очей“, „Голодних і влюблених“. Від таких штук не різнять ся своїм змістом і драми С. Карпенка. Стояли вище від них тільки музикою і співами в народнім українськїм дусі. С. Карпенко як член російських драматичних труп нисав свої штуки тоді, коли майже по цілій Росії виставляли ся в успіхом українські оперети Котляревського. Здаєть ся навіть, що Васильківський співак, як називав себе С. Карпенко, й понаписував свої штуки тому, щоби разом із жінкою і дочкою, які також були в тім часі членами театральної групи в Мінську, відзначити ся своїм співацьким талантом, яким уже здавна придбали собі славу в російських трупах, передовсім у Новгороді.

Оперетка „Тетяна Переяславка“, яку відіграв галицько-український театр 4 мая у Львові, належить до наслідовань

¹⁾ Н. И. Петровъ, Очерки исторіи украинской литературы XIX столѣтія. Київъ, 1884, ст. 7.

²⁾ М. Комаров, Українська драматургія, Одесса, 1906, ст. 10.

³⁾ ibidem, ст. 187.

„Наталки Подтави“, від яких аж роїть ся українська лубочна драматична література 19 в. Та в дечім і ріжнить ся „Тетяна“ від „Наталки“. Акція обмежена ту на кілька сцен. Любовник Тетяни молодець Іван Манжара дістає руку своєї нареченої без ніяких перепон, без боротьби з суперниками: зарозумілим столярчиком із Київа, міщухом Закалуйкою і дурноватим обманцем писарем Задериним. Як без замотанности й рухів в акції стає молода пара під вінець без заходу, без надуми та проволоки, так і не дуже напружав ся автор в змальованню дієвих осіб. Тож особи залюблених Переяславлян, родичів Тетяни, та ще двох міщан цілком буденні і безцівні, а тільки дві карикатурні особи: київського міщуха й Задерина випали ліпше. Вистава штуки на львівській сцені випала, здаєть ся, недобре, коли кореспондент „Слова“ каже оцінювати Карпенкові штуки в лекшої точки погляду, себто співної часті.¹⁾

Ще слабше випала вистава другої штуки Карпенка, двоактової комедії зі співами й танцями, яку грали в неділю 28 мая. Се була „Жидівська мудрість, циганська хитрість і козацька простота“. Сюжет до неї взятий з народніх казок і приказок. У жидівській коршмі являєть ся козак Хома, що ніби найденим скарбом, брилою золота завбільшки кобилячої голови, обманює прехитро ніби мудрого Жида Берка та його такуж мудру жінку Хайку, на рахунок того скарбу пе їх найліпші наливки, заїдає найсмачніші колачі і ще в додатку забавляєть ся їх жидівським танцем, до якого рішаєть ся приступити грошелюбна жидівська пара задля золотого скарбу Хоми. Се зміст першої дії. В другій дії являєть ся на суд перед гумористичними фігурами, змальованими по гумору українського народу, паном Тисяцьким і його писарем, Циган, за ним Берко та Хайка з Хоמוю. Жида жалують ся на Хома, що обманув їх своєю простотою, бо не віддав їм приобіцяного золота в кобилячу голову. По презабавнім виложенню претенсій жида та ще забавнішій репліці Хоми кінчить ся суд вироком пана Тисяцького, щоби й обвинителі й обжалувані, Берко, Хайка, Хома, до того ще циган, утали в судовій салі веселого тропака з фігурами та присюдами. Таким танцем і кінчить ся комедія. Хоч „дїло се Карпенка пбдъ взглядомъ искусства на самой низшой стонть степени, каже рецензент „Слова“, має оно яко шутка въ народнбмъ словаъ, для репертуара нашего неоспоримую цѣнность.

¹⁾ Слово, 1865, ч. 32.

Комедія сія представлена — если-бъ то днесъ уже возможно было — передъ публикою селянъ простолудинбвъ нашихъ, мала-бъ ту саме блистательне поведеніе: ситуації, списаны въ ней изъ живого гумору руско-народного яко и типы, начертанныи всѣ на-вскрбъ по фантазії зъ-пбдъ сельской стрѣхи, дѣйствовали-бъ ту съ огромнымъ успѣхомъ и производили бы эффектъ, якого вже годѣ ожидать въ публицѣ образованной, собирающей ся на салѣ Дома Народного у Львовѣ. Тутъ бо въ Львовскомъ театрѣ нашомъ успѣхъ зъ представленья комедіи Карпенка былъ досытъ мѣрный, до чого причинялась несомнѣнно и та околочность, же саяла была пуста, ледви в 5-части зрителями занята.¹⁾ Навіть галерія була порожна, тому й вистава покінчила ся дефіцитом.

Вже зі змісту повищих двох штук Карпенка видно, що він належить до письменників школи Котляревського, які підхопили негативний бік гумористично-сатиричного напрямку „Енеїди“ й переіменили свою безідейну сатиру в глумленне над простонародніми українськими звичаями й обичаями. В парі з таким глумованнем ідуть і грубоваті й вульгарні слова й звороти, якими нанизані прим. твори Карпенка. Коли-ж Петрів зачислює братів Карпенків „къ числу ближайшихъ послѣдователей Квитки, но съ примѣсью другихъ литературныхъ элементовъ“²⁾, се умотивоване о стільки, о скільки Квітка в своїй творчости навязував до напрямку, приготованого в нашім письменстві в 18 віці, а заманіфестованого „Енеїдою“ Котляревського з одного боку, а о скільки брали брати Карпенки теми до своїх писань з творів Квітки з другого. Як мало оригінальними були писання братів Карпенків, докааує ще одна їх штука, яку представляла українська сцена в Галичині 1889 р., а саме „Насамперед скінчались, а потім повінчались“.³⁾ Ся комедія була звісна в 18 в. на славянським ґрунті дуже скоро, вийшла друком по польськи п. в. „Umarł i ożenił się“ й увійшла потім в збірне видання „Teatr polski“ з 1794 р.⁴⁾

Лист Карпенка-Паливоди до Юліяна Лаврівського, який отсе друкую, писаний в нагоди рецензії „Слова“ на Карпенкову

¹⁾ Слово, 1865, ч. 39. ²⁾ Петровъ, ор. сіт., ст. 108.

³⁾ Зоря, 1889, ст. 154.

⁴⁾ Пор. мою статью „Українські драматичні вистави в Галичині в 1-шій пол. XIX ст.“ (Відбитка з „Записок Наук. тов. ім. Шевченка“ т. LXXXVII), стор. 31.

штуку „Жидівська мудрість“. Находить ся він в архіві бібліотеки товариства „Просвіти“ у Львові і не безінтересний й для самого С. Карпенка й для історії нашої сцени. Ось його текст, повний граматичних похибок:

Г. Минскъ. 1865-го года Мая 3-го дня. Россія.

Ваше Высокородіе!

Милостивѣйшій Государь!

За особенное счастье, честь и славу, благодарить Особу Вашу за то участие, какое Вы соизволили принять въ постановкѣ моихъ пьесъ на сцену Львовскаго Народнаго театра, находящагося подъ непосредственнымъ вѣденіемъ Вашимъ, какъ Предсѣдателя Литературнаго Русскаго Комитета, которому Народный Львовскій театръ обязанъ своимъ возрожденіемъ и существованіемъ, ибо Вы первый подали мысль и осуществили её своимъ натреотическимъ стараніемъ и неусыпнымъ ходатайствомъ, иначебы Русскому театру во Львовѣ не существовать. Имя Лавровскаго останется незабвеннымъ на страницахъ Истории Австрійскихъ Славянъ.

Читалъ я и рецензіи о моихъ пьесахъ въ Львовскомъ „Слово“ въ особенности число 39 среда 19 (31) Мая 1865. О „Жидѣвская мудрость, Цыганская хитрѣсть и Козацкая простота“ неизвѣстно еще, что скажутъ о моемъ Малороссійскомъ поурри. Въ отношеніи же того, что пишетъ о моихъ пьесахъ Г-нъ Львовскій рецензентъ какъ бы упрекая меня за изображение типа изъ быта простолидиновъ, то на это ему не слѣдовало бы вѣдать, что авторъ долженъ быть выше своего предмета, а рецензентъ тѣмъ болѣе и во 2-хъ).

Не всѣмъ же быть Соловьями,

Трѣба быть комусь чижѣмъ,

Не родиться всѣмъ панамъ,

Будь комусь и мужикомъ.

Видá та й годі намъ, простому люду, зъ отими панамъ, абы мы въ корчму, то и вовы за нами, а не почасть же на дурницю, якъ привѣкшихъ пѣти чужу кривавицю, то заразъ и нѣсъ копылять до гори задираючи, бачте, ось мы то кислицы, зъ насъ то й квасъ, не рѣшь зъ нѣми говориты, хоть годі та въ підвѣзкахъ. Ну отъ и підѣжь ты зъ нѣми, якъ нѣби мужикъ уже й не чоловікъ, на сцені театру народнаго, ёму не можна показати свій бытъ и нѣбытъ. — Гей — гай! пожалсь насъ Боже съ такими рецензентами.

Извѣстнымъ мнѣ стало также, что съ участіемъ Львовскаго Литературнаго комитета, сіричь выдѣла, во Львовѣ строятся двѣ новыя Русскія Церкви и авъ осьмъ сынъ ея; а такъ, какъ я не мѣжду пѣ-

вещь, не мѣжду писатель, не мѣжду артистъ драматическій и вмѣстѣ съ тѣмъ, по милости Божіей, такъ себѣ, не то, чтобы уже первостатейный великій живописецъ, но тоже не абы який маляръ иконописный, то желалъ бы пожертвовать своими трудами для храма Господняго, на память о себѣ, если дозволите и если можно, потому что опасуюсь за Австрійское Правительство, которымъ меня наугаль Г-нъ номинальный Директоръ Львовскаго народнаго театра Емилианъ Васильевичъ Бачинскій, а данныя къ тому на лицо слѣдующія: Прислалъ онъ мнѣ довольно щекотливое и злобное письмо съ приложеніемъ трехъ афишъ, въ коихъ означены мои двѣ пьесы и велике попури, я (?) между прочимъ пишетъ вотъ что:

— „Двѣ пѣе Вашихъ пьесъ уже на нашей сценѣ грани а 3-тя „Киѣвскій Свѣтъ“ тутѣшня Цензура и полиція за для многихъ публичну эстетику, ображающихъ словъ, запретила.“ —

Во первыхъ, ужъ если Цензура Ль(во)вская одобрила „Жидовскую мудрость“ и не нашла въ ней, какъ выражается Г. Бачинскій: многихъ публичну эстетику ображающихъ словъ, то послѣ этого уже какъ бы черезуръ слишкомъ нѣбилъ дѣвственно щекотливъ, вкусъ и взглядъ того, Г-на Цензора, которому поручена была пьеса „Киѣвскій Свѣтъ“ на разсмотрѣніе, не могъ, безъ особыхъ на то побѣчныхъ причинъ, нарушающихъ узаконеніе Цензурнаго устава, воспретить къ представленію. Конечно это вопіющая, быть можетъ, и неумышленная несправедливость, требующая сильнаго и энергическаго протѣста. Конечно, людямъ свойственно ошибаться, и ошибка въ фальшъ нестыдится; Цензоръ тоже человекъ, слѣдовательно могъ, въ свою очередь, ошибочный нѣтъ взглядъ, а поставитъ съ противоположной точки зрѣнія всякое дѣло легко, если не вѣшивается правосильнаго.

Вовторихъ, предположимъ, что Цензура и запретила мою пьесу, да къ чему же тутъ Г-нъ Бачинскій вѣшалъ, въ это дѣло, еще и Полицію? Видь она власть исполнительная, а не судебная?

Въ третихъ, всѣ тѣ четыре пьесы мои, высланные мною Бачинскому нѣтъ С. Петербурга прошлаго 1864-го года въ Августѣ мѣсяцѣ, одобрены къ напечатанію С. Петербургскимъ Цензурнымъ Комитетомъ и напечатаны въ Императорской Академіи наукъ въ 1860-мъ Году. Потомъ всѣ тѣ 4-ре пьесы одобрены къ представленію на театрахъ III-мъ Отдѣленіемъ Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи въ 1862-мъ Году; то слѣдовательно неужелибы же такая пьеса какъ „Киѣвскій Свѣтъ“ (,) еслибы она была „ображающая публичну эстетику“ (,) могла быть одобрена къ напечатанію и представленію въ Россіи? Нѣтъ, одно изъ другаго неслѣдуетъ, тутъ что-то не совсѣмъ чисто со-

стороны, питающего ко мнѣ непріязнь, Г-на Бачинскаго. Невѣрю, онъ постыдно клеветаетъ, на свое Австрійское Правительство. Не спорю, еслибы пѣса имѣла какое либо политическое значеніе или хотя навѣкъ такого свойства, который былъ несходенъ съ видами и цѣлью Австрійскаго Правительства, тогда конечно Цензоръ могъ и не дозволить и запретить, невыпуская пѣсы изъ Цензуры; но къ чему же здѣсь еще и Полиція. Нѣтъ, законъ не имѣетъ обратнаго дѣйствія, а потому всѣ шансы протеста на моей сторонѣ. Пѣса „Кіевскій Сватъ“ есть ничто иное, какъ драматична выѣграшка театральна, въ коей съ комической стороны выставленъ быть Кіевскихъ и Васильковскихъ простолюдиновъ съ ихъ взглядомъ на жизнь, а вмѣстѣ съ одной стороны окритикованое простосердечное легковѣріе, а съ другой хитрость и уловки, не совсѣмъ чистаго свойства, Кіевлянина противъ честнаго вдовца Васильковца имѣющаго единственную дочь. — Суть пѣсы такая: въ Малороссіи иносказательно говорится въ простомъ народѣ, если кто прилично одѣвается и зажиточенъ, то говорятъ: „одѣжина на вѣму людцка и копійка въ кишѣні (карманѣ) ведетца“. — Это же самое выраженіе можетъ означать и то, что у этого человѣка вся одѣжа позычана у людѣи и она не ёго, а людцка и при томъ нѣтъ больше денегъ, какъ одна только копійка (крейцаръ) въ карманѣ. И опять въ пѣсѣ упоминается о двухъ лавкахъ, но лавки разумѣются бывають каменныя (мурованныя) торговыя, гдѣ складываются товары и лавки въ хатѣ деревянныя, дубовыя или сосновыя. И Сватъ кіевскій, сватая дочь у Васильковскаго жителя, за своего племянника, рекомендуетъ, что на нѣмъ одѣжина людцка и копійка въ карманѣ ёсть (sic) и свій домъ въ Кіевѣ и двѣ лавки, а когда у него спрашиваетъ какія каменныя или деревянныя, то Сватъ отвѣчаетъ, что брехать нехочеть(,) обѣ лавки деревянныя дубовыя, но послѣ свадьбы оказывается дѣло въ обратномъ смыслѣ и потомъ оканчивается приниженіемъ. Такъ что же въ этомъ Г-нъ Цензоръ могъ найти ображающаго публичну эстетику?... Непонимаю. — Нѣтъ здѣсь кроется умыселъ Бачинскаго.

Это предположеніе основываю на слѣдующемъ:

Извѣстно ли Особѣ Вашей 1-е) Я писалъ ему, что даже я съ моей женою и дочерью, всѣ трое можемъ прибыть во Львовъ съ артистическою цѣлью и привести съ собою довольное количество пѣсъ Малороссійскихъ и показавъ ли онъ высылаемые мною афиши?

2) Навадъ тому болѣе 3½ мѣсяцевъ, писалъ къ Бачинскому Актеръ Минскаго театра, очень хорошо знающій Малороссійскій языкъ, человѣкъ молодой со способностями и недурѣнъ собою, при письмѣ свою фотографическую кѣрточку приложилъ. Это Г-нъ Бернадъ. Украин-

нецъ (Слободанскій) и еще рекомендовалъ, ему какъ я такъ и Бернадъ, другаго молодаго человѣка, на роли любовника Г-на Дашкевича, актѣра опытнаго. Но онъ такъ, т. е. Бачинскій былъ невѣжливъ, что даже не отвѣчалъ ни мнѣ ни Г-ну Бернадъ, который очень хорошо знаетъ Бачинскихъ съ Кіева.

И чтоже. Вотъ только теперь въ своемъ письмѣ пишетъ, чтобы я сообщилъ Бернадъ и Дашкевичъ о томъ, чтобы они писали къ нему Бачинскому и изложили свои условія. Но начать съ того, что послѣ гласныхъ и печатныхъ отзывовъ въ журналахъ и газетахъ о нѣмъ, всякій почтѣтъ за стыдъ имѣть какое либо сношеніе относительно театра. Тѣмъ болѣе, что Бачинскіе въ Россіи были не замѣтные и... А также 3) сообщилъ ли Особѣ Вашей Бачинскій, еще и о рекомендуемомъ мною и Бернадомъ хорошемъ Малороссійскомъ артистѣ въ Житомирѣ Г-нѣ Срочинскомъ?... А кромѣ этихъ лицъ еще могу Вамъ рекомендовать хорошую Драматическую Актрису, артистку вполне. — Но только рѣшительно, никто съ Бачинскимъ нежелаетъ имѣть дѣла. — Если съ Особю Вашю, это инаго роду дѣло. Сообщите мнѣ условіе, а я и въ и всѣ они будутъ писать Особѣ Вашей.

А такъ, какъ я прочиталъ въ „Слово“ Г-на Дѣдицкаго, что во Львовѣ имѣють желаніе выписать изъ Россіи артистовъ, знающихъ Малороссійскій языкъ изъ Украины и Малороссіи, то предлагаю Вамъ писать по этому предмету.

Въ Кіевѣ. Его Благородію Петру Викетъевичу Режановскому, Извѣстному Г-ну бывшему содержателю театра Кіевскаго.

На Новомъ строеніи Либедской части, въ собственномъ домѣ. —

Это мастѣстый старецъ, уроженецъ Галиціи, артистъ и учитель Драматическаго Искусства, у него жена и дочь актрисы, знающіе Малороссійскій языкъ. — Гардеробъ театральнй, всѣхъ вѣковъ, великолѣпный, музыка и библіотека богатые. Онъ можетъ сформировать и привести съ собою полную Малороссійскую труппу, ему всѣ артисты извѣстны и всѣ его уважають и любятъ, ему отъ всѣхъ другаго имени нѣтъ, какъ только „тѣтко“. Человѣкъ на весьма хорошемъ счету у Правительства, доказательствомъ чему служитъ то, что онъ уже лѣтъ 10-ть оставилъ быть Антрепренѣромъ, а ему однажды и навсегда отъ Начальства положено, по смерти его давать одинъ бенефисъ въ годъ. — Онъ хотѣлъ привести Малороссійскую труппу въ С. Петербургъ и писалъ мнѣ объ этомъ въ С. Петербургъ возлагая и рассчитывая болѣе на меня и семейство мое, по разстроенному своему здоровью, собирался выѣзжать изъ Столицы и потому дѣло это не могло осуществиться. — Если

будете къ нему писать, то упомяните, не можетъ ли онъ пригласить съ собою Г-на Багилу съ его дочерью, которая окончила курсъ Кіевской жёнской Гимназіи и словоъ кого онъ желаетъ и знаетъ, тогда при настоящемъ составѣ Вашей Львовской труппы теперешней, можетъ быть полный составъ превосходной, знаменитой труппы, которую можно будетъ раздѣлить на двѣ половины, одна будетъ разъѣзжать по Галиціи, а другая постоянно быть во Львовѣ. — Ужь какъ нибудь походяйствуете у Правительства въ Вѣнѣ и у Намѣстника края Баумгартена, относительно театра Скарбка. — Это монополія, которая еще 8-мъ лѣтъ должна, какъ извѣстно, тяготить Русскую народность въ Галиціи, но можна и ранше положить конецъ, если на то будетъ милость Его Величества Императора Австрійскаго.

У Рекановскаго татка и я началъ мое драматическое поприще и по его наукѣ, слава Богу, сталъ извѣстнымъ артистомъ. — Но оконча это, обращаюсь къ моему дѣлу, ибо это дѣло, задѣло честь не только мою, ну и Высшаго Русскаго Правительства, за живое задѣло, а потому протестъ поставленный на такую пѣчу непримѣнно долженъ восторжествовать надъ несправедливостю, или ошибочнымъ мнѣніемъ того Г-на Львовскаго Цензора, который запретилъ піесу „Кіевскій Сватъ“ по прозванію Хватъ“.

Заарѣваю же предѣлки Г-на Бачинскаго, противъ этой піесы потому, что она лучшая піеса изъ тѣхъ трехъ малороссійскихъ(.) какія я ему выслалъ, какъ по содержанію, такъ и по музыкѣ, а ему этого нехотѣлось, онъ старается всеми силами вредить мнѣ, съ тою цѣлью, чтобы я неприѣхалъ въ Галицію, въ особенности онъ испугался за жену свою вразсужденіи конкуренціи ея съ моею дочерью. — Но дочь моя уже навсегда сошла со сцены. Именно 3-го февраля сего 1865-го Года, вышла замужъ за Члена, отъ Министерства Финансовъ, Рѣчицкой Повѣрочной Комисіи, Барона Егора Карловича Арнольдъ, чело-вѣка достойнаго и образованнаго, у котораго очень много блестящаго въ будущемъ и въ настоящемъ. Но и дочь моя была достойна своего счастья.

Взаключеніе осмѣливаюсь Особу Вашу, какъ Предсѣдателя Литературнаго Львовскаго Комитета, всепокорнѣе просить вслѣдующемъ: нѣтъ ли возможности, вліяніемъ Вашимъ, походяйствовать о снятіи запрещенія съ моей піесы, посредствомъ рассмотренія оной вновь Совѣтомъ Львовскаго Цензурнаго комитета. Это невоспрещается узаконеніемъ Цензурнаго Комитета, что мнѣ очень хорошо и фундаментально извѣстно, а тогда „Кіевскій Сватъ“ можетъ быть съ успѣхомъ поставлена (sic) на сцену, даже не смотря на неблагоприятные прѣиски самого рижесѣра Г-на Бачинскаго. Онъ можетъ и сказать

піесу, въ маркахъ лучшихъ мѣстъ и не по характеру раздачу, между артистами ролей, что доказывается уже и тѣмъ, что онъ съ женою своею не занялъ ни одной роли въ сыгранныхъ уже двухъ моихъ, піесахъ. — Я утруждаю Васъ потому, что не піеса мнѣ дорогá(.) но честь дорогá какъ моя частная, такъ еще болѣе всеобщая честь Русскаго Правительства.

Я бы, отъ души желалъ того, чтобы это дѣло обошлось и прошлѣ благополучно безъ гласности и шуму, послѣдствіе отъ которыхъ убѣжденіе покажется щекотливымъ тому Г-ну Цензору, который хотябы и ошибочно, но всеже вопреки уставу Цензурному не одобрилъ уже одобренное, да еще съ такою возмутительно неблагоприятною аттестаціею. — Причемъ покорнѣе прошу обратить особое вниманіе на то именно(.) въ какомъ видѣ Г-нъ Бачинскій доставилъ мою піесу „Кіевскій Сватъ“ печатною или рукописною? Я прислалъ ему печатныя всѣ 4-ре и въ одномъ экземплярѣ, пореплетѣнными. — Какъ мнѣ не прискорбно, но долженъ сознаться, что мое сомнѣніе противъ Бачинскаго не безъ основанія и еслибы я не успѣлъ написать Особѣ Вашей, то и остальные двѣ піесы подверглись бы тойже участи, какую понёсъ „Кіевскій Сватъ“; ибо съ какою цѣлью онъ, съ Августа мѣсяца и по настоящее время, держалъ ихъ у себя подъ спудомъ?... Дѣло ясно.

Давно уже я держалъ кисти въ рукахъ, болѣе 7-ми лѣтъ и вотъ теперь у насъ въ Минскѣ, начиная съ 1-го Юня и по 15-го Августа театральныя вакаціи и я съ женою 7-го Юня уѣзжаю къ зятю и дочери въ гости на всё это время, гдѣ на свободѣ живя на фольваркѣ, близъ города Рѣчицы надъ живописнымъ и пресловутымъ Днѣпромъ потружусь и надѣюсь успѣть написать на холстѣ (полотнѣ) Святыя изображенія для вновь отстраивающихся во Львовѣ Русскихъ Церквей, при Божей помощи и постараюсь выслать моё пожертвованіе на имя Ваше.

Еще же для театра пришлю пять Малороссійскихъ піесъ игривыхъ съ музыкою какъ мою, такъ и лучшихъ нашихъ композиторовъ въ С. Петербургскихъ и Московскихъ Императорскихъ театровъ.(!) — И кромѣ того обѣщанный мой музыкальный и Литературный презентъ на доходъ Литературныхъ цѣлей во Львовѣ. — Если удостоите благосклонно принять.

Съ надеждою на благосклонное вниманіе и снисхожденіе за счастье имѣю быть всепокорнѣйшимъ къ услугамъ Особы Вашего Высокородія.

Рижесѣръ и Артистъ Дирекціи Русскаго Минскаго Городскаго театра. Степанъ Даниловъ сынъ

Паливода-Карпенко.

Р. С. Слѣдующія пьесы мои, и брата моего, не изъ бытѣ простолюдиновъ, но изъ средняго класса и привелигированнаго, одна изъ нихъ подъ заглавіемъ „Наталочка Швачка въ Львова въ Россійскій Столиці Санктпетербурсі“. Съ колоссальными же пѣсами моими, нужно еще пообождать пока сформируется у Васъ вполне трупна, а есть у меня довольно и переводныхъ съ Испанскаго, Англійскаго и Великороссійскаго, а равно и оригинальныхъ. Начинаю съ: А — а окончу Ѳ-той. — Это мой девизъ. —

Были и у насъ въ Минскѣ три пожара 9, 23, 24 мая — по причинѣ пожаровъ еще неразслѣдованы. Коломья и Тарнополь...! Коломья колибель моего дѣда, отца матери моей. Жительство имѣю съ 15-го Юня и по 15-го Августа въ Г. Рѣчицѣ Минской Губерніи.
— Адресъ. —

Его Высокородію Барону Егору Карловичу Арнольдъ Г-ну Члену, отъ Министерства Финансовъ, Рѣчицкой Повѣрочной Комисіи съ передачею Артисту Минскаго театра С. Д. Паливода-Карпенко.
Лист писаний на 11 сторонах folio.

М. Вовняк.

Наукова хроніка.

Праці археологічнихъ з'їздів у Харкові й Катеринославі.

Труды двѣнадцатаго археологическаго съѣзда въ Харьковѣ 1902 г., подъ редакціей графини Уваровой, т. I—III, 1905 (Т. I, ст. IV + 751 + 1 мапа + 25 таблицъ. Москва, 1905. Т. II, ст. 590 + 22. М. 1905. Т. III, ст. V + 425 + 49. М. 1905).

Труды тринадцатаго археологическаго съѣзда въ Екатеринославі 1905 г., т. I—II, 1908, (Т. I, ст. 434 + 14 таблицъ. Москва, 1907. Т. II, ст. VIII + 533 + 173 + 14 таблицъ, М., 1908).

Недавно вийшов останній том публікацій катеринославського археологічного з'їзду, і можна тепер оцінити наукові результати сих двох з'їздів — харківського і катеринославського. Про харківський з'їзд в нашій часописи була уміщена стаття О. Маркевича „XII археологічний з'їзд у Харкові“, ¹⁾ де подано вражіння зі з'їзду й вичислено найголовніші читані на ньому реферати. Маючи тепер друковані „Труды“ з'їзду, ми розглянемо їх докладнійше.

Та перше ніж приступити до огляду самих праць, скажемо кілька слів про попередні археологічні з'їзди, про те, що вони зробили для української науки й як до неї ставили ся.

Російські археологічні з'їзди повстали з ініціативи відомого російського археолога гр. А. С. Уварова й організували ся Московським археологічним товариством. Перший з'їзд був скликаний в Москві в 16 по 28 марта 1869 р. і перед його закриттям ухвалено постанову подбати

¹⁾ „Записки“, р. 1903, кн. III, т. LIII.

перед урядом про дозвіл зробити археологічні візди періодичними і скликати їх що три роки. Другий візд відбув ся під час святкування Російським археологічним товариством першого 25-ліття свого істнування в Петербурзі в грудні 1871 р. Третій візд був у Києві в 1874 р.; четвертий в Казані в 1877 р.; пятий в Тифлісі в 1881 р.; шестий в Одесі в 1884 р.; семий в Ярославлі в 1887 р.; восьмий знову в Москві в 1890 р., де під той час святкувало свій 25-літній ювілей московське Археологічне Товариство; девятий у Вильні в 1893 р.; десятий в Рязі в 1896 р.; одинадцятий знову в Києві в 1899 р.; дванадцятий в Харкові в 1902 р.; тринадцятий в Катеринославі в 1905 р. й нарешті чотирнадцятий в Чернигові в році 1908. Таким чином з чотирнадцяти відбутих віздів шість скликано в містах, що стоять на території української землі.

Заслуги сих віздів для наукового дослідження різних частин Росії безперечно дуже великі. Згадаємо насамперед „Труди“ сих віздів, а також їх організаційних комітетів. Трудів сих досі ми маємо Труди I московського візду — 2 т. з атласом; Труди II петербурського візду — 2 т. з атласом; Труди III київського візду — 2 т. з атласом; Труди IV казанського візду — 2 т.; Труди V Тифліського візду — 1 т. і 1 т. організаційного комітету; Труди VI одеського візду — 4 т.; Труди VII ярославського візду — 3 т.; Труди VIII московського візду — 4 т.; Труди IX виленського візду — 3 т. й 1 т. організаційного комітету; Труди X рязького візду — 3 т. й 1 т. організаційного комітету; Труди XI київського візду — 2 т.; Труди XII харківського візду — 3 т. й 3 т. організаційного комітету; Труди XIII катеринославського візду — 2 т. й один том організаційного комітету, всього за 13 віздів 39 томів, не рахуючи каталогів вистав, ніж котрими особливо треба згадати каталоги київського першого візду, харківського й катеринославського.¹⁾

Праці віздів присвячують ся в значній мірі тій території, в районі якої має відбути ся візд; через се праці тих віздів, які відбували ся в містах, що стоять на території України, звертали чималу увагу на розроблення різних питань в області українознавства. Докладно подані назви всіх праць, уміщених в „Трудах“ віздів, в „Алфавитнім Указателі“ статей, промов і докладів, надрукованих в „Трудах“ перших дванадцяти віздів і їх організаційних комітетів. Ми зазначимо тут тільки голов-

¹⁾ Про вистави сих віздів див. „Обзорь“ гр. Уварової (як нижше, ст. 422—423). Там же подані докладніші відомости про праці, що виходили спеціально перед віздами або були їм присвячені (ст. 423—426, чимало праць належить до українознавства). Сі відомости для катеринославського візду маємо в II томі його „Трудів“, ст. 180 і дальші.

ніші праці в українознавстві, уміщені в Трудах перших одинадцяти віздів, а докладніше сплинемо ся на працях дванадцятого і тринадцятого віздів. В працях першого і другого археологічних віздів дотикають українознавства такі статі і реферати: Я. Голованького „Объ изслѣдованіи памятниковъ русской старины сохранившихся въ Галичій и Буковинѣ“ (Труди I візду), Х. Попова „Свѣдѣнія о древнихъ памятникахъ въ землѣ Войска Донского“ (ibid.), Хвольсона „О происхожденіи слова Русь“, Карпова „О малороссійскихъ лѣтописяхъ Самовидца, Грабянки и Величка“ (Труди II візду) й В. Антоновича „По поводу сообщенія Карпова о малороссійскихъ лѣтописяхъ“ (ibid.). Першим віздом, що відбував ся на українській території й був присвячений головним чином українській археології, був третій археологічний візд у Києві. Він випав дуже вдатно, особливо через діяльну допомогу місцевих учених; число рефератів подвоїло ся в порівнанню з першим віздом (в Москві 57, а в Києві 110). Окрім кількох рефератів загального археологічного змісту (наприклад, „Въ чемъ заключаются основныя задачи археологій, какъ самостоятельной науки“ І. Забеліна), на нім був прочитаний цілий ряд рефератів в українській археології. З статей історичного змісту зазначимо: М. Дашкевича — „Болоховская земля и ея значеніе въ русской исторіи“ і Ф. Бруна „О разныхъ названіяхъ Кіева въ прежнее время“; в історії української літератури — П. Житецького „О пересопницкой рукописи“ (в „приложеніях“ до трудів уміщено ще текст Євангелія Луки з сеї рукописи), Е. Калужняцького „Обзоръ славяно-русскихъ памятниковъ письма, находящихся въ бібліотекахъ и архивахъ Львовскихъ“. Нарешті зазначимо реферати М. Левченка „Объ уничтоженіи памятниковъ старины въ южной Россіи“, П. Лашкарева „Кіевская архитектура X—XII в.“, Хв. Вовка „Отличительныя черты южно-русской народной орнаментики“, О. Міллера „Великорусскія быльи и малорусскія думы“.

В трудах IV археологічного візду в Казані уміщено такі праці в українознавстві: В. Антоновича „О древнемъ кладбищѣ у Иорданской церкви въ Кіевѣ“, його ж „О похоронныхъ типахъ югозападнаго края“, його ж „О пещерахъ каменнаго вѣка на среднемъ теченіи Днѣпра“, його ж „О валахъ, находящихся на територіи древняго кіевского княженія“, Н. Константиновича „О городищѣ близь М. Салтыковой Дѣвицы, Черниговскаго у.“, Д. Прозоровского „О монетахъ Владимира св.“ (усе се в I т.) й І. Сребницького „Слѣды церковныхъ братствъ въ восточной Малороссіи“ (т. II). До української історії можна зачислити реферат Бестужева-Рюмина „О характерѣ власти варяжскихъ князей“ (т. II). Дещо в українській археології уміщено і в трудах пятого тифліського візду (між иншим В. Антоновича „О погребальныхъ обычаяхъ древнихъ Дрвлянцъ

и Тиверцевъ по новѣйшимъ раскопкамъ“).

Шестий вїзд, підготований в Одесї комісією, яку утворила рада одеського університету, був присвячений історії й дослїдови полудневої України, її переказам, пам'яткам, кам'яним останкам, нумізматичним знахідкам і топографії. Він теж визначив ся, як і київський, великою кількістю членів, оголошених рефератів (117), числом засідань, а також особливою різнородністю своїх праць. Реферати, читані на вїзді, згруповано в II т. трудів. Перед вїздом організовано між иншим: дослїд печер і могил на побережю Дніпра (В. Антонович), Запорозької Сїчи (Д. Еварницький), розшукування й дослїд невідомих частин Румянцевської Описи України в архивах Полтавської й Чернігівської губерній (І. Лучицький). За винятком II т. Трудів, решта — три томи, присвячені обробленим дослїдам, з котрих зазначимо: В. Антоновича „О скальныхъ пещерахъ на берегу Днѣпра“, К. Мельник „Слѣды мегалитическихъ сооруженийъ въ Южной Россіи“, Самоквасова „Могильныхъ древности Александровскаго у. Екатеринославск. гу., Бобринскаго „О курганахъ близь м. Смѣлы“ й Оссовского „Опытъ хронологической классификаціи находокъ каменнаго вѣка“.

З трудів VII археологічного вїзду, що відбував ся в Ярославлі можна зазначити тільки В. Завитневича „Существовало ли славянское племя Суличи“. З трудів восьмого вїзду в Москві: В. Антоновича „О типахъ погребенія въ курганахъ кievской губ.“ (т. IV), А. Соболевского „Грамота кн. Иванка Берладника 1134 г.“ (т. I), И. Богдана „Грамота кн. Ивана Берладника“ (т. IV), М. Біляшевського „Слѣды первобытнаго человека на берегахъ р. Днѣпра вблизи Кіева“ (т. III), Р. Скадовського „Бѣлозерское городище Херсонскаго уѣзда, Бѣлозерской волости и сосѣднія городища и курганы между низовьями р. Ингульда и началомъ р. Днѣпра“ (т. III), Г. Витковського „Отчетъ объ раскопкѣ кургана Франтиха“ (т. III), Д. Еварницького „Курганы у р. Орели, Екатеринос. губ.“ (т. III), та в IV тому реферати й повідомлення Будиловича, Дмитрієвского (Про грецьке ніжинське братство), Завитневича, Квашніна - Самаріна, Кучук Іоаннесова, Линиченка, Мельник, Павлова, Редїна, Самоквасова, Прозоровского, Хойновського, Ядрінцева, що дотикали ся української науки. З Трудів IX археологічного вїзду в Вильні до українознавства належать повідомлення археологічного змісту В. Антоновича („Бронзовый вѣкъ въ бассейнѣ Днѣпра“, „О крашеныхъ скелетахъ“), Істоміна, Мельник, Гамченка, Авенаріуса, Богуславського („Волынскія рукописныя евангелія и апостолы“, т. II), Данилевича („Монетные клады Кіевской губ. до первой четверти XV в., т. I), Ефименкової, Люби-Радвинієвского, Петрова, Площанського („Акты Холмскихъ судовъ XV—XVII вв. въ ихъ указаніяхъ для исторіи и этногра-

фіи русскаго Забужья“, т. I), Попова, Соболевського. Нічого особливо для нас цікавого або цінного сі три вїзди не дали.

Про десятий археологічний вїзд у Риві й одинадцятий у Київі ми тут нічого не будемо говорити, бо докладна оцінка того, що вони дали для української науки, була вже свого часу зроблена на сторінках „Записок“ (див „Записки“, т. XV, статью д. Мик. Княжевича „Археологічний вїзд в Риві 1896 р.“ й т. XXXVII, його ж „Археологічний вїзд у Київі.“)

Тепер перейдемо до розгляду питання про те, як ставили ся російські археологічні вїзди до українських учених, — питання, яке вже має свою історію. Роблячи в своїому „Обзорі“ загальну оцінку діяльності перших дванадцяти археологічних вїздів гр. П. Уварова між иншим пише: „З відбутих 12' вїздів тільки три скликані в столицях, решта 9 — в провінціальних містах, при чому три з них: тифліський, ризький і виленський відбули ся в містах, де нема навіть вищих наукових інституцій, що одначе не відбилося ні на їх багатолюдности, ні на інтересі, який вони викликали серед місцевої суспільности, ні на вартости їх наукових праць. Се явище пояснюєть ся тим, що всі вїзди, як столичні, так і провінціальні, як при допомозі університетських сил, так і при їх неприсутности на місці вїзду — скрізь і завжди кермують ся тою самою думкою, яку поклав в основу вїздів їх основатель: звертати ся за допомогою й посередництвом не тільки до всіх Наукових Товариств і інституцій імперії, до всіх окремих учених, але й до місцевого громадянства, до місцевих сил, місцевих абирачів і знавців краю... А в склад Організаційних Комітетів звичайно входять всі ті, котрі бажають справді поробити й бути корисними для вїзду, або своїми науковими працями, або особистою працею й тим проводом і кермуванням робіт і вимог, які зростають з кожним вїздом...“ Не заперечуючи того, що праці археологічних вїздів дійсно спирають ся на місцевих силах і інституціях, ми мусимо зазначити, що справа стоїть цілком инакше що до українських учених і українських наукових інституцій. Докладно і на підставі офіціальних документів оповіджена ся справа в нашій статі „Російські археологічні вїзди й українські вчені“¹⁾, а спеціально інцидентом з участю українських учених і українських наукових інституцій в Чернігівському вїзді присвячена стаття проф. Грушевського „На українські теми. Не пора“.²⁾ Не переновідаючи тут знову цілої історії, скажемо всеж про неї кілька слів. Почала ся вона з XI археологічного вїзду в Київі, на котрий заходами київських Українців³⁾ організаційний комітет запросив

¹⁾ Рада, 1908, ч. 134 і 135. ²⁾ ЛНВістник, 1908, кн. VII.

³⁾ З приводу сього дуже цікаві рефлексії див. в згаданій статі проф. Мих. Грушевського.

як „Наукове Товариство ім. Шевченка“, так і поодиноких галицьких учених. Але вони участі в з'їзді не могли взяти через заборону вживати на з'їзді українську мову, при рівночаснім допущенню інших славянських мов. Що до рефератів, приготованих членами Наукового Товариства ім. Шевченка, секції ухвалили надрукувати їх особним збірником. З огляду на силу матеріалу ухвалено поділити його на дві половини й призначено на се XXXI—XXXII і XXXV—XXXVI томи „Записок“, що мали вийти подвійними томами: перший для археології, історії й етнографії, другий для язика й історії літератури.¹⁾ Ті реферати, які б не наспіли на час виходу сих томів, або через свою великість чи інші технічні труднощі не могли б увійти в сі томи, ухвалено друкувати в дальших томах „Записок“, а в сих подати із резюме, так само і з тих рефератів, котрі не призначалися авторами до друку, маючи характер усних комунікатів, призначених для викликання дискусій на з'їзді або для познайомлення вібраних там учених з результатами попередних дослідів автора. Усіх рефератів галицькі члени Наукового Товариства ім. Шевченка оповістили 30, котрі й були надруковані, як в спеціально до сього призначених томах „Записок“, так і в дальших томах.

Року 1902 мав у Харкові відбутися дванадцятий археологічний з'їзд. В справі участі Наукового Товариства ім. Шевченка в с'їм з'їзді деякі відомості маємо в Хроніці товариства за р. 1902.²⁾ 20 цвітня відбуло ся спільне засідання секцій товариства. В протоколі сього засідання читаємо: „Проф. Мих. Грушевський предложив під розвагу секцій лист „Археологічного Товариства“ в Москві з запитом, чи возьмуть які галицькі учені сього року участь в археологічнім з'їзді в Харкові. По довгій дискусії ухвалено відповісти, що наші учені не відтягнуть ся від сеї участі, коли завчасу дістануть запити на з'їзд і коли будуть мати певність, що українсько-руську мову буде допущено при читанню рефератів“. Та Московське Археологічне Товариство не запросило Наукове Товариство ім. Шевченка на харківський з'їзд і обмежило ся лише на тому, що запросило тільки трьох поодиноких осіб з поміж членів Товариства. При таких умовах запрошені члени Товариства звичайно не вважали для себе можливим узяти участь у з'їзді. І дійсно, р. 1902, на харківському з'їзді українських учених з Галичини не було.

На тринадцятий археологічний з'їзд, що відбув ся в 1905 році в Катеринославі, українських учених з Галичини вже зовсім не запро-

шено, і се зробило дуже немиле вражіння на членів з'їзду українців російських. 37 з них заявили на з'їзді в приводу сього свій протест; так само заявили протест і склали відповідну заяву й сто дев'яносто присутних на з'їзді осіб.¹⁾ Про се читаємо в протоколах засідань Відділу первісних старинностей на з'їзді (Труди, т. II, ст. 202): „І. М. Луценко (земський лікар в Одесі) й М. В. Левицький (артільний організатор в Єлисавету) попросили слова й відчитали заяви, в котрих висловлювала ся догана Імператорському Московському Археологічному Товариству за те, що воно не запросило на з'їзд галицьких учених. Почесний предсідатель засідання заявив протестантам, що оснований ся на §§ 22 і 24 правил Археологічного з'їзду, означені заяви не відносять ся до сього засідання й можуть бути направлені до Ради З'їзду“. А в протоколах засідань Ради З'їзду („Труди“, т. II, ст. 246) читаємо: „Доложено подану до 1-го Відділу і передану до Ради земським лікарем Луценком заяву, підписану 37 членами, котра висловлює жаль в приводу того, що на з'їзд не були запрошені галицькі учені, й пропонує: 1) висловити в імені з'їзду жаль в приводу відсутности закордонних учених; 2) висловити здивованню організації комітету з'їзду, що не вжив усіх заходів, щоб навіть на з'їзді в центрі Запорожа були присутні всі учені, що присвятили свої сили дослідам історії Коваччини й України взагалі; 3) післати від імені З'їзду телеграму вченим Галичини й Буковини з виразами повітання, глибокого поважання до їх наукових праць і незвичайного жалю в приводу їх неприсутности; поробити заходи, щоб на будучих археологічних з'їздах такі сумні інциденти не повторювали ся, і щоб інтереси свободної науки не порушували ся більше ніякими сторонніми їй впливами та міркуваннями. Після прочитання означеної заяви предсідатель з'їзду й московського організаційного комітету гр. П. С. Уварова заявила, що Імператорське Московське Археологічне Товариство рішило не запрошувати на з'їзд чужоземних учених взагалі, а Галичап з окрема з огляду на ті особливо сумні й ганебні для Росії обставини даного року, що робили присутність чужоземних учених небажаною, а здійснення самого з'їзду сумнівним. Рада прийняла пояснення предсідателя, цілковито тримаючи ся погляду § 29-го правил, виробленого Московським Підготовчим Комітетом і його предсідателем, гр. П. С. Уварова, котрий визнає право на з'їзді всіх славянських нарід, між ними й мови галицьких учених.“

¹⁾ Див. „Записки“, р. 1899, кн. V і VI, т. XXXI—XXXII. Передне слово.

²⁾ Див. „Хроніка Наук. Тов. ім. Шевченка“, р. 1902, в. II, ч. 10, січень—цвітень.

¹⁾ Сі протести - заяви свого часу були опубліковані в різних російських газетах, а також в часописи „Южныя Записки“ й „Кіевская Старина“ й наведені в нашій статі „Рос. археологічні з'їзди й українські вчені“.

Друга заява, представлена особами, присутними на в'їзді, навіть не розглядала ся Радою з огляду на те, що була підписана „в величезній більшості не членами в'їзду“. Так виглядає ціла ся справа в офіційному представленню. Відгомоном подій на катеринославському в'їзді являєть ся передмова до „Трудів“ Катеринославського в'їзду, виданих московським Археологічним Товариством (див. „Труды“, т. I). В сій передмові між иншим читаємо: „Московському Предварительному Комитету пришлось работать надъ подготовленіемъ Екатеринославскаго съѣзда при особо грустныхъ и тяжелыхъ обстоятельствахъ, которыя, начиная съ гнуснаго убійства Его Императорскаго Высочества, Великаго Князя Сергія Александровича, Почетнаго Предсѣдателя всѣхъ Археологическихъ Съѣздовъ (начиная съ VI Одесскаго) мало по малу охватывала всю Россію, внося во всѣ отдѣльныя части управления, во всѣ учрежденія (даже ученныя), во всѣ общества (даже ученныя) такое растлѣніе, такую деморализацію, что нельзя было ни на кого рассчитывать, нельзя было почти нікого вызвать на работу, а въ самомъ Екатеринославѣ, представители котораго такъ горячо ратовали за избраніе ихъ города подѣ Съѣздъ, Съѣздъ этотъ не нашель почти ни одного работника за всѣ три года подготовительныхъ работъ, а къ самому съѣзду, и во время его засѣданій, даже враждебное отношеніе, не только крайней украинофильствующей партіи, но даже лицъ, которыя болѣе другихъ должны были дорожить Съѣздомъ и стоять за его благополучное осуществленіе въ Екатеринославѣ“. Ся передмова настільки виразна й характеристична, що ніяких коментарів, я думаю, не потрібує.

Переказувати історію з участю „Наукового Товариства ім. Шевченка“ у Львові й „Українського Наукового Товариства“ у Києві в чотирнадцятому археологічному в'їзді в Чернигові й поводженне в сій справі Московського Археологічного Товариства я не буду. Історію сю ще всі памятають, і про неї досить писало ся в українській пресі, причому в „Раді“ була опублікована й офіційна переписка між обома українськими товариствами й Московським Археологічним Товариством, а прекрасне мотивованне, чому обидві українські інституції ухилили ся від участі в Чернігівському в'їзді, дав проф. М. Грушевський в своїй статі в VII кн. в 1908 р. „Літературно-Наукового Вістника“ „На українські теми. Не пора.“

Тепер перейдімо до огляду праць дванадцятого й тринадцятого археологічних в'їздів у Харкові й Катеринославі.

Програма харківського в'їзду була вироблена широка й досить різномодна. Учені, що віхали ся в Москву на засідання підготовчого комітету, поставили на обговоренне в'їзду 127 питань, в котрих на Відділ первісних старинностей припадає 18 питань, на старинности історично-

географічні й етнографічні — 20, на памятки штуки й умілостей, нумізматичні й сфрагістичні — 14, на побут домашній, господарський, суспільний, юридичний і воєнний — 29, на старинности церковні — 5, на памятки мови й письма — 22, на старинности клясичні, східні, візантійські й західно-європейські — 11, на памятки археографічні — 9. З сих питань 54 належать до українознавства. Опріч сього предложено ще ряд (усього 75) „запитів, на які бажано одержати розясненіе на в'їзді“ й організаційному комітету доручено: а) зробити систематичні дослідди як в Харківській губернії, так і в сусідних з нею, головним чином на лівому березі Дніпра — Курській, Воронізькій, Чернігівській, Полтавській, Катеринославській і північній частині Таврійської і в області Війська Донського й Кубанській; б) зібрати побутові річи того самого району для характеристики історичного минулого Старої України, Слобідської України і Запорожа й їх спадковців — Новоросії, Війська Донського й Кубанського; в) систематично дослідити могили в кам'яних бабах й зібрати фотографічні знімки сих баб; г) вяснити по можливости питання про спосіб похорону у кочовників; д) дослідити городища Донецького басену, звернувши особливу увагу на городище Донець, де вупняв ся, по літописям, князь Сіверщини Ігор, коли його переслідували Половці; е) зробити екскурсію для дослідження церковних старинностей в тому самому районі; ж) дослідити й вистудіювати археографічні памятки хоча би тільки Харківщини й Полтавщини; з) продовжити дослідди Заріцького в Богодуховському повіті й неолітичної стації коло Райгородка; и) вяснити й дослідити Білгородську черту й Українську лінію й к) скласти археологічні мапи Харківщини, Вороніжчини, Курщини, Орловщини, Полтавщини, Чернігівщини й Кубанщини. Ухвалено також організувати на в'їзд виставу, але не лише археологічну, а й етнографічну.

В цілях успішнішого виконання програми в'їзду при раді професорів харківського університету сформував ся харківський відділ організаційного комітету, до котрого увійшли представники всіх факультетів, історично-філологічний факультет в цілости, а так само й більшість членів історично-філологічного товариства. Харківський комітет видав два томи своїх праць, в котрих уміщено опріч протоколів засідань комітету й вироблених комітетом різних квестіонарів (між иншим квестіонар для збирання старинностей первісних й історичних, Д. Багалія, церковних, Е. Редіна, для збирання етнографічного матеріалу, писанок і відомостей про кобзарів і лірників) ще звіти з пороблених екскурсій і розкопок, відповіді на запити, поставлені в'їздови й цілий ряд наукових праць.¹⁾

¹⁾ Докладнійше про праці харківського організаційного комітету.

Відомости про діяльність самого московського Археологічного Товариства і його організаційного комітету, а також про діяльність для візду різних місцевих інституцій, наукових і суспільних, маємо в „Отчеті“ гр. Уварової, уміщеному в третьому томі „Трудів“ візду, (ст. 267—274). З цього „Отчета“ бачимо, що брали участь в науковій праці для візду: комісія при Ніжинському інституті (вказуємо тут між иншим, що в ініціативі й працює д. Малинки складено цікавий український етнографічний альбом), Полтавська тимчасова комісія, Донська комісія з Новочеркаським музеєм і комітети курський, воронізький, катеринославський і катеринодарський. Окрім того 10 земств на Україні асигнувало разом кілька тисяч рублів, головним чином на етнографічну виставу. Про сю виставу докладніші відомости подає в своєму докладі Д. Багалій. Він оповідає про заходи, які робив харківський організаційний комітет для її організації й вказує на її особливості, що вона окрім відділу передісторичних старинностей має ще відділ етнографічний і артистичний і таким чином являєть ся першою в своїм роді. Власне сей етнографічний відділ і був особливо гарно представлений на виставі. Вистава ся мала величезний успіх, про що може свідчити вже те, що за короткий час, коли тяг ся візд, на ній перебувало 56.759 люда. По візді вистава перейшла до харківського університету й дала початок при ньому етнографічного українського музею.

Результатом праць харківського візду явило ся три томи його „Трудів“. До першого тому увійшли всі праці, що належать до передісторичної старовини, до томів другого й третього решта статей з инших відділів. Окрім того до другого тому додано матеріал з діяльності Підготовчих Комітетів, що працювали для XII археологічного візду, а в третьому томі надруковані ще протоколи засідань „предварительного“ комітету, протоколи засідань XII візду з докладами, промовами й рефератами, які були на сих засіданнях відчитані й не були надруковані в цілості в відділі статей; сей том доповнено також „Обзором деятельности первых двѣнадцати Археологических Съѣздовъ“ (склала гр. П. Уварова) й „Алфавитным указателем статьямъ, рѣчамъ и докладамъ, входящимъ въ составъ Трудовъ первыхъ 12 Съѣздовъ и ихъ предварительныхъ Комитетовъ“. Обидві останні праці зроблені в свій час, бо дуже полекшують користання з розкиданного, але досить багатого матеріалу, який містять ся в „Трудах“ сих віздів.

Перейдімо тепер до розгляду археологічних праць, уміщених в „Трудах“ візду. Ми вже бачили, що харківському візду поставлено за-

див. в „Отчет-і“ гр. Уварової на перших загальних зборах візду (Труды, т. III, ст. 266) і в докладі Д. Багалія (ibid. ст. 275 і далі). Обидва томи були рецензовані в „Записках“.

дачу поробити систематичні археологічні досліді Харківщини й суміжних з нею частин инших губерній, між иншим простудіювати городища Донецького басену й дослідити могили з каменними бабами. Територія досліді досі звертала на себе дуже малу увагу археологів і вважала ся навіть з археологічного погляду мало цікавою. А тим часом ся територія була колись половецьким степом, через котрий переходили й на котрому довгий нераз час перебували різні кочові народности. Працюю незвичайно важною, котра на дальші часи допоможе всім дослідникам археологам орієнтувати ся в місцевості й пляномірніше провадити свої досліді, являєть ся археологічна карта Харківської губернії, опрацьована Д. Багалієм і уміщена в першому томі „Трудів“. Зроблена на підставі не тільки друкованих джерел (їх дуже небагато), але головним чином на підставі матеріалу, добутого дослідниками, що працювали спеціально для XII візду й на підставі дуже значного рукописного матеріалу, ся карта разом з пояснюючим текстом до неї дає загальне понятє про територію Харківщини з археологічного погляду й докладний перегляд різних археологічних пам'яток (могил, стацій і т. д.) і археологічних знахідок. Кажемо „докладний“, звичайно в приложенню до даного часу, бо треба сподівати ся, що в часом наукові досліді на сій території безперечно принесуть чимало нових відомостей. Всі археологічні відомости розкладають ся на 11 повітів, але досить нерівномірно, в залежности не тільки від величини повітів, але й від даних, якими розпоряджав автор. Таким чином у Вовчанському повіті зроблено 63 вказівки, Зміївському 75, Валківському 39, Сумському 17, Харківському 40, Ізюмському 109, Купянському 79, Старобільському 90, Богодухівському 38, Лебединському 44 й Ахтирському 60, а всього 645, але самих пам'яток вказано далеко більше.

Окрім археологічної карти Харківщини Багалія ми маємо в сьому томі ще „Карту монетныхъ вкладовъ и находокъ отдѣльныхъ монетъ Харьковской губерніи“ (Труды, т. I, ст. 374—410, сама карта на стор. 385), зроблену В. Данилевичем на підставі не тільки друкованого матеріалу, але й рукописного. Пояснюючий текст до карти знаходиться в третьому розділі праці Данилевича, а в другому розділі уміщено його реферат, читаний на XII візді, в котрому згруповані й порівнані з иншими даними відомости про монетні скарби й нахідки одиничних монет Харківщини, що містять ся в пояснюючій записці. Сі відомости не можна уважати особливо повними (автор зібрав відомости про 141 нахідку, з них в 121 випадку мають ся докладні означення місцевості, де зроблено нахідку), але вони всеж дають цікавий матеріал для історії Харківщини й через се ми спинимо ся довше на них.

Усього в межах теперішньої Харківщини находять 15 різних родів

монет: 1) грецькі, 2) пантикапейські, 3) боспорські, 4) римські, 5) візантійські, 6) сасанідські, 7) арабські, 8) ілекські, 9) чеські, 10) Золотої орди, 11) московські XVI—XIX століть, 12) польські, 13) грузинські, 14) різні західноєвропейські і 15) турецькі. Сюди можна додати яко шінадцятий рід і так звані „мордовки“, хоч вони в Харківщині надбувають ся дуже рідко. Що до часу, до якого належать ці монети, Данилевич ділить їх на оті чотири групи: а) грецькі, пантикапейські, боспорські й римські; б) візантійські, сасанідські, арабські й ілекські; в) чеські й Золотої орди; г) московські, польські, західноєвропейські, турецькі й мордовські. Порівнюючи склад монетних скарбів і нахідок окремих монет Харківщини з тими даними, які маємо про нахідки монет для Полтавщини, Київщини, Поділля й Волини, автор зазначає деяку різницю між Харківщиною й названими губерніями. Так наприклад в монетних скарбах і нахідках окремих монет Харківщини нема отсих монет або вартостей, що їх замінювали: найдавніших руських, срібних і золотих монетних гривн, германських середньовічних, хрестоносців, галицьких, литовських, угорських, генуезьких, венеційських, молдавських і сербських, а між тим вчислені роди монет подбувають ся або в усіх вгаданих вище губерніях або в деяких з них. Зате в Харківщині подбувають ся деякі роди монет, невідомі в нахідках сих губерній, а саме пантикапейські, ілекські й грузинські монети. Далі автор розкладає знайдені монети по добам і робить їх докладнішу аналіз, котра дає йому змогу зробити ряд уваг загальнішого характеру, хоч яких він одначе в гори робить застереження, що уважає їх не за висновки, а скорше за поставлення тих питань, які виникли у нього при ознайомленню з монетними скарбами й нахідками окремих монет Харківщини. Не можемо навести тут в повности сих уваг і відсилаємо просто до відповідних місць самої праці (ст. 378—383). Тут зазначимо лише, що кінець кінцем автор приходить до таких висновків: 1) Донець служив від найдавніших часів головним торговельним шляхом сього краю, й тільки для часу від II ст. по Хр. й аж до V ст. торговельний рух, імовірно, направляється по допливам Дніпра. 2) З сеї причини береги Донця й його допливів були залюднені густійше, ніж береги рік Дніпрового басену. 3) Людність теперішньої Харківщини аж до V—VI ст. по Хр. в торговельних справах тягла до півдня, спочатку до грецьких колоній на півдні Росії, потім, імовірно теж за посередництвом грецьких городів на півдні Росії, до Візантії. 4) За дальших часів, імовірніше аж до XIV ст., людність починає все більше й більше тягнути до Сходу. Можна тільки побажати, щоб дальші археологічно-історичні дослідження Харківщини дали докладнішу й певнішу відповідь на ці питання.

Нарешті, щоб уже закінчити з археологічними картами, зазначимо уміщену на ст. 167 „Трудів“ археологічну карту Коротоаякського повіту Ворошизької губ. й працю Савелова „Коротоаякській уїадъ Воронежской губерніи въ археологическомъ отношеніи“ (Труды, I, ст. 157—166).

Зараз після археологічної карти Харківської губернії на перше місце треба поставити статю Городцова „Результаты археологическихъ исследованийъ въ Изюмскомъ уїадѣ“ з матеріалами до неї (написана на підставі численних і ведених автором на широку скалю розкопок, що дали дуже багато різнородного археологічного матеріалу), а потім статі Бабенка й Покровского про розкопки й археологічні знахідки в Верхньому Салтові („Древне-Салтовскія придонекія окраины южной Россіи“ Бабенка й „Верхне-Салтовскій Могильникъ“ Покровского). Та в огляду на те, що ці дослідники (Городцов і Бабенко) продовжували свої дослідження для XIII археологічного віаду в Катеринославі й результати їх дослідів опубліковані в „Трудах“ сього віаду (т. I) ми їх тут обговорювати не будемо (так само й статю пр. Анучина „О черепахахъ изъ кургановъ и могильниковъ Изюмскаго уїада“) й дамо їх загальний огляд в найближчому томі „Записок“.

Статі Трефілева „Археологическая экскурсія въ Купяпскій уїадѣ“ (I, ст. 131—140), Харламова „Раскопки по р. Донцу“ (I, ст. 168—173), Харузіна „Протоколъ раскопки кургана въ Верхнедніпровскомъ у. Екатеринославской губ.“ (I, ст. 744—747), Міллера „Раскопки въ Таганрогскомъ округѣ“ (I, ст. 748—751) і о. Спесівцева „Находки въ Райгородкѣ“ (I, ст. 153—156) хоч і дають інтересний археологічний матеріал, але сей матеріал в огляду на свою неоднаковість і невеликість не дає можливости робити які небудь висновки ширшого характеру й може бути використаний хіба дальшими дослідниками. Далекі інтересніші праці: Хвойка „Городища середняго Поддніпровья, ихъ значеніе, древность и народность“¹⁾, Городцова „Результаты исследованийъ, произведенныхъ экскурсіями съѣзда“ (I, ст. 110—173), і Мельник „Раскопки кургановъ въ Харьковской губ.“, Данилевича „Раскопки кургановъ около с. Будъ и х. Березовки Ахтырскаго уїада“.

Наукові екскурсії членів XII віаду були зроблені насамперед на Донецьке городище, дослід котрого входив в плян віаду, а потім на Нидахські городища й кургани. Донецьке городище лежить недалечко від Харкова на полудень від нього й під своїм іменем відоме ще в „Книгѣ, глаголемой Большої Чертежѣ“, складеній ще на початку XVII

¹⁾ Обговорена окремо в сьому томі „Записок“ в відділі „Бібліографія“.

століття. Перший дослідник городища, В. Пассек, в сорокових роках минулого століття знайшов тут уламки глиняного начиння, кістки звірят й різні інші річи; в 1901 і 1902 роках П. Єфименко знайшов на похилах городища дві срібні монети Золотої орди, що належали до XIV в. В 1902 ж таки році се городище оглянули гр. Уварова й Данилевич, і при тім також поробили різні цікаві нахідки. Через цікавість сих находок і близькість городища до Харкова й була сюди зроблена перша екскурсія візду, результати котрої обробив в першій частині вище названої статі д. Городцов. На початку він дав точну запись матеріалів, які дали пороблені розкопки городища. Вони дозволяють робити висновки про спосіб будування самого укріплення, про форму мешкань і домашній побут найдавніших мешканців городища. Вирівнане наперед подвірє городища оточувало ся валом, а вали укріплювали ся камінцем. На подвірю, як показують розкопки, досить тісно ставили ся невеличкі землянки з деревляними стінами; навкруги помешкань містила ся домашня худоба, а на поверхні подвір'я помалу утворювала ся так звана культурна верства, що містить в собі різні остакки й випадково згублені річи. Їх велика кількість, знайдена при розкопках, свідчить, що мешканці городища довгий час жили в ньому, а їх характер вияснює домашній побут і заняття мешканців. Сі остакки й знайдені річи показують, що мешканці городища знали рільництво, скотарство, мисливство і рибальство, а також уміли обробляти металі, кість, глину і т. д. Річей з рільництва знайдено небагато: вони складають ся з двох уламків жорен з пісковця й кількох пряслиць; сі пряслиці вказують на оброблення звіжа й волокнистих ростин, коноплі або льону. Далеко більше знайдено остакків скотарства та ловецтва. Знайдено кістки таких домашніх звірят: корови, коней, овець, свиней, псів, курок. З кісток диких звірят знайдені кістки медведів, лосів, благородних оленів, сайгаків, зайця, бобра, качок. Ведмідь, лось і олень свідчать, що за тих часів в країні були великі ліси. Опріч того, як се показують знайдені кістки, мешканці Донецького городища ловили різну рибу й уживали при сьому неводів, як свідчать знайдені грузила. На питання, до якого часу й до якої народности належало Донецьке городище, д. Городцов дав таку відповідь: „Вся маса остакків указує на належність культури до великокнязівської доби, перед нападами Татар, й може бути датована XI—XII в. В ті часи полудень оспорював ся двома народностями: славянською й тюркською. Осілий спосіб життя, рільничий характер культури й ясно виявлене домовництво полекшують розв'язання питання, вимагаючи признати оснудателів Донецького городища Славянами. Очевидно, тут ми маємо діло з одною з полудневих пограничних осель, поставлених Переяславським або Чернігівським князівством за синів Ярослава Великого“.

Після приходу Татар сі пограничні оселі запустили. „Цікаво, каже д. Городцов, що Донецьке городище дає багато ясных доказів насильного вруйнування в останній момент свого існування: погорілі стіни землянок, в великій кількості розкидані скрізь угли та попіл, говорять про сильну пожежу, підчас котрої були навіть людські жертви“. Як бачимо, розкопки, давши цікавий і багатий матеріал, дали почасті відповідь на одно з поставлених віздов завдань — дослідити Донецьке городище.

Друга екскурсія членів візду в с. Ницаху, Ахтирського повіту, для дослідження ницахських городищ і могил, про що йде мова в другому розділі статі д. Городцова, теж дала дещо археологічного матеріалу, цілком подібного до знайденого на Донецькому городищу. На сій підставі він робить висновок, що обидва ницахські городища належать до того самого часу й до тої самої народности, що й Донецьке. Інтересне між иншим спостереження, що лінія, проведена від Ницахських городищ до Донецького городища майже сходиться з лінією полуднево-східної границі Переяславського князівства часів Ярослава Великого.

Розкопки К. Мельник і Данилевича робили ся в двох повітах Харківської губернії, що відносять ся до двох різних систем рік: в полудневій частині Ахтирського повіта в басені р. Ворекли, допливу Дніпра, і в Купянському повіті по р. Осколу в басені Дону; усього було досліджено 9 могильників і розкопано 73 могили. Сі могильники, з огляду на характер похорону і знайдені річи, належать до трьох типів: 1) Похорон камяного віка з повним спаленням покійника в могильниках коло села Березовки й Буд; 2) Похорон з фарбованими й скорченими скелетами в могилах коло Кириковки, Купянська й Воронцовки й 3) Похорон славянського типа в могилах коло с. Ницахи.

Про перший тип похорону трактує стаття Данилевича „Раскопки кургановъ около с. Будъ и х. Березовки Ахтырскаго уѣзда“ (Т. I, ст. 411—433). Могили обох сих груп дуже потерпіли від корчування лісу й від розорування, так що навіть річи, які містили ся в сих могилах, були поперекидані й здебільшого розбиті. Одначе матеріалу дали сі розкопки досить багато; огляд його й дав д. Данилевич, ділячи його на такі групи: а) керамічні вироби; б) вироби з камя; в) вироби з кости; г) остакки поживи; е) кістки людини. Загалом беручи матеріал для обох груп могил однаковий. Не зважаючи на ушкодження могил, всеж можна собі виробити, бодай в загальних річах представлення про культуру і спосіб похорону людности, що ховала своїх покійників в сих могилах. Так, переналені людські кістки свідчать про те, що при похороні покійників палено, а брак слідів палення в могилах і навколо їх показує, що палення відбувало ся окремо, хоч досліді не дали можливости вияснити се питання, де саме відбувало ся палення. Роз-

копки вияснили також, що до могил клали ся похоронні урни, а також різні річі домашнього побуту, але не вдало ся вияснити, чи сі річі клали ся до одної урни з останками покійника, чи окремо. Пороблені археологічні нахідки (див. між иншим приложену до статі таблицю XIX), показують, що людність уміла обробляти волокнисті рослини (про се свідчать пряслиці), знала скотарство (розводила коні, вівці, корови і свині), полювала й рибачила й уживала кам'яні політеровані апарати. На підставі сього Данилевич і приходять до висновку, що сю культуру „треба признати чисто кам'яною“; вона стояла на вищих щаблях свого розвитку й через се її можна назвати пізньою неолітичною. „На закінченні, каже д. Данилевич, ми мусіли б порівняти розкопані могильники з відомими давніше й означити місце й значіння добутого тут матеріалу в ряді даних, які вже маємо до сього питання. На жаль, наш матеріал такий убогий і так попсований, що ми не вважаємо за можливе робити які будь порівняння. Зазначимо тільки, що наша розкопка з одного погляду дала цілком нові дані, невідомі досі ученим. Коли обряд палення трупів відомий в кінці неолітичної доби в Росії і в Західній Європі, то розкопка могильників коло с. Буд і х. Березівки вперше вказала на існування даного обряду і на території теперішньої Харківщини, старинности котрої досі були дуже мало досліджені“.

Обидва другі типи похорону описані й досліджені К. Мельник (див. „Труди“, т. I, стаття „Раскопки кургановъ въ Харьковской губ. 1900—1901 г., ст. 673—702, а також „Дневник“ сих розкопок, ст. 703—743). Невідомий нарід, що жив тут колись, ховав своїх мерців в ямах, здебільшого уживаючи дерев'яні гроби. Дуже характеристичне положення покійників (скорчене) й їх фарбування (17 випадків). Викопані річі дають поняття про культуру сього народу (різні окраси з золота, бронзи, скла, залізні стріли й инша зброя, кінська зброя, чимало керамічних виробів), хоч не можна напевно сказати, чи був се нарід кочовий, чи осілий. В кождім разі він знав скотарство, будівництво; про останнє свідчить уживання в могилах отесаних дерев'яних брусів і дошок. Між иншим сі розкопки мають велике наукове значіння, бо захитують дотеперішню класифікацію типів похорону, по котрій похорони з скорченими скелетами відносили ся до кам'яної доби. Зовсім инакше представляється ся культура розкопок коло с. Ницахи. Тут мало знайдено річій домашнього побуту (начиння, трохи ножів і вістря стріл), але натомість невичайно багато різних окрас, переважно жіночих: різні перстені, ковтки, намиста, кільця, бранзолети. Добутий матеріал на стільки багатий, що дає можливість відтворити в подробицях убори й окраси Ницахських покійників. Велика кількість і різноманітність окрас і взагалі розмірне багатство могильної обстанови свідчать про високий рівень до-

робути й культурного розвитку свого племені. „По характеру найдених річей, каже дослідниця, К. Мельник, Ницахський могильник найближче підходить до могил і городищ середнього Подніпров'я, особливо до тих, які відомі дотепер на території старої Переяславської землі... Тут ми стрічаємо чимало споріднених рис і аналогій, між иншим такі факти, як нахідки срібних головних віночків, невідомих серед інших полуднево-руських племен й ин., але стрічаємо також і деякі важні різниці в подробицях: 1) повна відсутність в могилах залізних гвіздків, що являють ся необхідною приналежністю похоронного типу давних Полян, Тиверців, Лучан, Радимичів й ин. племен; 2) відсутність деяких родів окрас, поширених серед сих племен, наприклад, ковтків київського типу; 3) невелика кількість відомих дротяних ковтків з загнутим в другий бік вухком, невичайно поширених в полудневій і західній Славянщині; 4) відсутність пацьоркового орнаменту; 5) майже цілковитий брак скляних бранзолет і шіферних пряслиць; 6) поява нових типів, як наприклад, майже всі роди „лунниць“ і т. д. Всі сі дані, на думку дослідниці, дають підставу для припущення, що ми в даному разі маємо якусь багату й мирну славянську людність, відрвану від безпосередних зносин з спорідненими племенами Подніпров'я, але відкрити для сторонніх впливів з полудня і сходу. Дослідниця готова бачити в сій людності тих бродників, про котрих літопись говорить, що вони удержали ся проти натиску Половців й існували аж до приходу Татар. Але ся гіпотеза, на нашу думку, при даному стані дослідів являєть ся занадто плиткою.

Пропускаємо, як нецікаві для нас праці Городцова „Матеріали для археологической карты долины р. Оки“ (Труды, т. I, ст. 515—672+2 карти) й Талька-Гринцевича „Древние памятники Западного Забайкалья“ (Труды, т. I, ст. 492—505+1 карта). З решти статей археологічного змісту лишають ся тільки чотири. Одну з них — Трефілева „Курганы съ каменными бабами Куянского уѣзда“ ми розглянемо нижче в зв'язку з даними про кам'яні баби, які дав XIII археологічний з'їзд в Катеринославі, а тепер перейдемо до останнього надрукованого вкладу археологічних дослідів, зроблених на території, яку мав на увазі Харківський з'їзд — до праці Веселовського „Курганы Кубанской области въ периодъ римскаго владычества на сѣверномъ Кавказѣ“ („Труды“, I, ст. 341—373). Праця зроблена на підставі розкопок, які автор провадив в досить широких розмірах (розкопав понад 100 могил); сі розкопки дали дуже багато археологічного матеріалу (переважно окраси), котрий говорить про цілу блискучу культуру тих людей, що лишили по собі сі пам'ятки. Загальну характеристику знайдених річей дає автор в першому розділі своєї праці, а детальну й докладну в розділі п'ятім.

Розділ другий присвячений знахідкам, що дали аналогічний матеріал (розкопки в Керчи, в Херсонесі, Новочеркаський скарб і т. д.), в третьому дасться характеристика розкопаних могил і способу похорону (при помочи катакомб), в четвертому говориться про ограблення могил. Розглянувши в розділі семі, до якого часу зачисляли аналогічні знахідки його попередники, дає автор в дальшій розділі пробу свого розв'язання питання і приходять до висновку, що знайдені ним річі треба віднести головним чином до II ст. по Хр., при чому се століття являється часом найбільшого розцвіту даної культури. Сю культуру характеризує автор як римську (докази згруповано в розд. IX). Правда, багато з цих доказів промовляє за висновком автора, але на нашу думку ще далеко не на всі питання, які виникають при таких розв'язаннях справи, дають відповідь зроблені дослідження. Так наприклад, треба дослідженнями показати гіпотетичне досі твердження автора (котре однак займає важне місце в його аргументації), що поруч з розкопаними ним могилами, котрі на його думку були могилами тільки заможніших верств тогочасної людності, існують і могили нижчих верств її (досі невідомі).

З праць загальнішого археологічного змісту уміщено в першому томі дві. Одна з них — Завитневича „Къ вопросу о культурномъ влияніи Византіи на бытъ русскихъ Славянъ курганнаго періода“ (ст. 105—109) ставить питання про візантійські впливи на Русь перед виступленням Київів в ролі політичного центра і про вплив візантійської культури на ширші верстви (сільські) східно руського словянства. Автор дає деякий матеріал (стаття загалом написана дуже побіжно) для відповіді на ці питання, переводячи порівняння між славянськими археологічними знахідками і херсонеськими. В другій статті — Скриленко „Глиняные статуэтки до-микенской культуры мвѣ среднемъ Поднѣпровьѣ“ (ст. 145—152), на підставі студіювання цих статуєток в колекціях київського міського музею й В. Хвойка дасться їх докладний опис і класифікація по типам.

Нарешті, щоб уже вичерпати весь археологічний матеріал, який дають „Труди“ харківського візду, згадаємо доклади, що читалися на самому візді, на засіданнях відділу доісторичних старинностей і в скороченню видруковані в т. III. Їх небогато: В. Городцова „Погребеніє съ конемъ въ Европейской Россіи“ (ст. 286), проф. Е. Штерна „Раскопки въ сѣверной Бессарабіи въ связи съ вопросомъ о неолитическихъ поселеніяхъ съ керамикой до-Микенскаго типа“¹⁾ (ст. 314), Д. Само-

¹⁾ Докладна праця проф. Е. Штерна про ці розкопки уміщена в I томі праць Катеринославського візду під заголовком „Доисторическая греческая культура на югѣ Россіи“. Про неї будове ма нижче.

квасова „О Донецкомъ городищѣ и прилегающихъ къ нему могилахъ“ (ст. 330—331, Покровского „О раскопкахъ въ Зміевскомъ и Изюмскомъ уѣздахъ“ (ст. 365) і нарешті Н. Веселовського „Новый типъ каменныхъ бабъ“ (ст. 383—384, про нього буде мова нижче). Опріч того відомости археологічного характеру находимо між матеріалом, зібраним для XII візду місцевими відділами „предварительнаго“ комітету: від курської духовної консисторії (II, ст. 557—559), від воронізького губернатора (II, ст. 559—561), „Отчетъ объ археологическомъ обследованіи древняго городища при балкѣ Рышной“ І. Тимошенкова (II, ст. 569—576, екскурсія зроблена в доручення Донського комітету), „Объ археологическихъ изысканіяхъ въ первомъ Донскомъ и Донецкомъ округахъ“ В. Харламова (II, ст. 576—583), „Отчетъ объ изысканіяхъ, проведенныхъ на Кобяковомъ городищѣ и прилежащей мѣстности въ юртѣ Аксайской станицы, Черкаскаго округа“ В. Богачева (II, ст. 583—585), „Городища Войска Донскаго“ (II, ст. 585—586).

Ми оглянули всі археологічні дослідження, пороблені спеціально для Харківського візду й мусимо признати, що загалом сей візд, хоч і зробив чимало спеціально для дослідження маловідомої дотепер в археологічного погляду території Харківщини, однак не вніс нічого особливо важного й цікавого в науку української археології. Правда, більші археологічні екскурсії, зроблені спеціально для візду, от як наприклад Городцова або Покровського дали багато археологічного матеріалу (що до кількості), однак сього матеріалу все ще не так багато, щоб можна було робити якісь певні висновки загальнішого характеру. Інтереснішими являються розкопки Донецького городища, але треба признати, що вони потребують дальшого розширення, щоб дати докладнішу і певнішу відповідь на питання, які викликають. Загалом беручи, сама вже природа археологічного матеріалу така, що допускає багату й різнородну інтерпретацію. Особливо се буває в тих випадках, коли археологічні дослідження обіймають невеликий район і невелику кількість могил або стадій. Висновки, пороблені на підставі таких поодиноких груп здобутого матеріалу часто видаються дуже привабливими, а навіть переконуваними, але всі вони мають одну основну хибу — вони ширші від матеріалу, на підставі якого зроблені. Через се ми й мусимо більшість висновків, які даються в працях, уміщених в „Трудах“ візду приймати з певним скептицизмом і бачити в них, як се справедливо вважав Данилович, скорше проби поставлення різних питань. Виходячи з сього погляду, треба сказати, що Харківський візд дійсно поставив декілька таких цікавих питань і зібрав певну кількість матеріалу для них, однак докладніша і певніша відповідь на ці питання вимагає ще багатьох наукових досліджень, котрі поширили б і поглибили зроблені дотепер.

Більшість статей, умічених в другому і третьому томах праць Харківського візду, має історичний характер. З них статі Х. Попова („Усть-Медвѣдицкій Преображенскій женскій монастырь“, III, ст. 165, „Кременской Вознесенскій мужской монастырь“, III, ст. 167 і „Старочеркасскаскій Ефремовскій женскій монастырь“, III, ст. 168), А. Ярыгина „Изысканія о древнемъ расположеніи г. Чернигова“ (III, ст. 173—177) і замітка о. Сінельникова „Вниманію XII археологическаго съѣзда“ (III, ст. 171) особливою інтересу не мають. Статя о. Левицького „Городъ Путивль“ (III, ст. 111—164) була вже обговорена окремо¹⁾, так само окремо буде обговорена й більша праця М. Плохинського „Иноземцы въ Старой Малороссіи“ (II, ст. 175—409). Статі В. Харламова „Характеръ церковнаго управления и церковной жизни въ Донской области въ началѣ XVIII в.“ (II, ст. 54—62), А. Степовича „Къ литературной исторіи краледворской рукописи“ (II, ст. 410—429), А. Музыченка „Наблюденія надъ народнымъ творчествомъ крымскихъ болгаръ“ (II, ст. 437—445), В. Поливанова „Очеркъ казацкой колонизаціи въ Симбирскомъ Поволжьи“ (II, ст. 24—29) і А. Хаханова „Аеонскій списокъ 978 г. грузинской Библии (II, в додатку, ст. 1—22) не входять в межі нашого огляду.

З решти статей до української історії належать отсі: Е. Альбовскій — „Къ первоначальной исторіи г. Харькова“ (II, ст. 1—13), А. Бѣименкова — „Литовско-русскіе данники и ихъ дани“ (II, ст. 30—38) її-ж „Къ вопросу о братствахъ“ (II, ст. 39—44), Н. Максимейко — „Русская Правда и обычное право Литовско-русскаго государства до изданія Статута“ (II, ст. 45—53), М. Ковалевскій „Къ ранней исторіи Авова“ (II, ст. 109—174), Д. Айналов „Даръ св. княгини Ольги въ ризницю церкви св. Софії въ Цареградѣ“ (III, ст. 1—4), його ж „Мраморы и инкрустаціи Кіево-Софійскаго собора и Десятинной церкви“ (III, ст. 5—11), його ж „Св. княгиня Ольга въ Цареградѣ“, П. Короленка „Церковныя древности Кубанскихъ козаковъ“ (III, ст. 21—110). З них основна праця М. Ковалевського, написана головним чином на підставі архивного венецького матеріалу, хоч відносить ся властиво до історії української землі, бо трактує про венецьку й генуезьку кольонію в Тані в XIV століттю, але має занадто спеціальний характер і тому ми не будемо докладніше її обговорювати.

Наш огляд почнемо з праці Е. Альбовського „Къ первоначальной исторіи города Харькова“. Праця інтересна і написана на підставі невідомого досі і неопублікованого матеріалу, що переходуєть ся в московському Архиві мін. Юстиціі, в Білгородському столі. З віднайдених

¹⁾ Див. „Записки“, кн. III за 1909 р., т. LXXXIX.

автором документів один дає найстарші звістки про Харків, які досі відомі — походить з 1655 року, другий ж належить до 1656 року й дає можливість з великою правдоподібністю покласти початок заснування Харкова на 1653 рік; опріч того сей другий документ „Списокъ Харьковскихъ Черкасъ“ дає цікаві відомости про число людности тодішнього Харкова і про її устрій. Дальші документи, котрі використовує автор дають багатий матеріал до історії відносин між українською людністю Харкова й московським правительством в особі його репрезентанта воеводи. На жаль автор занадто побіжно перейшов сю сторону справи. Останній документ, використаний автором, належить до 1657 р.

В першій статі А. Бѣименкової „Литовско-русскіе данники и ихъ дани“ на підставі виданого жерельного матеріалу й відомостей про данників, розкиданих в новіших монографіях, даєть ся перегляд відносин сеї категорії селянства до держави.¹⁾ Зрештою статя не дає нічого нового або цікавого.²⁾ Що до другої статі „Къ вопросу о братствахъ“, авторка дає побіжний огляд новішої літератури про цехи і братства — німецької, французької і російської.

Далеко інтереснішою являєть ся статя Максимейка „Русская Правда и обычное право Литовско-русскаго государства до изданія Статута“. Автор переводить порівнянне звичайового права Литовської держави з Руською Правдою й на підставі сього порівняннє хоче: 1) означити територію, на якій повстали, прикладали ся й розвивали ся норми, що містять ся в Руській Правді; 2) розяснити деякі темні місця Р. Правди; 3) вказати джерела її. Порівняннє, які робить автор цікаві, особливо через те, що він користає з недрукованого матеріалу Литовської метрики. Справедливо також бачить він в тій статі Р. Правди, де говорить ся про пробу обвинуваченого розпаленим залізом і вогнем, воєсім не інституцію так званого „суда божого“, лише звичайні судові муки. Зрештою якихось нових поглядів в сій праці не знаходимо, й вона заслуговує уваги тільки з огляду на поданий матеріал, котрий являєть ся доброю ілюстрацією остаточного висновку автора, що Р. Правда являєть ся початковою основою Литовсько-русського права.³⁾

Перша з статей проф. Айналова вняєть ся справу з даром, який зробила кн. Ольга церкви св. Софії в Царгороді, друга — про мармури й інкрустації ківського собору св. Софії й Десятинної церкви.

¹⁾ Зроблений проф. М. Грушевським в першій частині V т. його „Історії“ (ст. 119 і дальші), що вийшла на початку 1905 р.

²⁾ Була обговорена в Записках т. LXXI, розв. I. Джиджори „З новішої української історіографії“.

³⁾ Найосновніше виложено й аргументовано сеї погляд в III т. „Історії України-Руси“ проф. Мих. Грушевського.

В сій статі, котра являєть ся цінним причинком до історії староруської штуки, означає автор, що мармурові окраси київських старинностей звертали на себе найменшу увагу вчених дослідників і дає перегляд і опис сих окрас. Остання статя „Княгиня св. Ольга в Царгороді“ дає на підставі візантійських джерел досить докладні відомости про перебування Ольги в Царгороді; написана цікаво й живо.

Цікаву сторінку в історії Запорожа відслонює праця П. Короленка про церковні старинности Кубанських козаків, котрі були спадкоємцями й наступниками зруйнованої Січи. На підставі друкованого й рукописного матеріалу (що переходуєть ся в Кубанському Військовому архіві) оповідає він про сумну долю багатой ризниці запорозької церкви, про ризницю Спасо-Преображенського Межигорського монастира, про ризницю Чорноморської Троїцької церкви. В розділі четвертім розвідки вияснює він „Чого не стало й що може бути в запорозьких церковних річей у Кубанських козаків“, а в розділі пятім дає опис „особливо важних річей кубанських церковних старинностей“. До розвідки додає автор свою „Справку о ровьскѣх документахъ на церковныя древности и войсковыя клейноты въ сѣчахъ Запорожскихъ козаковъ бывшихъ“ і „Вѣдомость предметамъ, хранящимся въ Спасо-Преображенскомъ всей Гвардіи соборѣ въ С.-Петербурѣ“. Опріч того маємо ще девять важних додатків: I. Регистръ вѣщамъ и одѣянїямъ церковнымъ, назначеннымъ для присылки въ Кременчугъ; II. Сего 1789 года апрѣля... дня сколько и чего именно въ Никопольской Свято-Покровской церквѣ и съ какихъ вещей пограблено значить подъ симъ. Сего... дня... года сколько и чего изъ оныхъ похищенныхъ вещей за поимкою воровъ сыскано, а именно; III. Вѣдомость отправленнымъ въ С.-Петербурѣ церковнымъ серебрянымъ сосудамъ и вѣщамъ, Евангеліе и уборами священническимъ со описаніемъ нѣкоторыхъ тѣхъ вещей 1778 года апрѣля; IV. Вѣдомость о церковныхъ одеждахъ, поступившихъ при разрушеніи Сѣчи Запорожской въ вѣдомство Екатеринославской казенной палаты и отъ оной присланныхъ въ прошломъ 1876 году сообщеніи къ бывшему Правителю Екатеринославскаго Намѣстничества Генералъ-Майору Синельникову, кои нынѣ хранятся въ казенной кладовой и отправлены въ Полтаву въ Архіерейскій домъ апрѣля 12-го дня 1795 года“; V. Выписка изъ описи церковному имуществу, Астраханской Епархіи, Чорноморской Екатерино-Лебяжской Николаевской Пустыни съ показаніемъ въ ней золотымъ и серебрянымъ вѣщамъ вѣса, пробы, а драгоценностямъ достоинства и примѣрной цѣны, когда и отъ кого они поступили въ число церковнаго имущества, съ обозначеніемъ, прочные или ветхіе, составленной въ 1828 году; VI. Опись прибрѣтенымъ въ войсковую Чорноморскую Свято-Троицкую походную церковь въ бытность при оной

Іеромонаха Антонія Данишевскаго и ктитора Демяна Багмута съ прошлаго 1790 года по нижеписанное число, разнымъ вѣщамъ и утварямъ церковнымъ, значущимъ ниже сего. Учинена Мая 5-го, 1793-го года. VII. Выписка изъ описи церковнымъ вѣщамъ хранящимся въ Екатеринодарскомъ войсковомъ Александроневскомъ соборѣ, замѣчательнымъ по древности и художественной работѣ; VIII. Лист Платона Зубова, де він сповідує про посилку війську Чорноморському риз і церковного начиння. IX. Вѣдомость церковнымъ вѣщамъ войска Запорожскаго, хранящимся въ Спасо-преображенскомъ всей гвардіи соборѣ въ С.-Петербурѣ“. Як сама розвідка д. Короленка, так і надрукований ним архівний матеріал являють ся дуже цікавим і важним причинком до культурної історії України.

Опріч статей в українській історії уміщено також кілька праць в архивознавстві: I. Катаєва „Описание рукописнаго матеріала по історіи Слободской Украины въ Московскомъ отдѣленіи Архива Главнаго Штаба“ (II, ст. 14—23), II. Короленка „Войсковой архивъ Кубанскаго казачьяго войска“ (II, ст. 63—92) і „Собрание Дорошенка въ г. Глуховѣ“ (II, ст. 93—108), опись споряджена Бережковим. Перша праця містить у собі опис „дѣла“ „Объ учрежденіи Слободскихъ полковъ гусарскими“, котра має в собі багато цікавих документів до внутрішньої історії Слобідської України за час від 1751 року до 1770. Друга подає докладну історію повстання й дальшої сумної долі військового архіву кубанського козачого війска, початки котрого сягають аж 1788 року. Нарешті в третій статі „Собрание Дорошенка въ г. Глуховѣ“ уміщено в першому розділі опис документів (усього 107) українського роду Соколиків, що вигас в половині минулого століття; в другому розділі уміщено опис паперів роду Коропчевських (усього 280). Обидва описи містять цікаві документи до внутрішньої історії гетьманщини. В третьому розділі уміщено початок описи паперів в архіву П. Я. Дорошенка (60 докум.). На вступі уміщено виписку з листа П. Дорошенка до предсідателя Ніжинського історично-філльологічного товариства, в котрому між иншим читаємо: „Мое вібранне складаєть ся з старих паперів, книг що дотикають України, й невеличкої колекції побутових і художних річей. Се вібранне можна поділити на два відділи: мій родинний архив і складена мною збірка різних документів до України“. Для характеристики сього родинного архіву, початок опису котрого видруковано в третьому розділі сеї статі, наводимо відповідне місце з листа. „Родинний архив містить у собі папери роду Дорошенків в кінця XVII століття, себ-то з того часу, коли на лівобережну Україну переселили ся, слідом за гетьманом Петром Дорошенком, усі його родичи. Сюди належать папери сотника сосницького Андрія Дорошенка,

рідного брата гетьмана, і його нащадків; священника села Слабина, під Черниговом, Степана Дорошенка, також брата гетьмана, і його нащадків, і папери сотника ямпільського, Василя Дорошенка, брата в перших гетьмана, і його нащадків. Сі папери являють ся в мойому зібранні почасти в оригіналах, почасти в копіях, які я зробив з оригіналів, що переходять ся в архивах чернігівського дворянського депутатського зібрання, при ділі про шляхетство роду Дорошенків. Папери переважно виносять права власности: жалованні грамоти, папери на землю, тестаменти, акти розділів і т. д.¹⁾ Та найцікавіший в наукового погляду і найбільший відділ сього архиву — се *varia*. Протягом двадцятьох літ в лишком д. Дорошенко набував і збирав усякі папери й рукописи, що відносять ся до минулого України. Насамперед сюди належать усі папери загального характеру в родинного архиву самого д. Дорошенка, а також різні автографи, документи й зацілілі зібрання старих українських родів, усього разом далеко понад тисячу документів. Сюди належать: оригінальні універсали гетьманів Богдана Хмельницького, Дорошенка, Брюховецького, Многогрішного, Самойловича, Скоропадського, Апостола й Розумовського, числом до 50; відібрані окремо автографи відомих українських діячів, між ними автограф в українській мові матері гетьмана Івана Мазепи, игумені Марії Магдалени, багатьох осіб в українській старшини й духовенства XVIII в., автографи Гоголя, Максимовича, Марковичів, Куліша й інших; старинні збірники паперів, між ними збірник оригінальних паперів кінця XVII або початків XVIII ст., що належав до бунчукового товариша, Івана Забіли, де містять ся листи до Забіли вищих духовних осіб того часу й представників української старшини. З сього бачимо, що архивне зібрання д. Дорошенка має дійсно чималий науковий інтерес і можна тільки пожалувати, що він не виготовив до візду його докладного каталогу.

На харківському з'їзді, як ми вже згадували, була вистава, на котрій етнографічний відділ займав головне місце і загалом цілий з'їзд дуже велику увагу звернув на етнографію, українську очевидно.¹⁾ Про се найкраще свідчить кількість рефератів етнографічного змісту, предложених на з'їзді. В третьому тому праць з'їзду, де надруковані доклади, промови й реферати, виголошені на з'їзді, маємо згадки про такі реферати етнографічного змісту: В. Бабенка „Коцарство въ Харьковской губерні“ (ст. 371)²⁾, Р. Брен „Свадебныя пісні, преимущественно

Ахтырського уѣзда“, В. Василенко „Къ вопросу объ областной этнографіи“ (ст. 324), його ж „О ткацествѣ въ Полтавской губерні“ (ст. 353), А. Заріцький „Гончарное производство въ Полтавской губ.“ (ст. 372), В. Иванов „Артели слѣпыхъ, ихъ организація и современное положеніе“ (ст. 309), його ж „О матеріалахъ по этнографіи и обычному праву Харьковской губерні“, його ж „Народная медицина въ Харьковской губерні“, його ж „Изъ внутренней жизни Слободской Украины“, А. Краснова „Эволюція жилища и одежды крестьянъ ближайшихъ окрестностей Харькова“ (ст. 292), В. Мочульскій „Смерть ковака по малорусскимъ піснямъ и думахъ“ (ст. 323), Л. Падалка „Что сказало населеніе Полтавской губерні о своемъ бытѣ“ (ст. 294), його ж „Историческая обстановка формирования старого народного быта въ Полтавщинѣ“ (ст. 316), Е. Радакова „Этнографическая экскурсія по Екатеринославской губерні“ (ст. 294), М. Русов „Игры крестьянскихъ дѣтей полтавской губ.“, Стрижевскій „Собраніе малорусскихъ сказокъ“, М. Сумцов „О кобзаряхъ и лирникахъ“ (ст. 402—405), Г. Хоткевич „Нѣсколько словъ о бандуристахъ и лирникахъ“ (ст. 320). Уже в сього вичислення видко, що зміст сих докладів був і цікавий і багатий. Трудно одначе говорити про них докладніше, бо в одного боку частина сих рефератів на з'їзд хоч і була принята, одначе не була читана за браком часу. З другого боку протоколярно поданий зміст читаних рефератів теж не дозволяє на їх ширше обговорення. В передмові до третього тому Трудів читаємо, що „Редакційний комітет не найшов можливим умістити в Трудахъ статі чисто етнографічного характера“, й така вічим не мотивована постанова виглядає досить дивно, тим більше, що самі етнографічні реферати були допущені на з'їзді. Правда, багато в сих рефератів з самого початку не були призначені до друку й мали хиба характер усних комунікатів або повідомлень про будучі праці, одначе все ж не можна сказати, щоб так таки всі вони не надавали ся до друку.¹⁾ Випок зроблено тільки для праці Ф. Познанського „Одежда малороссовъ“ (III, ст. 178—210), котра навіть не була предложена на з'їзді, й А. Ветухова „Краткій обзоръ рукописнаго этнографическаго матеріала, доставленнаго Предварительному Комитету по устройству XII Археологическаго Съѣзда“ (II, ст. 508—518).

¹⁾ Коли б справді всі етнографічні реферати не надавали ся до друку, Редакційний комітет міг би в тій чи иншій формі се зазначити. З другого боку д. А. Ветухов в своїй статі „Краткій обзоръ рукописнаго матеріала, доставленнаго Предварительному Комитету по устройству XII Археологическаго Съѣзда“ (II, ст. 508) просто зазначає ряд праць, варті публікації. Не знаємо, чим пояснити собі сю нехіль редакційного комітету до статей в українській етнографії.

¹⁾ Про сей „етнографічний“ сказати б характер археологічного з'їзду див. в статі його учасника, проф. О. Маркевича „Записки Н. Т. ім. III.“, т. LIII.

²⁾ Означення сторінки тому ставимо далі тільки при заголовках тих рефератів, що були читані на з'їзді.

Праця Повнанського має чималий інтерес і подає опис і спосіб виробу різних частин одіжи української людности. Так параграф перший трактує про шапки і брилі, другий — про білизну, третій — про обув (подано опис і спосіб виробу чобіт, постолів і личаків), четвертий — про верхню одіж (свита і кобеняк). Автор нічого не говорить про жіночу одіж, лишаючи се для дальшого обговорення.

Нарешті в матеріялах, зібраних для XII візду місцевими комітетами, видруковано „Отчет“ (II, 546—548) про етнографічні екскурсії по Полтавщині М. Русова, докладну „Програму“ до збирання матеріялів народньої техніки, вироблену Хв. Вовком і ровіслану по Полтавщині полтавським комітетом (II, ст. 548—554), „Докладъ Черниговской губернской земской управы о сохраненіи памятниковъ народнаго творчества“ (II, ст. 554—557) і „О необходимости учрежденія въ Кубанской области естественно-историческаго и этнографическаго музея (II, ст. 588—590) В. Щербини.

Зазначивши розвідку П. Сімоні „Камеръ-гуслисть В. О. Трутовскій и изданный имъ первый русскій пѣсенникъ подъ заглавіемъ: „Собраніе русскихъ простыхъ пѣсень съ нотами (1776—1799 гг.)“ (II, ст. 461—507), Карского „Къ вопросу о разграниченіи русскихъ нарѣчій“ (II, ст. 410—429) і Л. Лопатинського „Суффіксы русскаго языка“ (II, 430—436), ми вичерпуємо весь матеріял, уміщений в працях харківського археологічного візду, що має інтерес для української науки.

Переходимо тепер до огляду праць візду Катеринославського. Сей візд мав бути безпосереднім продовженням Харківського візду, бо територія археологічного досліду лишала ся властиво та сама — той самий половецький степ, — вона тільки поширювала ся в напрямі на південний захід; опріч того та сама українська людність мала дати матеріял для етнографічних дослідів. Ми знаємо, що сам Катеринославський візд випав нещасливо (згадаємо про протести й навіть сецесію великої часті осіб, що були присутні на візді), про се свідчать і „Труди“ його, видані в двох томах (один вийшов в 1907 р., другий в 1908). Перегляд третьої частини другого тому Трудів, де уміщені матеріяли про діяльність московського організаційного комітету й інших комітетів і наукових товариств і інституцій, що були запрошені Московським Археологічним Товариством і взяли ся працювати для нього, показує, що наслідки їх діяльності були мінімальні. Тільки харківський відділ організаційного комітету, що проявив чималу енергію в праці для XII візду, спроміг ся видати й тепер цілий великий том своїх праць.¹⁾ Роз-

¹⁾ Див. рецензію на нього в „Записках“, 1909, кн. I, том LXXXVII.

клад матеріялу в „Трудах“ катеринославського візду представляєть ся так. Перший том складаєть ся виключно з праць археологічного змісту, том другий складаєть ся з чотирьох частин. В першій містять ся доклади історичного, географічного і побутового змісту, в другій — доклади про архивну справу, в третій — матеріяли про діяльність організаційних комітетів, нарешті в четвертій — протоколи візду.

З першого тому праці В. Городцова „Результаты археологическихъ изслѣдованій въ Бахмутскомъ уѣздѣ, Екатеринославской губ., 1903 г. (I, ст. 211—285), його ж „Дневники археологическихъ изслѣдованій“ (I, ст. 286—365) і В. Бабенка „Что дали новаго послѣднія раскопки въ Верхнемъ Салтовѣ“ (I, ст. 381—386), його ж „Дневникъ раскопокъ въ Верхнемъ Салтовѣ въ 1905 г.“ (I, ст. 387—392), його ж „Дополненіе къ докладу“ (I, ст. 394—410), його ж „Дневникъ раскопокъ въ Верхнемъ Салтовѣ 1906 г.“ будуть обговорені окремо.

З решти праць найбільший науковий інтерес має праця Е. Штерна „Доисторическая греческая культура на югѣ Россіи“ (I, ст. 9—52+XII таблиць, тут же надруковано і в німецькій мові). Про початок своїх розкопок в Петревах (Більцевського повіту, Бесарабської губ.), що дали багатий археологічний матеріял, на підставі котрого написана теперішня праця, читав д. Штерн реферат ще на харківському візді і там він викликав велике заінтересованне. Сі розкопки були продовжені, й тепер маємо про них докладну працю, котра кидає багато світла на питання про те, що уявляє в себе так звана „трипільська культура“.¹⁾ Як відомо, сліди сеї культури розкидані дуже широко. Починаючи від Чернігівщини в області р. Десни, сі сліди тягнуть ся через ряд повітів Київщини, виступають в сумежних з Київщиною частинах Херсонщини і далі йдуть через Поділля в Галичину.²⁾ Розкопки Штерна свідчать про поширення сеї культури також і в напрямі на південь. В першому розділі своєї праці він дає опис розкопок і тих „площадок“, які йому пощастило відкрити. Аналіза даних, які дали розкопки, дають на нашу думку можливість признати справедливим висновок Штерна про те, що уявляють в себе сі „точки“. „Начинне, сконцентроване в великій кількості на розмірно невеликій просторони, — каже він, — урни з попелом і сліди вогню з одного боку, так само як брак огнища й безсумнівних кухонних останків з другого боку, — безперечно свідчать про те, що сі площадки, відкриті на полі розкопок в Петревах, треба розглядати не як останки оселі, але саме як місця для палення

¹⁾ Про неї див. реферат В. Хвойка в „Трудах“ XI арх. візду, т. I.

²⁾ Збірка керамічних виробів з Галичини й Буковини переходуєть ся і в Музей „Наукового Товариства ім. Шевенка“ (керамічні вироби з Більча Золотого і фрагменти з Шипинець).

трунів і приношення жертв⁴. В кінці розділу й дасть ся проба на підставі даних розкопок реконструувати такі місця для похорону, як „дім для мертвих“.

Установивши зовнішню форму „домів для мертвих“ на Петренському полі розкопок і їх практичний ужиток, звертає ся автор в другому розділі до близького розгляду їх змісту, щоб мати можливість означити час сих будівель і зрозуміти культурний розвиток тої народности, котра їх лишила. Розкопки як петренські, так і інші, показують, що культура ся чисто неолітична, бо визначає ся браком надходок виробів з заліза. Зате особливо багато скрізь представлені керамічні вироби. Детальний опис знайденого начиння, його класифікація і характеристика і займають майже цілий другий розділ праці Штерна.¹⁾ Се начиння визначає ся не особливо різнородністю і багатством форм, але своїм розкішним орнаментуванням. Стиль сього орнаментування в загальних принципах геометричний. „На начинню з Петрен, — каже пр. Штерн, — ми стрічаємо вперше в неолітичній культурі Європи пробу прикрасити малюнками в органічного світа місця, що лишили ся вільними після геометричного орнаменту. Уже не можна уважати правильною ріжницю, що досі уважала ся дуже важною, між керамікою камяної доби в Європі й керамікою старовинних культурних країн Середземного басену“. Ми можемо запачити, що один випадок малюнку в органічного світа ми маємо в колекції керамічних виробів аналогічної культури в музею „Наукового Товариства ім. Шевченка“ (колекція начиння в Більча Золотого). Начиння з Петрен oprіч двох малюнків в рослинного світа має ще три малюнки людської фігури і кілька малюнків різних звірят (кови, биків і псів по означенню Штерна). Треба сказати, що малюнки псів виконані до такої міри погано (див. табл. IX, 1, 2, 7, 8, 9 і 12 b), що трудно в першого погляду сказати, що саме хотів маляр представити.²⁾ Знайдено також і два „глиняні ідоли“ (фрагменти); з них другий, „інтересніший представляє горішню частину тіла з грудьми й двома зробленими на плечах дірками“³⁾; знайдено й фігурки биків. Розглянувши

¹⁾ Див. ще таблиці, додані до статі, де гарно репродуковано знайдене в Петренах начиння.

²⁾ Навпаки, на фрагменті начиння в Більча Золотого (Галичина) представлено незвичайно виразно постать якоїсь звірини. Малюнок представляє звірину в спокійному стані; вона стоїть на високих ногах, в високо задертих до гори великим хвостом, котрий разом з задніми ногами творить майже півкруг, і піднятою до гори вузькою гострою мордою. Хитрий вираз морди ніг би вказувати на те, що маляр хотів представити лиса.

³⁾ Аналогічну фігурку, лише в цілому стані, має Музей „Наукового Товариства ім. Шевченка“ у Львові в колекції в Більча Золотого.

весь матеріал, який дали розкопки, Штерн робить такі висновки про культурне життя мешканців даної доби. „Мешканці, що спорудили точки („площадки“), були люде осілі й знали вже між иншим рільництво, звичайно досить примітивне. Важніші свійські звірята — овця, коза, свиня, велика рогата худоба і, може бути, кінь входять в склад їх господарства. Виготовлення й політерованне камяних знарядь досить грубе — зате плястика з глини й особливо кераміка високо розвинені, правда, не з технічного боку, бо ганчарського кругу вони ще не знають, а саме з художнього. Зручна роспись начиння свідчить про довгу вправу, про розвинений смак і видатне уміння, й се надає цілком своєрідне значіння сій культурі, з инших поглядів чисто ще неолітичній... Трупи покійників палять, попіл збирають в урнах і переховують в спеціально для сього зроблених будівлях. Духови покійників або богам, що їх стережуть, там же приносять жертви й дарунки — глиняні ідоли й фігури биків і корів. Та на сім не досить. Поруч урни кладуть ще дарунки: камяне до кидання в праці, камяні сокири й молотки, вістря стріл, шила з кости й ріжне домашнє начиння. Сі дари, як і пильна будова цілого „дому для мертвих“, показує, що ще виразне було представлення про потребу сих річей для покійника і після його смерті“.

В першій половині розділу третього своєї праці уставляє д. Штерн район поширення сєї культури¹⁾, а в другій розглядає питання про її представників. Як відомо, спочатку вчені пробували пояснити повстання сєї культури впливами так званої мікенської культури. Одначе проти сього промовляє цілий ряд фактів і міркувань, добре згрупованих у Штерна. Сам він разом з деякими иншими ученими думає, що сю культуру лишили по собі племена грецького походження підчас своєї довгої мандрівки зі сходу на полудневий захід, на ті місця, де ми застаємо Греків історичних часів. Ми не будемо тут переказувати аргументації Штерна на користь сєї теорії, зазначимо тільки, що він при розв'язанню сього питання використовує неопублікований ще матеріал розкопок в Тессалії, котрий теж переконуючо промовляє про належність нашої куль-

Фігурка представляє голу жінку з наївно і примітивно, одначе незвичайно реалістично представленими частинами тіла. Дірки зроблено не тільки на плечах, але й на тім місці, де мусіли бути очі, а також на клубах. Додішня частина фігурки уявляє в себе довгий трикутник з двома рівними боками.

¹⁾ Найбільше докладний і повний перегляд усіх місць на Україні, де зроблені надхідки сєї культури маємо в праці, на жаль ще не скінченій, Хв. Вовка „Вироби передмікенського типу у неолітичних становищах на Україні“ (Матеріали до українсько-руської етнології, т. VI, 1905, ст. 1—27).

тури до часів культури передмікенської. Своїї теорії д. Штерна дає таке формулювання. „З великої індо-європейської маси народів (рідний край котрої я бачу, звичайно, не в Азії) виділили ся в часом племена і групи, котрі на полудневому сході Європи, в Дунайсько-Дніпровській області, дійшли до осілого життя. Тут вони витворили своєрідну культуру; певний художницький дар, спочатку може бути тільки окремих осіб або груп, в своєму остаточному розвитку повів до вироблення високо-художньої росписної кераміки, котра свідчить про намагання прикрашувати навіть звичайне домашнє начиннє кольоровими декоративними окрасами. Тому що область, яку вони заселювали, не була перерізана або поділена неперехідними гірськими хребтами, і великі системи рік мали скорше об'єднуючий, ніж розв'язуючий вплив, то зв'язки між соплеменними сусідами повони зробили ся такі близькі, що кінець кінцем ціла область представляє ся як окрема культурна одиниця. не зважаючи на місцеві відмінні, котрі ніколи не заникали цілковито. Під впливом нової народної хвилі з півночі, натиску нових індо-європейських племен, або може бути через те, що ґрунт при примітивних способах рільництва не міг більше виживити людність, що намножила ся, — сї племена прийшли в рух. Вони кидають місця, котрими довго володіли, і в своєму рухові з півночі на полудне заселяють береги Малої Азії, острови Егейського моря й грецький суходіл. Тут, на нових місцях, під впливом характеру країни повстає більша диференціяція племен і груп, при чому однак спільні основи давнішої культури не зникають безслідно“. Власне оглядом слідів сеї культури на території, де жили старовинні Греки, і кінчить ся цінна й інтересна праця Штерна.

Часткову відповідь на одно з поставлених XIII віздови завдань — дослідити ближше з археологічного погляду територію теперішньої Катеринославщини — дає праця Д. Еварницького „Раскопка кургановъ въ предѣлахъ Екатеринославской губерніи“ (I, ст. 108—157). Він розкопав чимало могил на лівому березі Дніпра на території Катеринославщини і здобув багато археологічного матеріалу. Розкопував він могили двох типів — так звані „хвостаті могили“, видовженої форми й „рясні“ могили — групи поменших могил. Розкопки кожного з сих типів могил дали неоднаковий матеріал. Розкопки хвостатих могил, розкиданих по цїлій території лівобережної Катеринославщини, свідчать, що тут в давних часів жила людність, що уживала крем'я, різні камяні знаряддя, гірничу смолу для прикріплювання дерев'яних держаків до камяних знарядь, виробляла, хоч і досить грубо начиннє різної форми, величини й орнаменту, уживала на поживу річні черепашки, рибу й дрібні звірята, знала деякі річи рільничого побуту й клала в могилу кавалки сухої мінеральної фарби, правдоподібно в ритуальних цілях, знала

вже метал і виробляла з нього перші знаряддя. Людність сих могил по гадці д. Еварницького, жила па межі між добою неоліту й початком доби металу, тому, що „кількість металевих річей, які в них найдено, занадто незначна в порівнянні з річами з каменя“. Що до могил другого типу — рясних могил — вони „дали нам багатий і цілком певний матеріал для повного представлення про побут кочовників, що колись залюднювали наші широкі степи й лишили по собі величезне багатство — так звані рясні могили, розкидані спорадично на великій простороні від устя р. Орелі, котрі далі займають область рр. Самари, Конки й доходять аж до самого гирла Дніпра і його лиману“.

В. Ляскоронський в своїй праці „Городища, кургани и длинныя (змівые) вали по теченію рр. Псла и Ворсклы“ (I, ст. 158—210) дає докладний опис городищ, могил і валів в огляненій ним місцевості, а в другій статі „Къ вопросу о курганахъ — городищахъ — майданахъ“ (I, ст. 419—434) розглядає питання про те, до якого часу вони належать й яке їх призначеннє. Насамперед він розглядає топографію могил-майданів, а потім доводить, на нашу думку цілком справедливо, хибність думки про те, ніби-то майдани се останки великих могил, розкопаних шукачами скарбів. З огляду на те, що деякі майдани містили в собі фарбовані скелети, він відносить їх до давних часів. „Коли ми опріч того, — каже він, — візьмемо на увагу, що й нахідки так званіх „змівих“ валів в багатьох місцях виявили свою належність до таких саме давних часів, що й городища, які входять в склад таких валів, теж містять в собі річи далекої старовини, то можна припустити, що й майдани і зміві вали, що стоять з ними в тісному зв'язку, являють ся продуктами тої самої доби. Ся доба характеризує ся будовою величезних довгих валів, що тягнуть ся на значній простороні й очевидно призначують ся для оборони тої території, яку вони оточують“. Не можна сказати, щоб відповідь на поставлене питання була дуже виразна, однак сучасний стан наших відомостей про вали й майдани не дає можливости робити які небудь докладніші висновки.

В. Хвойко на підставі зібраного археологічного матеріалу що до середнього Подніпров'я доводить в своїй статі „Начало земледѣлія и бронзовыи вѣкъ въ Среднемъ Приднѣпровьѣ“ (I, ст. 1—8), що звичайна думка про одночасну появу в Європі бронзи й рільничої культури, котрі ніби-то були принесені сюди якимсь авійським народом, — неправильна й не тільки повбавлене фактичних підстав, але й просто розходить ся з дійсністю. Його докази проти сеї теорії дійсно справедливі, хоч мусимо обережнійше поставити ся до висловленої ним гіпотези, що початків рільництва треба здогадувати ся ще перед неолітичною

добою на Подніпров'ю й що повстало воно насамперед у якого небудь племені білої раси, що жило в полудневій частині Прикарпатської і Балканській областях. В другій частині своєї статі, де мова йде про бронзову добу на середньому Подніпров'ю, автор вказує насамперед на той факт, що в сій області доба бронзи не йшла безпосередно по кам'яній добі, а відділена була від неї чималою переходною добою. Аналізуючи матеріал сеї й північної бронзової доби, він приходить до таких висновків: Мешканці середнього Подніпров'я вже далеко раніше перед появою тут бронзових річей уже мали деякі примітивні типи металічних виробів приготованих з чистої міді, при чому уживання сього металу ні в чім не припинило розвитку давньої неолітичної культури сеї області, а навпаки сприяло її дальшому розвитку.

Нарешті зазначимо ще три статі, котрі не мають особливого інтересу: М. Фота „О скиескомъ вопросѣ“ (I, ст. 96—107), Д. Багалія „Раскопка кургановъ въ Валковскомъ и Богодуховскомъ уѣздахъ, Харьковской губ., лѣтомъ 1903 г.“ (I, 369—378, сі розкопки дали багатий інвентар; могили й культуру відносить д. Багалій до неоскитської доби й датує IV ст. до Хр.) й А. Лаврського „Исследование, произведенное надъ гвоздежъ, добытымъ изъ раскопокъ“ (I, ст. 370—380).

На закінчення обговоримо весь матеріал, який дали обидва з'їзди для питання про кам'яні баби й відношення їх до могил. Як відомо питання се було поставлене ще перед харківським з'їздом, однак на ньому не було розв'язане, хоч дослідники й зібрали чималу кількість баб і фотографічних знімків з них. В „Трудах“ обох з'їздів про баби трактують отсі статі: Е. Трефілева „Курганы съ каменными бабами Купянского уѣзда, Харьковской губ.“ (Труди XII з'їзду, I, ст. 141—144), гр. Уварової „Къ вопросу о каменныхъ бабахъ“ (Труди XIII з'їзду, II, частина III, ст. 92—96) і Е. Трефілева „Археологическая экскурсія по теченію рр. Кальміуса и Кальчика въ предѣлахъ Мариупольскаго уѣзда, Екатеринославской губерніи, лѣтомъ 1904 г.“ (Труди XIII з'їзду, I, ст. 366—368). Матеріал, як бачимо, невеликий. Статя гр. Уварової дає опис зверхнього вигляду відомих в літературі баб. Ніяких висновків вона не робить і висловлює тільки думку, що треба зібрати весь потрібний матеріал і розглянути ся в ньому насамперед етнографічно, „себ-то постарати ся порівняти убрання баб з нашими інородчеськими убраннями, постарати ся розглянути типи облича баб, їх окраси (гривни, ковтки, повументи), якими вони прикрашені, поділити їх на категорії і тоді вже приступити до виводів відносно тої народности, котра лишила їх нам у спадщину“. Перша статя д. Трефілева дає опис його розкопок двох могил з кам'яними бабами. Обидві розкопані могили містили в собі похорон кочовників. Друга статя теж подає цікавий факт. Автор розкопав

могили, в котрій кам'яна баба лежала в самій могилі, над покійником, а над бабою лежали кістки коня. Обстановка похорону теж кочовницька. Таким чином сі нахідки розв'язують питання про кам'яні баби в тому напрямі, що їх ставили кочовники. Зазначимо ще, що сеї висновок підтверджується даними, які дали археологічні досліді на р. Орхоні й розкопки пр. Веселовского в Кубанській області. Нарешті д. Городцов в 1903 р. знайшов в одній могилі, що містила в собі безсумнівний похорон кочовника, в лівій руці дитячого скелету невеличку кам'яну бабу; вона вирізана з крейди й формою своєю копіює звичайні форми кам'яних баб.

Перейдімо тепер до розгляду праць, уміщених в другому томі „Трудів“ Катеринославського з'їзду. Не дуже багато дають вони матеріалу для української науки. З праць історичних найважніша праця покійного тепер історика П. Голубовського „Историческая карта Черниговской губ. до 1300 г.“ (II, ст. 1—50+мапа). Згадаємо ще дві статі Д. Еварницького „Карты Украйны и Запорожья и планы р. Днѣпра“ (II, ст. 51—60) і „Запорожская старина“ (II, ст. 61—70). Ся друга статя дає інтересний огляд запорожських старинностей, що переходять ся в різних старопапських українських родах Катеринославщини. З решти статей згадаємо отсі: Я. Смірнова „Рисунки Кіева 1651 г. по копіямъ изъ конца XVIII в.“ (II, ст. 197—512, буде обговорена окремо), о. Левицького „Историческое прошлое г. Сумъ Харьковской губ.“ (II, ст. 79—114, була обговорена в попередній книжці „Записок“), В. Ляскоронського „Походъ князя Витовта на татаръ и его битва съ послѣдними на р. Ворсклѣ 1399 г.“ (VI, ст. 513—531 — була у нас обговорена в иньшій редакції), П. Добровольського „Письменные и вещественные памятники цехового устройства въ Черниговской губ.“ (II, ст. 74—78), дає дещо недрукованого матеріалу), С. Щербака „Къ вопросу о доставкѣ фруктовъ ко двору Царя Алексѣя Михайловича“ (II, ст. 121—135, сировий матеріал) і М. Сумцова и „Заговоры инкантиці“ (II, ст. 145—152).

У відділі другого сього тому, де уміщено доклади з архивознавства, для нас мають інтерес тільки дві статі д. Біднова „Краткія свѣдѣнія объ Архивѣ Самарскаго Пустынно-Никольскаго Монастыря“ (II, ст. 174—184) і „Свѣдѣнія объ архивѣ Екатеринославской Духовной Консисторіи по документамъ XVIII в.“ (II, ст. 185—196, обидві будуть обговорені окремо).

Зміст рефератів, читаних на з'їзді, подано в протоколах з'їзду, уміщених в IV частині тому, так коротко, що годі говорити про них. Трохи докладніше подано тільки зміст реферату Каманіна „Метричеській методъ въ палеографіи и результаты его приложенія къ изученію южно-русскаго устава и полуустава въ XVI—XVIII в.“ (ст. 207).

Зате в третьому відділі тому уміщено деякі цікаві матеріали. З них зазначимо: Опись находящимся Города Екатеринослава въ каедральной Успенской Церкви утварямъ, Сосудамъ, Облаченіямъ и разнымъ вещамъ, Служебнымъ и нравственнымъ книгамъ, и колоколамъ, учиненная Августа 11-го дня 1808 года, потомъ поправлена и пополнена Іюля 1823 и Маія 1830 года“ (ст. 19—69, подав В. Машуков), „Опись города Новоносковска Соборной Свято-Троицкой церкви со всіми съ украшеніями, имуществомъ и утварью, учиненная іюня 17 дня 1827 г.“ (ст. 74—86), „Списокъ церквей Полтавской губ. XVII и XVIII в.“ (ст. 89—91, подав Филианський). Сим вичерпуєть ся все, що дали цікавого для української науки „Труди“ XIII катеринославського візду.

Ми скінчили огляд праць харківського і катеринославського археологічних віздів. Вони безперечно зібрали чимало матеріалу для маловідомої досі в археологічного погляду території степової України; так само в дуже значній мірі причинили ся вони до збирання етнографічного матеріалу й етнографічного дослідження української людности, хоч треба сказати, що ініціатива й переведення в життя сих дослідів належить головним чином харківському організаційному Комітетови. Можна тільки пожалувати, що „Труди“ обох віздів так мало відбили в собі сей „етнографічний“ характер віздів, на котрих реферати етнографічного змісту були допущені в широких розмірах. Нарешті мусимо зазначити незвичайно значну диспропорцію між тими девідератами, завданнями й питаннями, котрі російські вчені ставляють до віздів, і конкретними результатами праці сих віздів. Тут особливо нерешкоджав незвичайна різнорідність завдань і велике число питань. Бражінне одержуєть ся таке, що кождий вчений ставить усі нерозв'язані питання в різних галузях історичного знання, які йому прийдуть до голови, зовсім не рахуючи ся в тим, чи можна при даному стані науки й робочих засобів дати на них відповідь. В результаті певна безпрограмовість і розкиданість праці віздів. Заразом сі візди показують з одного боку, що величезна більшість різних місцевих наукових інституцій має бюрократичний характер і виконує мінімум праці, а з другого боку свідчать про незвичайну байдужність самої суспільности до наукового розроблювання місцевих пам'яток.

Ся байдужність може виникнути тільки в національним освідженем суспільности, котре покаже їй і наукову і практичну вагу дослідів рідного краю, рідної старовини.

М. Залізняк.

Бібліографія

(рецензії та справоздання).

В. В. Хвойко — Городища середняго Придніпровья, ихъ значеніе, древность и народность (Труды двѣнадцатаго археологическаго съѣзда въ Харьковѣ. т. I, ст. 93—104).

Городищ в области середняго Подніпровья дуже багато, й вони віддавна вже притягали до себе увагу вчених дослідників, проте не можна сказати, щоб різні питання, які сі городища викликають, були як слід висвітлені. Розвідка д. В. Хвойка, як се зрештою показує заголовок, хоче вияснити значіння і давність сих городищ, а навіть відповісти на незвичайно цікаве питання, до якої народности вони належать, себ-то, яка народність їх побудувала й залюднювала.

В своїй розвідці дає д. В. Хвойко насамперед опис зовнішнього вигляду городищ, а далі подає фактичний матеріал, який дали розкопки; усього подано матеріал з розкопок трьох типових городищ, з котрих два подібні до себе, а третє трохи відмінне, хоч самих розкопок зроблено далеко більше. На підставі загальних рис взятих для прикладу городищ, а також на підставі студіювання їх на місці, разом з дослідженням багатьох иньших, і робить д. Хвойко свої висновки про давність, значіння і народність городищ середняго Подніпровья взагалі.

На його думку археологічні і стратиграфічні дані показують, що городища не можна віднести до якої небудь одної доби, що обіймає кілька століть: вони існують значно довше, обіймаючи в багатьох випадках кілька послідовних періодів часу, починаючи від найдавнішої старовини. Ідучи в відворотному хронологічному порядку, наперед кладемо городища, що цілковито належать до пізнійшої, князівської доби —

се ті городища, де зустрічають ся річи, що належать виключно до часів введення християнства на Україні, де тип похорону теж християнський. Інші, що мають деякі подібні знахідки, треба проте віднести до ранішних часів, бо, незалежно від характеру знайдених тут річей, ми стрічаємо тут ще чисто поганський похоронний тип, головним чином, спалювання. Найдавнішими треба уважати городища, де oprіч чисто славянських подибують ся річи иньших діб, що йшли перед тим. Так, ми знаходимо в них річи готського типу, в дечому одначе не подібні до таких самих західно-європейських виробів; тут же подибуємо й культуру так звану скитську; паралельно з нею подибують ся також річи чисто грецької штуки. Ті городища, де знайдено річи камяного та бронзового віків, треба віднести до дуже давних часів. Та основуючи ся єдино на історичних даних, можна сказати ввагалі, що найдавніші городища середнього Подніпров'я могли повстати не пізніше V в., перед Христом й існували й після прийняття християнства на Україні.

„Що до призначення городищ, пише д. Хвойко, їх розклад, устрій і зміст не дають можливости дати на се питання певну відповідь“. Так наприклад, зовнішній вигляд промовляє за тим, що се були оборонні місця, що захищали місцеву людність від ворожих нападів; в другого боку, присутність житла, останків господарських запасів і численних похоронів указують на давнє перебування в них і до того на значнійшу людність, ніж треба виключно для звичайної оборони. Можливо, що спочатку або пізніше частина городища дійсно призначувала ся для чисто воєнних цілей, — але друга частина мала далеко ширше призначення. В сих частинах і навкруги їх жили люди, відбувала ся торговельно-промислова діяльність, ховали мерців, приносили жертви і відбували народні віча, — коротко кажучи, тут зосереджувало ся життя народу в його найрізноманітніших проявах; через се вони, як священні місця й, може бути, навіть як головні центри окремих володінь, містили в собі й навкруги себе найважнійшу частину народного багатства, духову й матеріальну. Се може служити поясненням, чому для городищ вибирали ся звичайно місця захищені добре природою або штучними способами, як от насипанням валів, ставлянням частоколів і т. д., щоби місцева людність, лишуючи ся при своїх звичайних заняттях, могла кожної хвили мати захист на випадок небезпеки. „Рільники і ремісники, каже Хвойко, в огляду на свою діяльність, селили ся за межами валів; купці і майстри могли займати певну просторонь, подібну до рядів або площі, що була біля самого городища, і нарешті певна частина його, на мою думку та, котру означували окремі внутрішні вали, могла бути в розпорядженню вибраної або пануючої особи в її приближеною особою.“ Що до розміру городищ, він залежав від різних

причин: більшої або меншої кількості людности, меж його території, умовин місцевости або, нарешті, самого призначення, котре могло бути неоднакове. Сі причини, всі разом або кожда в окрема, могли впливати як на розміри, так і на внутрішній розклад городищ.

Складнішим являється питання про народність городищ. В деяких з них, наприклад в тих, які описує в своїй розвідці В. Хвойко, подибуємо річи скитської і готської культури. Але твердження, що сі городища належать через се до сих народів, було би дуже хибне. Се, на його думку, могло би мати місце тільки в тому випадку, коли б знайдені річи уявляли в себе різко-визначені типи, без домішки певної культури в тому вигляді, в якому вони послужили для її наукової характеристики й вироблення про неї певного поняття, чого в даному разі нема. Присутність готських окрас може служити вказівкою тільки на те, що й українські місцевости не лишили ся без впливу готської штуки, але се ще не доводить, щоби Готи могли довго тут мешкати. З другого боку своєрідне виконання й иньші особливости техніки згаданих річей вказують на певну самостійність і привичку до певної, виробленої давніше техніки та орнаментатії, що на свій лад переробляє чужоземний стиль та впливи. „Ще більше самостійне культурне відношення ми бачимо в виробках та річах, що звуть ся скитськими, по аналогії зі знахідками на полудні України: заховуючи в більшости випадків їх тип і форму, вони зразом дуже помітно відрізняють ся від них. Ми подибуємо в нашій місцевости й золоті орнаментовані бляшки від одєжи, й бронзові люстерка, й черпаки в високими ручками, й иньші звичайні для скитських могил річи, але на полудні України ми не знаходимо ні костяних псалій та окрас, якими характеризується наша місцевість, ні рільничих знарядь, ні подібних до тутешніх типів кераміки, ні нарешті самих городищ, що в данім разі має рішачуче значіння“. Для Скитів українських полудневих степів, народа кочового і воєвничого, не було потреби закладати великі, укріплені городища в некрополях та коморах на збіже; oprіч того вони не мали від кого шукати захисту, бо самі були завжди й кочовниками. Військо у Скитів було кінне, і через се воно потрібувало більше простору та вигод, ніж се могли дати йому лісові, усіяні горбами та покопані байраками місцевости, в яких знаходять ся городища; oprіч того сам спосіб оборони не надасть ся для кінного війська. Нарешті, коли звернути ся до такої важної характеристичної риси кожного народу, як тип похорону, то поруч з похороном воєків в конем бачимо в городищах одночасно похорон в паленням, котрого Скити ніколи не вживали. Правда, не можна заперечувати присутности в городищах скитського елемента, але нема чого надавати йому домінуюче значіння, й скорше треба уважати його другорядним, як в хроно-

льогічному, так і в етнографічному розумінню. Як скитські, так і готські пам'ятники являють ся тільки заможним елементом, сказати б, плівкою на загальному тлі місцевої, самостійної культури, про існування котрої свідчать конкретні й незаперечені факти, зібрані В. Хвойком. На його думку, розкопки останнього часу показали, що найдавнішою культурою середнього Подніпров'я треба уважати культуру похоронних точків та землянок, що має всі ознаки давньо-арійського характеру й належать ще до неолітичної доби. Ознаками її являють ся глиняні похоронні будови, де відбувало ся спалювання покійників, своєрідна кераміка й сліди ритуалу в формі глиняних жертвників в сьома символічними кругами. Усе те ми знаходимо в найдавніших городищах. Потім ідуть пам'ятки греко-скитської доби, далі річи похоронних піль і нарешті пам'ятники чисто словянські, в тому розумінню, в якому се слово прикладаєть ся за пізніших історичних часів, і через усі ці періоди переходить одно, дуже характеристичне явище, — обряд спалювання покійників, що тягнеть ся в сій місцевості безпереривно від часів неоліта аж до запровадження християнства і за всіх часів відбуваєть ся при тій самій обставині, чого не могло би бути при переміні народности, вірувань та звичаїв.

Ми умисне трохи довше спинили ся на выводах та міркуваннях, які д. В. Хвойко робить в приводу своїх спостережень над городищами та зібраного в них матеріалу, бо сей матеріал дуже добре стверджує отсей, оспорюваний і досі, висновок, котрий цілком годить ся в поглядами, які висловив і уаргументував в I-ому томі своєї „Історії України-Руси“ проф. Мих. Грушевський: „Таким чином, очевидно, що не дивлячи ся на тимчасові впливи того чи иншого зайшлого елемента, ми скрізь стрічаємо ся в нашій місцевості з тим самим народом, що визнавав ся тривкістю обряду й мав певну, вироблену в певні форми культуру, головною точкою підпори для котрої служило завсїгда його одвічне занятє — рільництво. Не треба додавати, що се міг бути тільки нарід, що не кидав своєї землі через весь зазначений час, а через се треба признати, що городища середнього Подніпров'я, на підставі всіх наведених вище ознак, належали до народа арійського походження, а саме до давніх славян, що від віків залюднювали і тепер залюднюють область середнього Дніпра“.

М. Залізник.

A. Brückner — Eintritt der Slaven in die Weltgeschichte (Ullsteins Weltgeschichte, herausgegeben von Prof. Dr. v. Pflugk-Hartung, Geschichte des Mittelalters, Berlin, 1909, st. 559—639).

Берлінський славист, проф. Брікнер, перекидаєть ся таки рішучо в історика. За такого мають його не тільки його земляки, а вже навіть і Німці, коли редактор розкішної Ульштайнової „Всесвітної Исто-

рії“ віддав йому славянський відділ... Се вже діло проф. Брікнера, що він прийняв на себе сю задачу в таких межах, як отсе бачимо в поданих у горі чисел сторін книжки. Славяне, розкинені на половині Європи, разом з сусідами, дістала аж $\frac{1}{8}$ частину книжки! Очевидно, в таких умовах історія середньовічних Славян може вийти хіба як коротенький проспект, а більш нічого. Так воно й є. Все ж таки автор знайшов спосіб, щоб і в сій короткій проспекті вложити всі свої „оригінальні“ історичні здобутки. В маленькім вступі знайшло ся, наприклад, місце на досить докладну репродукцію його кирило-методіївської теорії. Сама історія уложена в таких главах: західні Славяне, Моравяне й Чехи, полудневі Словяне, Польща за Пястів, Литовці й Лотиські, держави Русів, північні народи. Як бачимо, на 80-и сторінках знайшло ся місце не тільки для самих Славян, а й для литовської і цілої скандинавської групи. Русь обговорена коротко (ст. 613—626). Автор мав і тут змогу розкинути свої погляди на початок руської держави, виявлені перед двома роками у статі про „норманську доіму“.¹⁾ Політичну історію України-Руси абував дуже коротко, дещо довше спинюєть ся на Московщині. Про староруську літературу говорить, що вона складала ся тільки з перекладів релігійних творів — значить — „Слово о полку Ігореві“ не належить до староруської літератури... *С. Томашівський.*

Н. Дашкевичъ — Слѣна вѣковыхъ традицій въ отношеніяхъ народовъ Запада къ Русскимъ (Сборникъ статей посвящ. В. И. Ламанскому, II ст. 1375—1415).

Се одна з останніх, чи може й остання стаття пок. київського ученого. Присвячуючи його несторови російського славянофільства, він за вихідну точку взяв його погляд (спільний погляд славянофілів) про глибоку і кардинальну різницю між „Європою“ і „Россією“ і так як в славянофільських поглядах притім в понятю „Россія“ непростимим способом мішають ся понятя російського правительства і бюрократії, російської держави, великоруського народу, т. зв. руських, або східно-словянських народностей, і нарешті — цілого словянства, так подібну мішанину бачимо ми і у пок. професора, дарма що його спеціальні студії більш ніж кого иншого повинні були научити розрізняти ці понятя. Але сила плану прийнятого в офіціальній російській науці була, видно, сильніша від сих студій.

¹⁾ Обговорюючи сю статю (Записки, т. LXXX, 181) означив я, що автор кладе великий натиск ва завойоване східно-славянських земель Германами, а не розтягає того й на засновок Польщі. Проф. Б. відповідаючи мені (Kwart. hist. 1909, 2) ввєвняє, що й він бачить початок Польщі у найдї, хоч і не норманським; на жаль одначе сього погляду автор не означив при історії Польщі.

Пок. автор слідить насамперед за проявами відчуження між західно-європейськими народами і Русю в старих часах, до пол. XV в.; Русь для них — погани, варвари, через те мішають ся з Татарами, Мусульманами і т. д. Тільки в скандинавськiм старiм писемствi, завдяки близьким і тiсним зносинам з Русю, вона близька, не відчужена сторона (с. 1379). Причину відчуження від неї решти Європи автор бачить, для того часу, „в релігійнiм фанатизмi“ (с. 1387). Се справедливо; треба тільки пам'ятати, що відчуження на релігійнiм ґрунті було обостороннє, і коли на Русі проявляло ся слабше, то се залежить від більшої ексклюзивности католицтва в порівнянні з православієм, і по друге — від більшого, глибокого впливу церкви на суспільність на Заході в XI—XII ніж на Русі. Дійсна вартість культури і суспільного ладу — староруського в порівнянні з західним і навпаки, грала тут дуже малу роль, і хоч автор заходить в се питання, вказуючи (досить шаблонно і неінтересно) різні гарні прикмети староруського життя (с. 1411), то до властивої теми се дуже мало належить. Автор переходить до часів новіших XV—XVIII, але тут уже робить ся звичайна підміна — мова виключно про Московщину, хоч автор ніби далі говорить про відносини до „русських“ взагалі. Автор з очевидним жалем констатує переважно неприхильний, легковажний, або й ворожий настрій, що проявляли західні письменники і діячі в своїх поглядах і відносинах до Московщини. Автор кiнець кiнцем признає, що некультурність тодішньої Московщини до певної міри звиняє „упередження і заботони“ Європи супроти неї, „хотя русской государственной строй того времени, не исключавшей размышления земли о всенародномъ благѣ и выражения этой мысли передъ Государемъ, не былъ такъ несовершенъ какъ кажется инымъ.“ Але не може дарувати автор Зах. Європі її упередження против „Росіі“ від часів Петра В., коли вона вийшла в близьку спільність з Заходом, і „значительная часть русской интеллигенціи постоянно жила одною духовною жизнью съ Западомъ.“ „Въ особенности больно рѣзало наше сердце нерасположеніе къ намъ, сказывавшееся въ недавніе тяжелые дни русско-японской войны: оно мало разнилось отъ того, которое приносило такъ много горя въ годы крымской войны“ (с. 1413). Автор в суміш збирає і відносини європейських дипломатів і політиків до Росії як політичного конкурента, і антипатії поступових кругів до „жандармів Європи“, і некорисні оцінки великоруської некультурности чи народнього характеру. Не розрізняє і гетерогенних, глибоко відмінних складників політичного конгломерата Росії, хоч сi різницi були звістні тим, що ставили діагнози і гороскопи Росії XVIII—XIX в. Несподівано цитують ся Гердер, що віщує блискучу будучність України („Україна стане новою Грецією, чудове небо сього народа, його весела вдача, його му-

зыкальність, його богатий край прокинуть ся відразу“ і т. д.) — а тим часом все перед тим і потім говорить ся про культуру, державне і суспільне жите великоруське. І так само всузіш виступають перед нами речники Заходу: поруч з серіозними репрезентантами західної мисли й такі як постійний співробітник Нов. Времени Валішевський, або кавалер російських ордерів Люї Леже! Взагалі ціла стаття, а особливо її друга частина має характер збірки виривків і цитат, часом інтересних, часом характеристичних, але вони ані не вичерпують найбільш характеристичного, типового, не ілюструють головніших течій, тим менше — не дають пізнання причини тих або інших поглядів і відносин. Се мозаїка, де приготовують ся дрібниці поруч важного, часом без внутрішнього звязку, а фелетонні мірквання досить дивно відбивають від телертерських бібліографічних (хоч теж принагідних) приміток під текстом.

Кінчить автор обороною національного, індивідуального, — його права на поважання хоч би й супроти вищої, космополітичної культури Заходу, і цитує маніфест інтернаціонального конгреса штуки в Брюсселі 1905 р.: „Треба стати самим собою й тримати ся свого рода, своєї раси, своєї національности чутем, мислею, працею!...“ Се гарні слова. Тільки сам автор показав дуже мало поважання до „індивідуального, національного“, зсипавши всю різнородність національного, областного, хронологічного в одну купу і не добачивши нічого гетерогенного в сiм „чудищу облім, озорнім, огромнім“, яким Радіщев назвав Росію XVIII в., і яким ся Росія здавала ся тодішньому Заходови, по словам автора.

Жаль, бо студіювавши пильно і східно-європейське жите і західно-європейські літератури заслужений автор міг би дати справді інтересні помічення на поставлену тему, як би взяв її серіознійше.

М. Грушевський.

Д. В. Айналовъ — Очерки и замѣтки по исторіи древнерусскаго искусства. I. Два примѣчанія къ Слову Даниїла Заточника (Извѣстія отд. рус. яз. 1908. I ст. 352—365).

— II. О дарахъ русскимъ князьямъ и посланъ въ Византію. III. О нѣкоторыхъ серіяхъ миниатюръ Радзивилловской лѣтописи (ib. II ст. 290—323).

Під сим загальним титулом проф. Айналов подає ряд заміток по части до історії штуки, по части до культурної історії взагалі. В першій статі він спинаєть ся на інтересних побутових подробицях Слова Даниїла, потім ближше займаєть ся музичними інструментами Слова і інших староруських памяток; замітки інтересні, тільки треба б в кождім разі констатувати докладнійше, ніж се робить (або не робить) автор — де ми маємо до діла в реаліях староруського побуту, а де в фільольо-

гією тільки — в loci communes візантійського письменства, запозиченими нашими письменниками. Друга замітка присвячена подробицям Ольжиного побуту в Царгороді, і спеціально вясняє, що гроші подані Ольві на Царгородськім дворі були не дарунками (як на дарунки вони вже давнішим дослідникам здавалися занадто маловартними), а грошима на виживлення, що по трактатах в Русю царгородський двір був обов'язаний давати послам в Руси.

Третя замітка найбільше дає для історії староруської штуки. Автор вказує на різницю між мініатюрами Радивилівського кодекса до л. 96 (по пол. XI в.) і дальшими. Перші заховали в повній чистоті свій візантійський стиль і архаїчні подробиці XII—XIII в., другі носять виразні прикмети північного рисунка, по німецьким вірцям, або сильно підправлені по ним. Порівнюючи мініатюри Радивилівського кодекса і Сильвестрового кодекса повістей Бориса і Гліба, автор вказує, що деякі з них ідуть до спільного прототипа, ранішого від к. XIV в., як він думає — до ілюстрованого життя Володимира. Помічення інтересні, які надають мініатюрам першої частини Радивилівського кодекса чимале значіння. Але — студіювання їх все таки можливе тільки по оригіналу, або репродукції інакшій, ніж яку дало Общество любителей др. письменности.

М. Грушевський.

Albert Wesselski — Mönchslatein. Erzählungen aus geistlichen Schriften des XIII Jahrhunderts. Липськ, Neims 1909, ст. LI+264. 8°.

Книжка ся в цілім обемі заслугує прочитання; а читається легко, як збірник яких новель, чим в дійсности і є. Тим більше заслугує вона ширшого огляду, бо дає багато характеристичного для західно-європейського духовно-проповідного письменства XIII віку. Початок вступу посвятив автор поглядам давніх проповідників на екземплярничу (в роді притч) літературу і на її велике педагогічне значіння в широких кругах вірних. Проповідники отже або імпровізували, або переробляли готові, або живцем вводили знані оповідання в свою проповідь. Регістрація цього моралізуючого письменства починається вже в кінці XII-го віку і забігає далеко в XV-ий вік. Перший збірник оповідань в XIII в. належить до Якова в Вітрі (Jacques de Vitry), що в своїх Sermones dominicales полишив більш 300 примірів (видав Th. F. Cane, The exempla or illustrative stories from the Sermones vulgares of Jacques de Vitry, London 1890). Стефан Бурбонський (Etienne de Bourbon), домініканин, пішов за його приміром і позіставив Tractatus de diversis materiis praedicabilibus (вид. 1877 р. Lecoy de la Marche — Anecdotes historiques, légendes et apologues, tirés du recueil inédit d'Etienne

de Bourbon...). Сучасник обох, англічанин Адо в Черітон (Cheriton) позіставив рівнож не мало таких оповідань в своїх проповідях (гл. L. Hervieux — Les fabulistes latins 1884, IV).

Жерела оповідань, як вже висше одмічено, були різні. Анекдотки, перекази, східні притчі і власна уява. Автор передмови задержується довше на розборі деяких оповідань східного походження (XXI—XXXIV) і старається викавати дороги впливу східної азійської притчі — новеллі на західно-європейську. Є се оповідання про пташку св. Мартина, що положила на хребті, щоб ногами небо піддержати, як стане падати; про миш, що сватала за свою дочку місяць, сонце, хмари, вітер, замок, поки в молодцем з мишачого роду не одружила її; про невинно убитого вірного пса-мученика, та про кирницю молодости — взяті з Панчатантри або Каліла і Дімна, переважно устною дорогою.

Після цього укладчик обговорює Цезарія з Гайстербаху — Dialogus miraculorum (1220 р., видаваний пять разів 1475—1851), Томи Кантіпратана (Thomas de Chantimpré) — Bonum universale de apibus (вид. 1475 р. і в Брюсселі), Вінкента в Бові (Vincent de Beauvais) — Speculum historiale; Gesta Romanorum і Mensa philosophica, які позіставили уривки і сліди на проповіді XIII в. Що всі згадані збірники, mutatis mutandis, могли опиратись на народній словесности, автор закінчує передмову. Легенди про святих, які рівнож могли часто служити проповідникам жерелом влучних прикладів, виключені зі збірника, крім кількох чуд Богородиці.

В книжці 154 оповідань, до яких долучені бібліографічні замітки (ст. 197—257) і річевий показчик. Зібрана і використана література предмета значна, а в кождім разі подана можливість легкої перевірки й орієнтації. Менша часть оповідань розбита в бібліографічнім додатку на поодинокі мотиви (напр. XI про Роберта Діявола, XLIX Чорти підняли хлопця — самі зрадили ся — тайна зв'язь крови, LXXVII Виховане в підземнім замку — Андрокл — боротьба зі смоком, CXVII Мудрий рицар любить королівну, перехитряє її жениха — короля, CXIX Побратимство дуже схожих один на другого рицарів Амелія і Аміка, користи і конфлікти від сего, CXXXVIII Рицар влюбив ся в королівну і вдобув її, їх любов, CLIII Три усміхи Юродивого), решта має або паралелі, або тільки зсилки на жерело, з якого взяті.

Самі оповідання дуже нескладної основи, а хоч деякі, напр. наведені висше, і більші розмірами і мотивами — колізіями, то все таки вони не переходять за рамки наївної народної творчости. Сліди їх народного походження замітні найлучше грубоватим реалізмом, в яким проповідник описує за народним оповідачем, зовсім без зовнішніх масок — чи то уведене дівчини, чи гру похоти, чи любовний акт, або хитрощі зводниць.

Сей реалізм мав у проповідника ще иншу ціль, а то надане цих правдивости всему оповіданню. Крім того прикмети правди надає він іще і поданням жерел, хочби дуже мало вартних, в роді таких як: „такий то братчик, монах, єпископ — видів, оповідав, передав“, „в книзі знайшов“, або „слуга йшов ззаду і все чув, та нам переказав“ (XXXVI).

Що-до змісту, подані оповідання розпадають ся, крім дрібних анекдоток в класичної літератури, в життя народа, духовенства, лицарства і королівського двора, на значне число груп. От вони: Слуга — правдомовний 1; довгоязикий 20; лїнвивий і хитрий 47; вірний чура — дїявол 97; діти — як оказують свій послух, нагорода за нього 3, голос крови 6 і 49; жіночий характер — сварливий 9, сплетниця-розлучниця 22, скрита віроломниця — муж не знає, котрі його діти 6, хитра местниця мужеві 22, 67, 72, 74, 98, 115, хитра віроломниця 19, 103, слабі, але против їх волї не вїтись в ними 43, 128, брак чистих дівчат в цілих державах 77, користолобиві і в любви 41, 42, 72, довгоязики — тому не сповідають 94, одежами і нарядами обманюють 58, падкі на все заборонене 35, 94, 127; приклади мудрих жінок 93, 138 і сталих в любви 79. Мужі осміяні хіба за завдрість 4, несталість 104; мушкетиєри мстиві против неприязних їх жєнщин 116. Материнство пожадане жєнщині хочби за помочию нечистого 11. Мати з сином зносить ся 16, 78 (покута і поміч Богоматери змаають грїх). Любовна похіть — предмет культу (чорна меса) 118. Любов лицаря і королівни 117 (мудрий молодець), 138. Борба в любовною похітїю 10 (жєнщина), 18 (пустельник), 66 (монахиня); любовну похіть королеви лічать смертїю лицаря 50. Побратимство двох подібних 119, християнина з невірним 120. Що другому бажави — сам наживеш 34; сила чистоти душі і тіла 51, 144; сила простосердечности 139; хабарники — судні 156, купці — обманці 89, 106; зовнішній блєск жєрело почестей 73, 110. Замок запав ся в землю за кару 76, покута лицаря рабівника 86, вороги годять ся через подружє дітей 91, королевич під землею виховуєть ся — боротьба зі смоком 77, вдумчивому чоловікови не легко веселитись — всюди „меч Дамокля“ 78, все в рудї божїй 79, все земне — сувта: жєнщина, почести, грїх 28 (порів. притчу з Варлаама і Іоасафа про чоловіка на краю пропасти). Друга група, не менше числєнна, про грїховність духовенства і монашєства. Захланність їх — 23, 60, 83, 107, 129, 143; любов легкого і вигідного житя — 24, 75, 82; зарозумілі без підстави 2; чин і грїх почитають — простодушного обиджують 61; духовники світські і чєнці живуть против постанов церкви з жінками — 70 (блудницю відвів від публичного житя, сам з нею зжив ся, вона дітєй убивала), блудять найчастїйше під впливом вина 17, 81; в часі сповіди намовляють на грїх 49, пристрастні до жінок 147; уводять дівчат-ж-

дівок 52 (жєнить ся), 53 (щоб оминуть соблазнє, нічу віщує наївним родичам, що їх дочка породить очікуваного Мєсію; Жиди вірять — очікують, народжену дочку і її матір убивають; проповідник кінчить насмішкою над невірними нехристами); перелюбствують з чужими жінками 5. Монахині родять дітєй, товаришки догоджують родильницям 38, помагєє сьому і настоятелька 59 (говорить єпископу, що наложив на ню грошеву кару за розпусту монахинь — „правда, каплуи не любить курок“). Дїєть ся се звичайно спокуюсою нечистого, що розпалює в монахинях похіть і вводить їх в грїх зі всіми наслідками. Від сього часто вбавляли своїх вірних Спаситель 65 (не пускає монашку на грїховні сходини зі священником) і Пречиста — 39 (замість настоятельки, що віддала ся на публичне житє, 15 літ управляє монастирем), 44 (ангєлови велить занести новонародженого монахинєю сина до пустельника на вихованє). Пречиста Дїва помагєє й иншим своїм слугам, що впали в грїх перелюбства — 63 (воскрєшує убиту пустельником зведену дівчину), 68 (спасає матір і сина, що жили в супружєстві від каря), 114 помагєє лицарю в біді, 149 (вертає жєні віроломного мужа), 51 нагороджує молодця, що переміг свою похіть і заховав чистоту через память на Нєї — поцілуєм невісти. Нічого дивного, що мусїло появитись оповіданє, якє показало б, що і від священників-грїшників належить приймати церковні тайни 80; з другого боку проповідники не забули втягнути в свої проповіді й анекдоти про те, як дїявол на землї не хотїв вірити, ніби на нїй могли ще остати які священники, коли їх щоденно стільки приходить в пєкло 131 (порів. не було у кого висповідатись грїшній душі у небі — мусїла в пєкло мандрувати).

Коли зважити, що укладчики сих проповідей і прикладів мали на меті дати духовенству готовий проповідно-моралїзауючий матерїал, щоб розбудити в одного боку само духовенство до поправи житя, а з другого — дати йому субстрат до проповідничої діяльности в тїм же напрямі серед вірних, то пїйнемо документальне значїне наведених прикладів. Часть тих мотивів вїйшла в Декамерон і в инші збірники новєль і обєценних анекдотів середновїчя; вона ж не повїстала чужою і народою, який богато оповідань переробив на свій лад. Свідчать про се напр. нашє травєстїї важвїйших молитов, церковних служб та пісєнь. Питаня сї, що правда, в нас — на жалє — ще не оброблені, але денєде намїчені в описах рукописєй.

Хоч укладчикови книжки належить від нас повне привнанє за богатий матерїал, то все таки не можна не висказати здивованя, чому він не уложив тих оповідань відповідно до тем, хочби так зовнішних — як се вийшло в сїм огляді вище, придержуючись внутрі кожної групи хронологїчного порядку. Тодї книжка його вискала б на стільки, що в ру-

ках спеціаліста могла б значно розростати ся, а тим самим стала б дуже добрим інформатором в області поучаючо-новелістичного проповідничого письменства.

I. Свєтцѣужий.

В. А. Бѣдновъ — Православная церковь въ Польшѣ и Литвѣ (по Volumina legum), Катеринослав, 1908, ст. XVIII+512.

Автор поставив собі широке завдання: представити юридичне становище православної церкви в польській Річи-посполитій від XIV до XVIII в. — значить протягом мало не 500 років; очевидно обробити такий великий період докладно в однім томі — річ неможлива. Для того мусимо вважати роботу д. Біднова не так критичною студією, що входить своєю аналізою в найменші подробиці, як скорше загальним нарисом, котрий дає тільки огляд найважніших фактів.

Головним жерелом послужив автору старий збірник польського права Volumina legum; се жерело не все авторитетне, бо видане ненауково і часом неповне; тому використано також значний матеріал, розкинений по інших виданнях. В історії православної церкви в Польщі бачить автор п'ять різних періодів. Перший тягнеть ся від початків польсько-литовської окупації до пановання Баторія включно. З початку права руської церкви дещо обмежені, але 1560 рр. православні дістають de iure майже рівноправність з католиками; особливо слідне се підчас перших безкоролівств. Пановання Жигмонта III дає другий період; найважніший факт тих часів — церковна унія, котру правительство бере в спеціальну опіку; існування православних довгий час ігноруєть ся. Третья фаза в життю православної церкви починаєть ся пануванням Владислава IV; козацтво виборює церкві права більші навіть як мада в першім періоді: нпр. митрополит і владика дістають сенаторські крісла. З кінцем XVII в. приходить новий занепад церкви, що відбиваєть ся некорисно й на її юридичнім становищі; тільки натиск російського правительства дає православним деякі полекші; се четвертий період. Часи чотиролітнього сойму (1788—92) можна вважати п'ятим періодом; принцип релігійної свободи приносить корисні зміни й православній церкві. — Поділ як бачимо досить схематичний і не все оправданий: і так часи 1386—1586, котрі автор бере в перший період, не такі знов однастайні, щоби можна обняти їх спільною характеристикою; третій період требаб починати вже з кінцем панування Жигмонта III (відновлення єрархії), не аж з Владиславом IV; між третім і четвертим періодом властиво нема ніякої межі і т. и. Але вкінці кожний поділ штучний і можна його приймати або ні. Важніші закиди можна зробити автору з мериторичного боку, що до його оцінки становища православної церкви в польській Річи-посполитій. Уже в короткого змісту, який поданий вище, видно, що

автор різко розминаєть ся з поглядами більшости дослідників церковної історії; так нпр. загально констатували ся обмеження руської церкви в початком XVI в. і їх зріст у дальших роках, тимчасом у автора стрічаємо иншу думку: „при преемниках Ягелла эти ограничения постепенно ослабляются, въ 60-хъ годах XVI ст. православные почти уравниваются съ католиками, а во время первыхъ двухъ безкоролевій равенство православія (равно какъ и другихъ вѣроисповѣданій) съ католичествомъ снова торжественно подтверждается конвокаціонными и избирательными сеймами“ (стор. VII). До своєї характеристики доходить автор дорогою аналізи соймових конституцій; дорога певно раціональна, але дуже односторонна: тут важне не тільки як була справа поставлена в теорії, але також чи і як була переведена ся теорія в практиці; якби автор провірив докладніше фактичне становище руської церкви в польській державі, мабуть дещо критичнійше дивив ся би на паперові конституції...

З того, що автор занадто буквально бере кожний правительственный акт, стрічаєть ся в нього часто й инша хибка (другорядна врештою): занадто перецінюєть ся значінне особи короля в уставленню релігійних відносин. Так Казимир Ягайлович не був фанатик і тому православним було в його часах добре (с. 40), Жигмонт I був противником релігійної нетолеранції (с. 93), подібно Жигмонт Август (с. 96) і т. и. Безперечно й індивідуальність короля мала вплив на релігійне законодавство, але особисті переконання монарха все мусять нормувати ся поглядами суспільности, — а в Польщі се було ще більше замітне як де инше; навіть про Жигмонта III, котрого індивідуальність найбільше завначаєть ся в релігійних справах, тяжко сказати, чи він накинув суспільности свої переконання, чи вона йому, — мабуть обі сторони тут ввійшли ся і обі рівно винуваті.

Поза тими методичними недостачами робота д. Біднова як огляд не тратить своєї вартости; науковість захована в ній вповні при тім характері нарису, який книжка носить; виклад легкий; як підручник для першого познайомлення з питанням робота має чималу вартість.

I. Крип'якевич.

Źródła dziejowe. T. XVII, część I. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym, t. VI. — Podlasie, opisane przez Aleksandra Jabłonowskiego. Варшава, 1908, ст. 222 + LI.

Сей том „Źródła“ містить виключно матеріали до колонізації і статистики Підляша, бо розвідку відложив видавець до двох дальших частий XVII тому. З трьох підляських повітів найбільше матеріалу маємо

тут до пов. Більського. Є тут реєстр шляхти, що мала ставити ся на війну в 1528 р., даліше люстрація більських староств в 1558—1577 р., реєстри побраних податків в 1579, 1580 і 1591 р. і вкінці такий же реєстр в міста Книшина, але вже в поіменним вичисленем міщан. До других двох повітів, Дорогичинського і Мельницького, маємо рівнож спис шляхти в 1528 р. і реєстри податків в 1580 р.

Найбільше (статистичних) даних маємо про шляхту і вони найповніші, бо подають імена, чого власне не достає при реєстрах міст. Крім одного Книшина, міщани нігде не вичислені поіменно. Про селян не маємо нічого.

Сі акти мають ту вагу, що вони хоч почасти дають спромогу вглянути в етнографічний склад шляхти. Се спеціально інтересне тут, для Підляша, бо ся земля сягала найдаліше на північ зі всіх земель Руси, межуючи в заходу з Польщею, зі сходу з Литвою. Тому і часто підпадає під власть тих держав і в 1569 р. приходять під Польщу. Очевидно сі події не могли лишити ся без впливу на склад населення.

І дійсно, в іменах шляхти XVI в. знаходимо майже виключно імена польської шляхти — головно з сусідного Мазовша, що з давен тут напливала. Шляхта мазовецька ще здебільша імен родових не має, тільки просто приставляє імя до села, звідки походить, пр. село Бжовово — отжеж землянин Ян в Бжовова, або формує імя Бжововський. І бачимо велике число сіл й імен, що звучать як і на Мазовшу н. пр. села: Влости, Болести, Каленціно, Красево, Яблоново, Пештали, Зохи, Труски, Павво і т. д. Се села землі Більської. Ті самі імена стрічаємо в сусідній землі Ціханівській на Мазовшу. Се і вказує нспрям тої дрібно-шляхоцької колонізації.

Руська шляхта розпилла ся в тій масі Мазовян і спольщилла ся, як і деінде. Тільки тут наступив сей процес скорше, бо в реєстрах в 1528 р. крім кількох імен, як Іван Карп, Іван Сасин, Грегор Вагановський, Глібович Арнольф (?), годі доглянути ся руських імен¹⁾. Правдоподібно оставків руської шляхти треба шукати в списі бояр більських, де вчислено 92 бояр в кінцевою заміткою „ті то земляне“... значить ідентифікують їх в шляхтою землянами. Про міста годі щось сказати, бо як я згадував, тільки один Книшин має поіменний реєстр. Згадуєть ся тут Іван Гроднянин, Ілько, якийсь Боярин, Мікітко, Іван Кучмєж, Іліас в Богданом і піп руський. Мусіло бути і більше, але польський реєстр польщить імена, так що годі певно рішити. Зрештою Книшин найдаліше висунене на північ місто.

¹⁾ Мусіло бути і певне число сусідної литовської шляхти н. пр. Пашкоіч (Пашко), Хвічкоіч (Хведько), Хвідороіч (Хведор).

В місті Дорогичині згадуєть ся принагідно Гриць тєсля, Сидор швець, а даліше маємо в 1581 р. згадку про міщанина Щасного Сутрувку, що дав в тім році чопове „від міста руського Дорогичина“. Звістка відносить ся до міста на лівім боці Буга, що і звало ся руським, а Правобуже — ляцьким. Одначе і на Правобужу мусіло бути багато Русинів, коли там маємо аж 2 церкви, а на Лівобужу тільки одну. Тай взагалі елемент руський мусів іти що найменче через половину, коли акт маґдебургії в 1498 р. надає рівні права і Русинам (рівне число радних і свого бурмістра), а устав цеху купецького ще в 1643 р. признає Русинам рівні права.¹⁾

Згадуєть ся ще в Дорогичина попи, що платять 10 зл. і піп в м. Семятич.

Про села маємо тільки назви, що також вказують на мішану людність. І так село: Мілковичі руські, Каміонка руська, Савичі руські, Яблонна руська і ляцька, Твароги руські і ляцькі, Мазури, Литва і иньші. Одначе якогось відношеня процентового руських і польських сіл, в приближеню хоч би, годі обчислити. Зрештою докладніше вяснене сього проблему вимагає використання всіх даних до Підляша, що очевидно тут у справозданю в „Zródła“ не можемо робити.

Все инше, що нам дають „Zródła“, поминаю, бо воно входить в обсяг розвідки, обіцяної видавцем у найближших частях XVII тому.

М. Терлецький.

Carl Ritter von Sax — Geschichte des Machtverfalls der Türkei bis Ende des 19. Jahrhunderts und die Phasen der „orientalischen Frage“ bis auf die Gegenwart, Відень 1908, ст. XX+543, 8°.

Ся книжка, живо написана, в добрим знанем предмету, не може називати ся чисто науковим твором: доволі в ній публіцистичних висюків, повно суб'єктивного міркування, та що найважнійше — се в $\frac{3}{4}$ компілятивна праця, між тим на основі турецької історичної літератури. З методичного боку се радше історична хроніка ніж історія. Все ж таки може бути уживана як корисний інформаційний підручник для практичних, наукових цілей. В першім розділі маємо загальні уваги про політичне становище Туреччини в Європі, її внутрішній характер, національні і релігійні відносини. У другім розділі дав автор короткий погляд на часи могутности османської держави від середини XV в. до 1579 р.; по тім приходять повільний упадок державних сил, представлений в дальших розділах (до 1683 в третім, до 1768 в четвертім, до 1840 в пятім, до 1856 в шестім, до останніх в семім), щораз докладніше і щораз менше компілятивно, — найдокладнійше в двох останніх розділах, що займають цілу половину книжки.

С. Томашівський.

¹⁾ Atheneum 1847. Drohiczyn.

С. И. Масловъ — Описание рукописей Историческаго Общества Нестора Лѣтописца а. К., 1908, ст. 50+58.

Автор описав 27 рукописів Товариства Лѣтописця Нестора. По часу написання вони всі належать до пізніх: в XVII, XVIII і XIX вв. Більша частина їх — писання богословського змісту. Вартість цих рукописів майже виключно палеографічна; тільки в чч. 6 і 7 знаходять ся невідомі доси проповіді Георгія Кониського й архидиякона Манасія Максимовича.

З рукописів, які належать до українського письменства, назвемо: ч. 1, Апостол XVIII в., списаний в с. Богданівцях в 1737 р.; ч. 2, збірка в XVIII в., в якій містять ся стаття „о хиротоніи, сирѣчь о рукоположеніи“ (чи не Лазаря Барановича?) та уривок Псалтири слідовою списаною в Новгороді-Сіверськѣм в 1572 р.; ч. 3, проповідь св. Василя Вел. на похвалу посту в перекладі на славянську мову з масою українців, в XVIII в.; ч. 4, Збірка полемічних писань — Ровнськѣ о брынской вѣрѣ и о пресуществленіи в початку XVIII в., українською скорописю. В ч. 5 (збірка різних статей) знаходимо значне число проповідей, виголошених у Петербурзі деякими українськими духовними, як Симон Тодорський, Амвросій Юшкевич, Іларіон Григорович, Порфїрій Крайський, Плятон Малиновський, Теофан Прокопович. Такий самий характер має також ч. 6 — збірка в XVIII в. з проповідями Кирила Ляшевецького, Теофана Прокоповича, Гedeона Криновського; тут є також лист в Угорщини до сестри Іренея Фальковського. В ч. 7 (збірка в другій половині XVIII в.) містять ся проповіді Е. Дяковського, Ст. Калиновського, Георгія Кониського, Сим. Тодорського, Манасія Максимовича. В ч. 9 містять ся курс філософії, викладаний в Київ-Могиланській академії в 1685—6 рр. Йоасафом Кроковським. Ч. 10 — записки невідомого автора в другій половині XVIII в. про реторику і диалектику. Ч. 11 — Слово про Амфілога, список XVIII—XIX в. Деякий інтерес представляє ч. 15 — збірка віршів з половини XIX в., очевидно якийсь альбом, де поруч в російськими віршами невідомих поетів є також два вірші українською мовою. В ч. 17 Сінопсис Гіаеля в списку кінця XVIII в.; там же „Исторія о розореніи Іерусалима“ і „Исторія о плѣненіи Царгорода“. Ч. 18 — Лѣтопись келейна Дмитра Ростовського (Туптала) в XVIII в. Під ч. 19 — збірка історичних писань, писана скорописю XVIII і XIX в., яка містять ряд статей: Лѣтопись Грабянки, списки зі статей запорожських гетьманів, починаючи від Богдана Хмельницького аж до вибору Данила Апостола, в кінці „Розговоръ Великой Руссии съ Малой Россією“. Збірка в XVIII в. під ч. 21 між іншими статтями містять: „Краткое описание Малороссіи“, видане при лѣтописи Самовидця, тестамент Ст. Яворського, ряд при-

писів для роблення напиктів і страв і для лічення недуг, написаних, на скільки можна оцінити по мові і правопису, Українцем. Ч. 23 — Литовський Статут в редакції 1588 р., список XVIII в. В ч. 26 маємо лікарську книжку п. н. „Ковчежець, содержащъ медикаменти выборнѣйшіи“, написану в 1744 р. в Глухові. Ч. 27 — копія з кінця XVII в. з відомого лексикона Памви Беринди, а саме з другого кутейнського видання 1653 р.

Описи Маслова зроблені старанно, з увагою і любов'ю; де треба, там вказано на інші списки, а також показана бібліографія по даному питанню. В додатку невидані доси проповіді Георгія Кониського і М. Максимовича; видання в поправках темних місць і в коротко, але звязною передмовою.

В. Перетц.

А. С. Грушевський — Къ характеристикѣмъ взглядовъ „Исторіи Руссовъ“ (Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности академіи наукъ, 1908, т. XIII, кн. 1. Ст. 396—427).

Під таким скромним заголовком умістив л. О. Грушевський в „Извѣстіяхъ“ петербурської академії наук змістовну розвідку — монографію про „Исторію Руссовъ“. Стисло переглянув він усі питання, які вляжуть ся в сею „Исторією“ й на кожне з них дав докладну відповідь. Так на початку схарактеризовано вплив „Исторії“ на сучасну українську суспільність і на видатніших її діячів. Далі вяснено погляд автора „Исторії“ на ціль і завдання своєї праці й показано, чим вона різниться від інших праць. „Відміна цього твору від інших, — на думку л. О. Грушевського, — не тільки в критичному розгляді представлень про минулу долю українського народу, що склали ся у польських і російських письменників. Відміна і в основній ідеї викладу — ідеї автономности. Автономічний погляд перевів автор через цілу книгу: Україна се не провінція, що підлягає центральному правительству, хоч часами й живе — фактично — цілком самостійно; се — відосібнена країна, незалежна, що живе цілком самотнім життям, хоч і відчуває — часом — сторонні впливи. Почавши саме в самотности української людности, яка існує відосібно, — автор і не вважав свого основному погляду: він вважав, звичайно, і вплив польського режиму й асиміляційну політику Москви, але не прояви впливу центра на окраїну, а місцеве життя — основна нитка оповідання.“ Далі власне й показано на конкретних прикладах, як виявляєть ся в „Исторії“ ця основна ідея автономности України. Скінчивши з сим основним питанням, переходить автор до докладнішої характеристики „Исторії Русовъ“ — показує, як змальовано воєнну славу українського народу, вказує у автора „Исторії“ любов до свого народу, розуміння його культурної висшости і раціо-

налієм, говорить про розклад історичного матеріалу і представлення й освітлення в „Історії“ поодиноких важніших подій і важніших українських діячів. „Гуманність — важна риса в душевній характеристиці автора. Сцени насильств при переведенню релігійної унії й тяжке придушення козацьких рухів, зріст гнету перед Хмельниччиною й карі на смерть Мавецинців — накидані різкими рисами — торкають ся не тільки ображеного національного почуття, але й загально-людського жалю та гуманности. Автор — ворог всякого насильства й утиску, і в репліках про кріпацтво московського станового побуту не лише бажає задним числом уколоти несимпатичну „Москву“. Він — проти всякого утиску суспільности властю, які б форми він не приймав; проти бюрократичного повновластя, жовнірської сваволі й воєнних постоїв: він так само зазначає „підле варварство“ Турків і риси „великої розвійничої зграї“ ва відділами Дорошенка, як і лебединські карі й господарювання генерала Бірона, поведження гетманської гвардії Мавеци й розвиток донощництва серед української суспільности, тяжку мару міністерської канцелярії й сумний епізод Пікінерії, нарешті — збори фуражу й переведення розмежування“. Скінчивши в характеристику „Історії“, представляє д. О. Грушевський еволюцію поглядів на неї серед української суспільности й нарешті розглядає питання, хто був її автором. *М. Залізняк.*

Др. Іл. Святицький — Відродження білоруського письменства, Львів, 1908. Ст. 58.

Д. Дорошенко — Білоруси і їх національне відродження, Київ, 1908. Ст. 32.

„Не треба навіть довго доказаувати — зачинає свою статю перший із зазначених у горі авторів, др. Іл. Святицький — що маємо повне право говорити про білоруське відроджене письменство. Досить тільки вгадати про сотні грамот і правних актів, що дійшли до нас, починаючи з XIII—XVII вв., вказати на яких півтора сотки рукописей з кінця XIII—XVII вв., назвати такі друки, як доктора Францішка Скорини з Полоцка (Біблію, Апостол і Псалтирю 1517—25), Симона Будного в Несвіжу 1562, Григорія Александра Ходкевича в Забудові (Учительне Євангеліє 1568—9, Псалтир 1570), видання друкарні Мажонічів у Вильні, Євангеліє Тяпінського чистою народньою мовою, Граматику 1586, Статут литовський 1588, Катихисис Зиванія, Граматику в 1596, твори православно-католицької полеміки кінця XVI—пол. XVII вв., щоби увасадити назву теми. Одначе на тім не кінець. Крім старого білоруського письменства належить вказати ще на багату народню словесність, вібрану протягом XIX в. Поляками: Чечотом, Зенкевичом, Федоровским, великорусом Шейном, білорусами: Носовичом, Романовим, Никифоров-

ским і др. З другої сторони ніяк промовчати штучну білоруську письменність у творах поляків: Маньковского (перелицьована „Енеїда“), Рипінського, Чечота, Барщевского, Марцінкевича, Даревского-Вериги, повстанців 1861—4, Мацея Бурачка і Лучини (останні — з 80-тих років). Зваживши все те, ми переконуємо ся, що — білоруське письменство почало ся тому 7 віків: своєю граматично-словарною звязю з народньою словесністю воно дало доказ внутрішньої тягlosti письменного білоруського життя; а виступивши нині в чисто-народнім уборі, воно явило ся тільки нравним наслідником своїх попередників, плодом культурно-політичного розвою — як Росії взагалі, так Білоруси передовсім.“

Головним завданням статі д-ра Іл. Святицького — подати характеристику національного білоруського письменства за період 1904—1908 рр. Перед тим одначе автор переходить коротко історію розвою двох головних чинників, які складають ся на найновішу білоруську літературу — мови і змісту.

Що тикаєть ся першого складника — білоруської мови, то білоруський елемент пробиваєть ся з поміж церковної славянщини вже у найдавніших творах, як рукописних Євангеліях, псалтирях та поученнях XIII—XV вв.; найсильніше одначе виступає народня білоруська мова в правно-політичних актах і грамотах. Починаючи одначе від XVI-го віку, білоруська мова підпадає під чим раз сильніший вплив латинопольського письменства, від якого увільнюєть ся тільки в найновіших часах.

Зміст білоруського письменства — анальоїчний до нашого. Богослужбна і церковно-моралістична книга, літопись, повістиво-моралізаційний збірник, вложений з байок, житій святих, а пізніше релігійні пісні — се головні роди старої білоруської літератури. Інтерес до народньої словесности, записи в життя-буття народньої маси, штучна переїрка і наслідування народньої творчости (пр. перелицьована „Енеїда“ на взір Котляревського, „Гапон“, „Тарас на Парнасі“ й ин.) — се вже характеризує кін. XVIII і поч. XIX вв. Справдішне одначе відродженне білоруського письменства, оживленне його новими літературними кличами припадає на кін. XIX і поч. XX вв.

Свій огляд найновішого періоду білоруського письменства починає автор характеристикою двох білоруських поетів: Бурачка-Богушевича і Лучини-Неслуховского, які хоч вийшли з покоління 80 і 90 років м. ст., одначе своїми провідними ідеями належать до найновіших часів. Потім ідуть: Якуб Колас, Мацей Кропнука, Янук Купала, И. Ізгур й ин.; — всі вони виступили на літературне поле тільки в останніх часах і всіх їх характеризує — житєвий реалізм та щира віра в світлу будучину, яку народ здобуде собі власними силами. При кінці статі подано дві недруковані поезійки: Марка Бяздольного (Што ты спиш?)

і Янка Купали (Там...). Особливу увагу звертає автор також на одиницький нині білоруський періодичний орган п. в. Наша Ніва, який виходить у Вильні й гуртує коло себе всіх вгаданих наймолодших білоруських письменників і поетів. Усі характеристики вчислених вище представників відродженого білоруського письменства цікаві тим, що сконструовані вило з оригінальних фрагментів їх поетичних писань, через що й самі набирають певного поетичного характеру.

Дещо иншу, більш прозову форму має стаття д. Д. Дорошенка. І у ній, так само, як у статі першого автора, подана найперш коротка історична інформація про старе білоруське письменство XIV—XVII вв. (за проф. Е. Карским), далше про польсько-український романтизм 1-шої пол. XIX в., а вкінці про національно-демократичний білоруський рух кін. XIX і поч. XX вв. Характеристикою трьох білоруських поетів сеї останньої доби: Богусевича, Неслуховського й Янки Купали кінчить автор свою інтересну статю, яка в деяких точках доповнює статю д-ра Іл. Святицького.

В кінці — користаючи в нагоди — одна замітка pro domo postea — в справі наших відносин до т. вв. білоруського питання. „Нині се питання — повторимо слова д-ра Іл. Святицького — науково порішене: білоруська мова є рівнорядним і рівноправним складником (разом з великоруською, українсько-галицькою й угро-руською) східно-славянської язикової родини, вийшовши разом з ними зі спільної праруської мови¹⁾. На підставі дослідів найбільш заслужених дослідників історії білоруської мови — проф. Карского, акад. Соболевського й акад. Шахматова належить тільки углядити спорідненне сеї мови з південно-великоруським говором (аканне, свистачий придиж йотованих співзвуків — дз' ц') й північно-українським (н, словарні особливости), а також певний вплив польської мови²⁾. Поза тим — всяке заперечування чи квестіювання окремішности й самостійности білоруської мови в користь російської чи

¹⁾ Одначе ставити в один ряд білоруську, великоруську й українську (чому — українсько-галицьку?) мови в групу угро-руських говорів — не можна. Найновіші діалектологічні досліді акад. А. Соболевського й акад. А. Шахматова показують, що угорські говори належать до української (північно-української) групи східно-славянської родини мов і говорити про їх рівнорядність з великоруською, українською й білоруською групою — нині ще найменше... ще передчасно (пор.: А. Соболевскій, Очерки русской диалектологии. — Живая Старина, II, в. IV, ст. 12; А. Шахматовъ, Къ вопросу объ образовании русских нарѣчій. — Журналъ Мин. Нар. Пр., 1899, кн. IV, ст. 370—371; також: Вл. Францевъ, Обзоръ важнѣйшихъ изученій Угорскої Руси. — Русскій Филологическій Вѣстникъ, 1901, кн. 1—2).

української має нині характер політики так само, як аналогічне заперечування й квестіювання окремішности й самостійности української мови в користь російської. — Зазначуємо се тому, що і в українського боку пробував дехто ще не так дуже давно анектувати білоруську мову в користь української³⁾, а офіціальні підручники української мови й літератури для українських гімназій у Галичині ще й нині за приводом польського лінгвіста Малиновського вважають білоруську мову тільки говором — української, зазначаючи вразом, що сей говір „не має своєї літератури“ (? !).⁴⁾

Найвищий час, щоби сю псевдонакову теорію про білоруську мову й неправдиву інформацію про білоруське письменство усунути вогсім з підручників для наших середніх шкіл! *Ів. Кривецький.*

Ів. Сованський — Олександр Духнович (Угро-руський автор народних учебників і публіцист), Львів, 1908, ст. 24.

Історія українського національно-культурного життя XIX ст. на Угорщині до тепер науково не оброблена. Крім короткого огляду, який знаходимо у цінній на свій час праці Лукича⁵⁾, виданій двайцять з горою літ тому назад, крім некритичного та тенденційного нариса, який подав Сабов у своїй „Хрестоматії“⁶⁾, крім принагідних заміток, які подібуємо у новітших публікаціях матеріалів до культурної історії галицької й угорської Укра-

¹⁾ Пор.: Ом. Огоновскій, Исторія литературы рускои. Т. I, ст. XVI („Всѣхъ Русинѣвъ-Украинцѣвъ есть 21,356.232: именно на Украинѣ 18,000.000, въ Галичинѣ 2,516.542, на Буковинѣ 239.690, а въ угорскої Руси 600.000 душъ. Если-жь додамо ще число Бѣлорусѣвъ, с. в. 3,592.057 душъ, котрѣ бесѣдуютъ нарѣчїемъ руско-украинскимъ, то окаже ся, що всѣхъ тыхъ, котрѣ говорятъ по руски, есть 24,948.289, и-жь-тымъ коли 34,389.871 душъ до російского народа причисляе ся“).

²⁾ Пор.: Ол. Барвинскій. Виїмки з народної літератури українсько-рускої XIX віку. Для висших клас середних шкіл. Ч. II. Третє поправне виданє. Накладом кравого фонду. У Львові, 1902. Ст. 209; Ом. Огоновскій, Старо-руська хрестоматія для висших клас середних шкіл. Львів. 1881 (тут між старо-українські літературні памятники втягнені також білоруські).

³⁾ В. Лукичъ, Угорська Русь, ея розвѣй и теперѣшній станъ. У Львовѣ, 1887.

⁴⁾ Е. Сабовъ, Хрестоматія церковно-славянскихъ и угро-рускихъ литературныхъ памятниковъ. Въ Унгварѣ, 1893 (реп. на „Хрестоматію“ написав А. Петров у Журн. Мин. Нар. Просв., 1893, X; в ній подав рецензент цілий ряд доповнень і виписок, пороблених із панятюк угро-руського письменства, документів і т. д.).

іни¹⁾ м. ст. — про угро-руський національно-культурний рух XIX в. не маємо ні одної основнішої розвідки. Також усі дрібніші статі, що появилися досі на сю тему, головню у часописах, не мають в причини тенденційности й безкритичности їх авторів переважно ніякої наукової вартости.

Тому в задоволенні мусимо зустрінути кождий зворот наукових інтересів наших молодих робітників на полі історії нашого письменства — у сторону забутої угорської України і в подякою прийняти від них ті нові причинки — навіть найменші — до пізнання сеї частини української території, які вони подадуть нам як результат своїх наукових студій і дослідів. До таких молодих дослідників історії нашого національно-культурного руху XIX ст., які зацікавилися між ин. також угорською Україною, належить власне автор зазначеної у горі розвідки д. Ів. Созанський. Згадана праця д. Созанського про Ол. Духновича не одинока, що своєю темою дотикає історії культурного руху на угорській Україні; майже рівночасно подав автор другу статтю про Духновича у наших „Записках“ т. LXXXVI, в якій обговорив критично діяльність згаданого угро-руського діяча на иншій полі — на полі поезії²⁾.

Ол. Духнович — один із визначніших представників угро-руського літературного руху XIX ст. — займав ся громадськими і просвітніми справами угорської України поверх 30 літ (1832—1865). Найважливішими в них були — його енергічні заходи коло просвіти народних мас і його широка публіцистична діяльність. Виясненню сих двох боків у його громадсько-просвітній роботі присвячує автор свою названу в горі розвідку.³⁾

Педагогічно-просвітню діяльність почав Духнович на ширшу скалю тільки в 1840-их рр., коли став іменованим капітульним каноніком у Пряшеві. „На сьому становищу, каже автор, Духнович став добродієм і опікуном бідних студентів як угро-руських так і галицьких.

¹⁾ К. Студинський, Кореспонденція Якова Головацького. Т. I—II. У Львові, 1905—1909; И. С. Свѣнцицкій, Матеріали по історіи возрожденія Карпатской Руси. I—II. Львовъ, 1906—1909; М. Тершаковецъ, Матеріали й замітки до історії національного відродження Галицької Руси в 1830 та 1840 рр. Додаток: До історії москвофільства в Угорській Русі (Укр. руський Архив, т. III). З инших боків досліджують угорську Україну дд.: Вол. Гнатюк, А. Петров, Ст. Томашівський й ин.

²⁾ Ів. Созанський, Поетична творчість Ол. Духновича (Зап. Н. Т. ім. III. т. LXXXVI, ст. 123—140)

³⁾ Друкувала ся вона найперш у львівській „Учителю“, 1908, чч. 9—12.

Він винаходив для них приватні лекції, підпомагав грішми та харчем. У його хаті у Пряшеві була справдішня бурса, де бідні студенти без ріжницї стану находили щирий захист.“ Для характеристики Духновича як добродія шкільної молодіжи автор наводить фрагменти зі споминів одного з його колишніх бурсаків — Галичанина д. В. Крім матеріальної опіки над шкільною молодіжою дбав він також про її духовий розвиток. „Бажанням Духновича було, пише автор, щоби загал мужицтва навчив ся бодай читати й писати, а дальше, щоби спосібніших мужицьких дітей висилати на науку до міста“. Для того він перший з поміж угро-руської інтелігенції уложив і видав своїм накладом цілий ряд підручників для початкової народньої освіти, як: Книжиця читалая для начипающихъ (своїм багатим змістом перевисшила вона усі букварі, які перед тим видруковано у Галичині й була видана в короткім часі 4 рази!), Краткій землеписъ для молодыхъ Русиновъ (популярний виклад географії, призначений головню для сільських учителів), Сокращенная граматика письменнаго русскаго языка (написана в оригіналі місцевим говором — перероблена й видана без відома й згоди автора двома апостолами руссофільства між угорськими Українцями Ів. Раковським і В. Войтковським на „чисто русскомъ языкѣ“), Народная педагогія въ пользу училищъ и учителей сельскихъ, Естественно-духовныя Разсужденія, Літургическій катехизисъ й ин. Над кождим із сих підручників автор з'упиняєть ся детальніше й характеризує докладно їх уклад, зміст, мову й ин. Свій огляд просвітної діяльности Ол. Духновича д. Созанський кінчить такими словами: „результати його роботи на сьому полі, як спершу були незвичайні, так опісля змарнували ся тому, що Духнович не повів просвітної справи властивим шляхом, відпурав ся рідної мови та став пропатором висшої, „сальонової“, російської“. А як зміняли ся у нього погляди на народню мову, автор показує у другій половині своєї статі, в якій обговорює його публіцистичну діяльність.

Публіцистична діяльність Ол. Духновича доволі велика, хоч односторонна. Переглядаючи тодішні часописи (галицькі — Зоря Галицька, Вѣстникъ, Семейная Библиотека, Слово; угорські — Церковная Гавета, Церковный Вѣстникъ; заграничні — Вѣстникъ Юго-Западной и Западной Россіи) стрічаємо ся з його іменем не рідко. Усі дописи Духновича можна звести до двох категорій. Одні дотикають просвітнього руху на угорській Україні — в них Духнович подає звістки про появу просвітних книжочок, обговорює вагу просвіти народа, висказує радість, що мужицькі діти беруть ся до науки. Инші його дописи — своїм об'ємом далеко ширші, бо обходять і галицьку Україну — обговорюють питання української літературної мови на Угорщині й у Галичині. Погляди Духно-

вича на літературну мову галицько-угорських Українців не були все однаковими. В перших роках своєї громадянсько-просвітньої діяльності він не соромився простої, мужицької мови і на ній — як сам зазначає — написав між ин. свій твір: „Добродітель перевищує багатство“. Незабаром однак (в 1852 р.) він заняв супроти народної мови крайню вороже становище та став пропагувати у письменстві т. зв. „сальонову мову“ („Так то намъ сальоны исключати въ образованіи нашего языка?“ — гремить розгніваний Духнович, рецензуючи переклад „Ермака“ і Могильницького „Скит Манявський“. — „Намъ двигати языкъ изъ порока сельской грубости, — такимъ образомъ намъ на всякія десять села особливої грамматики и особливого словаря нужно!“).

На закінчення своїх уваг про Духновича автор подає таку його характеристику: „Духнович — то поява в наших суспільних та літературних житю від 30 рр. мин. віку почавши, досить интересна. Интересний він із ва двох річий: раз, що в нім бачимо майже одинокого представника не тільки серед угорських, але навіть серед галицьких Українців, тих діяльніших людей, які звертали свою увагу на простий народ, дбали про його освіту, добачуючи в ній єдиний спосіб поліпшення його долі; а друге — що пізнавня особи Духновича — то причиною історії москвофільства на угорській Україні. Духнович дав нам найпластичніший примір, який поганим вплив мала ідея „об'єднання“ на людей, що бажали щиро займатися долею свого народу, працювали для нього, але так довго, поки не понали у темряву москвофільства“.

Для доповнення обох праць автора зазначимо, що нові вістки про невідомі дотепер рукописи Ол. Духновича, які зберігаються в угорських бібліотеках, і деякі виписки з них подав др. Іл. Свенціцький у виданій семи днями ч. II своїх „Матеріалів по історії возродження Карпатской Руси“ (Льв., 1909, ст. 118—126). *Ів. Кривецький.*

Р. Данковская — Малороссійскія обрядовія печенья Курской губернии (Этнограф. Обзоріе, 1909, № 1, ст. 21—34).

Отся стаття интересна тим, що в ній зібрані разом усі печива (хліби і тіста), уживані при різних обрядах, яким етнографи присвячували доси ва мало уваги, хоч вони її заслужують вповні. В статі подані також малюнки різних родів печива, яких число виносить 19, що значно улекшує опис і дає нам правдивий погляд на річ. Жаль однак, що авторка не звернула при тім уваги на вірування, в яких лежить увесь сук річи, бо ж ті хліби й печуть на те, щоби при їх помочи досягнути певні результати, приписані віруваннями. Якби не те, то їх можна би все заступити звичайним хлібом. Авторка запевняє, що „печенье въ томъ видѣ, какъ оно здѣсь проводится, уже исчезло: одни печенья исчезли

болѣе 35 лѣтъ тому назадъ, другіе лѣтъ 25, и лишь немногія мелочи еще доживаютъ своей вѣтъ“. Эдасть ся однак, що тут в трошки пересяди авторки, бо ж трудно припустити, щоби тепер не пекли паски або коровай, а певно ще й деяких инших родів хліба. Не знати також, чому авторка зачисляє деякі печива до обрядових, прим. „черепеники“, бо при описі не вгадує зовсім про те, щоби їх уживано при яких обрядах, за те зазначає виразно, що їх випікають на продаж.

Загалом вичисляє авторка отсі печива: 1) Маленька весільна шишка; шишки печуть у домі молодої; в ними вона ходить просити на весіле і лишав по домах, де просить; в день весіля роздасть ся їх боярам і знакоми. 2) Велика весільна шишка, в заткнутою гилкою (звичайно вишневою), обліпленою тістом; її печено в домі молодої і молодого і вожено з женихом до молодої, де обмінювано за шишку молодої; на весілю розділювано їх між боярів і дружки. 3) Хрести печено в середу четвертого великопїстного тижня, а відано в четвер. Уживано також при деяких ворожбах. 4) Книші, без начинки, печено звичайно в переддень деяких свят. 5—6) Орішки і оріхи, які різнили ся лиш величиною, печено в формі великих обручок на смальци на пущене, а деколи і в осени, як різано свині. 7) Подібні до них сорочі ушка печено в ті самі часи, що орішки. 8) Коровай печено, як і в нас. 9) Подібний до нього лежень, печений у родичів молодят, лежав череа усе весіле на столі, а по весілю угощувано ним гостей. 10) Колачі везено з женихом до молодої, де свашка роздавала їх гостям. 11) Паска — як у нас. 11—12) Драбинки печено на Вознесене в формі драбини, найбільше з п'ятьма щелями. 13) Жайворонки печено на 40 святих, числом 40 штук. 14—15) Брусакі печено в формі округлих брусків. 16) Черепеники, рід бабок, печено лише на продаж. Крім того печено рід медівників, званих рубенцями або різанцями, які також лише продавано.

Варто було би владити подібні описи також в инших ваших околицях, виявши при тім на увагу й вірування. *В. Гнатюк.*

Вл. Даниловъ — Ненародныя пѣсни въ украинскомъ фольклорѣ (Сборникъ Харьк. Ист. Фил. Об - а. Т. XVIII, ст. 279—285 і окремо).

В. Данилів порушив в отсій статейці дуже цікаве питанє, на жаль відніс ся до нього побіжно й поверховно і ні трошки його не вичерпав. Питанє про народність і ненародність пісень являєть ся вже з публікацією перших їх збірників, в яких можна знайти доволі багато ненародних пісень. І тут двояка причина впливала на помішуванє ненародних пісень; перша — се була проста несвідомість, яку бачимо прим. у Вацлава з Олеська і Жеґ. Павлі; вони містили всі пісні, які діставали,

не зважаючи на їх походження; а що між піснями було багато виписаних зі старших рукописних співанників в XVII—XVIII ст., яких тепер відкривається доволі багато, і в яких переважно, хоч не виключно містилися твори різних поетів тих часів, то не диво, що в збірниках тих перших етнографів попадалося значне число штучних творів. Друга причина — це свідоме фальшоване пісень і видаване їх за народні. Клясичний приклад цього маємо на Срезневскім у його „Запорожській Старині“. Найдідібнішим на мій погляд фальшивником народніх пісень у нас був Шишацький-Гліч, який знав добре мову і народню поезію, тому й найліпше міг підходити під її лад. Фальшовано народні пісні зрештою не лише в нас, але і в інших народів: Великоросів, Поляків, Чехів, Сербів і т. д. Бельовський, Вуйціцький, Голембйовський брали приміром галицькі українські пісні, перекладали на польську мову і видавали або не зазначаючи, що це переклад, через що можна їх було вважати за оригінали, або виростали під ними фальшиві підписи: z nad Niemna, z nad Wilii. Таке тоді було розуміння народньої поезії. Але вже й між першими етнографами виринали сумніви що до походження деяких пісень і вони старалися ставити до них критичніше. Я. Головацький помістив багато ненародніх пісень у своїм збірнику, але маркантійші зібрав разом і назвав їх „Піснями образованного сословія“. Пізнійше Антонович і Драгоманів виключили зі своєї збірки всі підозрілі пісні і обіцяли виказати їх фальшивість, хоч до того вже не дійшло. Тепер треба уживати при видаванню народніх пісень вповні наукового критерія і коли втягається між них пісні ненародного походження (що деколи неминує, бо не можна в народнього репертуару викинути деяких набожних пісень, рідвяних і великодних вірш і інших, хоч знаємо документно про їх ненародне походження), то зазначається це виразно.

Д. Данилов порушає також справу літературних впливів і вказує, як у деяких селах записано твори Шевченка, Кулика, Забіли, Глібова, Пушкіна і інших. Це не дивниця, бо школа, місто, книжка і газета мусять лишати свої сліди і по селах; сих творів однак під ніякими умовами не належить залучати до етнографічних збірників, бо вони сюди зовсім не належать. Питане може заходити лише що до творів письменних селян, які дуже люблять пописувати себе віршотворством і засипують своїми творами чи не всі редакції популярних газеток. Коли отже такий „мужицький твір“ спопуляризувався між народом і його співають усюди, то його під певними умовами можна би втягнути між твори народньої поезії, але не все. Таких творів зрештою нема багато і вони не можуть ні про що рішати.

В. Гнатюк.

Наукові розвідки й статі в справозданнях українських середніх шкіл у Галичині за роки 1903/4—1907/8: Школи коломиїські й тернопільські¹⁾.

Ів. Франчук — Женщини у Гомера (Звіт дирекції ц. к. II. Гімназії в Коломиї за р. 1903/4).

Л. Гнатюк — Вплив „Історії Руссов“ на українсько-руську романтичну поезію (ibid. за р. 1904/5).

Д. Джердж — Пояснення проведення звука в газах на основі кінетичної теорії газів (ibid. за р. 1905/6).

Яр. Гординський — Причинки до студій над „Енеїдою“ Ів. Котляревського. I—II (ibid. за рр. 1906/7—1907/8).

Хроніка ц. к. гімназії Франц-Йосифа I. від р. 1899—1905 (I. Звіт дирекції ц. к. гімназії Франц-Йосифа I. в Тернополі за р. 1905/6).

Ів. Борусовський — Мефістофель у Гетовім „Фавесті“ і Люціфер у Байроновім „Кайні“ (ibid. за р. 1906/7).

Й. Застирець — Петро Білянський, єпископ львівський, галицький і Каменця Подільського 1781—1798 р. (ibid. за р. 1907/8).

Статя д. Ів. Франчука п. з. Женщини у Гомера — складається з двох частин. У першій — схарактеризував автор типи жінок, які вивів Гомер у своїх поемах „Іліяді“ й „Одиссеї“ — отже Навзика, Пенелопа, Андромаха, Гекаба, Гелени, Арети; у другій — представив становиско гомерівських жінок у дома (дівчина, жінка, мати), їх права, обов'язки й ин.

Друга статя — це розвідка д. Л. Гнатюка на тему: Вплив „Історії Руссов“ на українсько-руську романтичну поезію. І ця праця складається з двох частин. У першій — автор старається виказати, звідки „вона („Історія Руссов“) взяла ся, коли появилася напечатана (чи й це треба аж „вказувати“? — *Кр.*), хто і на основі яких жерел її написав²⁾, чи вістки, подані в ній, правдиві, чи має вона взагалі яку вартість“ й ин.; у другій — говорить про її вплив на укр. романтичну поезію. Перша половина має вповні компілятивний характер і поза повторенням чужих поглядів не дає нічого нового; у другій — більш самостійній, розібрав автор письменників, що писали під впливом „Історії Руссов“, отже: з українських — Максимовича, Маркевича, Гребінку,

¹⁾ Див. „Записки Н. Т. ім. Ш.“ тт. LXXXVI і LXXXIX. На сій кінчимо огляд наукових розвідок і статей у справозданнях укр. сер. шкіл у Галичині за рр. 1903/4—1907/8. Огляд за 1908/9 р. буде поданий в одній із дальших книжок.

²⁾ Сам автор обстає за авторством Гр. Полетяки (ст. 13).

Бодянського, Шевченка, Руданського; в російських — Гоголя. Найдокладніше однак проаналізував Шевченка ¹⁾ і Руданського ²⁾. Реєстр письменників, на яких видно вплив „Історії Руссов“, доповнено ще отими іменами: з українських — А. Метлинський (пор. збірник „Думки и пісні та ще-де-що“), з російських — Пушкін („Полтава“) і Рилев (поезії в укр. історії).

Розвідка д. Д. Джерджа п. в. Пояснення проведення звука в газах на основі кінетичної теорії газів — повинна бути обговорена у публікаціях мат.-прир. секції.

Розвідка д. Я. Гординського п. в. Причинки до студій над „Енеїдою“ Ів. Котляревського — складається також з двох частин ³⁾. Перша, в якій автор обговорює відносини на Україні при кінці XVIII в., характеризує становище, яке Котляревський бажав зайняти супроти української суспільності своєю поемою й вичисляє давніші проби травестування „Енеїди“, — не дає властиво ніяких нових „причинків“ до вяснення генези української травестії (автор опирається головню на праці М. Дашкевича ⁴⁾). У другій — подає порівняний перегляд сюжетів і персонажів поеми (отже: руїна Трої; утеча Енея; Юнона; Еол; буря; Нептун; пир), віставивши побіч себе — дванадцять „Енеїд“: 1) українська — Котляревського, 2) російська — Осипова, 3) російська — Котельницького, 4) німецька — Блюмаера, 5) його ж польська перерібка, 6) німецька — Міхаеліса, 7) французька — Скаррона, 8) французька — Моро де Бразе, 9) італійська — Лялля, 10) норманська — „Енеас“, 11) середньо-горішньо-німецька — „Енеїдт“ і перерібка Фельдеке, 12) латинська — Вергілія. Автор зовсім не зражує ся тим, що ні Лялля, ні норманського роману XII ст., ні вкінці середньо-горішньо-німецької „Енеїдт“, не згадуючи вже про польську перерібку Блюмаера з року 1834 (!), Котляревський не знав, отже й нема ніякої потреби втягати їх до студій над його „Енеїдою“ (інша річ — історія літературних тем взагалі!); він навіть жалує, що не може стягнути всіх (!) перерібок Вергілієвої „Енеїди“, яких у різних мовах є кілька десятків, і з яких деякі знаходяться тільки в рукописах. Позитивним ре-

¹⁾ Зі Шевченкових поем отсі: 1) Тарасова ніч, 2) Гамалія, 3) Ів. Підкова, 4) Невольник, 5) Великий льох, 6) Іржавець, 7) Не знаю, як тепер Ляхи живуть, 8) Чернець, 9) Вибір гетьмана, 10) Заступила чорна хмара, 11) Бували війни, 12) Гайдамаки.

²⁾ З Руданського поем: 1) Мазепа, 2) Іван Скоропада, 3) Павло Апостол, 4) Велямін, 5) Павло Полуботок, 6) Мініх.

³⁾ Вийшла окремою відбиткою.

⁴⁾ Пор. Н. Дашкевичъ, Малорусская и другія бурлескныя (шутливия) Энеиды (Кіев. Старина, 1898, т. LXII).

зультатом сеї другої частини є потвердження знаного вже давніше факту, що першоввором для Котляревського був не Вергілій, а Осипов.

„Хроніка ц. к. гімназії ім. Франц-Йосифа I. від 1899 до 1905 року“ — подає ляпідарним стилем літопись української гімназії в Тернополі за протяг перших 6-тьох років її істновання, в яких дирекція згаданої школи не публікувала ще своїх справоздань у формі річних „Звітів“.

Інтересний нарис про віру в чорта взагалі й пробу ввести його до літератури як символ і персоніфікацію певних ідей подав д. Ів. Боровський у своїй статі п. з. Мефістофель у Гетовім „Фавсті“ і Люцифер у Байроновім „Каїні“. Статя — цікава для історика літературних тем і персонажів.

Про статю д. Й. Застирця п. в. Петро Білянський, єпископ львівський, галицький і Каменця Подільського 1781—1798 р., подамо наші замітки пізніше, по її закінченню ¹⁾. Тут скажемо тільки те, що опублікований дотепер початок монографії представляє взірць легенької компіляції, яка немає ніякої наукової вартости. Тим більш — коли в сім році появилася двотомова праця про історію галицької церкви кінця XVIII ст. кс. В. Хотковського ²⁾. Треба побажати, щоби дальша частина розвідки д. Застирця мала солідніший характер, чим її початок.

Ів. Кривецький.

Видання й статі обговорені в сім томі:

Труды двѣнадцатаго археологическаго съѣзда въ Харьковѣ, т. I—III, 1905.

Труды тринадцатаго археологическаго съѣзда въ Екатеринославѣ, т. I—II, 1908.

В. Хвойко — Городища середняго Придніпровья, ихъ значеніе, древность и народность, 1905.

A. Brückner — Eintritt der Slaven in die Weltgeschichte, Берлін, 1909.

Н. Дашкевичъ — Слѣна вѣковыхъ традицій въ отношеніяхъ народовъ Запада къ Русскимъ, 1908.

Д. Айналовъ — Очерки и замѣтки по исторіи древнерусскаго искусства. I. Два прииѣчанія къ Слово Даниїла Заточника, 1908.

¹⁾ Заповіджене продовження її у „Звіті“ на 1908/9 р. — не появило ся!

²⁾ X. W. Chotkowski, Historia polityczna kościoła w Galicyi za rządów Maryi Teresy. Kraków, 1909. T. I—II.

КНИГАРНЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

у Львові, Ринок ч. 10,

має на складі між иншими отсі книжки :

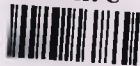
- II. О дарахъ русскихъ князьнъ и посланъ въ Вивантии. III. О некоторыхъ серияхъ миниатуръ Радзивилловской летописи, 1908.
- A. Wesselski — Mönchsleite, 1909.
- B. Бѣдновъ - Православная церковь въ Польшѣ и Литвѣ, 1908. *Źródła dziejowe. T. XVII, część I, 1908.*
- C. Riter von Sax — Geschichte des Machtverfalls der Türkei bis Ende des 19. Jahrhunderts und die Phasen der „orientalischen Frage“ bis auf die Gegenwart, 1908.
- C. Масловъ — Описание рукописей Историческаго Общества Нестора Лѣтописца, 1908.
- A. Грушевскій — Къ характеристикѣ взглядовъ „Исторіи Руссовъ“, 1908.
- I. Святицький — Відроджене білоруського письменства, 1908.
- D. Дорошенко — Білоруси і їх національне відродження, 1908.
- I. Созанський — Олександр Духнович, 1908.
- P. Данковская — Малороссійскія обрядовыя пѣченья Курской губернии, 1909.
- B. Даниловъ — Ненародныя вѣсни въ украинскомъ фольклорѣ.
- Наукові розвідки й статі в справозданнях українських середніх шкіл у Галичині за роки 1903/4—1907/8: Школи колошійські й тернопільські.
- Iv. Франчук — Жінчини у Гомера.
- Л. Гнатшак — Вплив „Исторіи Руссов“ на українсько-руську романтичну поезію.
- D. Джердж — Пояснення проведення звука в газах на основі кінетичної теорії газів.
- Яр. Гординський — Причинки до студій над „Енеїдою“ Ів. Котляревського. I—II.
- Хроніка ц. к. гімназії Франц-Йосифа I. від р. 1899—1905.
- Iv. Борусовський — Мефістофель у Гетовім „Фавсті“ і Люціфер у Байроновім „Кайні“.
- Й. Застирець — Петро Білянський, єпископ львівський, галицький і Каменця Подільського 1781—1798 р.

	Корон
Адріян. Аграрний процес у Добростанах	1—
Антонович В. Польсько-українські відносини XVII ст.	0-40
„ Чари на Україні	0-45
„ Барвінський В. Досліди з поля статистики	0-20
Бодянский О. Українські казки, зі вступом і поясненнями	0-50
Боровиковський Л. Маруся, тиж	0-26
Брайтенбах В. Біологія в XIX в.	0-26
Будяновський В. Хлопська послисть в Галичині	2—
Верхратський Ів. — Начерк соматології	3—
„ Знадоби для пізнання угро-руських говорів, т. 1—2 по	2—
„ Про говор долівський	1-30
Вовк Хв. Антропометричні досліди укр. населення Галичини, Буковини й Угорщини	1-50
Гнатюк Вол. Словацький опришок Яношик в народній поезії	0-50
„ Русини Припівської епархії і їх говори	0-70
„ Словаки чи Русини?	0-80
„ Hungarico Ruthenica	0-20
„ Пісенні новотвори в укр.-р. народ. словесности	0-55
„ Угоруцькі духовні вірші	2-50
„ Зносини Українців із Сербами	0-80
„ Народна пожива на Бойківщині	0-40
„ Як писати замітки ся при дієсловах	0-40
Грушевський М. Історія України-Руси, т. I, II, III і IV вид. 2, по	7-50
„ т. V—VII дав. Збірник іст.-філ. секції	
„ Ілюстрації королювання в руських землях XVI в., т. I—IV — дав. Жерела	
„ Вірши з жерел до історії України-Руси: ч. I, до пол. XI в.	2-00
„ Розвідки й матеріали до історії України-Руси, II—V	12-00
„ Останні романи Г. Сінкевича	0-40
„ Вступний виклад з історії давньої Руси	0-20
„ Хмельницький і Хмельницщина	0-20
„ Звенигород галицький	0-70
„ Похоронне поле в с. Чехах	0-60
„ Описи Ратенського староства	0-60
„ Хронологія подій Галицько-волинської літописи	1-00
„ Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва?	0-50
„ Економічний стан селян в Львівській королівщині XVI в.	0-50
„ Звичайна схема „руської“ історії й справа раціонального укладу історії східного словянства	0-20
„ Етнографічні категорії й культурно-археологічні типи в сучасних студіях східної Європи	0-30
„ Сірні питання староруської етнографії	0-50
„ Справа українсько-руського університету у Львові	0-50
„ Справа українських кафедр і наукові потреби українства	0-45
„ Про давні часи на Україні (коротка історія України з ілюстр.)	0-60
„ Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин на Україні	3-00
„	2-20
З. Гінтер. Історія географічних відкриттів у XV—XVI ст.	
Джиджора Ів. Матеріали московського „Архива Министерства Юстиціи“ до історії гетьманщини	0-40
Драгоманів М. — Листочки до вінка на могилу Шевченка	0-20
„ Рай і поступ 2 вид.	1-00
„ Микола Ів. Костомарів	0-16
„ Літературно-суспільні партії в Галичині	1-80
„ Козаки	0-30
„ Листи до Ів. Франка і інших т. I.	3-40
„ Листи до Ів. Франка і інших, т. II.	4-40
„ Шевченко, українофіли й соціалізм	2-00
Еган Е. Економічне положення руських селян на Угорщині	0-26
Ентельс Ф. Початки родини, приватної власности і держави	1-05
Етнографічний збірник т. I—IV, VII—X і XII по 3— кор., т. V, VI XIII—XV XVIII—XIX по 4-00 кор., т. XVI і XXIII по 5 кор. т. XI, XXI—XXII по	6-00

	Корол
Бфремов С. Національне питання в Норвегії	0-30
Жерела до історії України-Руси, т. I. — Люстрації королівщин в землях Галицькій і Перемишльській	4-00
" т. II: Люстрації королівщин в землях Перемишльській і Сяноцькій	4-00
" т. III: теж — в землях Холмській, Львівській і Бєгзьській	5-00
" т. IV: Галицькі акти з р. 1648—9	4-00
" т. V: теж — з р. 1649—51	4-00
" т. VII: — Люстрація королівщин з р. 1570	4-00
" т. VIII: — Акти до історії Козаччини 1513—1630	4-00
Життя і Слово, вістник літератури історії і фольклору, рік 1 і 2 по 10, рік 3 по	5-00
Заклинський Ром. — Чи можна Федьковича Косованом звати?	0-40
Заневич — Знесене папщини в Галичині	1-00
Записки Наукового Товариства імені Шевченка т. I—XXII, XXV—XXX, XXXIII, XXXIV, XXXVII—LXXXIX по 3-00, т. XXIII—IV, XXXI—II, XXXV—XXXVI по 5-00, комплекти I—XX по 48-00, I—L по	120-00
Збірник філософської секції т. I: Т. Шевченко, хроніка його життя, т. I., нап. О. Кониський, 3—, на ліпшій папері 4-00, в оправі	5-00
" т. II: Розвідки М. Драгоманова, про українську народню словесність і письменство, т. I. 3-00, на ліпшій папері	4-00
" т. III: Розвідки М. Драгоманова т. II. 3-00, на ліпшій папері	4-00
" т. IV: Т. Шевченко, хроніка його життя, т. II., нап. О. Кониський	4-00
" т. V: Про говор галицьких Лемків, нап. І. Верхратський	5-00
" т. VI: Посмертні праці М. Дикарева	4-00
" т. VII: Розвідки М. Драгоманова про українську народню словесність і письменство, т. III.	4-00
" т. VIII—IX: Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—1862	7-00
" т. X: Розвідки М. Драгоманова про українську народню словесність і письменство	4-00
" т. XI—XII: Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49	6-00
Збірник історично-філософської секції т. I—IV розійшлися (Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, вид. друге, див. М. Грушевський) т. V: Матеріали до історії духового життя Галицької Русі XVIII—XIX віку	4-00
" т. VI і VII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. IV. 4-50, на ліпшій папері	5-50
" т. VIII і IX: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. V	7-50
" т. X і XI: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. VI	7-50
" т. XII—XIII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. VII	8-00
Збірник математично-природописно-лікарської секції, т. I, II, III і IX по 3—, т. IV—VIII (кождий в двох окремих випусках) і IX—X по 2-00, т. XI—XII по	5-00
"Зоря", п'ятеро літературно-наукове, р. II і V по 6-00, р. VI і IX по літерат.-наук. застроване, річ. XIII, XV—XVIII по	12-00
Зубрицький М. Секо Мшалець, Старосамб. пов.	3-00
" Велика родина в Мшанці, Старосамб. пов.	0-10
" Пачкарство бакуну в горах у Галичині в XIX ст.	0-60
" Причинки до історії рекруччини в Галичині	0-20
" Тісні роки. Причинки до історії Галичини 1846—1861 рр.	0-20
Історична бібліотека:	
т. I. С. Качала — Коротка історія Русі	2-40
т. II. М. Костомаров — Дві рус. народности й ин. статі	4-00
т. III. і IV. Д. Іловайський — Княжий період України-Руси	6-80
т. V. М. Смирнов, М. Дашкевич, І. Шараневич — Гал. Русь	3-00
т. VI. Антонович Вол. і Іловайський Д. — Історія вел. кн. литовського	3-20
т. VII. Іван Линиченко: Суспільні верстви Галицької Русі XIV—XV в.	5-20
т. VIII. Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI—XVIII вв.	2-00
IX—XII. М. Костомаров — Богдан Хмельницький	12-80
XIII. М. Костомаров — Гетьмановане Виговського і Ю. Хмельницького	3-20
XIV—XVI. М. Костомаров — Руїна	8-40
XVII—XVIII. М. Костомаров — Мазепа і Мазепинці, В. Антонович. Останні часи козаччини на Правобережжі	6-60
XIX. Розвідки про народні рухи на Україні-Руси в XVIII в.	3-60
XX. Шульгин — Начерк Колівинщини	3-00

	Корол
XXI і XXII. Розвідки про селянство на Україні-Руси в XV—XVIII ст.	5-00
XXIII і XXIV. Розвідки про міста і міщанство	5-00
Іггрем Дж. Історія політичної економії	4-00
Кавці Кароль, Народність і її початки	0-60
Кельнер Л. Др. — Історія педагогії	1-20
Карєв М. Філософія історії	0-25
" Філософія культурної й соціальної історії	2-80
Колесса Ф. Ритміка українських народних пісень	4-00
Конрад м. Національна економія	2-30
Костомарів М. — Руська історія в життєписах ч. II і III по Письмо до ред. Колокола	1-00
Кревецький Ів. Оборонна організація руських селян на галицько-угорським пограниччю в 1848—49 рр.	0-60
" Помічні дні. Причинки до історії папщини в Галичині в XIX ст.	0-15
" До історії організованя національних гвардій в 1848 р.	0-20
" Цудилівська тривога в 1848 р.	1-—
" Фальшоване метрик для польських повстанців в 1830—31 рр.	0-10
" Аграрні страйки і бойкоти у східній Галичині в 1848—49 р.	0-12
Кримський А. Мусульманство і його будучність	1-70
Крип'якевич Ів. Львівська Русь в першій половині XVI в.	2-00
Др. Кувеля З. Причинки до народ. вірувань з початком XIX ст. Про студії над дїтьми	0-30
" Угорський король Матвій Корвін в славянській усній словесности	1-50
Левицький К. Др. — Німецько-руський правничий словар	7-00
" Руська Правда	1-00
Літературно-науковий Вістник, річна передплата 16-00, повні річники 1899—1907 по 16-00, книжки V—XII за 1898, з додатком розпочатих у попередніх книжках статей	12-00
Ж. Масперо. Старинна історія східних народів, т. I.	2-80
Л. Маячанець. Про шлюбу на Україні-Руси в XVI—XVII ст.	0-30
Матеріали до українсько-руської етнології т. I, III і VI	17-00
" т. II, IV—V і VII (містять монографію проф. Шухевича про Гуцулів)	32-00
" т. VIII 4-00 K і IX по	3-00
Миколаєвич Я. — Опис камелецького повіту	2-00
Огоповський Ом. Др. Історія руської літератури, т. III. 8-00, т. IV.	3-00
" Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache	3-00
Олехнович В. Рася Європи	0-70
Онишкевич Г. — Руська бібліотека т. III	3-00
Пам'ятки українсько-руської мови і літератури, т. I. Апокріфи старозавітні	4-00
" т. II і III. Апокріфи новозавітні по	5-00
" т. IV. Апокріфи і легенди з українських рукописів	8-00
" т. V. Пам'ятки полемічного письменства кінця XVI і поч. XVII в.	6-00
" М. П. Драгоманів, його квілей, похорон, автобіографія і спис творів Ялуб Іванович	4-00
" Ялуб Іванович	1-00
Партицький О. — Старинна історія Галичини	6-00
" Словянська держава перед двома тисячами літ	0-20
" Скандинавщина в давній Русі	0-40
" Слово о полку Ігоревім	1-60
" Темні місця в Слові о полку Ігоревім	2-80
Правничя часопись, річник IV—V по 6-00, VI, VII — X по	2-00
Правничя бібліотека т. I вип. 1, т. II вип. 1 і 2	—
Правничя і економічна часопись, т. I—III по 3-00, т. IV—V і VI—VII по 4-00, т. VIII—IX по	5-00
" Правда" п'ятеро літературно-наукове з 1873, 76, 77, 79, 89—96 по з р. 1878 2-00, річ. XIII з доповненем	4-00
" з р. 1878 2-00, річ. XIII з доповненем	5-00
Рудницький С. — Українські козаци в 1625—1630 р.	1-00
" Руські землі Польської Корони при кінці XV в.	0-80
" Начерк географічної термінології	2-00
Свенціцький Іл. „Архангелови вїщання Марія" і благовіщенська містерія	1-00
Сеньобб Ш., Австрія в XIX ст.	0-80
" Міжнародні революційні партії	0-40
" Церква й католицькі партії в XIX ст.	0-45

НБ ПНУС

249171

	Корон
Ф. Сірко. Тарас Шевченко і його думки про громадське життя	0.60
Спис творів Ів. Фрашка за 25 літ його літературної діяльності	1.00
П. Сторожено. Історія західно-європейських літератур до кінця XVIII ст.	4.40
Стоцький С. — Буковинська Русь	2.40
Студинський К. Др. — Лірики, студії	0.40
„ Пересторога, історично-літературна студія	2.00
„ З кореспонденції Д. Зубрицького в р. 1840—1853	0.70
„ Польські конспірації серед руських нитомців і духовенства в Галичині в роках 1831—46	3.00
Тев Г. Філософія штуки	1.00
„ Нариси із старинного світа	0.65
Герлецький О. Москвофіли й народовці	0.30
Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р.	2.00
„ Податкові ухвали на Казимира Ягайловича в Польщі	3.00
„ Київська Козаччина 1855 р.	0.10
„ Маруся Богуславка в українській літературі	2.00
Уйт Д. А., Розвій географічних поглядів	0.30
„ Розвій астрономічних поглядів	0.46
„ Розвій поглядів на лихву	0.30
„ Розвій поглядів на вселенну	0.90
„ Ромони в Л. Толстим	0.30
Українсько-руський Архів. Т. I: Др. Іл. Свенціцький, Опис рукописів Народного Дому	4.00
Т. II: Др. І. Фрашко, Громадські шпихлірі в Галичині 1784—1840 р.	4.00
Т. III: М. Тершаковець, Матеріали до історії над. відродження Гал. Русі в 1830—40 рр.	5.00
Т. IV: Матеріали до історії шкільництва у Галичині XVIII—XIX в.	3.00
Українсько-руська бібліотека т. I, 6 00, II, 4 00, IV, 3 00, оправа о 1 20 дорожні.	
Уманець і Спілка — Словар російсько-український т. I—IV	12 00
Фер Л. Будди і Буддизм	0.80
Фрашко Ів. Іван Вишеський	2.00
„ Про панцину і її знесення 1848 р.	0.60
„ Хмельниччина 1648—9 р. в сучасних віршах	2.00
„ Слово о Лазареві воскресенні	0.50
„ Апокріфічне євангеліє Псевдо-Матвія	0.30
„ Шевченко героєм польської революційної легенди	0.40
„ Карпато-руське письменство XIII—XVIII в.	2.00
„ Лукіян Кобилиця	0.40
„ Ковач Плахта	0.40
„ Король балагулів Антін Пашкевич і його українські вірші	0.35
„ Матеріали до історії колівищини	0.40
„ Валивайко в мідянім біді	0.35
„ Пісня про правду і неправду	0.80
„ Громадські шпихлірі в Галичині 1784—1840.	1.00
„ До біографії Івана Вагилевича.	1.00
„ Причинок до студій над Острожською Біблією	0.30
„ Святий Климент у Корсуні	5.00
„ Студії на поли Карпато-руського письменства	1.00
„ Студії над народними піснями. Ч. I	3.50
Др. А. Форель. Гігієна нервового і духового життя	2.40
„ Про алкогольізм	0.30
Е. Фрас. Нарис геології	1.60
Целевич Ю. Др. — Історія Свиту Манявського	2.40
Целевич О. Причипки до зносив П. Дорошенка в Польщю	0.40
„ Участь козаків в Смоленській війні 1633—4 рр.	1.00
Е. Шірер. Політична історія Палестини	3.50
Др. В. Шурат Чернеца республіка на Афові	0.20
„ „Чернець“ Т. Шевченка, студія	0.20
„ Увільненя злочинця дівчиною в Бродах 1727 р.	0.10
„ До біографії і писань Івана з Вишні	0.35

НБ ПНУС

249171